УКРАЈИНСКА КЊИЖЕВНОСТ XIV – XVIII ВЕКА

(скрипта са вежбама)

припремили проф. др Јанко Рамач и мр Тања Гаев

Београд, 2008.

САДРЖАЈ:

Украјинске земље у саставу Великог кнежевства Литванског и Пољског краљевства. Украјинске земље под владавином страних држава (XIV-XV века) 5
У саставу Литванске државе 5
Пољска експанзија на украјинске земље 6
Пољско-литванска унија 7
Успон Московске кнежевине 9
Кримско ханство 9
Љублинска унија 10
Украјинци у Речи Посполитој 10
Систем власништва у Украјини 10
Традиционално привређивање 12
Велика конјуктура на житарице 13
Јачање аристократије 13
Покмећивање сељака 14
Настанак украјинског козаштва. Друштвено-политичко и војно уређење Запорошке Сече 16
Украјинске земље под владавином Речe Посполите (Спільна справа – Заједничка ствар 18
Култура Украјине XVI прве половине XVII века 20
Ренесансно-хуманистичке тековине и украјински писци који су писали на латинском језику 22
Јурий Дрохобич (око 1450-1494) 22
Павло Русин из Кросна (око 1470-1517) 24
Станислав Ориховски (1513 – 1566) 25
«Epicedion» непознатог аутора (крај XVI века) 29
Најстарија украјинска штампана песма Дунаю, Дунаю, чого смутен течеш? 30
Утицај препорођене књижевности Јужних Словена 31
Кијевски митрополит Кипријан (? – 1406) 32
Георгиј Цамблак 32
Делатност усмерена ка црквеној унији 33
Национално буђење украјинског народа 35
Свето писмо на украјинском језику 36
Поучна Јеванђеља (Учительні Євангелія) 36
Утицај протестантизма у украјинским земљама 36
Књижевни језик и штампање књига 36
Препород православља 38
Константин Острошки. Острошка академија 39
Братства 39
Делатност штампара Ивана Федорова 40
Настанак првих братстава 41
Друштвено-политичка делатност брастава 43
Лавовска братска школа 45
Даље ширење братских школа 49
Кијево-Могиљански колегијум. Од братске школе до академије 50

Структура и програм Кијевско-Могиљанског колегијума 55
Украјинска књижевност XV – XVI века.....60
Иван Маркович Журнавицки (? – 1589) 60
Василь Захоровски (? – 1580) 61
Статути братских школа 63
Адам Чарховски (око 1565 - после 1599) 64
Андриј Римша (око 1550 - после 1595) 66
Себастијан Фабиан Кленович (око 1550 – 1602) 67
Полемичка књижевност 69
Герасим Смотрицки (прва половина XVI в. – 1594) 69
Лаврентиј Зизаниј – Тустановски (? - око 1634) 71
«Пересторга» 72
Иван Вишенски (око 1550 – око 1621) 74
Карактер и утицај дела И. Вишенског 78
Мелетиј Смотрицки (1575-1633) 83
Украјинска књижевност XVII века 87
Историјске прилике 87
Козачко-сељачки покрет са краја XVI прве половине XVII века 87
Хетман Богдан Хмељницки 90
Украјинске земље у време козачке државе. Народноослободилачки рат средином XVII века 93
Перејаславски договор (Переяславська угода) 97
Хетманство после Перејаславског већа. Рушевина (Руїна) 98
Украјинске земље у саставу Русије (Лівобережжя) 102
Украјинске земље у саставу Пољске (Правобережжя) 102
Украјинска поезија прве половине XVII века 103
Касијан Сакович (око 1578 – 1647) 103
Заповіт гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного 106
Кијевска схоластика 107
Лазар (Лука) Баранович (1593-1694 или 1620-1693) 109
Јоаникиј Гаљатовски (почетак XVII в. – 1688) 112
Иван Максимович (1651 – 1715) 113
Кирило Транквилион – Ставровецки (? – 1646) 115
Ликвидација аутономног статуса Украјине 117
Улазак Северног Прицрноморја и Правобережне Украјине у састав Русије 118
Ослободилачка борба украјинског народа у другој половини XVIII века 120
Украјина за време владавине И. Мазепе 122
Летописни стил 126
Историјска дела традиционалистичке (летописне) методологије 129
Летопис Самовидца 132
Летопис Самијла Величка 137
Летопис Григорија Грабјанке 148
Украјинска књижевност XVII-XVIII века 152
Семен Климив (крај XVII – прва половина XVIII века) 157
Данило Братковски (? – 1702) 158
Клементиј Зиновјив Трасца (средина XVII века – после 1717.).....159

Иван Величковски (? – 1701) 161
Феофан Прокопович (1677-1736) 163
Стефан Јаворски (1658–1722) 166
Семен Дивович 167
Приватна писма XVIII века 168
Бурлескна књижевност 171
Сатирична поезија 172
Сатирично-хумористичке приче фолклорног порекла 172
Драма 178
Интермедије 180
Митрофан (Михајло) Довхалевски (крај XVII – прва половина XVIII века) 181
Јакуб (Јаков) Гаватович (Гават) (1598 – 1679) 183
Георгиј (Јуриј) Кониски (1717- 1795) 186
Акровірші 188
Григориј Сковорода (1722–1794) 189
Иван Некрашевич (око 1742 - после 1796) 211
Василь Довхович (1783–1849) 216
Списак препоручене литературе 218

Украјинске земље у саставу Великог кнежевства Литванског и Пољског краљевства. Украјинске земље под владавином страних држава (XIV-XV века)

Кијевска Рус у време свог процвата није заостајала ни у економском ни у културном погледу за државама с којима је била у контакту, али татарска најезда 1240. године означава крај велике државе Источних Словена. Галичко-Волињска кнежевина је као легитимни наследник Кијевске Руси од XII-XIV века била значајан фактор у политичким збивањима у Средњој Европи, а у културном погледу неговала је и развијала баштину коју је наследила од Кијевске Руси. Пропаст Галичко-Волињске кнежевине средином XIV века доноси епохалне промене. У наредним вековима украјинске земље у економском и културном погледу од центра постаће периферија/провинција, а украјинска политичка и културна елита ће се у великој мери асимиловати у културном миљеу и политичким системима туђих држава. Становништво украјинских земаља наћи ће се у оквиру туђих држава и бориће се за свој опстанак као посебне етничке/националне заједнице.

У тренутку када је пропала Кијевска Рус и када је почео политичко-економски и културни пад Галичко-Волињске кнежевине, почиње успон њених суседа – Литве, Пољске и Московске кнежевине, које користе вакуум власти у украјинским земљама.

У украјинској историографији период од пропасти Кијевске Руси и Галичко-Волињске кнежевине до епохе хетмана Богдана Хмељницког (средина XVII века) често је сматран периодом потпуног мрака у коме се ништа значајно није дешавало. Један од разлога таквог односа према том периоду украјинске историје јесте и непостојање, односно недовољно познавање релевантних историјских извора. Истина, у том периоду је прекинута или значајно смањена традиција писања летописа, али су сачувани многобројни други извори који омогућавају да се осветли та епоха историје украјинског народа.

После татарске најезде у првој половини XIII века Кијев је постао само бледа сенка некадашње своје славе. Кијевски митрополит је 1300. године напустио Кијев и преселио се у Москву која тада започиње свој успон. После одласка митрополита Кијев напуштају и многи бојари и трговци, који су своју перспективу видели у новом центру који је био у успону. После смрти последњег кнеза галичко-волињске династије 1340. године западноукрајинске земље су остале без легитимног наследника власти.

У саставу Литванске државе

Средином XIII века литвански кнез Миндовг је ујединио ратоборна и заостала паганска племена Литванаца организујући отпор навали Тевтонског реда немачких крсташа. У првим деценијама XIV века Литванци на челу са кнезом Гедимином крећу на Белорусију. Литва је почела да шири своју власт у западноукрајинским земљама 1340. године, када на престо Галичко-Волињске кнежевине долази Љубарт - син литванског кнеза Гедимина. Галиција после 40 година жестоке борбе долази под власт Пољске, а Волинија је остала у саставу Литве. После тога литвански кнежеви су заузимали односно прикључивали својој држави остале кнежевине некадашње Кијевске Руси. Кијев су заузели 1362. године.

Литва је за кратко време заузела више од половине територија некадашње Кијевске Руси, и тако је територија Литванске државе двапут увећана.

Већи део територије Литванске државе у то време чиниле су украјинске територије. Литвански владари нису могли да обезбеде довољно својих људи за управу у новоосвојеним земљама, зато су остављали да у њима и даље функционише стара локална управа. Промена државне власти за обичне људе није представљала веома значајну промену, нарочито ако то није била промена на горе. Управо такав однос нових освајача мотивисао је припаднике највиших слојева украјинског друштва да се добровољно прикључују новим освајачима. За разлику од Монгола/Татара, који су за Украјинце били потпуно туђ народ, Литванци, који су већ примили хришћанство, а њихови горњи слојеви су већ били под снажним утицајем културе народа које су потчинили, нису сматрани за непријатеља и поред чињенице да су представљали нову власт.

Многи кнежеви из династије Гедиминовича су примили хришћанство. Руски (украјински/белоруски) језик – језик већине становништва Литве – постао је службени језик. У многим историјским изворима се спомиње да су освајачи били веома толерантни и према старим органима власти, и према старим локалним обичајима и традицијама народа и да су говорили: «Ми не мењамо старо и не уводимо ново». Управо због таквог односа литванске власти према новоосвојеним земљама литвански кнежеви су представљали своју мисију као «окупљање земаља Кијевске Руси» много раније него је ту мисију на себе преузела Московска кнежевина. Неки украјински историчари су истицали да је Велика кнежевина Литва у много већој мери сачувала традиције Кијевске Руси него Московска кнежевина.

Пољска експанзија на украјинске земље

Док је Велика кнежевина Литва заузела велики део територија некадашње Кијевске Руси, Пољска се припремала за нови поход на југоисток. Краљ Казимир Велики (1320 - 1370) је обновио средњовековну пољску државу и започео је поход на југоситок. Ту његову политику су подржавали магнати југоисточне Пољске, који су желели да прошире своја имања у дубини украјинских и белоруских територија, католичка црква, која је здушно прихватила мисију «враћања неверника у крило католичке цркве» и имућни грађани-трговци који су желели да успоставе своју власт и контролу над значајним трговачким путевима и у трговачким центрима.

Одмах после смрти последњег кнеза Галичко-Волињске кнежевине Јурија-Болеслава (1340), пољски краљ Казимир Велики ушао је у Галицију правдајући то намером да заштити католике који су претежно живели у градовима. Међутим, то је била давно планирана акција. Казимир је још 1339. године са угарским краљем Лудвиком (Лајошем) склопио савез, по коме је требало да два краља заједнички делују на освајању украјинских земаља. Пољаци су у почетку имали много мање успеха у освајању украјинских територија него Литванци. По повратку Казимира из Галиције овде успостављају власт галички бојари на челу са бојарином Дмитром Ћетком и Казимир је морао и формално да призна ову власт. Када је кнез-бојарин Дмитро Ћетко 1334. г. умро, био је припремљен терен за сукоб Литванаца и Пољака због претензија на галичко-волињске земље.

Више од две деценије трајала је борба за Галицију и Волинију између Пољака у савезу са Угарима и Литванаца које су највећим делом подржавали Украјинци. Пошто су се прогласили «штитом хришћанства», Пољаци су делимично из убеђења, али добрим делом и да би добили подршку и благослов папе, свој поход на исток представљали као крсташки поход против пагана-Литванаца и шизматика-православних Украјинаца. Такав однос Пољака према православном становништву као према људима морално и културно мање вредним имаће дуготрајне последице у вековним пољско-украјинским односима.

Пољски краљ Казимир је 1349. године освојио Галицију и део Волиније. Већи део Волиније био је под влашћу Литве. Овим освајањима територија Пољске државе је увећана за скоро 50%.

У тексту договора између пољског краља Казимира и угарског краља Лудвика, Казимир се сложио да, у случају да он умре без наследника, Лудвик наследи пољску круну и украјинске земље. Казимир је умро 1370. године оставивши за собом само четири кћери. Тада је угарски краљ заузео Галицију и за свог вице-краља поставио свог поверљивог вазала Владислава Опољског. По целој Галицији су постављани угарски чиновници. Ипак, то што су изгубили због ранијег династичког договора, Пољаци су успели да врате путем истих таквих династичких договора. Године 1385. кћи угарског краља Јадвига је постала краљица Пољске и после две године коначно је прикључила Галицију Пољској.

У почетку су Пољаци доста опрезно успостављали своју власт у Галицији. Тако је Казимир по традицији последњих владара Галиције ове земље назвао «Руско краљевство». Упоредо са латиницом овде је био у употреби и руски/русински језик, а остао је у употреби и галицијски новац. Ипак, Казимир се обратио римском папи и молио је да га папа ослободи преузете обавезе да поштује старе обреде, привилегије и традиције православних у Галицији. За учињену услугу од стране папе Казимир је богато награђивао католичку цркву огромним имањима у Галицији.

У Лавову је 1375. основана католичка архиепископија, а на целој територији Галиције оснивани су бројни католички манастири Фрањевачког и Доминиканског монашког реда. У Галицији се брзо повећавао број католика, углавном пољске, немачке, чешке и угарске аристократије, која је ту добијала огромне земљишне поседе. У градове су позивани и насељавани бројни немачки грађани. Многи украјински православни бојари су прелазили на католичку веру, посебно од средине XV века, када су на тај начин добијали исти статус као и пољска шљахта (аристократија, племство). До средине XV века Галиција је била реогранизована као Руско војводство, односно као једна од провинција Пољске краљевине и ту је уведен латински језик као службени. Тако је с временом укинуто све што је било традиција Галичке кнежевине.

Заузимање украјинских земаља за Пољаке је значило потпуну преоријентацију од некадашње политике оријентације према западу. За Украјинце то је било много више од једноставне промене туђе управе: то је значило и покоравање туђој нацији са другачијом религијом и културом. Иако је ово спајање донело и неке позитивне последице за обе нације, чињеница је да је тада започео и од тада је стално јачао жесток религијски, социјални и етнички конфликт између Пољака и Украјинаца који је трајао скоро 600 година.

Пољско-литванска унија

Литва и Пољска су биле у сталном сукобу због настојања да освоје и прикључе својој држави што већи део територија некадашње Кијевске Руси и Галичко-Волињске кнежевине, али су истовремено биле упућене једна на другу због агресивне политике Тевтонског реда који је ширио своју власт на обалама Балтичког мора. Литва се све више осећала угроженом и због јачања и ширења Московске кнежевине. Пољска је била незадовољна династичким везама са угарским краљевима и настојала је да освоји нове украјинске територије. Тада су магнати из југоисточног дела Пољске изнели неочекивани предлог: да се склопи савез између Пољске и Литве склапањем династичких веза односно удајом пољске краљице Јадвиге за новог великог кнеза Литве - Јагајла. Унија је склопљена 1385. године у малом белоруском месту Крево – Кревска унија. Добијајући руку пољске краљице Јадвиге литвански кнез Јагајло се обавезао да покрсти Литванце и да «на вечито» прикључи Литву Пољској.

Литвански кнез Јагајло је склопио савез са пољским магнатима, обавезујући се да ликвидира Велику кнежевину Литву. Ипак, Велика кнежевина Литва је још увек била довољно снажна, а литванска аристократија довољно самоуверена да не дозволе да Пољска једноставно прогута Литву. Литванска и украјинска опозиција се уједињују око способног и властољубивог рођака кнеза Јагајла - Витовта, који је натерао овог да призна његову фактичку власт у Великој кнежевини Литви. Тако је за време Витовта Литва сачувала своју независност од Пољске. Витовт је покушавао и да раскине савез са Пољском и да се прогласи за краља, али то му није пошло за руком.

За украјинску аристократију очување аутономије Литве је имало велики значај, јер су Литванци, за разлику од Пољака, признавали украјинску аристократију за партнера, за равноправну.

Витовт је наставио политику освајања односно окупљања русинских/украјинских земаља које су биле под влашћу монголске Златне хорде и у томе је имао подршку украјинске аристократије, коју је с друге стране одбијао од себе својом политиком централизације власти. Један од његових метода управљања великом државом био је да не дозволи да се поједини кнежеви осамостале и да ојачају. Зато је непрекидно премештао поједине кнежеве с престола у једној кнежевини на престо друге кнежевине. Тако локални кнежеви за кратко време нису успевали да стекну наклоност и подршку локалне аристократије. Неке кнежеве је једноставно уклонио из кнежевина на које су они полагали легитимно право. Тако је Витовт протерао кнеза Подолије Федора Корјатовича (Федір Корятович) и конфисковао је његова имања. Корјатович је отишао у изгнанство (у Угарску) и добио од мађарског краља на поклон феудално имање Мукачево.

Украјинска локална аристократија је полако губила утицај и ауторитет у Великој кнежевини Литви. Витовт је додељивао конфискована имања ситним украјинским племићима који су заузврат морали да обављају војну дужност. На тај начин је украјинска аристократија била све више под притиском снажне централистичке владе у Великој кнежевини Литви.

Краљ Јагајло је својом политиком успео да ослаби савез литванске и украјинске аристократије: литвански аристократи католици били су у правима изједначени са Пољацима и то је утицало на јачање савеза литванске и пољске

аристократије. Тако је после Кревске уније у Великој кнежевини Литви све израженија подела аристократије на литванску и пољску католичку, која је имала више привилегија, и русинску/украјинску, која је све више остајала на периферији политичког и јавног живота.

Украјинска аристократија после смрти кнеза Витовта, имајући подршку литванских магната који су били против тешњег савеза Литве и Пољске, успева да за великог кнеза Литве изабере млађег брата кнеза Јагајла – Свидригајла. Када је постало очигледно да Свидригајло жели да раскине савез Литве са Пољском, Пољска је прикупила војне снаге и окупирала Волинију (Волинь) и Подолију (Поділля). После тога су Пољаци успели да нађу довољно присталица међу литванском аристократијом, да прогласе незаконитим избор Свидригајла за великог кнеза Литве и да на његово место изаберу Сигисмунда, млађег брата кнеза Витовта. У Великој кнежевини Литви настала је нова подела: с једне стране су биле земље насељене Литванцима, с друге украјинске земље које су подржавале Свидригајла. У тој борби Сигисмунд се показао као вештији политичар: изједначио је у правима украјинску православну аристократију са католичком аристократијом и тиме је окренуо на своју страну велики део дотадашњих присталица Свидригајла. С друге стране Сигисмунд је спроводио терор према онима који су се одупирали и тако је све већи део украјинске аристократије прелазио на његову страну.

Средином XV века односи између литванске и украјинске аристократије се погоршавају, нарочито после спровођења у Великој кнежевини Литви низа реформи усмерених ка централизацији власти. После тога је и Кијев као велики град изгубио своју самоуправу. Тако су нестајале и последње ознаке украјинске државности.

Успон Московске кнежевине

За разлику од великих литванских кнежева, који се нису много трудили да сачувају наклоност украјинске аристократије, велики московски кнежеви су много полагали на наклоност украјинске стране. Због своје улоге у борби против монголске Златне хорде Московска кнежевина је временом стицала водећу улогу међу руским кнежевинама, а крајем XV века је почела да редом осваја и прикључује друге руске кнежевине. Московска кнежевина је коначно 1480. године скинула јарам Златне хорде и убрзо је Москва проглашена за трећи Рим – велики центар православног хришћанства. Московски кнез Иван III прогласио се за властодршца целе Руси и прогласио да земље некадашње Кијевске Руси треба да припадну Московској кнежевини.

Кримско ханство

На југу некадашње територије Кијевске Руси, на обалама Црног мора, Татари који су били вазали Златне хорде, полако се осамостаљују и оснивају Кримско канство под влашћу династије Гиреја. Крајем XV века Отаманска империја приморала је кримског кана да призна врховну власт турског султана. Ипак, кримски канови су сачували извесну аутономију и најчешће су спроводили своју политику. Део те политике су и чести напади на суседне украјинске земље с циљем пљачкања и одвођења становништва у ропство и продаја заробљеника на пијацама у Кафи и Константинопољу.

Љублинска унија

На почетку XVI века постало је очигледно да Велика кнежевина Литва пропада. Московска кнежевина је освајала неке њене североисточне области. Средином XVI века Велика кнежевина Литва више није могла да се одупре снажним нападима Татара и морала се обратити за помоћ Пољској. Пољаци су понудили помоћ уз услов уједињења Пољске и Литве у једну политичку целину коју ће повезивати заједнички владар – монарх. Неки литвански и украјински магнати су се томе жестоко опирали, али је средња и ситна аристократија, незадовољна влашћу крупних магната, подржавала Пољаке надајући се да ће тако стећи све привилегије које је имала пољска аристократија.

Пољски краљ Сигисмунд Август је 1569. године сазвао сејм у Љублину. Незадовољни током разговора магнати Велике кнежевине Литве са својим кнезом Кшистофором Радзивилом и са украјинским православним кнезом Константином Острошким напуштају сејм. Пољаци су уз помоћ ситних племића успели да прогласе присаједињење територије Пидљашја и Кијева Пољској. То је натерало магнате да се врате за преговарачки сто и тако је 1. јула 1596. године постигнута Љублинска унија и створена Річ Посполита, држава која је имала једног кнеза, један сејм, новац, порезе и заједничку спољну политику. Тако су се у оквиру земаља пољске круне нашле земље које су раније улазиле у састав земаља Кијевске Руси.

Украјинци у Речи Посполитој

Украјинске земље су чиниле највећи део територије Пољске Републике. У држави је било око 2.000.000 (28%) Украјинаца од укупно 7,5 милиона становника. После 1569. године украјинске земље у оквиру Пољске Републике биле су подељене на 6 војводстава.

Систем власништва у Украјини

При крају средњег века у украјинске земље са запада кроз Пољску продире систем сталешке организације друштва, који до тада није био познат у Кијевској Руси. За разлику од класа, које одражавају економски статус одређених социјалних група, сталежи су настајали на основу законом одређених права, привилегија и обавеза. У почетку су разлике између племства, свештенства и грађанства биле незнатне, тако да су појединци слободно могли да прелазе из једног сталежа у други. Међутим, временом ове разлике и разграничење међу сталежима постају све наглашенијии, нарочито међу племством и другим друштвеним групама. Припадност сталежу била је исто толико значајна категорија самоодређења као и верска или национална припадност.

Племство као најзначајнији сталеж се формира у XIV-XV веку. Његово порекло и статус се базирају на «проливеној крви» у војној служби, у служби кнезу или краљу. У украјинским етничким територијама које су биле у саставу Литве било је 20-30 кнежевских односно магнатских породица које су водиле своје порекло од некадашњих суверених кнежева или династија Рјуриковича или Гедиминовича. Највећи део тих магнатских породица концентрисан је у Волинији – у тој тврђави украјинске аристократије. Најимућнији су били Острошки, Сангушки, Заславски, Чарторијски, Збрашки, Вишневецки и други. Ове породице односно

њихови чланови су приграбили најзначајније положаје у Великој кнежевини Литви. Као остатак њихове некадашње суверености била је њихова привилегија да своје војне одреде воде под властитом заставом и да им може судити само суд великог кнеза, а не и локални службеници.

Племство је временом прихватило за себе пољску назву «шљахта». Горњи слој племства, који је сачињавало неколико стотина породица (делом воде порекло од бојара епохе Кијевске Руси), које су имале имања по 10-15 села и монопол у локалној власти. Најбројнији су припадници нижих слојева племства - на хиљаде породица које су водиле порекло од сељаштва или грађанства, а статус племства су стекле служећи у коњици, у војним походима, у одредима који су служили као одбрана замкова или граница или су служили као наоружане магнатске слуге. Истина, многи од ових племића су имали једва толико земље да преживе, и мада се њихов живот мало разликовао од сељачког, ипак су били племићи. Таквих сиромашних племића је било нарочито много у Галицији.

У Пољској племство је било веома добро организовано и, за разлику од западноевропских земаља, где је племство сачињавало 1-2% становништва, у Пољској је племство чинило 8-10% становништва. У украјаинским етничким територија у оквиру Велике кнежевине Литве број племства није премашивао 5% од укупног становништва.

Грађани, људи који су живели у градовима, сачињавали су 1-1,5% становништва. Број градова је био у сталном порасту, као и број становништва у њима. Пољски краљеви и литвански кнежеви су додељивали појединим градовима веома цењено Магдебуршко право, које им је давало право на самоуправу. Од украјинских градова први је Магдебуршко право средином XIV века добио Лавов (Львів), а после и Камјанец-Пођиљски (Кам’янець-Подільський), Луцк (Луцьк) и на самом крају XV века и Кијев (Київ).

Иако је Магдебуршко право предвиђало једнакост свих грађана пред законом, међу становницима градова су постојале огромне разлике. Имућне патрицијске породице су сачињавале градску елиту и имале су у својим рукама целокупну управу градом. Средњу групу су сачињавали трговци. Остали грађани, који најчешће нису имали неки иметак, становали су ван градских зидина. Становништво у градовима је било етнички измешано: поред Украјинаца ту је било Пољака, Немаца, Јевреја, Јермена, итд.

За разлику од других сталежа, који су се издвајали по својим правима, сељаци, који су сачињавали скоро 80% становништва Украјине, издвајали су се у посебан сталеж по својим обавезама. Они су за земљу коју су добијали од феудалаца на коришћење морали овима плаћати у новцу, у натури или у обавезним радним рентама. У XIV веку радна рента је била релативно ниска – 14 радних дана годишње.

У периоду када је било двољно обрадивог земљишта, а недовољно сељака који би га обрађивали, сељаци су релативно добро живели. У неким регионима Украјине било је много сељака који су били потпуно независни од феудалаца. Тако је у Карпатима, где је преовлађивало сточарство, у многим селима било на снази тзв. Молдавско (влашко) право, на основу којег су сељаци-сточари плаћали својим феудалцима обавезе у натури, најчешће у стоци – у овцама. У степским областима

многи сељаци су били ослобођени обавеза према својим феудалцима, али су обављали граничарску службу.

У првој половини XVI века (1529) јавља се прво издање тзв. Литванског статута. Он је потврдио право племића, али је озаконио и обичајно право које има своје корене још у епоси Кијевске Руси. Тај Статут или неки његови закони су остали на снази у неким регионима Украјине још и у XIX веку. У многим украјинским регионима вековима су били на снази закони и поштована су законом утврђена и гарантована права. По томе се Украјинци доста разликују од праксе у Московској кнежевини, касније у Русији, где је вековна татарска власт онемогућавала да се становништво упозна и да прихвати принципе западне законитости.

Традиционално привређивање

До средине XVI века феудалци су на својим имањима углавном производили производе за властите потребе. Чести одласци у војне походе и недостатак пијаца и новца одвраћали су феудалце од комерцијалне делатности. Феудалци су вишак свог обрадивог земљишта, које нису користили, давали сељацима на коришћење.

Многи имућнији сељаци су обрађивали 8-10. па и више хектара земље, имали су по једног или два коња или вола, једну-две краве, свиње, кокошке, гуске. За разлику од њих, сиромашњи сељаци и најсиромашније градско становништво било је на ивици глади, живећи у веома лошим хигијенским условима, где је смртност деце била велика, а просечан људски живот је трајао 25-30 година.

И за градове XIV и XV век су период благостања. Међутим, градови су често били извор огромних прихода за владаре или за магнате, зато су им ови наметали велике царине, тачно су утврђивали путеве да би могли прикупљати путарине и мостарине, продавали су им право трговине, право одржавања пијаца и вашара, итд. Градови су понекад добијали од владара значајну аутономију, коју су морали скупо да плате.

У XV веку највећи град на територији Украјине био је Лавов, који је тада имао око 10 000 становника. Кијев, који је имао много неповољнији положај, јер је био незаштићен и изложен честим нападима кримских Татара, бројао је једва око 3 000 становника.

Занатлије у градовима уједињују се у своје цехове. У Лавову је тада било око 500 разних занатлија. Градовима који су били у успону било је потребно све више пољопривредних производа за исхрану. На тим пијацама, посебно у градовима у западној Украјини, било је доста и иноземне робе.

У поређењу са Пољском или неким другим европским државама, у Украјини је било мало градова. Етнички састав становништва украјинских градова био је доста шаролик: ту је поред Украјинаца било доста Немаца, Јевреја, Пољака, Јермена, Грка. Пољаци и Јермени су били католичке вере. Католици су брзо постали владајућа снага у градовима. Временом православним Украјинцима који су живели у градовима постављана су све нова и нова ограничења. Власти су често указивале да градски закони важе само за католике. Пољаци и полонизована градска врхушка је брзо истиснула из градске управе и судства представнике украјинске националности - православце. Стално је ограничаван број Украјинаца

који су слободно могли да живе у градовима. Касније је у Лавову имало право да живи само око 30 русинских/украјинских породица и то само у тесној Руској улици. Власти су забраниле да се јавно обављају све православне црквене церемоније. Тако су градови постали и дуго времена остали потпуно туђи за Украјинце.

Велика конјуктура на житарице

Током XVI века у многим европским градовима је значајно убрзана привредна делатност. Број градског становништва у европским државама је био у сталном порасту. Расле су и цене пољопривредних производа. У годинама од 1500. до 1600. у многим европским земљама настаје револуција цена коју је изазвала нова цена сребра и злата које је долазило из Новог Света. Цене пољопривредних производа су порасле и до 800-1000 %. Великим европским градовима су биле потребне много веће количине пољопривредних производа. Први су се одазвали власници северних и централних региона Речи Посполите (Пољске), у Подолији (Поділля).

Да би увећали своје приходе од продаје пољопривредних производа, феудалци су почели да преоријентишу своја имања на комерцијалну производњу. Тада су почели да траже од сељака све више радне ренте и тако су захваљујући бесплатном раду својих сељака на својим имањима почели да производе све веће количине пољопривредних производа.

Многи пољски или полонизовани магнати су од краља добијали огромна феудална имања и подстицали су насељавање недовољно насељених области или насеља у Украјини.

Јачање аристократије

Раст економске моћи феудалаца и аристократије много је допринео да се шире њихове привилегије и политички утицај. Племство је настојало да се укину или смање обавезе да племићи морају да учествују у војним походима. Нови произвођачи – некадашњи војници, настојали су да ограниче право краља да учествује у ратовима, јер нису желели да учествују у тим војним походима, када су могли да на властитим феудалним имањима остварују значајне приходе.

У XV и XVI веку племство је успело да себи потчини локалне сејмове а касније и општи сејм Речи Посполите, који је имао највишу законодавну власт. Тако је пољска аристократија, више него аристократија било које европске државе, могла да ограничава прерогативе својих краљева. На почетку XVI века пољски сејм је прихватио закон «Nihil novi» (ништа ново), по коме краљ није могао да проглашава нове законе без сагласности племства. А 1573. године, када је умро последњи краљ из династије Јагелонаца, племство је добило право да бира краља и да путем договора с краљем (Pacta conventa) доноси нове законе.

Ограничавање краљевске власти је само један од циљева племства. Оно је настојало да не дозволи да било који други сталеж може да угрози његов привилеговани положај. Пошто су велики магнати, којих је било око 100 породица, спадали у племство и имали су значајан монопол на високе положаје и велике земљишне поседе, ниже племство је настојало да ограничи власт магната.

Племство је настојало да прошири своју власт и на градове, јер су градови од трговине стицали значајне приходе, а с друге стране градови су били супарници племству у трговини. На почетку XVI века већина градова је изгубила право гласа на сејмовима. Сејмови, у којима је племство имало превласт, су настојали да донесу закон по коме би локалним трговцима било забрањено да доносе робу из иностранства. Зато су страни трговци почели да тргују директно са племством. Пољски закони су фаворизовали католике и стимулисали су припаднике других вероисповести да прелазе на католичку веру и да тако постану у свему равноправни са Пољацима/католицима.

Покмећивање сељака

Како је племство постајало све имућније, тако су сељаци постајали све сиромашнији. Пошто је контролисало политички систем, племство је могло значајно појачати захтеве од сељака, које је третирало само као јевтину радну снагу. У XV веку радна рента сељака у Пољској је износила 14 дана годишње, а кроз сто година сељак/кмет је морао да ради на имању свог феудалног господара два дана у недељи. После тога обавезна радна рента сељака је и даље била у порасту.

У другој половини XV века феудалци су добили право да суде својим сељацима, да се слободно мешају и у приватни живот својих кметова. Неки племићи су захтевали од сељака да им плате таксу када ступају у брак и многе друге таксе и обавезе. Сељаци су често били приморани да одлазе само у крчме својих феудалних господара, да користе само њихове млинове.

Многи сељаци су излаз из све теже ситуације тражили у напуштању својих феудалних господара. У почетку су сељаци имали право да напусте свог феудалца само у одређеном времену, најчешће на Божић, и то само под условом да су измирили сва дуговања према феудалцу и да себи нађу замену, а на почетку XVI века сејм је забранио сељацима/кметовима да напуштају имања својих феудалаца без њихове дозволе.

Процес покмећивања сељака није био једнак у свим регионима Украјине. У областима које су биле гушће насељене, као Галиција, и где је био много снажнији пољски утицај, кметство је било веома сурово. У слабије насељеним регионима, у Карпатском ареалу или у Подњипровју, где је увек недостајала потребна радна снага, и где су сељацима морали бити учињени неки уступци, кметство је било много блаже. Ту где је кметство било најсуровије често су избијале побуне кметова, али су најчешће биле сурово угушиване.

***

Укључење Украјинаца у пољско-литванску Реч Посполиту омогућило је да многи утицаји са запада стигну и на украјинске етничке територије. Међутим, било је ту и негативних последица: велика потражња житарица имала је значајног утицаја на економију украјинских земаља. Целокупна економска делатност је била сконцентрисана на латифундијама крупних феудалаца, а градови и занати су стагнирали или су пропадали. Политичке прилике у Речи Посполитој су до краја поларизовале друштвене структуре: племство је имало све привилегије и сва права, а положај сељаштва и других зависних друштвених категорија је постајао све тежи

и несношљивији. Пошто су власт, богаство и привилегије у држави поистовећивани са Пољацима, људи који нису могли да се поистовете са пољском нацијом и пољском културом, били су све незадовољнији постојећим стањем.

***

40-их година XIV века украјинске земље су подељене.

После рата 1351-1352. године између Пољске и Литве, Галичина остаје под владавином Пољске, а Берестовщина и Волињ улазе у састав Литванске државе. За време владавине кнеза Гедимина (1316-1341) Литва осваја велики део Белорусије, а његови синови Ољгерд и Кејстут припајају Чернигово-Северски (1357-1358), Подоље (1363) и Кијев (1362). Од овог тренутка историја украјинских земаља постаје повезана са историјом феудалне Литве.

Потпуна власт у Великом кнежевству Литванском је у рукама великог кнеза. Кнежевине у Литви немају аутономне кнежеве и постепено се кнежеви као владари градова замењују литванским намесницима. Систем директних односа између војне службе и земљепоседништва пружа могућност великом литванском кнезу да има бројну војску и да влада и контролише све државне ресурсе.

Први пут од XVI века у украјинским земљама на снази су *„Литванські статті»* – кодекси (законици) средњовековног права Великог кнежевства. Иако су литванске земље чиниле приближно 1/10 целе државе, Литванци се нису мешали са источно-словенским етносом, већ су јачали централистичке тенденције. Један од основних спољнополитичких задатака Литванске државе била је борба са Златном хордом.

Значајан догађај је победа литванско-украјинско-белоруске војске над Татарима и Монголима 1362. године. Татарско-монголски јарам у украјинским земљама уништен је за време владавине Витовта (Кејстутовог сина, 1392-1430), али се појавила озбиљна претња од Тевтонског одреда.

После битке на Куликовом пољу (1380) јача утицај Москве. Ово је условило да Литва изабере Пољску за савезника, која је тада пала под власт Угарског краљевства.

1385. године у граду Крево потписан је споразум о припајању (унији) између Великог кнежевства Литванског и Пољског краљевства.

Литовски кнез Јагајло оженио се пољском краљицом Јадвигом, прелази у католичку веру и проглашава католичанство једином религијом за становништво Литве и постаје пољски краљ. Кревска унија је створила реалне предуслове за борбу са тевтонском агресијом. Истовремено је обезбедила јачање пољског ширења на територији Великог кнежевства Литванског. Ово је изазвало отпор литванских феудалаца на челу са кнезом Витовтом.

1392. године у Острову се потписује компромисни споразум, којим Пољска проглашава Витовта за доживотног владара Литве.

1398. године Витовт је проглашен за литванског и руског краља. Самим тим фактички је укинута Кревска унија. Настављајући са политиком централизације, Витовт укида Волинску, Подољску и Кијевску кнежевину, самим тим, фактички, опозивајући некадашњу аутономију украјинских земаља.

Позиције Пољске и Литве јачају за време Великог рата против Тевтонског одреда (1409-1411), посебно после Грунвалдске битке (1410) у којој су у својству

савезника учествовали чешко-моравски, угарски, татарски, волошки одреди, као и Украјинци, Руси и Белоруси. Армија савезника бројала је више од 100.000 војника, премашујући број крсташа. Победа у Грунвалдској бици значајно је учврстила позиције Литве. Према Торунском миру (1411), Тевтонски орден предаје Литви Жемајтију, а Пољској Дожбинску земљу.

1413. године потписана је Городељска унија која је спречавала утицај Пољске на формално независно Велику кнежевину Литванску. Унија је ојачала дискриминацију православног становништва, ограничивши његово учешће у управљању државом. У Литви се уводи образац административно-територијалне поделе, при чему се украјинске земље додељују католичкој цркви. Ово је изазвало отпор против покатоличења и прогона од стране пољских феудалаца.

После смрти Витовта 1430. године овај покрет предводи млађи брат Јагајла – Свидригајло Ољгердович. Налазио се на челу покрета до 1435. године када је војска Свидригајла сазнала за страшан пораз од брата Витовта, великог литванског кнеза Сигизмунда под Виљкомиром. Тада се за владара велике кнежевине проглашава малолетни син Јагајла – Казимир. 1447. године он постаје такође и пољски краљ Казимир IV и фактички обнавља пољско-литванску унију. Крајем XV-XVI века Велико литванско кнежевство губи своју пређашњу моћ, а украјинске земље у саставу Литве полако губе аутономна права. Истовремено јача утицај централизоване Руска државе, која проглашава своја права над територијом југо-западне Русије. У украјинским земљама јача пруруско расположење.

1508. године избио је устанак под водством кнеза М. Глинског против литванских магната. Ово је био последњи покушај украјинских кнежева да поврате своје земље у Литви.

Настанак украјинског козаштва.
Друштвено-политичко и војно уређење Запорошке Сече

Карактеристична црта насељавања територије Украјине у XV веку је та, да основна маса становништва живи на одавно насељеној земљи: Київщина, Галиччина, Волинь, Поліся и Поділля. Јужне земље – средња Наддніпровщина, Запоріжжя имали су значајна природна богатства, али нису биле насељене. Управо овде настаје нова социјална појава – козаштво. Међу разлозима, који су условили појаву козаштва, могу се издвојити:

1. социјални (јачање феудалне експлоатације, правно образовање кметске зависности);
2. економски (недостатак обрадиве земље, потреба за колонизацијом слободних земаља Дивљег поља – Дике поле);
3. политички (тежња пољске администрације да привуче козаштво како би служило као заштита јужних граница од татарске претње и удара);
4. национални (против политике колонизације и покатоличења украјинског становништва);
5. стратегијски (претња од Кримског канства).

Први пут козаци се спомињу у историјским хроникама пред крај XV века. Већ тада помажу Пољацима у борби против Татара. Основни извор образовања новог социјалног слоја у Украјини било је сељаштво, које је, бежећи у степе,

протестовало против јачања и учвршћивања феудалне експлоатације, и малограђанство, које је ишло на југ најпре са циљем обављања сезонских заната, лова, риболова, а затим се уједињавало и градило је на Дивљем пољу мале одбрамбене градове – прототип Сече.

Главни задаци козака били су организација похода против Татара и лов дивљачи и рибе. 1556. године на Малој Хортици (Мала Хортиця) черкаски вођа Д. Вишневецки (Д. Вишневецький) основао је тврђаву, која је представљала почетак Запорошке Сече (Запорізька Січ). Своје седиште је Сеча периодично мењала. 70-их година XVI века она се налазила на Томакивки (поред града Марганца Дњепропетровске области), 90-их година на Базавлуку. Од 1638-1652. године Сеча је била смештена на Микитином Рогу (данас Никопољ).

Са политичке тачке гледишта, Запорошка Сеча била је фактички заметак данашње украјинске државе. Ипак су специфични историјски услови довели до њене својеврсности. Козаштво се делило на пукове од 500-1.000 људи. Пукови су се састојали од „сотень». Неколико *«сотень*» сачињавало је *курінь*. На челу читаве козачке војске налазио се *хетман* (гетьман) (од времена Богдана Хмељницког – Богдан Хмельницький), а на челу Запорожаца био је *кошовий отаман*. На војном плану Сеча се састојала од 38 курења (колиба), а територијално од 8-10 *паланок*. Улазак у Сечу и излазак из ње био је добровољан. Дошљаци су мењали име како би прикрили прошлост бегунца. У Сечи су поред пуноправних козака били и нови – *джури, молодики* (млад месец). У року од три године они нису могли да учествују у избору вође, и по правилу, служили су бивше козаке. Запорошка војска се дели на:

1. *Січові козаки* – нежењене, прекаљене у бој, и
2. *среські* – породичне козаке, који су највећим делом живели ван граница Сече, где су се слободно бавили земљорадњом, занатом, трговином.

Козаци Сече су представљали цвет Запорошке војске и звали су се друштво или витезови. Живот Запорошког козаштва заснивао се на демократским основама. Ипак, ово друштво се не може назвати у потпуности демократским, пошто је социјална разноликост међу козацима значила и њихову политичку неједнакост. Функцију законодавног органа обављало је опште козачко веће (*Загальна козацька рада*). Извршну власт представљао је *кошовий отаман* и вођа (*старшина*). Оно што је карактерисало образовање Коша били су избори. Опште козачко веће, састајући се двапут годишње (1. јануара и 1. октобра) бирало је вођу, одређивало планове похода, решавало питања односа са страним, тј. пограничним земљама, питања расподеле земље. Постепено се образује козачка администрација – војни судија, војни отаман, хорунжий, гармаш, пуковник, писар, осавула и други. Њихову делатност контролисало је козачко веће.

Правни систем у Запорошкој Сечи био је својеврстан. За разлику од читаве територије Украјине, где је важио Литвански статут, Магдебуршко право, укази краљевске власти и, чак, „Руска правда“, у Сечи је најважнију улогу имало сопствено козачко право. Оно је представљало скуп правних обичаја, који су образовани у сфери козачких друштвених односа. Ово право није било записано, пошто су козаци сматрали да било какви писани закони на било који начин ограничавају њихову слободу. Козачко право је прецизирало стање односа, који су већ били успостављени, утврђивало је војно-административну организацију, начин коришћења земље, квалификовали су врсте злочина, казни, итд. Зато постоје

основе да се говори о веома израженом облику државности, чак о државности са свим обележјима демократске републике: фактичка једнакост козака, непостојање кметског права и феудалног власништва над земљом.

Одбрана православне вере представљала је идеолошку основу живота Запорожја. Јављају се и унутрашње-политичке супротности: имовинска неравноправност, социјална разноликост, конфронтативно расположење.

Основна, ако не и једина функција Запорошке Сече, као државне форме била је војна конфронтација, а питањима унутрашње форме – финансијском систему, образовању, инфраструктури, изградњи градова, практично се није посвећивала пажња. Ипак, постојање Запорошке Сече је био веома важан фактор у међународним односима. Киш Запорошке Сече је водио преговоре и склапао споразуме са Пољском, Русијом, Кримским канством, Шведском, подржавао је својом војном помоћи посебне државе и коалиције. Највише је Запорожје досадило пољској држави. Масовно јачање сељака остављало је феудалце без радне снаге, а козачки походи на Крим и Истамбул отежавали су везе Пољске са Турском. Зато је спроводећи политику „завади, па владај“ пољска влада узимала у службу имућни део козака, обезбедивши им привилегије. Тако је њиховим рукама гушио самовољу Запорожаца, усмеравајући их ка основном задатку – да штите границе државе.

1512. године по наређењу пољског краља Сигизмунда II Августа формира се одред од 300 козака, који су били уписани у специјални списак – *регистар*. Регистровани козаци могли су да плате откуп из пољске казне, они се нису потчињавали градској, локалној власти, већ само „старости“, кога је постављала пољска влада. Козачки старешина је добијао ознаке власти – клејноде (булава, бунчук, корогва, печат). Центар регистрованог козаштва постао је град Трахтемиров. Запорошка Сеча се такође формално подређивала регистрованом козаштву, али Реч Посполита није успела да је контролише.

1578. године регистар је имао 500 козака, 1590. године већ 1.000. Пред крај XVI века, почетком XVII века регистровано козаштво заједно са Запорошцима све чешће се бори не само против турско-татарских агресора, већ и против пољско-племенског феудалног угњетавања, подржавајући сељаштво. Чак као прелазни облик од професионалне заједнице до пуноправне државе, Запорошка Сеча је одиграла најважнију улогу у процесу украјинске државе, њено постојање је представљало следећу етапу после Галицко-Волинске кнежевине ка постепеном образовању украјинске етничке државе.

Украјинске земље под владавином Речe Посполите (Спільна справа – Заједничка ствар)

Освојивши у XIV-XV веку Галичину, Западни Волињ и Подоље, Пољска је тежила да завлада и украјинским земљама, које су улазиле у састав Велике кнежевине Литве. Али, поред жеље Пољске, јављали су се и објективни услови за унију између Пољске и Литве. Најважнији унутрашњи чинилац у овом процесу била је позиција украјинског племства. На почетку XIV века оно је имало реалан избор: или јединствена, чврста Пољска, или Литва, ослабљена Ливонским ратом. Пољска је за украјинске феудалце одредила привилегије, ограничење краљевске

власти, загарантовану политичку слободу. На последњем месту било је и питање војне обавезе – у Пољској је доминирала плаћена војска.

Рат Литве против Москве, који су подржавале Данска и Шведска, довела је до губитка територија, и Великој кнежевини Литви била је потребна војна и финансијска помоћ. Зато су већ средином XVI века извршене прве пробе потписивања уније. Али реалне резултате стране су постигле тек 1569. године на седници заједничког скупа у Љубљину.

Пошто је део литванских, украјинских и белоруских магната, незадовољних пољским пројектом уније покушавао да добије племенско наоружање за борбу за своја права, краљ Сигизмунд III Август својим законима припаја украјинске земље – Підляшя, Волинь, затим Київщину и Брацлавщину, изједначивши локално племство ових земаља са правима и привилегијама пољског племства. Устаници су били приморани да се врате на скуп (сејм).

Посланици Велике кнежевине Литве потписали су акт о државној унији и заклели су се да ће јој бити верни. Ово је значило стварање државе Реч Посполита (буквално са пољског језика – Заједничка ствар). У њој су били краљ, који се бира, сејм, јединствена спољна политика, заједничка ризница.

Аутономија Литве сачувана је само по питањима локалног самоуправљања, организације оружаних снага и у правној сфери. Украјинске земље чак не улазе у литванску аутономију, већ су се налазиле у саставу пољских војводстава – Руског (Лавов), Белшког (Белз), Волинског (Луцк), Кијевског (Кијев), Подољског (Камјанец), Брацлавског (Брацлав). На челу војводстава налазили су се признати пољски магнати.

Љублинска унија из 1569. године је безусловно одиграла велику историјску улогу за судбину Украјине. Притом је имала веома контрадикторне последице. Пре свега, допринела је јачању пољске социјалне, националне, религијске, културне експанзије. Али је она ујединила украјинске земље, обезбедила је јачање културно-просветног покрета, упознавање са западноевропском културом. Поред тога, Љублинска унија је изазвала покрет подршке, социјалну активност различите врсте украјинског становништа у борби за национални живот.

После 1569. године већину украјинских земаља освојиле су највеће пољске магнатске породице, којe су постале власници без ограничења. Јача кметство.

Литвански устав из 1588. године који је на снази у Речи Посполитој заједно са пољским феудалним правом, дефинитивно је ојачао сељане, који су живели на земљи феудалаца 10 година. Постоји неограничена владавина господара (панщина) и забрана преласка сељака у друго место без дозволе спахије.

Основа економије украјинских земаља и даље је пољопривреда, која обезбеђује потребе, пре свега, власника имања. Али постепено настају фильварки – феудална газдинства, која се као и раније, базирају на принудном раду сељака, али се већ великим делом повезују са тржиштем. Осим земљорадње и сточарства у фильваркама се развијају различити занати – машински, риболов, производња меда и узгој пчела. Све ово је власницима фиљварака омогућавало добру зараду.

Развијају се градови – и државни, и они који се налазе у приватном власништву. Становници градова борили су се за увођење Магдебуршког права – изборног локалног самоуправљања, са тим да се ослободе владавине феудалаца. Овакви градови су се супростављали краљевској власти у борби против самоволе

магната. После 1569. године ојачао је процес покатоличења украјинског становништва. Кризно стање у коме се налазила православна црква створило је услове за ширење идеје црквене хијерархије, црквене уније у украјинском друштву и стварало је њене активне присталице. Морална деградација црквене хијерархије, дезорганизација православне цркве нису омогућавале да буде гарант за очување националне традиције. Зато је за православље Украјине настао проблем избора: или да сачувају цркву, жртвујући националну оригиналност, или да реформишући цркву спасу ову оригиналност.

У одбрану православља устала су братства – малограђанске организације, образоване при црквама. Најутицајније је било Лавовско успенско братство, које је имало функцију контроле над духовенством. Ослањајући се на подршку константинопољског патријарха, братство се активно мешало у унутрашњоцрквене послове што није могло, а да не изазове негодовање највишег духовенства. Све ово се одвијало паралелно са активирањем делатности језуитских организација у Речи Посполитој. Распламсава се религијска полемика, где талентовани проповедници, као што је Петро Скарга („О јединству цркве Божије“, 1577.) ради на идеји уније.

1590. године Лавовски епископ Г. Балабан се заложио за потписивање уније. Подржали су га епископи Холмски, Пински и Луцки. Они шаљу захтев краљу Сигизмунду III и он 1592. године одговара позитивно. 1595. године у Кракову папски нунције одобрава услове уније и **25.12.1595. године** у присуству римског папе Климента VIII проглашена је унија.

Правно образовање уније одиграло се 1596. године у Бересту. Али сабор се одмах поделио на два дела: унијатски и православни. Унијатски део је потврдио грчко-католичку цркву, која је била подређена римском папи. Признају се основне догме католичке цркве, али језик богослужења остаје црквенословенски, а обичаји православни. Унијатско духовенство се изједначује са католичким: није плаћало порез, добило је место у сејму. Унијатско племство је могло да претендује на државне функције. На овај начин ватиканска идеја уније која је и остварена значила је припајање Украјинске националне цркве католичкој. Али православна црква (сабор) која је у исто време пролазила кроз овај процес, није признала правоснажност одлуке унијата. Уместо консолидације, Украјинско друштво се још више разилазило.

После Берестејског сабора почиње напад на интересе православља. Црквене земље предаване су унијатима, православне су фактички изгубиле највишу црквену хијерархију. Нимало лепши био је и положај грчко-католичке цркве. Католичко поглаварство радије ју је сматрало не самосталном црквеном организацијом, већ начином јачања сопственог утицаја. Поставши издајник за православне, унијати нису постали потпуни католици са становишта Рима. Зато Берестејска унија није помогла уједињењу православних и католика, али у историји Украјине ове две цркве су чврсто повезане међусобно.

Култура Украјине XVI прве половине XVII века

Развој културе у овом периоду одвијао се у крајње контрадикторним условима. Са једне стране, развијале су се продуктивне снаге, цветали су градови, с друге – јачао је иностранн притисак на православну веру, језик и културу. Али

украјински народ није изгубио своју оригиналност. Његова култура, не губећи своју нераскидивост са староруским традицијама, истовремено је осећала значајан утицај европског препорода.

Најважнији чинилац одушевљења националном самосвешћу, кретања ентичког развоја на новој историјској етапи био је украјински језик. Појављују се прве књиге на матерњем језику, посебно *Пересопницьке Євангеліє* (1556-1561). Украјински језик добио је толики значај да се према одлуци Љубљинског сејма 1569. године он употребљава чак у пољском пословодству. Развоју украјинског језика и књижевности у великој мери је допринело штампање књига. 1561. године на имању Г. Хоткевича. И. Федоров и П. Мстиславец оснивају прву штампарију (друкарню), која је издала Псалтир и Часослов. 1573. године прешавши у Лавов, И. Федоров штампа «Апостола», а касније потпуно издање Библије на црквенословенском језику. Касније, штампарије настају у Кијеву, Чернигову, Луцку, Новгород-Северском, Рогатину. Најуспешнија је била штампарија Кијево-Печерске лавре.

У другој половини XVI века рађа се нова украјинска књижевност, која почиње са антикатоличком, антиунијатском полемиком. Г. Смотрицки је 1587. године написао прво полемичко дело „Кључ за царство небеско“. Са своје стране језуита П. Скарга се у књизи „За заштиту Берестејске уније“ 1597. године залагао за уједињење цркви. Чувени православни полемичар био је острошки племић М. Броневски, аутор „Апокризиса“ (1597. године). Важну улогу у образовању националне културе имало је усмено стваралаштво, које је описивало најважније догађаје у животу украјинског народа, пре свега борбу против Турака и Татара. Настаје нови жанр – јуначки епос (думе, историјске песме), међу којима су „Втеча трьох братів з Азова“, „Плач невільника“, „Самійло Кішка“. Развија се писање летописа, настају Острошки и Хустински летописи. Велика пажња у овом периоду придаје се просвети и образовању. 70-их година XVI века оснива се Острошка академија на којој се уче дијалектика, астрономија, грчки и латински језик. Први ректор академије био је Г. Смотрицки. Значајну улогу у ширењу образовања одиграла су братства, која су при црквама обједињавала православно становништво градова.

Прво братство настало је у Лавову 1586. године. Утицајно је било и Кијевско братство. Постепено овакве организације настају и у другим градовима Украјине. Постојале су на основу улога својих чланова и добровољних донација. Братство се залагало против покатоличења украјинског народа, против прогона духовенства у друштвеном и културном животу. Братске школе постојале су у Галичини, на Волињи, Полесју. Водећа је била Кијевска братска школа, чији је старатељ био лично хетман П. Сахајдачни. 1632. године она се ујединила са Лавовском школом и почела је да се назива Кијево-Могиљанска колегија, која се према нивоу предавања приближавала западно-европским универзитетима.

У Острошкој и Лавовској братској школи у другој половини XVI века настаје школско позориште. Представе су се одигравале у облику декламација и дијалога. Популарно је било и луткарско позориште (театр ляльок - вертеп).

Нова етапа у развоју украјинске музике одликује се распрострањивањем хорског певања, народних историјских дума. Настају прва музичка друштва.

У архитектури и сликарству својствени украјински стил доживљава утицај Препорода. Граде се многи замкови и тврђаве, цркве и манастири, који се украшавају иконама, скулптурама, резбаријом на камену и дрвету.

Развијају се занати: грнчарски, јувелирски, ковачки. После дуготрајног назадовања, Кијев поново постаје културни центар украјинских земаља и њихов развој добија карактер националног рађања.

Ренесансно-хуманистичке тековине и украјински писци који су писали на латинском језику

За период од XIV-XVI века у Западној и Средњој Европи прихваћен је назив Ренесанса односно Препород. У Византији још у XI-XII веку настаје и после се шири у јужнословенске земље покрет у књижевности за који је карактеристичан емотивно-експресиван стил да би се изразио нови, индивидуално-емотивни садржај. Јавља се и нови поглед на свет – хуманизам.

Хуманисти су критиковали систем феудалног погледа на свет, борили су се за ослобађање културе од стега црквене хегемоније, бранили су слободу људске мисли, право човека на овоземаљску срећу, принцип људскости – хуманизма. По правилу, они се окрећу антици и народном стваралаштву, и ту траже неке норме, мотиве и уметничка средства. У филозофији постају популарне идеје пантеизма и неоплатонизма. За Ренесансу је карактеристично коришћење античких традиција, ерудиције, старих језика, итд.

Ренесансно-хуманистичке тенденције и утицаји, мада у много мањој мери него у земљама Западне и Средње Европе, стижу и у украјинске и белоруске земље, а доносе их углавном ученици и студенти који су студирали на многим европским универзитетима.

ЈУРИЈ ДРОХОБИЧ (ЮРІЙ ДРОГОБИЧ) (око 1450-1494)

Јурај Дрохобич је први доктор медецине у Украјини. Рођен је у породици занатлије у Дрохобичу око 1450. године. Завршио је катедралну школу у Лавову и после тога студира на Краковском универзитету, где је слушао курсеве филозофије, астрономије, медицине и математике и на крају је стекао звање магистра. После тога одлази у Италију и на универзитету у Болоњи је предавао астрономију и медицину и стекао је звање доктора медицине. Од 1481-1482. био је ректор Болоњског универзитета.

У Риму је 1482. године издао књигу на латинском језику "*Прогностична оцінка нинішнього 1483. р. магістра Юрія Дрогобича з Русі*" (Прогностичка оцена садашње 1483. године Георгија Дрохобича из Руси) којом се прославио у Европи. То је прва књига коју је неки Украјинац штампао у Европи. У књизи су осим астролошких прогноза дата многа сазнања из астрономије, метеорологије, географије, филозофије, медицине, тачно је предвиђено помрачење месеца. У раду аутор покушава да одреди географске координате многих градова.

Као један од првих весника украјинског хуманизма Јурај Дрохобич је подржавао издавачку делатност Швајполта Фиоља.

Из тог времена је сачувано једно његово писмо земљаку у коме он описује свој живот: "*А мені судилося бути бідним, постійно в клопоті і нещастях. Невеликий заробіток, який щодня шукаю, здобуваю ціною постійної праці, важких злигоднів і величезних зусиль. Чи маю хоча б день спокійний, коли б я міг з'їсти хліб свій насущний без смутку і великих турбот? Ні... Я прибув до Болоні, маючи зовсім мало грошей. Багато міг би я осягнути в науці, якби не мусив турбуватися про найнеобхідніше... Нехай хоч порада ваша підбадьорить мене в боротьбі з суровістю долі і дасть надію дочекатись такого щасливого дня, коли зможу сказати: тепер споживаю хліб свій насущний без сліз, забувши голод і спрагу. Від самої колиски все, чого я досягав, давалося мені з тяжкою працею і турботами. Тепер, у розквіті молодості, я переношу все легше, але жахає мене майбутнє... Що з того, що людина знає всі науки, коли вона бідна і знедолена...*"

Јурај Дрохобич је био професор Краковског универзитета, а међу његовим студентима био је и Никола Коперник. Сахрањен је у Лавову.

Ево одломка из увода његовог дела писаног на латинском језику у преводу на украјински језик:

"*Прогностична оцінка нинішнього 1483 р. магістром Георгієм Дрогобичем з Русі*"

Більшість тепер виставля напоказ свої праці, святотче,
Дбаючи щонайпильніше про честолюбство та зиск.
Я ж мої книги у світ випускаю з єдиним бажанням:
Роду людському аби тільки б корисні були.
Ні, не порожні вони й не для реготу писані мною;
Труд це Мінервин, бігме, родом з надхмарних країв.
Знаю, для тебе немає тепер таємниць вже на світі;
Нині, ти, бачу, спізнав навіть і силу зірок.
Обшири неба для наших очей незбагненно великі,
Розумом легко, проте, можемо їх осягнуть.
Наслідки ми за причинами і навпаки визначаєм:
Так відкривається шлях, що до ефіру веде.
Все у підмісячнім світі живе за законами неба;
Нами керують також /хто заперечить!/ зірки.
Правлять без примусу, а як настрашать коли випадково,
Розум підкаже, проте, як ту біду відвернуть.
Зірці своїй завдяки досягнув ти найбільшої цноти
І називають богом тебе недарма.
Певно, любов'ю Венери й Юпітера стиснуте Сонце
Правити світом тебе настановило колись.
З ласки господньої все ти вже маєш, от тільки хай Зірка
Роки продовжить тобі, - Рим того зичить також.
Будь же прихильним до книжки цієї: вона допоможе пізнати
Те, що невдовзі гряде, - знати яке вже пора.
Отже, в які саме дні тобі доля ласкава всміхнеться,
А у які навпаки – лиха незнаного жди.

Дні, коли Марс запанує, і мир коли буде, побачиш:
І в якім краї чекать треба чуму навісну.
Місяця і Сонця затемнення бачиш, - то вмер десь володар.
Це все та інші дива хочемо тут показать.

У овој посланици у стиху *До папи римского Сікста IV* Јурај Дрохобич каже да му је, пуштајући у свет своју књигу, стало не до почасти и користи, него да она буде од велике користи људима. Ту аутор показује да звезде, помрачење Сунца и Месеца наговештавају велике ратове и епидемије...

ПАВЛО РУСИН ИЗ КРОСНА (ПАВЛО РУСИН З КРОСНА) (око 1470-1517)

Павло Русин спада у оне ствараоце у европској култури који су рођени у Украјини, студирали су на разним универзитетима у Европи и укључили се у просветни и културни живот тадашње Европе на латинском језику.

Павло Русин је прво у Немачкој стекао степен бакалавра уметности и једно време је предавао античку књижевност на Грејсфалдском универзитету, а после тога је студирао на Краковском универзитету где је стекао звање магистра и остао на дужности професора. Одушевљавао се делима римских аутора, Цицерона, Хорација и Овидија, као и делима неких неолатинских западноевропских песника, и сам је писао песме на латинском језику. У Кракову је организовао школу новолатинских песника у коју су улазили студенти и професори. Године 1509. објавио је мању звирку своје поезије на латинском језику *Пісні Павла Русина з Кросна*.

Павло Русин је један од зачетника хуманистичке књижевности у Пољској и Украјини заједно са Јурајем Дрохобичем. Његова дела се први пут штампају у Кракову при крају XIX века на латинском језику, а касније су преведена на украјински језик. Тематика дела Павла Русина је блиска хуманистичким и просветитељским начелима: он пева о мудрости књига, о лепоти уметности.

Писана на латинском језику, са темама далеким од свакодневног живота, ова књижевност није могла да постане блиска ширим слојевима друштва или да има значајнијег удела у културном и књижевном препороду украјинског народа у Пољској.

До книжечки

Йди вже, книжечко, йди моя солодка,
Йди, від золота ясного ясніша,
Від коштовностей всіх мені дорожча,
Йди в угорські преславні, плідні землі,
Йди, не гаючись, в ті краї блажені,
Де на килимі ніжних трав зелених
Грає барвами квіт рясний, пахучий.
Ні ярів не жахайсь, глибоких урвищ,
Ні пітьми не лякайсь у диких нетрях.

Ні гущавин тернистих не страхайся,
Ні тінистих долів, прошу, не бійся,
Ні верхів не минай об'їздним шляхом,
Ні на знак не вважай, провісник лиха,
Ні на вибої, води, багна темні;
Ні Дунай семигирливий, ні Тиса
Бистроплинная нехай тебе не гаять.
Жодних труднощів, бачиться, не стрінеш,
Острах спокою, вір, твого не збурить.
Гей! Чому ж бо тремтиш, чому німуєш?
Що ж то значить той крок твій черепашний?

СТАНИСЛАВ ОРИХОВСКИ (СТАНІСЛАВ ОРІХОВСЬКИЙ) (1513 – 1566)

Станислав Ориховски је најистакнутија личност источнословенске књижевности Препорода на латинском језику. Био је публициста, историчар, филозоф, песник, граматичар. Рођен је у селу Ориховица недалеко од Перемишља и о себи је писао: "*Я русич і хвалюся цим і охоче про це заявляю, пам'ятаючи рід і руську кров, про місце де я народився і виріс...*"

Основно образовање је стекао у Перемишљу, а студије је наставио на Краковском универзитету. После је отпутовао у Немачку, где се упознао са професором Витенбершког универзитерта Мартином Лутером, истакнутим зачетником Реформације. Ориховски је наставио студије на Бечком, Болоњском и Падованском универзитету, а касније је боравио у Венецији и у Риму. Добро је упознао Ренесансу и Реформацију.

Одлично је знао латински и на том језику је много писао. Потписивао се Ориховски-Русин или Ориховски-Роксолан и тиме је истицао своју националну припадност.

За дело С. Ориховског је карактеристично богатство тема и жанрова, што је својствено многим ренесансним стваралоцима. Ту има беседа, посланица, полемичких дијалога, трактата, памфлета, итд. У својим беседама, по угледу на Демостенове филипике, он је позивао Пољско краљевство у борбу против турских освајача и осуђивао је агресивне планове пољске шљахте према источнословенским православним земљама. У неким својим делима он жестоко расправља с католичким идеолозима па и с римским папом и устаје у одбрану православља. Због тога се Ориховски може сматрати првим украјинским полемистом XVI века.

У обимном трактату-обраћању младом пољском краљу Сигисмунду II С. Ориховски иступа као паметан и искусан наставник и истовремено као критичар самовоље пољске шљахте. Примерима из античке и новије историје аутор осуђује негативне људске особине и позива краља да настоји да стекне поверење својих поданика својом праведношћу, бригом за државне интересе, заштитом државе и народа од агресије Турака и Татара. Аутор приказује реалну слику социјално-политичких и економских прилика и «демократије» пољске шљахте средином XVI века. Није познато да ли је то дело стигло до краља Сигисмунда II.

У последњим годинама свог живота С. Ориховски се помирио с католичком црквом и прешао на њену страну. У последњим годинама живота писао је и на пољском језику. Његови поштоваоци су га називали «рутенским (русинским) Демостеном».

С. Ориховски је као истакнути представник ренесансне књижевности оставио значајне трагове у пољској класичној књижевности XVI века и у источнословенској култури епохе Ренесансе.

Напучення польському королеві Сигісмунду Авґусту
Вступ

Нещодавно, коли Скітія вдерлася до Русі і все тремтіло з ляку перед ворогом, я, спонуканий подіями, відкрито надіслав тобі книжечку, яку раніше видав анонімно. А оскільки ми в Русі щороку зазнаємо ворожих нападів, то змушений був кілька літ тому дати тобі, королеві щойно обраному, поради, які можеш за прикладом батька використати на благо наше. Я не повинен був зухвало втручатися у ці справи і зробив це почасти з вірності до тебе, а почасти з любові до Вітчизни. Не можна звинувачувати автора в зухвалості, якщо від цього він не має ніякого зиску. Але я (через постійний страх перед полоном і дякуючи нагоді, що ти став захисником Сарматії) вирішив за прикладом найвизначніших філософів дати тобі поради, сховавшись під загальним іменем "зразковий підданий". Якби ти захотів звільнити Русь від рабства і спільну твоїй державі свободу зберегти, мусив би показати з дитинства, що ти за король. А я ніякої особливої ласки від тебе не чекаю, крім тієї, що від доброго короля зразковому підданому належить. Однак страх перед нинішнім лихом примусив мене ті самі поради знову тобі надати, але вже не під прихованим, а під власним іменем – щоб вони нагадували, в якому місті і в якій небезпеці живемо нині.(...)

Частина І

Про короля

Передусім знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але й цього недостатньо. Треба, щоб прагнула вона до науки, яка саму людину зробить і правдивою, і справедливою. Так само й природні здібності, хоч би якими були високими, але якщо людина знехтує наукою, нічого не зробить гідного похвали. Але чому не треба слухати тих, хто відраджує вивчати мистецтва, без яких життя є варварським і нікчемним? (Це стосується всякого правління, а найбільше світської влади). А тому, що ніхто не зробить нічого корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися.

Найважче у світі керувати державою. Та що корисного і гідного короля зробиш для людей, якщо не будеш учитися? Яким чином стануть твої громадяни справедливими, чесними, сумирними, якщо ніколи не пізнають принципів справедливості, чесності й миру? А вони ж, повір, не приходять лише туди, де сміх та жарти, їх знаходять де-інде. Там, де твій найвсятіший батько черпав,

коли ще хлопцем був, - у вченого і святого лицаря Длугоша. І не раніше перестав учитися, як навчився стримувати свої бажання, - немов коня вуздечкою. (...)

Що в державі більше: закон чи король?

У твоїй державі все підпорядковано потребам миру або війни, і республіка обмежена цими обов'язками. Тому здається недореченим ставити питання: чому в твоєму королівстві є ще й такі дві гідності, як "закон" і "король", або хто з них вищий? Переборовши всякий сумнів, скажу: "Буде найсправедливіше, якщо ти перебуватимеш у межах свого обов'язку". Бо якби ми зважали на римських законників, тобто похлібців тиранів, то свою зверхність у державі, без сумніву, приписали б королеві і таким чином підпорядкували йому саму юстицію, а його власні закони вихваляли. Ніколи б не ставили королеві запитання "чому?" Ніколи б не нагадували йому про присягання. Показували б лише, що сам він є паном нашого життя й смерті. А ті дармоїди тим певніше б нашіптували з усіх боків королеві про "злочинців", які непоштиво ставляться до короля.

З другого боку, ми виросли не в королівстві Нерона, а в славній батьківщині Сигісмунда. І наші предки виховували нас так, щоб ми знали, що король вибиряється для держави, а не держава існує задля короля. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша й достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля. Отже, закон дорівнює королеві і навіть кращий і набагато вищий за короля. (...)

Про турецьку загрозу. Слово перше
(Промова до польської шляхти)

Якби мав настати такий час, шляхтичі, коли б ви мусили почати раду про вашу долю – ваше майно, про долю ваших жінок і дітей, то знайте, то саме тепер такий випадок, коли, облишивши інші справи, ви маєте спрямувати всі свої помисли на цю єдину турботу, якщо хочете, щоб смерть і недоля обминули вас, ваших жінок і дітей.

Хай же буде вам відомо, що Сулейман, турецький володар, підкоривши угорське королівство і натхнений видатною перемогою, поглядає тепер і на вас з вашим добром. Він прекрасно розуміє, що не зможе довго користуватись насильно награбованим, доки ви живі і незалежні. Чув, що ваші предки не раз проганяли з Угорщини Амурата – його діда, пам'ятає, як ви під проводом Владислава часто завдавали поразок його війську у Валахії, - отож добре знає, що кожен його свавільний вчинок розб'ється об вашу зброю. А тому, не маючи змоги розпростерти своєї влади аж до північного моря проти вашої волі, зв'язав вас договором про мир і взаємодопомогу. Одуривши вас отою облудною угодою, загарбав Альбу Грецьку, Варадин, потім убив Людовіка, опісля знищив Буду; далі, користуючись сприятливим моментом, дощенту сплюндрував Австрію, Стірію, Карінтію і, досягнувши свого, повернувся до Угорщини. Щоб дати військам відпочити, бо у тих важких трудах вичерпав свої сили, настановив Йоана сатрапом, а по його смерті з небувалими полчищами знову вторгся кілька днів

тому в Угорщину, розбивши дощенту військо Фердинанда, і загарбав королівство зі всім добром. До чого це я веду? Як бачите, шляхтичі, тепер, не маючи підстав вас боятися, Сулейман витворяє таке, на що жоден із турецьких султанів до нього не відважувався. Проте він добре розуміє, що ви єдині стоїте на перешкоді розширення його влади. Знайте, що він сам не вірить своєму слову, яке зламав, віроломно відібравши у вас Валахію, і прекрасно розуміє, що ви, як і всі християни, його ненавидите, знає, що вболіваєте за поразку Угорщини. І останнє, без чого і поміж простими людьми дружба немислима: нам чужі його віра, його звичаї, його Бог. Через те ненавидить вас, шляхтичі, заповзявся погубити вашу республіку, ваші помістя, ваше щастя, більше того, запеклий ворог богів, котрі покровительствують цій державі. Що вже говорити про свободу – прекрасний лад вашого королівства! Він їх ненавидить усією душею, бо якби мав ставитись до конституції тиран, який вільних прагне поневолити, а захищає лише своїх рабів. Усі – повірте мені – усі його помисли і вчинки зводяться до того, щоб ви, надаючи допомогу вашим сусідам, разом з ними потрапили в рабство. Замисліться над тим серйозно. Нехай ніхто – я прошу і заклинаю вас ім'ям Бога – не злегковажить тим, що я повідомлюю про небезпеку, яка стосується всіх: бо ж, насправді, у такому скрутному становищі необхідно врахувати навіть найменшу дрібницю, здатну посприяти благу громади, якщо тільки доля нас не відцуралась. (...)

Промова на похоронах польського короля Сигісмунда Ягелона

Король помер. Якщо тільки може вмерти той, визначна і королівська чеснота якого засвідчила свою невмирущість по упокоєнню і який усе життя прожив у клопотах. Чому ж тоді охотіше кажемо, що помер, а не що звільнився від смертного тіла й видійшов до вічного життя, шлях до якого вторував, живучи розважно, чесно, побожно? Одійшов, полишивши нас у сльозах і жалобі.

Занурені в скорботу й сум, готуємося тепер до його похорону. Для нас, панове шляхта, разом з ним згинуло все, а для нього не зникло нічого, крім смертного тіла. Для нього швидкоплинне життя звершується вічністю і бесмертям. Тоді як наше – смертю, розлукою, які нас засмучують і так пригнічують. Про це засвідчують ваша скорбота й благочестиві сльози. Нині оплакуємо не смерть короля, яка для нього не значна, а наше сирітство. Бо ми, панове шляхта, втратили не пана (він для нас таким не був), а найправдивішого короля і батька найласкавішого.

41 рік правив Сигісмунд і подав приклади справедливого і розважливого правління. Лишив по собі в цім краї згадку людини лагідної, доброї, небувало доброчинної. Куди не сягнеш думкою або очима, всюди знайдеш приклади розважливості, справедливості, відваги, поміркованості та всяких інших чеснот. Поглянь, наприклад, на Божу Церкву, яку він утримував у Польщі не ушкодженою і не попсованою; або на республіку, яку він, мов добрий батько, єдину дочку в душі мав: і вдома, й на чужині, у мирі і на війні – пестив, ущедрював, а також прикрашав усілякими оздобами. (...)

Бо сторожа, панове шляхта – то для тиранів і тих, хто замишляє зло проти спільного блага людей. Сигісмунд же гадав, що вірою і вашою доброзичливістю досить себе убезпечив. Нікого не боявся, бо однаково всіх

поважав і всім виявляв однакову дружбу. Довіряв вам дуже і прагнув мирно й тихо з вами жити, а також щоб разом з вами приносити незвичайні статки і багатства для держави. Як ви довіряли королеві і його бажали, засвідчують численні славні вчинки, здійснені вашою чеснотою задля нього. І тримався він так, ніби, живучи і сповняючи свої обов'язки, нічого від вас для себе особисто не хотів. Тому справедливо поставилися до нього, коли за велику й щиру доброзичливість до вас і республіки вашої назвали його одностайно "батьком батьківщини". Цей гонор після заснування Польщі лише йому було надано. Сигісмунд, якого природа народила смертним, може стати бесмертним, якщо син Сигісмунда Август разом з вами захищатиме віру і волю вашу так само, як батько (...)

«EPICEDION» НЕПОЗНАТОГ АУТОРА
(крај XVI века)

О овом аутору се зна само да је служио као секретар код кнеза Михајла Вишневецког, брата славног козачког хетмана Дмитра Вишневецког-Бајде. Живео је у Новој Балци недалеко од Кремјанца. У «Плачу» је опевао херојски живот у част отаџбине свог патрона кнеза Михајла Вишневецког и његове породице. Дело је билом штампано у Кракову 1585. године у малом тиражу.

Epicedion

себто

Вірш жалобний про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького, каштеляна київського, черкаського, канівського, любецького старости... котрий у своїй вітчині, в замку вишневецькім, на п'ядесят п'ятому році життя, п'ятнадцятого жовтня, з понеділка на вівторок, року від народження Христа 1584-го, віддав Богу душу

До читача

Щоб дійшло це до людей, спілкою подбали:
Що один все написав, інші друкували.
Ні додать, ні вкоротить – діло завершилось,
Хай своїм життям живе те, що народилось.
Тільки щиру правду тут чесно написали,
Та коли б комусь здалось, що не так сказали,
Знай, що легше поганьбить, ніж за приклад взяти.
А до того ж всім підряд марно догоджати.
Справжню вроду кожен сам може розпізнати,
Хай зодягнута вона в найпишніші шати.
Як нема вина, вода за обідом п'ється,
Як Марон розкошувать – те не всім дається.
Сталось так, а не інак – скільки є жалоби,
Отже, й тут не все й не всім буде до вподоби.
Та хай ліпше поміж нас житимуть вовіки
Ті, що славлять на весь світ подвиги великі

Вірних краєві синів, а не злісно лають,
Гідні подвигу діла в забутті лишають.
Так, як хворому, що вкрай потребує ліків,
Необхідно правду дать нинішньому віку.
Як із шлунка, що його хворість допікає,
Підлих розумів брехня світ весь заливає.
Та у відчай не впадай, споконвік ведеться:
Як трава з теплом весни, правда скрізь проб'ється.
Правду важко задушить – гострі в неї роги.
віку їй не вкоротить, правда – прудконога. (...)

Хай затихне лютні спів, дивний Аполоне,
І солодкі не бринять струни, Амфіоне.
Цитро мила, припини ніжне щебетання, -
У моєму вірші жаль, жаль і сумування.
Світ оманливий, хиткий, наче мрево в полі,
Звідки знать, яка тобі випадає доля.
Тільки радості зазнав, горе підступає,
Не так добре, як лихе нас не оминає.
У веселощах одним швидко час збігає,
Другий у куряві сидить, долю проклинає.
Вдень здоровий сам іде, завтра труп виносять.
Бо сліпа підступна смерть без розбору косить.
Нетривкий цей білий світ, хто того не знає,
Що нічого вічного в світі тім немає.
Ми як гості чи посли в світі правовірнім,
Кажуть нам: "Пора іти", - рушили покірно
Найвелможніший – і той мусить підкорятись,
Бо від долі – хоч-не-хоч – нікуди діватись.
Їй підвладні королі та князі славетні,
Що багатий, що жебрак, що пани шляхетні.
Не помилувала смерть князя над князями,
Мужа, рицаря взяла, славного ділами.
Не хотіла смерть лиха князя обминути,
Не дала на втіху всім довше тут побути.
Тяжко згадувать той час, жалісну годину,
За якої світлий князь грішний світ покинув. (...)

НАЈСТАРИЈА УКРАЈИНСКА ШТАМПАНА ПЕСМА
Дунаю, Дунаю, чого смутен течеш?

Текст украјинске народне песме *Дунаю, Дунаю, чого смутен течеш?* штампан је латиницом као пример украјинског језика у «Чешкој граматици» истакнутог чешког религијског делатника и писца Јана Благослова 1571. године.

Дунаю, Дунаю, чого смутен течеш?
(українська народна пісня)

Дунаю, Дунаю, чого смутен течеш?
Ой як же Дунаю смутному не течи,
Що дно його точуть студені криниці,
а посередині та рибоньки мутять,
На версі Дунаю три роти тут стоять:
Перша рота турецька,
Друга рота татарська,
Третя рота волоська,
В турецькі-м роті шаблями шермую,
В татарські-м роті стрілками стріляю,
В волоські-м роті Стефан-воєвода,
В Стефанові роті дівониця плачет,
Дівониця плачет, плачучи повідат:
“Стефане-Стефане, Стефан-воєвода,
Альбо мене пуйми, альбо мене лиши!”
А што ж ми одречет Стефан-воєвода?
“Красна дівонице, пуймил бих я тебе,
Красная дівонько, неровнай ми єси”.
І што ж ми одрекла красная дівонька?
Одрекла дівонька: “Пусти мня, Стефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий,
А хто мня доплинет, то єго я буду”.
Ніхто не доплинул красную дівоньку,
доплинул двоньку Стефан-воєвода
І узял дівоньку за білую ручку:
“Дівонько-душенько, миленька ми будеш”.

УТИЦАЈ ПРЕПОРОЂЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

За Стефана Уроша Дечанског и посебно за време његовог сина цара Душана Србија је била у свом највећем успону. Књижевни препород у Србији и Бугарској имао је значајног утицаја на књижевни препород у украјинским земљама.

У XIV веку почиње процват бугарских манастира и монаштва. Манастири су били расадници не само духовне већ и световне просвете. Многи монаси из Бугарске су одлазили на Свету Гору Атос, где се формирају богословске школе за цео православни свет. Монаси који су једно време провели на Светој Гори често су бирани за високе црквене великодостојнике у православим црквама, јер се сматрало да су они образованији од других и да им боравак на Светој Гори даје посебан ауторитет.

Тадашњи књижевни покрет код Бугара и Срба обједињава у себи словенске, византијске и романске утицаје. Ствара се критички однос према црквеним догмама и обредима. У првој половини XIV века у Бугарској је спроведена књижевна реформа - редигована је претходна црквена књижевност и настају нови

преводи са грчких, латинских и италијанских текстова. У Србији је поново преведено дело «Александрија» (о Александру Македонском), дела о Тројанском рату, о Индијском царству, итд. У тим делима се посебна пажња поклања психологији и прихичком стању главних јунака, до изражаја долази стваралачка индивидуалност.

У том периоду јачају узајамне везе словенских народа. Све популарнија постају путовања ходочасника из словенских земаља у Свету земљу, у Константинопољ, на Атос. Монаси из српских, украјинских, белоруских и руских манастира одлазе на Атос и ту оснивају јаке црквене и културне центре.

Када су бугарске и српске земље на Балкану почеле да губе своју самосталност у време турских освајања, многи црквени и културни делатници из ових земаља одлазе у украјинске, белоруске и руске земље. После пропасти Византије погледи многих црквених и културних делатника из балканских земаља се окрећу према Москви, том «трећем Риму», који треба да наследи улогу «другог Рима» - Византије.

Кијевски митрополит Кипријан (? – 1406)

је из истакнуте бугарске породице Цамблака. Био је стриц каснијег кијевског митрополита Георгија Цамблака. Кипријан је на Атосу стекао високо образовање. Од књижевних дела која је написао њему се као сигурно приписује "*Житіє митрополита Петра*". Ово житије се налази у неким украјинским рукописима. Иако је већ тада центар митрополије био у Москви, Кипријан је због сукоба са московским кнезом извесно време као митрополит боравио у Кијеву.

Георгиј Цамблак

Митрополит Кипријан је пре своје смрти позвао к себи свог братанца Георгија, али када је овај стигао, Кипрјан је већ умро. Георгиј долази у украјинске земље већ као истакнути богослов и проповедник, као човек који је обавио значајну црквено-дипломатску мисију у Молдавији. Вероватно је Кипријан имао планове да га на митрополитском престолу наследи његов нећак Георгиј, али после смрти Кипријана на митрополитску столицу долази Фотије кога нису волели у Литви. Због тога је литвански кнез Витовт за православне у Литви тражио од цариградског патријарха посебног митрополита. Када је то патријарх одбио, Витовт је сазвао сабор (синод) епископа и бојара из украјинских и белоруских земаља у Новгородку и ту је Георгиј Цамблак изабран за митрополита. Ту дужност је обављао само неколико година и после тога му се губи сваки траг.

Сачувано је шест проповеди Георгија Цамблака и "*Ісповідання віри*" које је јавно прочитао на дан свог устоличења за митрополита 1415. године. Георгиј је био истакнути представник касног византијског реторства. Његови књижевни радови су били популарнији у Молдавији него у украјинским земљама. Написао је и неколико панегирика: у част свог стрица Кипријана, у част трнавског патријарха Јевтимија и друге. Оставио је записе и о свом учешћу на црквеном сабору у Констанци 1418. године. Написао је поздравни говор римском папи Мартину V који је прочитао на латинском језику у Констанци 1418. године.

Делатност усмерена ка црквеној унији

Доласком на украјинске и белоруске земље Кипријана и Георгија Цамблака појављују се и први озбиљнији покушаји успостављања црквене уније између православне и католичке цркве. Први покушај склапања уније пада у време митрополита Кипријана, који се на састанку са литванским кнезом Витовтом договорио да једна делегација оде код цариградског патријарха и да с њим расправи о питању уније. Тај план тада није реализован, али Витовт није одустајао од својих намера. Он је и даље радио на оснивању посебне митрополије за православне у оквиру Литве и на крају је поставио за митрополита Георгија Цамблака. Овај је био на црквеном сабору у Констанци где је расправљано о питању уније православних у оквиру Литве. Георгије Цамблак се сложио да православни прихвате унију, али је сматрао да то треба да ураде на частан и достојанствен начин, на васељенском црквеном сабору, на коме би се представници обеју цркава јасно изјаснили о питањима вере.

Ипак, настојања митрополита Георгија Цамблака да се прихвати унија остала су без резултата као и настојања митрополита Исидора који је учествовао на црквеном сабору у Фиренци 1439. године. На том сабору унија православне и католичке цркве је и формално склопљена и проглашена (уз присуство и сагласност цариградског патријарха и византијског цара), али није заживела у пракси. Узалуд је митрополит Исидор две године (1440-441) путовао по украјинским и белоруским земљама с циљем да шири идеју уније и да је спроводи. На крају је схватио да православна црква у Литви још није спремна за тај чин, а Московска кнежевина је била одлучно против уније. Због прихватања уније против митрополита Исидора су се подигли руски монаси па је морао да бежи из Москве.

Због великих размимоилажења у многим црквеним питањима православних у оквиру Московске кнежевине и православних у оквиру Литве 1458. године римски папа је за митрополита у Литви поставио унијата Георгија Бугара. Од тада митрополити у Московској кнежевини носе титулу митрополита московских и целе Руси, а митрополити у оквиру Литве титулу кијевских митрополита.

***

Као сведочанство о књижевности у XV и XVI веку може да послужи каталог једне манастирске библиотеке из средине XVI века. Од укупно 215 књига око 50 су књиге чисто црквене-богослужбене: јеванђеља, апостоли, псалтири, часослови, триоди, јермолији, октоиси, служебници, молитвеници, итд. Значајнији број представљају тзв. тумачења Светог писма: јеванђеља, апостола, псалтира, апокалипсе. Пун текст Библије на црквенословенском језику није постојао до изласка из штампе Библије Франциска Скорине почев од 1517. године. Од дела светих отаца ту су зборници проповеди Јована Златоустог, Григорија Богослова, Василија Великог, Дионизија Ареопагита, Кирила Јерусалимског, Ивана Дамаскина, Теодора Студите и многих других. Међу књигама има много поучних зборника који су систематично састављени по ауторима, религиозно-моралних приручника, житија светаца, патерика (међу њима и Кијево-Печерски патерик), неколико канонских књига, зборника религијске полемике православних са католицима, зборника легендарно-апокрифних текстова и разних повести, као што је Варлаам и Јоасаф, Завети дванаесторице патријарха, "*Ходження Данила*" и друге.

На крају као закључак: док су аутори књижевних дела у Западној Европи црпели теме из богате народне поезије као и из других писаних историјских извора, украјинско свештенство је свом снагом иступало против усмене народне књижевности, јер је за њега усмена народна књижевност паганска - ђавоље дело. Тако је народна књижевност оставила трагове само у ретким делима, у Слову о полку Игоровом и мало у летописима.

Када су у Европу стизала дела Хомера, Софокла, Платона, Аристотела и многих других античких писаца и мислилаца, у украјинске земље је из Византије или посредством Јужних Словена стизала византијска књижевност, уместо античких писаца углавном приче о Христу и свецима, богословски списи и поуке, а све то је имало изразито аскетски карактер. Јер, према тадашњем схватању источне цркве, хришћанин је дужан да својим животом заслужи царство небеско, а да би то остварио, мора да се одрекне свих световних утеха и задовољстава која сметају спасењу душе. Као највиши облик и пример хришћанског живота представља се живот монаха у манастирским ћелијама или живот монаха испосника. Византијски аскетизам је негирао науку и зато у украјинским земљама дуго није било организоване мреже образовања. Утицај аскетских списа имао је огроман утицај на верски живот широких слојева православног живља.

Разне повести са Далеког и Блиског Истока стизале су и у Западну Европу и ту су веома радо читане. Временом се у та дела уносе многи национални елементи тако да она добијају одређене националне карактеристике и на тај начин у великој мери улазе у баштину усмене народне књижевности. Те источне повести су стизале и у украјинске земље, али су оне у много мањој мери попримале карактеристике украјинског националног живота и нису остављале толико трага у украјинској усменој књижевности.

На западу латински језик није могао дуго да задржи своју доминацију па у националне књижевности појединих народа све више продиру и освајају их национални језици: енглески, француски, немачки, чешки, пољски.

Сасвим другачија је била ситуација са књижевним језиком у украјинским земљама. Ту је књижевни језик црквенословенски. Пошто је тај језик сличан народном језику и разумљив и за шире народне слојеве, образовани људи и књижевници нису осећали потребу да се народни језик подигне на ниво књижевног. Ако је народни језик имао неког утицаја на црквенословенски језик, то је пре свега у области изговора, па су тако настале разне редакције црквенословенског језика, а једна од њих је и украјинска редакција.

У украјинској књижевности средњег века значајно место заузима тзв. *горілчана література* – ракијска књижевност. Извор те књижевности треба тражити у разним облицима црквено-верске књижевности, житијима светаца и сличној књижевности, где се осуђује коришћење алкохола и пијанство. Та књижевност ипак није прерасла у сатиричну књижевност, већ је остала на опису пијанца као жртве ђавољег дела и нуди рецепте како се треба лечити од пијанства, а ти рецепти углавном предлажу разне казне које би требало да одвикавају пијанца од алкохола.

На тему прповеди против пијанства од XV века веома је популарно у старој украјинској књижевности *Слово о високоумному хмелі.* У том делу хмељ саветује сваког човека да га не користи, јер ко се с њим спријатељи, од тога ће направити

грешника, који се неће молити Богу, неће спавати ноћу: "*а коли він стане з похмілля, голова болить його, очі світу не бачать, а розум його не йде ні на що добре, а їсти не хоче, горло його сухе, пити хоче, випити чарку одну й другу з похмілля й багато інших і так напивається кожного дня"*.

Горілчана література је у украјинској књижевности присутна све до XIX века.

НАЦИОНАЛНО БУЂЕЊЕ УКРАЈИНСКОГ НАРОДА

Опште буђење украјинског националног живота доноси значајне промене и у украјинској књижевности: она се препорођује у садржају, облицима и идејама. Тај период обнављања украјинског националног живота после татарске најезде и уништења украјинског државног живота трајао је доста дуго, зато је тешко прецизно одредити границу између епохе старе књижевности и средње епохе.

Први фактори који утичу на обнову и препород украјинског књижевног живота јављају се на крају XV века. Један од њих је делимично увођење народног језика у преводе Светог писма, што је допринело да и обични људи могу лакше читати и боље разумети текст Светог писма.

Украјинци и Белоруси у оквиру Велике кнежевине Литве су имали веома тесне културне и књижевне контакте. У њиховом књижевном животу било је много заједничког. Некада је чак тешко утврдити да ли је аутор конкретног књижевног дела или превода пореклом Украјинац или Белорус. У то време најчешће и једни и други за себе користе етноним Русин.

Свето писмо на украјинском језику

Чешка је у XVI веку имала значајан културни утицај на Украјину, што сведочи и рукописна књига "*Пересопницьке Євангеліє*" из средине XVI века. Аутор који је преводио ово Јеванђеље користио је, као и штампар Франциск Скорина, текст Јеванђеља на чешком језику. Аутор превода игуман Георгиј превео је Јеванђеље на тадашњи украјински језик по наруџбини кнегиње удовице Анастазије-Параскеве Заславске. Што се тиче самог рукописа, Пересопничко Јеванђеље је писано изузетно лепим рукописом, веома лепо и богато је украшено и по томе се истиче међу осталим украјинским и источнословенским рукописима. У њему има много разноврсних заставица и иницијала – од најједноставних до најсложенијих облика византијских, биљних или геометријских мотива. Ово Јеванђеље није сачувано у оригиналу. Хетман Иван Мазепа је наручио да се оно препише. Данас се сачувани рукопис преписа Пересопничког Јеванђеља чува у библиотеци Полтавске духовне семинарије.

За преписиваче овог Јеванђеља било је важно да широке масе народа могу разумети текст Јеванђеља и зато користе језик тог народа. Истина, преписивачи се нису могли ослободити утицаја пољског језика, а користе и чешке речи, вероватно под утицајем чешког превода. Ближе црквенословенском језику је Јеванђеље од Матеја и Марка, а ближе народном језику је Јеванђеље од Јована а посебно – од Луке.

Опште гледано, у преводима Светог писма из тог времена нема чистог украјинског језика ни у једном преводу. Језик већине превода је конгломерат

разних језичких елемената: црквенословенских, украјинских, белоруских, пољских и других. Обично преовладавају елементи једног од споменутих језика.

Поучна Јеванђеља (Учительні Євангелія)
заузимају главно место међу свим украјинским и белоруским преводима Светог писма XVI и XVII века. То су Јеванђеља са тумачењима, која се првенствено користе у црквама, али због свог облика она су погодна за коришћење, па их много користе широке народне масе. Ови рукописни текстови превода Јеванђеља разликују се међусобно по степену остварења превода на народни језик. Анализом многих оваквих рукописа може се пратити како је народни језик све више и више продирао у преводе Јеванђеља.

Утицај протестантизма у украјинским земљама

Украјинске земље које су улазиле у састав Пољске и Литве имале су снажнији контакт и са Западном Европом. До Љублинске уније (1569) у Великој кнежевини Литви украјински и белоруски елементи су доминирали, а њена култура је била под утицајем културе Кијевске Руси. Због тога је Велика кнежевина Литва била за Украјинце и Белорусе и «своја» држава. Држава је имала живе трговинске везе са Западном Европом, а са трговином су долазиле са запада нове идеје и култура. Деца украјинског и белоруског племства и деца имућнијих грађана стицала су образовање на многим универзитетима у Европи.

У XVI веку црквена реформација је стигла и у Пољску. У борби између католичке и протестантске цркве и њених присталица и православна црква и њене присталице имају користи јер упознају методе борбе у одбрани своје вероисповести. Протестанти су настојали да шире свој утицај и међу обичним народом, зато се обраћају народу на језику којим он говори и који најбоље разуме. Тако су протестанти одиграли значајну улогу у развоју свести православних и њихове жеље да се њихова верска заједница развија слободно и да се ни држава ни католичко свештенство не мешају у црквени и приватни живот православних.

У белоруским и украјинским земљама протестантизам је имао значајног утицаја на племство и грађанство, али ипак није пустио снажније корене међу припадницима православне вероисповести.

Са протестантизмом у Пољску долази пракса да протестанти за своје вернике преводе Јеванђеље на народни језик. То је знатно допринело да и код православних Украјинаца јача жеља да имају Библију на свом властитом језику. Тако почиње превођење Библије на народни белоруски и украјински језик, који је упочетку само мешавина црквенословенског, пољског и говорног белоруског и украјинског језика.

КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ШТАМПАЊЕ КЊИГА

Са нестанком Кијевске Руси и Галичко-Волињске кнежевине замире и културни и књижевни живот на територијима на које су се оне некада простирале. Истина, појављују се нека књижевна дела и преводи или преписи дела из других земаља, највише из јужнословенског простора, али све то представља само одсјај некадашњег богатог културног и књижевносг живота.

Пошто је велики део украјинских земаља и скоро целокупна етничка белоруска територија била у оквиру једне државе – Велике кнежевине Литве, ту се формира заједнички украјинско-белоруски књижевни језик који је постао и службени и књижевни. У Статуту Велике кнежевине Литве (1588) се наводи: *"писар земський має по-руськи літерами і словами руськими всі листи, виписи і позови писати, а не іншою мовою і словами"*. И у неким другим документима се наводи да је украјинско племство захтевало да краљевска писма њима упућена морају бити писана украјинским језиком. Русинским/украјинским језиком су писани многи документи у државној канцеларији и државној администрацији. Какав је то уствари био језик? Истакнути украјински књижевник, публициста и научник Иван Франко каже: "*Се не була ані чиста церковщина, ані чиста українська мова, була мишанина всіх діалектів з додатком полонізмів, що виробилися на Литві*".

Најстарији писани споменик на староукрајинском језику су повеље XIV-XVI века, рукописне црквене књиге и запис украјинске народне песме о Стефану Војводи *Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш* објављен у чешкој граматици Јана Благослова (око 1570.). Постепено се у украјинским земљама формирају два облика књижевног језика: славјанороуски и украјински књижевни језик. Славенороуски настаје као резултат узајамног мешања и деловања црквенословенског и староруског језика и користи се углавном у црквено-богослужбеној литератури. Украјински књижевни језик који називају још и *проста мова* формира се од староукрајинског језика под утицајем говорног језика. Тај језик се користи у световним споменицима писмености, у летописима, у полемичкој књижевности, у песмама. У XV веку као књижевни почиње да се користи и латински језик (неолатински) као језик западноевропске Ренесансе.

Поред манастира, цркава и на имањима крупних феудалаца отварају се школе. У украјинским земљама до XVI века није било високошколских образовних центара, зато већ од средине XIV века појединци, припадници виших слојева друштва, племства и грађанства, деца имућнијих трговаца и занатлија, одлазе у истакнуте образовне европске центре и ту, на универзитетима у Кракову, Прагу, Падови, Болоњи, на Сорбони, на неким универзитетима у Немачкој (Кенигсберг, Лајпциг, Витенберг), и Енглеској (Оксфорд, Кембриц) стичу високо образовање. На Карловом универзитету у Прагу постојао је «литвански колегијум» на којем су студирали Украјинци, Белоруси и Литванци из Велике кнежевине Литве. Према неким подацима само на универзитету у Падови у периоду од XIV-XVI века учи око 600 студената из Украјине. То су углавном деца тзв. «трећег сталежа», деца грађана, занатлија, трговаца, службеника, јер је тај друштвени слој најактивнији, он је покретач промена у економији, политици и у културном животу.

Преко Пољске, Словачке, Чешке, Немачке и Италије у украјинске земље долазе хуманистичке идеје и тековине и утицај Реформације. Ширењу тих утицаја умногоме доприноси и развој штампања књига. Књига је постала много јефтинија и доступнија и то је допринело да образовање, наука и култура постану ближи ширим слојевима народа.

Временом се повећао број школованих људи који су били спремни да се укључе у културни и књижевни живот свог народа. Значајну улогу у покретању и

развоју културног живота имају и братства, која су властитим средствима много допринела ширењу просветне мреже и ширењу штампане речи.

Пионир источнословенског ћирилског штампарства био је Швајполт Фиољ, који је имао штампарију у Кракову и ту је од 1483-1491. године издао четири ћирилске богослужбене књиге. Оптужен од инквизиције да шири антикатоличку пропаганду, Фиољ је морао да прекине штампање ћирилских књига.

У то време пада и почетак штампања ћирилских књига код Јужних Словена, у Црној Гори и у Венецији. Значајан допринос штампању ћирилских књига даје и белоруски штампар ***Франциск Скорина*** (рођен је око 1490. године). Завршио је Краковски универзитет. У Падови је 1512. стекао звање доктора медицине. Године 1517. издао је у Прагу прву ћирилску књигу – Псалтир. У предговору је навео разлог издавања те књиге: "*дітям малим початок усякої доброї науки*". Он препоручује Псалтир онима који желе да науче "*по руськи говорячи, грамоту*". У црквенословенски текст Скорина је уносио и речи из народног језика, или је са стране штампао речи на народном језику као објашњење неких речи "*для людей простыхъ рускимъ языком, что которое слово знаменуетъ*".

Скорина је Псалтир штампао на црквенословенском језику, а све друге библијске текстове које је штампао у Прагу на народном језику "*зупольне выложены на русъкій языкъ доктором Франциском Скориною с Полоцька, града славного, Богу ко чти и людем посполитым к науце*".

Библијске текстове Скорина је штампао по књигама како су подељене у Библији, али по неком свом редоследу. На почетку сваке књиге су предговор и додаци. Скорина је свој превод на «*русъкій языкъ*» сачинио на основу два извора: чешке Библије из 1506. године и црквенословенских текстова књига Старог завета. Планирао је да изда целу Библију.

Скорина је доста слободно допуњавао чешки или црквенословенски текст, да би био што јаснији, а у превођењу на руски није користио ни јеврејски, ни грчки ни латински текст Библије.

Касније Скорина наставља издавачку делатност у Виљну, где је 1525. издао Апостол, а после излази и "*Мала подорожна книжка*". Апостол је штампан на црквенословенском језику. "*Мала подорожна книжка*" садржи: Псалтир, Часослов, акафисте, календар и друго.

Ћирилске књиге Ф. Скорине су веома лепо штампане и лепо украшене. Делатност Ф. Скорине је имала значајног утицаја на каснију делатност руског штампара Ивана Федорова.

Препород православља

Привилегован положај пољског племства је имао значајног утицаја на асимилацију украјинског племства. Језуити у Пољској су своју делатност усмеравали не само против протестаната већ и против православних. Од средине XVI века језуити су оснивали своје колегије у украјинским градовима: у Јарославу, Лавову, Луцку, Виници, Кијеву и у другим местима. Њихови најбољи полемичари су немилосрдно нападали у својим проповедима и штампаним делима најслабије тачке у животу и пракси православне цркве и заосталост православне културе уопште.

Само мали број украјинских магнатских и племићких породица остао је веран православној цркви. Тако су Русини/Украјинци у Пољској скоро у потпуности изгубили друштвени слој који је требало да својим ауторитетом и средствима помаже православну цркву, просвету и културу властитог народа. Од тада се православна вероисповест, украјинска култура и језик у оквиру Пољске све више везују само за ниже друштвене слојеве.

Без обзира на све своје слабости и бесперспективност, православна црква у оквиру Пољске ипак је смогла снаге да се одупре католицизму и полонизацији и да отпочне свој препород. Невелика група магната који су остали верни православној цркви умногоме је допринела да се превазиђу све потешкоће и да се покрене процес верског, културног и националног препорода.

Константин Острошки. Острошка академија

Најистакнутији заштитник и покровитељ православне цркве, културе и традиције у оквиру Пољске био је кнез Константин Острошки, један од најимућнијих магната у Пољској. Он је 1578. године основао на свом имању у Волинији штампарију којом је управљао путујући штампар Иван Федоров. Године 1581. појавила се најпознатија публикација ове штампарије – тзв. Острошка Библија.

Тих година кнез Острошки је основао Острошку академију у коју је у почетку доводио учитеље Грке, а временом су у њој као предавачи почели да раде и некадашњи њени најистакнутији ученици. По свом програму рада ова академија се могла поредити са оновременим језуитским колегијама у Пољској. У њој се учи латински, грчки, црквенословенски и говорни језик Русина/Украјинаца и предмети тзв. «седам слободних дисциплина» које се деле на тривиум (граматика, реторика и дијалектика) и квадриум (аритметика, геометрија, музика и астрономија).

У Острошку академију су долазили истакнути професори као што је племић Герасим Смотрицки (Герасим Смотрицький), Демјан Наливајко (Дем'ян Наливайко), Василь Сурашки (Василь Суразський), а од странаца Пољак Кшистоф Казимирски, професор астрономије из Кракова, Јан Љатос и веома образован Кирил Лукарис, касније константинопољски патријарх. На жалост, целокупан рад ове академије био је везан за кнеза Константина Острошког, који ју је издржавао својим средствима. После његове смрти његова унука Ана, која је постала фанатична католкиња, предала је академију језуитима. Тако је после кратког времена престала да делује ова изузетно заначајна школа православних у Пољској.

Братства

Православни магнати и племство су дуго били покровитељи православне цркве, традиције и културе православних у Пољској. Међутим, када је племство захватио процес масовне асимилације и када је полако нестајао друштвени слој који је давао наду да православни у Пољској неће потпуно нестати, јавља се нови облик црквеног, културног и друштвеног организовања православних. У градовима, где су православни представљали мањину, али су ипак имали извесну економску снагу, јавља се облик организовања истакнутих грађана у тзв. братства.

Сматра се да су братства настала у средњем веку из потребе да се православне цркве одржавају, да се за њих обезбеде неопходне свеће, иконе, књиге

и друге црквене ствари. Временом је прихваћен чвршћи модел корпоративне организације, па су сваке године бирани органи управе, уводи се плаћање обавезне чланарине, одређују се обавезе чланства. Братства су почела да брину не само о црквама него су проширвала свој делокруг: оснивала су болнице, бринула се о удовицама и сирочади, давала су својим члановима бескаматне позајмице.

У Лавову је поред Успенског сабора 1585. године основано Успенско братство које је постало узор за оснивање и делатност сличних православних братстава у другим градовима: у Галичу, Рогатину, Јарославу, Холму, Луцку, Кијеву.

Поједина братства су обично оснивана на социјалном или класном принципу, јер су их оснивали и у њих улазили представници појединих класа или друштвених структура. Тако су Лавовско Успенско братство основали и имали у њему одлучујућу улогу имућни трговци стоком, већину братства у Луцку сачињавали су племићи, у братству у Кијеву доминантну улогу имало је свештенство. Братства обично нису имала бројно чланство, углавном од 15 – 30 чланова, али је њихова делатност била веома значајна.

Крајем XVI века просвета постаје једна од основних делатности братстава. Лавовско Успенско братство је 1586. године основало прву братску школу у украјинским земљама. Братства су имала доста строге прописе за своје чланове, а слична је била и организација и рад школе, јер се и од учитеља и од ученика строго захтевало поштовање реда и рада.

Друга веома значајна грана културне делатности Лавовског Успенског братства било је штампање књига. Када је у Лавов стигао познати руски штампар Иван Федоров, Успенско братство му је помогло да оснује штампарију у којој је 1574. године штампан «Апостол», што представља почетак штампарске делатности на територији Украјине. После смрти Федорова братство је купило његову штампарију и наставило богату штампарску делатност.

Успенско братство је успело да осујети покушај католика у Лавову да православнима наметну нови – григоријански календар.

Отварање школа и богата издавачка делатност су имале веома значајан утицај на културни препород православних у Пољској. Стотине ученика који су завршили братске школе, а неки од њих су своје школовање наставили и на универзитетима у Пољској или у другим западноевропским државама, прожети духом националне традиције и новим идејама са Запада, отпочињали су просветитељски рад као учитељи и путујући учитељи у многим градовима и селима. Њихова чврста одлука да не прихвате привлачнију и перспективнију варијанту, коју су нудиле пољске власти, и да се асимилују, него да се свим својим знањем залажу за подизање укупног културног и друштвеног живота свог народа имала је веома добре резултате.

Делатност штампара Ивана Федорова

Године 1572. почиње делатност Ивана Федорова у украјинским земљама. Прво је 1574. године у Лавову штампао «Апостол» према московском узору, у који ставља и поговор са подацима о свом животу и о почетку своје делатности. Исте године издаје први источнословенски Буквар, који је постао узор многим каснијим издањима Буквара не само у украјинским, него и у белоруским и руским земљама.

Године 1578. прелази у Острог, где је издао Буквар са грчко-словнеском «Читанком», 1581. «Хронологију» украјинско-белоруског писца Андрија Римше. Исте 1581. године издаје и познату «Острошку Библију» која представља највеће достигнуће његове штампарске уметности. У првом, најпотпунијем издању Библије били су и предговор кнеза Константина Острошког, предговор у стиху Герасима Смотрицког и поговор Ивана Федорова. Скоро у свим својим издањима Федоров има предговоре или поговоре писане живим говорним језиком и тиме се он представља као велики хуманиста оног времена.

Настанак првих братстава

Један од битних чинилаца украјинског религијског и национално-културног препорода постала су братства и школе и штампарије које су она основала.

На хришћанском Истоку (Египат, Константинопољ) религиозна „братства“, која су обједињавала клерике и световне људе, позната су већ од IV века. Она су се претежно оснивала ради узајамне услуге око сахрањивања покојника, заједничких молитава и других религијских обреда. Неки историчари сматрају да су претече хришћанских братстава биле колегије и друга „братска“ удружења Старог Рима. Отприлике крајем XI и XII века у земљама Западне Европе раширила су се братства световних људи, која су имала писане статуте. Чланови таквих братстава бирали су своје старешине, окупљали су се ради молитви, заједнички су чували покојне чланове и били обавезни да за њих траже посмртна богослужења, бавили су се доброчинском делатношћу, бринули су се о светињама или о личним капелама. Био је такође распрострањен обичај одржавања братских банкета и одређивање дана покровитељских светаца, који зближава братства са *„германськими гільдіями»* и такозваним *«братчинами»* - удружењима за обележавање храмских празника, који су, почев од XII века познати у појединим градовима на северу Кијевске Руси. Занатлијске радионице имале су облик религијских братстава, али осим доброчинитељских и црквено-обредних послова бавиле су се такође регламентацијом и продајом производа. Много организационих облика, посебно начини избора старешина, братства су преузела од градског самоуправљања (посебно од италијанских комуна) уместо таквих обреда, као што је пријем нових чланова и неки други, образовала су се под утицајем манастирских правила.

У православним земљама братства су се појављивала само у украјинској и белоруској средини, уколико се не рачунају архаична братства, као и братства грчке дијаспоре у католичким земљама Европе. Темеље за братства су припремиле од давнина постојеће традиционалне парохне организације. Познато је, на пример, да су средином XV века имовином Перемишљанског православног сабора св. Јована руководили *vitrici* (тутори). У каснијим документима њих су називали *„витрикуши“*. Они су обављали исте туторске функције у вези са светињама, као ктитори у Византији, али латински утицаји, вероватно, нису се ограничили на позајмљивању назива, већ су се одразили и на организационој структури православних братстава, барем када је реч о Западној Украјини.

Први поуздани документи о легалном образовању православних братстава датирају од средине XVI века. Међу овим документима је статут из 1538. године братства крзнара у Виљну, статути из 1542. године братства Благовишченске

парохије из предграђа Лавова и 1544. године братства цркве при парохији Миколаја на лавовском Пидзамчу. Од 1544. године постоји забелешка о организацији парохија при Успенској цркви у Руској улици, касније о „руским старешинама“ који делају у име „полубраће и суседа“, покровитеља цркве, од 1573. године о „старешинама братства Богородице“. Спољашњи организациони облици, као што су избори старешина и њихов одзив на скупштине чланова, постојање писаних статута, свечаних обећања приликом увода, били су слични у православним и католичким братствима. Ипак код католика је настајало при једном храму по неколико братстава, повезаних са специфичним облицима култа, упоредо са овим позната су и „архибратства“, која су обједињавала једнотипска братства различитих градова и села. Код православаца је, по правилу, у парохији могло да буде само једно братство, ређе два – „старије“ за ожењене, „млађе“ за неожењене. Касније су се појавила и „сестринства“, која су се ограничавала на сакупљање средстава за парохије. Због тога је најважније било то што је код католика, почев од средине XVI века делатност братстава носила контрареформативни карактер, дакле, била је у потпуности подређена клеру, а она православна братства која настају од 80-их година XVI века била су појава реформативних тенденција и тежила су да преузму у своје руке управљање црквеном имовином и просветном делатношћу.

Крајем 1585. године украјински грађани централног дела Лавова израдили су статут своје организације – Успенског братства. Није случајно оно почело да се зове такође Ставропигијско (патријаршија Ставропигија) као знак непосредног поређења са источним патријарсима. Братство је од самог почетка сматрало за један од основних задатака подизање образовног нивоа становништва. Први његови руководиоци и значајни организатори братског покрета на терену Лавова били су грађани Руске улице Јурий и Иван Рогатинец, Иван и Дмитро Красовски, Леско Малецки, Лука Губа, Хома Бабич. Већина њих су представници културе хуманизма, сјајне стваралачке индивидуалности, људи одани друштвеном послу. Највећи ауторитет имао је Јурий Рогатинец, познат у целој Речи Посполити и ван граница занатлија, проналазач (заједно са братом Иваном) „нове врсте седларске уметности“, а истовремено „патријарх и доктор“ за Лавовљане, друштвени радник, талентовани публициста. Његов помоћник и истомишљеник – трговац Иван Красовски није штедео снагу за припрему братске штампарије, писао је песме и прогласе, био је на челу борбе за права украјинских грађана. Из градске средине изашли су и значајни црквени и просветни радници, који су сарађивали са братствима. Тако је Лавовљанин Јелисеј Плетенецки био оснивач Кијево-Печерске штампарије. Из западно-украјинског градића Потелича, који је био један од средишта грнчарства, потичу чувени писци и научници, браћа Стефан и Лаврентиј Кукољ (Зизаниј), Касијан Сакович.

Ауторитет лавовског Успенског братства осетила су не само братства, која су радила у предграђима Лавова, већ и сличне организације, које су настајале у другим градовима. Крајем XVI века, почетком XVII века братства су се организовала у већини градова Галичине, Холмшчине, Пидљашја. Тако су 1589. године организационо образована братства у Рогатину и Красноставу, 1591. године у Бересту и Городку, 1592. године у Комарни. 1594. године братства су основана у Билску и у Љублину, где је било омање друштво Украјинаца. 1594. године спомиње

се као од давнина постојеће братство при парохији св. Миколаја у Буску. Међу почасним члановима братства били су познати религијски и просветни радници: волински монах Лаврентиј Древински, Игнатиј из Острога, Васко из Гологора. Почетком XVII века истакла су се активном делатношћу братства у Галичу, Дрогобичу, Перемишљу, Биљску, Холму, Замосту, Бережанима; настају братства такође у појединим селима. Око 1615. године почело је да ради Богојављенско братство у Кијеву, а око 1617. године Чеснохретско братство у Луцку. Настају братства и у појединим градовима Левобережне Украјине, али тамо њихове функције остају обредно-свакодневне. Издржавањем школа и болница, изборима духовенства на Левобережју нису се бавила братства, већ градска и сеоска друштва.

Социјални састав различитих братстава није био једнак и временом се мењао. Лавовско Успенско братство је за време своје највеће активности (крај XVI почетак XVII века обједињавало претежно представнике средње класе градског становништва – пре свега занатлије и трговце. У другој четвртини XVII века руководеће позиције у лавовској Ставропигији припадало је већ најимућнијим украјинским и грчким трговцима, који своје богатство нису уступали католичким патрицијама. За разлику од неколико најутицајнијих братстава, та браства, која су била у малим градовима и у предграђима великих градова, била су демократичнија по саставу. Често су се њиховим члановима сматрали сви одрасли мушкарци, који су становали на територији те или друге парохије. Већина братстава није у своје редове примала духовна лица. Изузеци су били Кијевско и Луцко браство, где су најутицајнији чланови били православни монаси и племићи. Посебно је Кијевско братство успело да отпочне делатност захваљујући прилогу украјинске племкиње Галшке Гулевичивне свог двора на Подољу за коришћење манастира, школе и склоништа. Међу оснивачима Кијевског братства били су учени монаси Захарије Копистенски, Тарасиј Земка, Језеијил Курцевич; најактивнији радник при браству био је Иван Борецки, који је после рада као учитељ у Лавовској братској школи стигао у Кијев (можда на позив Јелисеја Плетенецког) и од 1610. године био је свештеник Воскресенске цркве на Подољу. Он је био свестрано талентован човек, стекао је значајан ауторитет као друштвени радник, преводилац, аутор талентованих публицистичких дела.

Друштвено-политичка делатност брастава

Лавовско братство и братства која су га наследила, често су радила противно хијерархији и чак против свештеника-настојника парохије, уколико се они нису слагали са иницијативама чланова братства. На почетку XVII века трајао је конфликт низа братстава Лавовске епархије са епископом Гедеоном Балабаном. Доприносећи развоју просвете, он је истовремено желео да она остане привилегија елитних сталежа, пре свега духовенства. Ипак, користећи супарништво у окриљу саме хијерахије, активни делатници братског покрета понекад су мамили на своју страну кијевске митрополите и источне партријархе. Тако, искористивши боравак у Западној Украјини крајем 1585. године почетком 1586. године антиохијског патријарха Јоакима IV Доу, а 1589. године Константинопољског патријарха Јеремије II Траноса, лавовски Украјинци су се од њих обојице домогли грамота,

које су потврђивале статут Лавовског братства, признавали су према њему право контроле делатности епископа. Ипак савез патријарха са братством условљаван је тактичним одмеравањем. Представници хијерахије често су се љутили зато што чланови најутицајнијег у Украјини Лавовског братства "не слушају ни епископа, ни митрополита, ни патријарха".

Сазиване скупштине братстава савременици су поредили са скуповима протестаната. Јавне реформационе тенденције братстава испољавале су се и у догматским питањима, посебно су се залагала за елиминисање неких обреда, као што су „идолопоклонски" (претежно оних, који су били предхришћански народни обичаји, које је временом прихватила и трансформисала црква). Сами чланови братстава су протестовали, када су их звали „лутерима", а савез са протестантима су сматрали тактичким маневром. И противници братстава су имали право, када су одређивали поуздане аналогије између учења радикално настројених чланова братстава и доктрине протестаната. 1590. године присталице епископа Гедеона Балабана критиковале су делатнике братстава због тога, што они одбацују као идолопоклонство освећење паске (Божићног колача) и воде: „Исто као и Мартин Лутер, који је такође почео од свете воде, а затим су настале велике јереси. Јер су и они (делатници братстава) већ почели нападе на друге тајне, тврдећи да исповести и причешћа нису потребни, осим код тешке болести и приликом смрти... Иступали су и против крштења, говорећи да се не треба крстити као дете, већ са тридесет година". Уколико су чак овакве оптужбе до одређене мере преувеличане, њихов карактер заузима правац, у коме су могли да еволуирају ставови неких делатника братстава.

Постојање реформационих елемената у делатности братстава настало је не механичким наслеђем Запада, као што су тврдили неки историчари, већ је проистекло пре свега из градских услова. И уколико у даљој делатности братстава ови елементи Реформације нису доживели развој, програм братстава никако се није ограничавао на њима. Ово је био само један од саставних делова дугогодишњег учешћа братстава у друштвено-политичком и културном животу Украјине. Градска братства великих градова активно су се залагала за заштиту друштвених права православаца, а после проглашења Берестевске уније повели су борбу против ње. У интересу консолидације православног табора Лавовско братство је кренуло чак на компромис са православним епископима Гедеоном Балабаном и његовим наследницима.

Као противтежа тим грађанским братствима, који су тежили да ограниче утицаје хијерархије, духовенство је уз подршку украјинског племства и дела грађана стварало братства другог типа, која су му у мањој или већој мери била подређена. Како се позиција православне цркве учвршћивала, духовенство је журило да се сасвим позабави контролом световних братстава. Место братстава у друштвеном и културном животу заузимали су манастири, епископске катедре.

Братства су уређивала међусобну помоћ својих чланова, у случају потребе давала су им позајмице, за радно способне отварала су „болнице" (склоништа). Све је ово помагало да се уједине око братстава широке масе становништва. Више од тога, активне делатнике братског покрета оптуживали су за то да су у градовима они „одбијали да користе власт магистрата, сами себи стварају нове судове и казне,

у страху од вечног проклетства не дозвољавају да се обраћају магистрату“. Те занатлије и шегрте, који раде код католика „држе за проклете..., пљују на њих“.

Статути многих братстава предвиђали су да изборни братски старешина треба да суди члановима братства и категорично су бранили да се обраћају световним судовима. На тај начин, братства, у најмању руку најактивнија помоћу њих, направила су неки корак ка стварању локалних самоуправних органа, супростављајући их органима државне власти тадашње Пољске.

После извесног времена после Берестевске уније настала су и унијатска братства. Мада су њихови статути претежно предвиђали потпуно подређивање духовенству, ништа мање, низ братстава је дуго чувао место изборности свештеника од стране припадника парохије. У појединим случајевима супростављање православних и унијатских братстава приморавало је обе стране да активирају културно-просветну делатност, да подигну њен ниво. Позиција братства одиграла је поуздану улогу и као супротност тог дела хијерархије, која је тежила латинизацији обреда унијатске цркве. То, што су братства унела својеврстан дух такмичења у животе православне и унијатске цркве, допринело је подизању нивоа религијског живота, културно-просветног покрета. Мада су се најстарија братства залагала против уније, њихову делатност не оцењују позитивно само православни аутори, већ и већина католичких научника оба обреда.

Лавовска братска школа

Једним од основних задатака братстава сматрало се подизање нивоа образовања, оснивање школа. Лавовска братска школа је постала друга у Украјини православна школа вишег степена од основне. Престигла ју је само Острошка школа, међу чијим су се ученицима и наставницима налазили грађани, између осталог и матуранти из Лавова. Треба претпоставити, да је делатност „словено-грчко-латинске“ школе у Острогу имала утицај на одлуку лавовских украјинских грађана да оснују институцију сличног типа. Овим се позабавила она група грађана, која је већ од почетка 1570. године постепено успевала да побољша образовни систем у граду. Још 1572. године „представници читавог украјинског друштва грађана и малограђана“ Лавова добили су од краља признавање права украјинском становништву да шаље синове у гимназије и школе у Лавову и другим градовима за учење „слободних уметности“. Ову дозволу је потврдила краљевска власт 1574. и 1577. године, зато, како се види из акта краља Стефана Баторија од 21. јуна 1578. године магистрат није прекинуо ограничења која су постојала раније. 80-х година XVI века лавовски украјински грађани су успели да отворе школу, коју је одликовао знатно бољи ниво организације и школовања него раније. Њихова средства у предмету оснивања овакве школе, куповине штампарије Ивана Федорова и организационог оснивања Успенског братства тесно су међусобно повезани. У посланици патријарха Јоакима од 15. јануара 1585. године наведено је: „Хоће... господа грађани лавовске школе да оснују за школовање деце хришћанске свих сталежа, која би могла да уче Свето писмо грчко и словенско, како њихов хришћански род не би био неписмен због своје неукости. И такође су купили штампарију, потребну за ту школу...“ Како је Јоаким писао да је штампарија основана при школи, Гедеон Балабан је нешто касније истицао тежњу „да се при

тој штампарији оснује грчка школа у граду Лавову за школовање нашег благочења“. На тај начин, веза између школе и штампарије је била двострана. Како би се предавања у школи довела на одговарајући ниво, било је потребно штампати школске приручнике. У замену за то, штампарија је имала велику корист од школе: школа је ангажовала образоване људе, који су могли да постану уредници и аутори штампаних издања. Познато је да су се у Западној Европи истакнуте научне снаге често груписале управо око штампарија (Аљдинска „академија“ у Венецији). Исто тако и у Украјини неколико чланова острошког удружења научника и писаца истовремено су били предавачи у Острошкој школи и сарадници штампарије. Слично становиште у вези са тим током дужег времена постојало је и у Лавову.

Први руководиоци Лавовске братске школе били су „руски учитељ“ Стефан Зизаниј и „грчки учитељ“ Арсеније, епископ Еласона, који је живео у Лавову од јуна 1586. до пролећа 1588. године, иако је чак после две године боравка у Лавову слабо говорио словенски језик и нису му били познати локални обичаји. Зато је већу улогу у организацији школе могао да игра Стефан Зизаниј, који је уживао ауторитет међу Лавовљанима и био је упознат са традицијама и потребама школског образовања у Украјини. Тутори школе била су старија братства; како знамо из касније праксе, ради обезбеђења материјалних потреба школе братство је именовало туторе из својих редова.

Најкарактеристичнија особина братске школе од првих дана постојања био је њен свестрани карактер. Браћа су истицала да је школа основана „за учење деце свих сталежа“, „сиромашних бесплатно, а богатих за одговарајућу надокнаду“. Цена школовања била је релативно мала и плаћали су је родитељи ученика само „сходно могућностима сваког“.

Кругови, повезани са братствима, добро су разумели друштвени значај школског образовања. 1609. године у братској штампарији изашао је зборник „О васпитању деце“ *(„О воспитанії чад»*). Основни део књиге садржи црвенословенски превод учења отаца цркве, пре свега Јована Златоустог. Неки истраживачи сматрају да је приређивач зборника био учитељ братске школе Иван Борецки, који је изабрао цитате, који су одговарали његовим личним становиштима и уверењима. У написаном предговору у стиху тадашњим украјинским књижевним језиком истакнуто је, да из науке, као из извора „потиче све добро“, да занемаривање образовања изазива „неред и свако зло“. Нешто раније сличне мисли исказане су у „Пересторзи“, чији је аутор знатно важнијим сматрао изградњу школа и штампарија од изградње цркава.

Полазећи од таквих становишта о значају школског образовања, браћа и са њима повезани просветни радници трудили су се да своју школу учине узором. Школовање у њој, како сведоче извори, имало је карактер „украјинских студија“ *(studii Ruthenici)*. Поред тога црква је имала назив грчко-словенска чак и после тога, када је у њу уведено учење латинског језика. Сачуван је попис ученика краја XVI века, на коме се налази 61 ученик, претежно из Лавова и Галичког и Краковског предграђа. Постоји такође неколико деце из других градова и села: син Силвестра Шелеста из села Солонки близу града, син обућара из села Љубиња, сиромах из града Јаворова, син удовице из града Городка, син свештеника из села Сихова. Историчари, који су у својим истраживањима користили овај регистар, нису узели

у обзир то да он обухвата само део ученика основног нивоа, јер је сачуван у фрагментима. Али братска школа није била само основна, већ је обухватала и студије вишег степена. Основно образовање у њој су стицали „градски синови“, чије су школовање плаћала браћа, и сиромашна деца („павпри“), ослобођени плаћања школовања. Већина „павпра“, између осталог и певачи дечјег хора, становали су у дому при школи. Овде су живели и сиромашни малолетници и младићи који нису још помагали ђаконима-учитељима „у црквеним службама“, већ су извршавали различите налоге братства: преписивали и преводили документа, носили писма, носили књиге и слова из штампарије у складиште. Поред момака, који су стицали основно образовање, при братствима су били и ученици вишег нивоа, које су звали спудеји, или студенти. Они се нису само сами школовали (најпре у братској школи, а од друге половине XVII века у другим средњим и вишим школама Лавова), већ су истовремено били и учитељи-репетитори („педагози“) ученика-„момака“. Образовни ниво студената био је толико висок да су неке од њих позивали да предају словенски, грчки и латински језик у другим градовима, именовали су их за проповеднике братстава. Узгред, спајање у једној школској установи различитих нивоа школовања било је карактеристично за средњевековно и рано савремено образовање и у Западној Европи. Чак је при неким универзитетима уведено учење писмености.

Какав је био карактер школовања братске школе уопште? У краљевској повластици 1590. године она је названа „школа за бављење слободним уметностима“. Слободне уметности су науке „тривијума“ (граматика, реторика, дијалектика) и „квадривијума“ (аритметика, геометрија, музика, астрономија), које су улазиле у списак предмета у средњеобразовној средњој школи. У предговору Октоиха, који је братство издало 1630. године, као и у неким посланицама, братска школа има назив гимназије *(„гимнасіон“)*. Појам „гимназија“ је за своју школу употребљавао већ познати италијански педагог из доба Ренесансе Гаспарино Барица. Наставни план *(curriculum)* друштвене гимназије, разрађен у друштвеним школама (*гуманістичні школи*) Италије у XV-XVI века прихватиле су и протестантске школе, језуитски колегијуми, касније и Кијево-Могиљански колегијум. У духу ове традиције, гимназијске студије састојале су се од три разреда граматике (инфима, медија, супрема, или синтактика) и од разреда поетике и реторике. Ове науке проучавале су се такође током првих година школовања у неким вишим школама, које су до XVI-XVII века обједињавале претежно два нивоа образовања – средњи (гимназија, колегија) и виши (академија, универзитет). Само неке развијене гимназије имале су филозофске и богословске студије, и само су те гимназије могле да прерасту у академије (више школе). Оснивачи братске школе у Лавову најпре су такође имали у виду могућност да у њу уведу науке вишег степена, пре свега, филозофију. Већ „школски статут“ из октобра 1586. године предвиђа да је учитељ дужан да предаје текстове „филозофа, песника, историчара и других“, да ученици треба да уче граматику, „прелазећи на веће науке, на дијалектику и реторику, за које су приручници преведени на словенски језик и постоје у Лавовској школи“. Такође у грчко-словенској граматици „Аделфотес“, која је штампана за потребе братске школе, истакнуто је да је учење граматике „кључ, који отвара пут до разумевања писма: од ње, као по степеницама на мердевинама, марљиви долазе до дијалектике, реторике, музике, аритметике,

геометрије и астрономије, а на основу осних седам ... добијамо могућност да упознамо филозофију и медицину, а затим прелазимо на најсавршеније богословље“. Наводи се, дакле, пут школовања: од граматике, преко седам слободних наука, до предмета, који су се проучавали у тадашњој вишој школи – филозофије, медицине, теологије. Тако је учитељ Лавовске братске школе Лаврентиј Зизаниј истицао да је словенска граматика „кључ разумевања“, даје могућност да се упозна реторика, филозофија и читав „недељиви савез наука“. Навешћемо такође, да је у новембру 1589. године константинопољски патријарх Јеремија II Транос учврстио у братској штампарији „право ... да штампа... не само Часослове, Псалтире, Апостоле, Минеје и Триоде, Требнике, Синаксаре, Јеванђеља, Метафрасте, Хронике, већ и летописе и друге књиге богослова цркве наше Христове, као и књиге, потребне школи, то јест, граматику, поетику, реторику, филозофију“. Уколико је братство планирало да издаје филозофске књиге, као оне које су потребне школи, јасно је да је имало у виду да уведе предавање филозофије. Неки мање свесни грађани најпре су (још 1590. године) иступали против „граматичког, дијалектичког и реторичког школовања“ у школи братства. На тај начин, братска школа је, према тадашњем схватању била средња, али, уводећи учење филозофије, она се трудила да изађе из оквира средње и постајала је прелазна етапа до школске установе више врсте. Предавање грчког језика чинило ју је важним просветним центром за све земље, где је владала православна црква и култивисао се грчки језик. Александријски патријарх Мелетиј Пигас је двапут (у мају и јулу 1597. године) позивао браство да оснује школу вишег реда, пошто само он „под влашћу“ и под јармом Отоманске порте не може то да уради. Узгред, истраживачи просвете у Западној Европи указују, да је тамо тежња да се усаврши ниво припреме за универзитетско образовање путем оснивања школа, које су припремале за универзитете била карактеристична само за друштвену педагогију.

Активирање језуитске школе у Лавову, испитивање власти, прелазак најбољих научних снага у кијевски колегијум – све је то доводило до снижавања нивоа Лавовске школе, као и Виљнуске и Брестске и других, већ 20-х година XVII века, а посебно од друге половине тог века. Уколико је, на пример, до 1592. године у гимназији предавало истовремено неколико познатих професора, а у XVII веку је по правилу било по два професора, у XVIII веку је често био само један учитељ који се плаћао. Истина, улогу учитеља обављали су и неки студенти који су живели у братском дому. Ипак, без сумње, ниво предавања у братској школи се снизио.

Још током 1589-1591. године градско Успенско братство добило је неколико привилегија, према којима је његова „саборна“ (православна) школа требало да буде једина у граду, и друге „незваничне“ мале школе су забрањене. Зато су у XVII-XVIII веку школе, које су се налазиле у посебним зградама, у којима су становали учитељи и ученици, постојале при братствима у предграђима Лавова: Благовести, Николе, Федора Тирона, Петке, Воскресења, Богојављења (Рођења Богородице), Јура. При некима од њих становали су студенти језуитске академије. У пракси Ставропигија није стварала сметње предградским школама, а касније им је чак помагала приручницима и спремала је за њих учитеље. На почетку XVII века Успенско братство је одлучило да организује школу у просторијама манастира Онуфрија, при чему је учитељ-ђакон ове школе био подређен ректору градске школе.

Даље ширење братских школа

Братске школе Лавова и Виљнуса дале су подстицај развоју православног братског школства у Украјини, Белорусији и Литви. Поједине школе имале су међусобне везе, помагале су једна другој. Тако је Лавовско братство имало контакте са Виљнуском братском школом, посебно, послало јој је 50 примерака словено-грчке граматике. На молбу Виљнуске школе Лавовљани су упутили у Виљнуску школу квалификоване учитеље – Кирила-Транквилиона Ставровецког и Стефана Зизанија. 1617. године Виљнуско братство је поново молило Ставропигију да пошаље учитеља „латинске науке“. У замену за то испитаници Виљнуске школе Силвестер Косов и Исаја Трофимович-Козловски постали су касније предавачи у школи Лавовског братства. На молбу локалних братстава лавовска Ставропигија је послала учитеље за школе у Перемишљу, Бересту, Рогатину и другим градовима. Учитељ из Лавова је 1591. године предавао и у Стријској школи. Петро Аркудиј је 1596. године писао да је братска школа у Бересту као „семинарија, основана на примеру оних, које је потврдио патријарх Јеремија“. Очигледно, у виду су имали школе Лавовског и Виљнуског браства, које су имале посланице о томе да их је потврдио патријарх. Под утицајем Лавовског ничу или се реорганизују школе у Городку, Галичу, Комарни, Биљску и другим градовима.

Отприлике 1615-1616. године истовремено су основане Кијевска братска школа и само Кијевско Богојављенско братство. Већ сама ова истовременост указује да је за осниваче братства и школе основна била сама школа: братство је овде основано за старање над школом, и ово је требало да буде његова главна функција. Пошто је Кијевска братска школа постала родоначелница Кијевског (Кијево-Могиљанског) колегијума (касније академије) о њој се посебно говори, пошто јој је било суђено да одигра кључну улогу у историји украјинског вишег образовања, као и у целој украјинској култури.

Основано 1617. године Луцко братство није случајно такође основало школу више врсте, а 1620. године саградило је за њу зграду. У рукописном зборнику Луцке школе уписана су два документа датирана 1624. године, који су одређивали карактер и структуру ове школе: „Права школе грчко-словенске Луцке артикуле“ и „Статут школе“, који је копија лавовског Статута. Оба документа су важила истовремено, али ни у чему нису противречили један другом. „Школски статут“ је био основни документ о организацији школе, а „Артикули права“ (одредбе закона) нешто налик на правила за ученике, који развијају и конкретизују поједине одредбе „Статута“. „Артикуле“ се усредсређују на подизање нивоа дисциплине међу ученицима. Пре пријема у школу одређује се термин за испите у трајању од три дана. У вези са тим, што су се у школи учили различити предмети и језици, смер студија појединих студената одређивао је руководилац школе и одређујући старост ученика, његова интересовања и склоности.

О високом нивоу предавања у Луцкој братској школи сведочи то да њени ученици и учитељи нису више казивали, већ су и писали стихове на тадашњем украјинском језику. Тако је у зборник „Љамент“ издатом 1628. године у вези са смрћу свештеника братске цркве Ивана Васиљевича уврштен *„Трен нищих студеєв школи братськоє Луцькоє»* са потписом Григора Соминовича, школског „пенитарха“. Такође су Иван Карпович, аутор „Елегије“ у овом зборнику, и луцки

грађанин Степан Полумеркович, аутор песме поводом сахране Василисе Јацковне, били, можда, повезани са братском школом.

Учитељи Луцке школе били су монаси братског манастира, Јелисеј Иљковски (руководилац школе 1627. године, познат као композитор), Павло Босински (учитељ 1634. године), игуман Августин Салвински (предавач реторике, филозофије и математике средином XVII века), можда и Зосим Согникевич, сликар Јов Кондзелевич. Међу ученицима била су и деца грађана и племства, као и сиротиња, која је сакупљала милостињу (*ямлужну*) певајући у граду испод прозора. Програм школовања био је близак лавовском. У школи су се употребљавале словенске, украјинске и пољске књиге, посебно, у изворима постоје сећања о грчкој и словенској граматици, латинском речинку. На високом месту налазило се учење певања, при чему су ученици користили партесе за шест, осам и више гласова. Луцке школе су некада морале да трпе злобне скандале од римо-католичког племства, као и од студената и учитеља језуитске колегије. 1627. године језуитски испитаници, који су ушли у школу, тукли су децу, отимали им из руку приручнике и омаловажавали их. Слични напади понављали су се и касније.

Осим школа вишег степена (као што су Кијевска, Лавовска, Луцка, могуће још и Виницка и неке друге), током XVII-XVIII века у целој Украјини почеле су да се појављују основне школе, које је подржавало само становништво: на Наддљипрјаншчини - друштва, у западноукрајинским земљама – братства. У неким статутима братстава директно је указивано да братство руководи школом, или: да део трошкова треба да буде потрошен на издржавање учитеља, старија браћа су овлашћивана „да се брину о школи“. Према статуту братства у селу Страшевичах близу Старог Самбора, чланови су били дужни да воде рачуна о томе „да уче сиромашну децу у братској школи, не узимајући од њих ништа, сходно статуту братске школе“ Зато су и она братства, која у статутима немају записе о томе, фактички издржавала школе. Још пред крај XVI века Вартоломеј Жашковски из Галича, син сиромашних родитеља, који су касније радили као надничари у Лавову „издржаван је као студент у руским школама у разним местима“. Отприлике 1645-1649. године ђакон Федор Вишњански је био учитељ у Рогатину, Стрију, Дроговичу, затим поново у Стрију. Вишњански је био образован човек, имао је сопствену библиотеку. Природно да су се најквалификованији учитељи концентрисали у градовима. На плану књига, које су се употребљавале у градским школама могу се срести различите белешке, не само на украјинском и црквенословенском, већ и на латинском језику. По правилу, ниво предавања у градским братским школама био је знатно већи, него у сеоским.

На тај начин, школе водећих братстава су постале прави чиниоци оживљавања образовног покрета у Украјини, имали су дуготрајани многострани утицај на развој културе.

Кијево-Могиљански колегијум
Од братске школе до академије

Један од најинтересантнијих феномена украјинске културе XVII-XVIII века постала је школа, коју су савременици звали колегијум (*колегія*) или у знак поштовања њеном оснивачу – Кијево-Могиљански колегијум, а касније Кијево-Могиљанска академија. Као што је већ било речи, непосредни претходник ове више

школске установе била је Кијевска братска школа. У Кијеву је украјинска братска школа могла да се развија слободније од братских школа у Лавову и Луцку, пошто је била под заштитом козака.

Неки аутори до данас потврђују становиште историчара XIX века, да је школа при братству Богојављења у Кијеву постојала већ пред крај XVI века, а 1588-1589. године патријарх Јеремија ју је преименовао из скромне братске школе у колегијум. Ипак низ докумената потврђује да су и братство и школа у Кијеву били основани 1615-1616. године. Први ректори братске школе били су Иван Борецки (касније митрополит Јов), Мелетиј Смотрицки, а 1620-1624. године Касијан Сакович. Касније је ректор био, вероватно, Белорус из Могилева Спиридон Собољ, а 1628-1631. године Хома Ијевлевич, такође из Могилева. Колико су квалификовани били руководиоци и педагози школе види се макар из тога што је Касијан Калист Сакович био аутор филозофског текста. Материјална основа за функционисања школе био је поклон Галшке (Јелизавете) Гулевичине Лозчине, супруге мозирског војводе Стефана Лозке, 14. октобра 1615. године парцеле земље Богојављенском манастиру „за манастир... као и за школу деци, како племићкој, тако и грађанској". У акту је истакнуто да се школа одмах смести на поклоњену површину. Треба сматрати да је своју фондацију мецена одлучила да оствари под утицајем правог иницијатора оснивања школе и братства у Кијеву И. Борецког, некадашњег учитеља и ректора Лавовске братске школе. Самим тим братство и школа при њему, очигледно, функционишу од краја 1615. почетка 1616. године.

О мотивима оснивања школе 1625. године браћа су писала у писму руском цару: „Ми смо, великим улагањем основали за православну децу школу за учење словено-руског и грчког језика и (предмета, које предају) други учитељи, да деца не би са туђег извора пила смртоносни отров шизме, да не би одлазила у таму римске вере".

Школа је за „науке грчко-словенског и латино-пољског писма" потврђена посланицом јерусалимског патријарха Феофана 1620. године, у којој се говорило о давању Кијевском Богојављенском братству права ставропигије. То, што је оснивач и фактички руководилац школе Иван Борецки тада постао кијевски православни митрополит, веома је допринело ауторитету братске школске установе.

Од самог почетка у Кијевској братској школи били су разреди инфиме, граматике и синтаксиме. На тај начин и ова школа је била изграђена на основама које су стигле у Украјину из Западне и Централне Европе.

Вредни подаци о Кијевском братству и о братској школи садрже познате стихове Касијана Саковича, које су ученици казивали 1622. године на сахрани хетмана Петра Конашевича-Сахајдачног и исте године објављени су у штампарији лавре. У њима је истакнуто да се у братство уписао сам хетман са целом Запорошком војском. Овај акт је имао за циљ заштиту братства од репресија пољско-племићке власти. Такође и документовани материјали потврђују стварну подршку Кијевског братства од стране козаштва, која је браћи дала могућност да развију широку културно-просветну делатност, да постигну висок ниво предавања у својој школи.

Најважнији извор о организацији школе крајем 20-х година XVII века је аутобиографски запис испитаника ове школе Гната Јевлевича. Из ње се види да је цела школска установа имала назив „Кијевска школа", јер се састојала од

појединих „школа“ (разреда) – фаре, инфиме, граматике, синтаксиме. Пажњу заслужује такође писмо браће руском цару са молбом о материјалној помоћи од 17. јануара 1626. године. Овде се наводи да је главни задатак школе – васпитивање људи, оданих свом народу, који би били у таквом уверењу да се нису слагали са национално-религијском издајом, до које је често доводило школовање у католичким школама. У овом писму школа је названа „школом... језика словенског, грчког и других даскала“. Браћа у овом писму нису спомињала учење латинског језика. Очигледно су сматрали да спомињање тога неће допринети позитивном ставу владајућих кругова Москве у односу на братску школу.

Од предавача школе познати су учитељ инфиме Јаков Мемлевич, учитељ граматике Сава Андријевич из Могиљова, учитељ синтаксиме Василь Березецки, учитељ „руске школе“ (припремног разреда) уставник Федир, пореклом из Русије. Сви су они, по тврђењу једног од испитаника били људи „световни, благородни и вредни свог звања“. Вредни извор за учења састава ученика су већ поменути стихови Касијана Саковича, где је наведено презиме оних, који су казивали поједине одломке. Анализа социјалног порекла ученика пружа могућност да се изведе закључак да је од самог почетка братска школа била школска установа свеопштег смера.

1627. године архимандрит Кијево-Печерске лавре постао је Петро Могила. Он је одлучио да оснује школу при лаври, при чему је у већој мери од братства следио западноевропске примере. Могућност конкуренције нове школе са братском школом, која би у потпуности била под контролом кијево-печерских монаха, изазивала је незадовољство међу становништвом Кијева, козацима и духовенством повезаним са њима. Најближи сарадник Петра Могиле Силвестер Косов касније се сећао да су се Кијевљани, очигледно, грађани и козаци, спремали да униште школу лавре, а да њене предаваче удаве у Дњепру. На крају је некадашњи ректор братске школе митрополит Јов Борецки у својој опоруци у страху да неће добити благослов овластио Петра Могилу и његовог блиског сарадника, луцког епископа Исакија Борисковича да „оснивају школе само при братству, а не негде другде“. Опорука је потписана 1. марта 1631. године, а већ 11. марта Петро Могила се уписао у братство као старији брат и старији тутор. Формалним уписом у братство архимандрит је тежио да елиминише опозицију браће против његовог плана да оснује вишу школу у лаври, а не при братству, као што је то завештао оснивач братске школе Борецки. Боравећи у јуну те године у Лавову, Могила је замолио Исају Трофимовича-Козловског и Силвестра Косова да одатле дођу у Кијев на места учитеља.

Убрзо је отворена школа у Кијево-Печерској лаври и Исаја Трофимович-Козловски постаје њен ректор и професор филозофије, а Силвестер Косов проректор. Споменик делатности нове школе је панегирик „Евхаристерион или захвалност“, које су ученици уручили Петру Могили на Ускрс 1632. године. Аутор предговора, а можда и самог панегирика био је професор школе лавре, некадашњи испитаник братске школе Софроније Почески. У панегирику се опевају свих седам „слободних“ наука, између осталог граматика, реторика, дијалектика, аритметика, астрономија, геометрија. Ово је јасни показатељ о намери да се оријентише према западним узорима.

Под притиском братства у име ког су иступили украјински племићи Кијевшчине, духовенства на челу са митрополитом Исајем Копинским и запорошких козака (писмо у име хетмана Ивана Петражицког потписао је Сава Гробневски) Петро Могила је био приморан да се сложи са спајањем школе лавре са братском, при чему је уједињена школа 1632. године почела да функционише на Подолју, на месту некадашње школе братства. Братство је прогласило Петра Могилу оснивачем школе и одлучило да се подреди њему као старијем брату и покровитељу.

На тај начин, ствар се завршила компромисом. Што се тиче места школе спроведена је жеља Борецког, грађана, козака, али је то фактички био тријумф становишта Петра Могиле, који је надаље одређивао карактер и правац уједињене школе. Ову школу су и касније често звали Кијево-братска школа (колегијум), а касније Кијево-Могиљански колегијум, још касније од 1701. године – Кијевска академија (по традицији су је још звали и Кијево-Могиљанска академија). Среће се у литератури друге половине XVII века и увредљиви назив „“Могиљански Атенеј“. Присутни у изворима називи „Кијево-братски колегијум“, „Кијево-братски манастир“ постали су повод томе, што су неки истраживачи сматрали Кијевску школу (колегијум, академију) друге половине XVII-XVIII века братском школском установом. Стварно, у ово време братство још није постојало, мада се назив „братски“ традиционално употребљавао за манастире и школе. За разлику од некадашње братске школе, у Могиљанском колегијуму учитељи нису били само световни људи, већ и монаси братског Богојављенског манастира. Узгред, и сам манастир су често звали духовно братство, или једноставно и братство за украјинску науку у традиционалном значењу речи. Ректор колегијума је постао архимандрит Богојављенског манастира и овакво уређење је сачувано и надаље. Као што је речено, приликом организације колегијума, он је био подређен Могили као „старијем брату“. У посланицама митрополита Исаје Копинског и „војном писму“ запорошке војске постојала су упозорења да се патронат над братством и школом даје Могили за његове личне заслуге и не може да се преноси на следеће архимандрите лавре. Касније (1633) архимандрит Петро Могила је постао још Кијевски митрополит; после његове смрти Кијево-братски манастир и колегијум (академија) фактички се подређују наследницима Могиле на катедри митрополије, мада се они већ и не зову старија браћа.

Традиција о томе да Кијевска академија води свој почетак од светске братске школе, сачувана је и касније, чак онда, када су у Кијеву већ заборавили у чему се састојала делатност братства. Када су 1764. године ливобережне козачке старешине молиле царску владу да дозволи да се отвори универзитет у Кијеву и Батурину, у петицији са потписом хетмана Кирила Розумовског наведено је: „Први од ових универзитета у саставу четири факултета може да буде у Кијеву, на истом том месту, где се данас налази Кијевско-братски школски манастир, из ког треба елиминисати монахе, а на том месту саградити зграде за учитеље и ученике. За време оснивања кијевских школа од стране мог претходника – малоруског хетмана Петра Конашевича-Сахајдачног, а затим митрополита кијевског Петра Могиле, тамо није било манастира, већ само братство, односно такво место, где су могли да станују световни и духовни људи, који су долазили на школовање“. Као што видимо, 60-х година XVIII века у Украјини још нису замишљали прави карактер

некадашњег Кијевског братства, заборављено је и то, да је Могила основао не братску, већ школу лавре, то јест манастирску. Зато је у сећању остало оно главно - да је најстарија школа вишег степена у Кијеву, која је била почетак касније академије била братска школска установа.

Мада се Кијевски колегијум и касније академија не могу сматрати братским школама оне су сачувале доста од традиција своје претходнице – братске школе, која је постојала у периоду од 1615-1632. године. Међу студентима академије значајан проценат представљали су матуранти из градова свих делова Украјине. Она је постала општеукрајинска свеопшта виша школска установа и окупљала је око себе најпознатије културно-просветне делатнике, научнике, књижевнике. Управо захваљујући делатности академије и Кијево-Печерске штампарије, Кијев је поново постао најзначајнији културни центар Украјине.

Универзитетски ниво Кијевске школе истицали су такође западноевропски аутори XVII-XVIII века. Познати француски инжињер и картограф Гијом Левасер де Боплан, који је боравио у Кијеву 30-х година XVII века, истакао је у свом „Опису Украјине“ да се у Кијеву на Подолу у братској цркви налази „универзитет, или академија, коју они зову „Братском црквом“. Енглез Џон Бел, боравећи у Кијеву 1737. године истицао је да „Кијевски универзитет ужива велики ауторитет у овим крајевима“. На карти Украјине, коју је издао Т. К. Лотер у Аугсбургу средином XVIII века, као специјални условни знак обележено је постојање академије у Кијеву, то јест више школске установе.

Као и тадашњи европски универзитети, Кијево-Могиљански колегијум је учествовао у организацији школа филијала, где се предавање одвијало према програму Кијевске колегије. Посебно, као филијале Кијевске колегије основане су 1634. године школе при Вознесенском манастиру у Виници и при Богојављенском манастиру у Кремјанци. 1639. године Виницка школа је прешла у градић Гошча, где је раније била аријанска школа. Власница овог градића кнегиња Рајина Соломирецка основала је и обезбедила одговарајућим фондом Михајловски манастир под условом да у њему ради школа. Високи ниво предавања у овој школи види се макар из тога, што су њени ректори били високобразовани професори, као што су Игнатиј Оксенович Старушич и Инокентиј Гизељ. Вредне су пажње речи Касијана Саковича, који је говорио да унијатске школе „ничега нису вредне не само у поређењу са латинским, већ и у поређењу са школама Петра Могиле – Кијевском и Гојском“. У другој половини XVII века Кремјанецка школа је престала да ради, а Гојска (Гошчанска) је пропала.

Из актова пољске администрације види се да је пољска влада, радећи у интересима католичке цркве и њених школских установа тежила да не дозволи оснивање украјинске школе на латинском језику вишег нивоа и њених филијала. Са овим циљем краљ Владислав IV није дозволио да се предају у Кијевској колегији и њеним школама-филијалама они предмети, чије се учење сматрало прерогативом виших школских установа, и бранио је предавање на латинском језику. 29. октобра 1634. године он је послао Петру Могили поновни сурови налог, наређујући „да се одмах укине штампарија латинска и латинске школе, како не би постојале ни у Кијеву, ни у Виници, ни у ма ком другом месту“. У случају неизвршења овог налога краљ је претио суровом казном за „непослушност, која је рађала бунт и самовољу“. 27. новембра 1634. године краљ је писао једном од руководилаца

пољске администрације у Украјини: „Добивши вест да је печерски архимандрит отворио латинску школу у Кијевском, Волинском и Брацлавском војводству, ми смо наложили да он ове школе обавезно затвори и укине. Ипак он не само да није извршио нашу вољу и наредбу, већ оснива нове такве школе. Ово је непоштовање према нама, јер он нема од нас никакву дозволу и дужан је да се ограничи на руске школе. Због тога захтевамо да му се најпре напомене да се окане своје намере и да обавезно укине латинске школе. А уколико ово не послуша, захтевамо да не дозволите ширење тих школа и да га обавестите да имате наш налог да укинете те школе, које је основао против наше воље“.

1636. године сајам под притиском козака и православних племића дозволио је да се у Кијевском колегијуму учи језик и науке, ипак нису дали почетне нивое филозофског циклуса – дијалектике и логике. Предавање богословља, које је било потребно за формално признавање да је школа академија, забрањено је.

1658. године према условима Гадјацког споразума козачки старешина је добио од пољске владе дозволу за отварање две академије у Украјини – Кијевске и још једне. Овај споразум није постао важећи. Ипак је постепено предавање у колегијуму достигло ниво више школске установе, која је касније била формално призната у царским посланицама 1694. и 1701. године.

Структура и програм Кијевско-Могиљанског колегијума

По својој идеолошкој усмерености Кијево-Могиљански колегијум, као и Лавовска братска школа, примио је позиције тројезичности, наслеђене од Острошке грчко-словено-латинске школе. Зато је за разлику од својих претходника Кијево-Могиљански колегијум била стабилна, правно осигурана и материјално независна школска установа и то је постало гаранција његовог трајања.

Стабилност постојања обезбеђивала је значајна средства, које је Петро Могила завештао Кијево-братском Богојављенском манастиру специјално за издржавање колегијума. Иако је језик на коме се предавало био латински и према облику и према основном садржају школовања колегијум се мало разликовао од католичких и протестантских школа сличног нивоа, у њему се у то време подржавала грчко-словенска традиција, пре свега учествовањем у литургијској пракси. Јерусалимски патријарх Пајисиј, који је посетио Кијев 1649. године истакао је да ту ради школа „словенског језика“ у којој су „учитељи високе уметности“. Они уче побожне младиће „словенском језику као сопственом и латинском, као потребном, зато што живе међу латињанима“. Грчки извори – у овом контексту, углавном дела византијских црквених аутора – сматрали су се најауторитетнијим, мада није постигнуто да се обезбеди стално предавање на грчком језику: у том смислу су учињени само појединачни спорадични покушаји. Културни делатници повезани са колегијумом од времена Петра Могиле учествовали су у новој редакцији текста црквено-словенске Библије на основу грчког канонског текста.

Структура Кијево-Могиљанског колегијума била је слична структури братске и школе при лаври. После завршетка разреда („школа“) инфиме, граматике, синтаксиме, поетике, реторике, ученици су учили филозофију. Пред крај 30-их година њен курс је трајао три године, али касније се учење филозофије ограничавало на две године. На курсевима филозофије, посебно на предавањима физике и метафизике, разматрана су и богословска питања, између осталог о

пореклу душе, њеној бесмртности, о Богу и анђелима. Посебан разред („школа“) богослова организован је пред крај XVII века.

На челу колегијума налазили су се ректор и префект, који су истовремено били професори виших курсева. Први ректор постао је бивши ректор школе при лаври „замојски академик“, то јест испитаник Замојске академије, Исаја Трофимович-Козловски (од 1632. до 1638. године). Његови наследници на овој функцији били су Софроније Почаски (1638-1640), Игнатиј Оксенович Старушич, Јосиф Кононович Горбацки (1640-1642), Инокентиј Гизел (1648-1650). Први префект и професор реторике постао је Силвестер Косов, професор поетике био је Антон Пацевски, касније (до 1651. године) на овој функцији налазио се Феодосиј Бајевски. Као што видимо, све ово су били водећи просветни и црквени радници, познаваоци наука филолошко-филозофског циклуса и богословије. Све професоре издржавао је Богојављенски манастир, чији су монаси они били. И у самој школи, и у дому на снази је било својеврсно самооцењивање ученика, које је личило на општеприхваћене различите конфесије и нивое у школама на латинском језику. Прототип било какве стране живота колегијума може се наћи у средњовековним европским школским установама, између осталог у колегијумима и на универзитетима. Ово се односи на заштиту претходно објављених теза из филозофије и других наука, представа школског позоришта, обичаја студената да прикупљају средства за живот, пролазећи „поред прозора“ са коладама и другим песмама. Студенти који су путовали од града до града, остављајући школовање за време растпуста или у друго време, веома подсећају на средњовековне „сваштаре“ са културом смеха типичном за њих.

Велики значај имале су театрализоване декламације и позоришне представе у наставном процесу, као и оно, што је била њихова важна тема – прослављање школског образовања и јачање ауторитета сопствене школе и њеног оснивача и покровитеља. Довољно је споменути збирку панегиричких декламација „Евхаристерион или захвалност... Петру Могили... од студената гимназије из школе реторике“ (Кијев, 1631). Школа при лаври се овде пореди са Парнасом. Панегирик, славећи Могилу као победника и правог јунака, заинтересовао га је за даљу делатност на овој њиви; укључивање у идеални програм учења квадривијума и богословља, како сматрају истраживачи, потврђивало је тежњу не само да се прати језуитска школа, већ и да се она надмаши. Поређење Могиљанског колегијума са Парнасом употребљено је у збирци панегиричких песама из 1633. године на пољском језику. Друштвена улога образовања, знање – једна су од водећих тема дела. Тако се у песми збирке који је казивао Самијло Мужиловски чује исти онај мотив као и раније у „Переторзи“: „Рус је почела да пропада када је остало мало школованих људи“.

Непосредно се просветна делатност слави још у једном делу, који донедавно није привлачио пажњу књижевника – панегирику Ивана Калимона поводом тога што је 1641. године Петро Могила посећивао курс реторике Кијевског колегијума. За естетику су веома карактеристични барок и назив дела, и његова структура, и илустрација. О садржају и стилу много говори већ сам назив, који у преводу гласи овако: „Сунце, које се после заласка рађа. На увид дато у изговору, када се реторички хоризонт у свом кијевском колегијуму просветлио својим јасним присутством другог дана Ускрса 1641. године јасновелможни кнез,

високопоштовани господин Петро Могила, милошћу Божијом архиепископ-митрополит кијевски, галички и читаве Руси, егзарх апостолског константинопољског (патријаршијског) престола, печерски архимандрит. Изговорио Јоан Калимон, у овом колегијуму студент лепог изражавања". Илустрација овог назива и целог дела је гравира-мидерит на полеђини титуле: на картици, украшеној тракама и сликама плодова су четири медаљона. На првом је излазак сунца, на другима се оно подиже далеко више, обасјавајући цвеће, које се уздиже до зрака, зграду са тврђавом (тврђаву науке?) и астрономски апарат. Ово је најстарији познати мидерит у кијевским издањима. Лик сунца игра у делу двоструку улогу. У своје време А. М. Робинсон је скренуо пажњу на то да у песмама Симеона Полоцког сунце симболизује цара као утелотворење државе. Уместо тога, делатници могиљанског друштва су још раније користили овај лик за величање Могиле – не само као председника православне хијерархије, већ и као човека, ког су сматрали најауторитенијим представником друштвеног врха Украјине и Белорусије. Истовремено су зраци сунца за њих – алегорија светла, које носи просвета, школа, наука.

Занимљиву страну историје Кијевског колегијума отвара брошура датирана 30. јула 1636. године – панегирични стихови поводом доласка у Кијев белоруског племића, мстиславског пидкомора Богдана Стеткевича. Песме су написане у име његовог сина, студента колегијума Михајла Стеткевича „радом и контролом" Павла Голодовича Остропољског, који је био наставник („контролор) Стеткевича-млађег. Очигледно, Голодович, пореклом грађанин из Остропоља, и јесте био основни аутор овог дела, које је важно као потврда да су неки ученици, очигледно имућни, имали индивидуалне наставнике.

Сасвим је природно што се Кијево-Могиљански колегијум тако активно укључио у књижевни процес. Ово је била школска установа филолошко-филозофског профила, друге научне дисциплине разматрале су се у конексту наука друштвеног циклуса. Пре свега веома темељно се проучавала латинска граматика, при чему су као научни материјал коришћена дела како старих римских, тако и средњевековних и ренесансних аутора. Природњачке новине су се углавном училе у склопу курсева из филозофије.

Велики значај се придавао учењу реторике. У вези са њеним значајем прихватале су се концепције античких и ренесансних аутора о потреби реторике за васпитавање одлика – човека, који уме да остане на својим убеђењима, тежи да учествује у друштвеном животу. Средњовековни и ренесансни појмови о реторици добро су се слагали са изражавањем по овом питању, који су постојали у делима византијских богослова. Важност реторике ови аутори образлагали су тиме да је реч за слух исто оно што је представа за вид. И пошто су неки очеви цркве, као што је Григорије Ниски или Григорије Назијанзин, тврдили да не виде корист од ораторске уметности и реторских премудрости, њихова дела потврђују да су се они сами у пракси тако руководили правилима реторике.

Најстарији сачувани приручник из реторике Кијево-Могиљанског колегијума је запис курса предавања Јосифа Кононовича-Горбацког „Могиљански оратор", одржаног 1635-1636. године. Међу изворима које је навео била су дела Еразма Ротердамског и Станислава Ориховског. По мишљењу кијевског професора, циљ реторике је да служи интересима друштва, лепо изражавање зависи

не само од талента, већ и од стечених знања. Истиче се значење наслеђивања које „треба да има у виду уметност избора материјала, прорачун његовог распореда, лепоту чистог латинског језика, чаробност фигура, метод доказа и начин излагања и ескурса“. Према његовим речима, лепота је „оно, што чини израз једноставности и јасноће“, постиже се јединством облика и садржаја, то јест одговарање средстава карактеру, причи. Под лепотом живих бића кијевски професор сматра три основе: прелепо, корисно и потребно. Важно је навести да се аутор најстаријег курса поетике није ограничавао на формална правила: илуструјући свој текст примерима ораторског мајсторства, он се зауставио и на социјалним проблемима. „Кажеш, - говорио је, дворци нечастивих богаташа су сагрђени од крви и пепела зидара, које уништавају као невине жртвене животиње... како би само задовољили жељу магната.“ Сасвим је схватљиво да су се ови друштвени погледи развијали у контексту хришћанског схаватања света и његове хуманистичке варијанте.

Са реториком је била уско повезана поетика, која је имала за циљ да да ученицима основе знања о уметности поезије у најширем схватању ове речи. Нажалост, од времена до средине XVII века није сачуван ниједан кијевски курс поетике; познат је само списак назива поглавља касније изгубљеног курса из 1637. године. Као што се види из сличних курсева следећег периода, поетика се делила на општу, на којој је било речи о правилима стварања поетских дела, и такозвану парцијалну, где су се анализирали поједини жанрови – посебно епска, драмска, лирска и епиграмска поезија. Као ауторитети за наслеђе сматрали су се пре свега антички аутори (Хомер, Аристотел, Вергилије, Хорације, Овидије и други), као и дела ренесансних писаца. Задаци поетске науке разјашњавани су углавном Аристотелом и Хорацијем. Пратећи њих, набрајана су два циља поетских дела – поучни и забавни. Сигуран формализам правила поетике, прилагођених за школску употребу и у значајној мери стечених из праксе украјинске књижевности, ови курсеви поетике интересантни су као доказ ширења у Украјини тадашње западне класицистичке теорије стиха. Као реторика, тако је и поетика имала за циљ да да испитаницима искуство, потребно за друштвену делатност, пошто се знање поезије и чак умеће писања поетских дела тада сматрало обележјем образованог човека.

Једно од централних места у колегијуму заузимала је филозофија. Професори, као што се то види из записа курсева предавања Јосифа Кононовича-Горбацког 1639-1640. године и Инокентија Гизела 1645-1647. године, на свој начин су причали студентима о проблемима логике, психологије и другим областима знања. Први од ових курсева назван је скромно „Приручник логике“, можда због неувернености у вези са правима да се на академији предаје филозофија, мада дозволу није дао краљ, уместо тога Инокентиј Гизел је свој курс назвао „Цео курс филозофије“. Курс логике је био уводни део у трогодишњи филозофски курс, његов други и трећи део била су предавања из физике и метафизике. Истраживачи историје филозофског мишљења истичу да је Конович-Горбацки приликом предавања дијалектике низ питања излагао са позиција номинализма. По његовом мишљењу, логика треба да проучава термине као знакове ствари и појмова, који осликавају објективни свет. Као што се види из записа предавања Инокентија Гизела, он се залагао против слепог клањања ауторитетима, сматрао је да је потребно да се изводе закључци уз помоћ рационалних аргумената и проучавања природних појава. Разуме се, филозофска знања предавала су се у тесној вези са

богословским и представљала су њихову основу. Треба претпоставити да су се крајем 30-40-их година богословска питања разматрала са позиција, које су формулисане у делима Петра Могиле и његовог најближег окружења, посебно у „Православном исповедању вере“ и „Катехизису“. Истовремено јачао је утицај религиозне мисли Запада, при чему не само пољским посредовањем. Тако је студент богословије Кијевског колегијума Викторин Јевфанасиј превео са енглеског на пољски језик и посветио Адаму Кисељу књигу Хенрија Монтегјуа, грофа Манчестера „Размишљања о смрти и бесмртности“ (објављено 1648. године без навођења места штампања). Независно од тога, ко је био преводилац, локални православац или протестант из Енглеске, постојање оваквог превода потврђује разноврсност културних контаката Кијевске просветно-религиозне средине.

Поред чисте филозофске и богословске тематике у курсевима филозофије разматрани су проблеми познавања природе, између осталог физике. Инокентиј Гизел је истицао потребу да се у самој природи траже разлози њој својствених процеса и појава. На пример, наводећи плиму и осеку мора, он је тврдио: „Многи филозофи су ову осцилацију мора приписивали анђелу, као и кретање звезда. На тај начин решавати ова питања заиста је лако, али препуштати се таквом објашњењу је срамно за филозофа, који треба да објасни, колико је могуће, природне последице природним разлозима.“ Од овог професора студенти су могли да чују да „тела могу да се крећу сама по себи“, и природа је основа кретања и мира сама по себи.

Мада су у тадашњем школском образовању још веома јаке биле традиције средњовековне схоластике, наставни процес у Кијевском колегијуму није се ограничавао на томе. Низ курсева потврђује познавање професуре са напредним идејним токовима времена Просветитељства, тежње да се ученици информишу о новостима тадашње науке и образовања. Употребљавале су се и веома савршене педагошке методе за то време, посебно активирање наставног шроцеса путем расправа, игара. Тако је у курс логике Јосифа Кононовича-Горбацког укључен говор посвећен Могили на јавној расправи у колегијуму.

Захваљујући делатности Кијево-Могиљанског колегијума у Украјини је порастао број образованих људи основних школа, „путујућих студената“-учитеља. Сиријац Павло Алепски, који је пролазио 1654. и 1657. године кроз Украјину, навео је у својим путописима да је овде доста мушкараца и чак жена било писмено. По његовим речима „у земљи козака сва деца умеју да читају, чак и сиромашна“. Ово је, наравно, претеривање, али оно потврђује да је број писмених људи у Украјини био знатно већи него у другим земљама које је Павло посетио.

Матуранти из Украјине су одавно одлазили да наставе школовање у Краков, на протестантске универзитете Хајделберга, Кенигсберга, Лајпцига и у Италију, у Падову и у друге градове. Студенти из Украјине боравили су такође у Риму, Паризу (Сорбона), Бечу. Неки од њих су у иностранству стицали научна звања. Школовање у Кијево-Могиљанском колегијуму је давало добру припрему за наставак образовања на европским универзитетима, између осталог и на најбољима. На тај начин, Кијево-Могиљански колегијум је укључен у западноевропски образовни систем, допринео је интеграцији Украјине у културу региона и целе Европе.

Значај Кијевске братске школе и Кијево-Могиљанског колегијума прелазио је границе Украјине. Тако, је према примеру Кијевске била реорганизована школа

Могиљевског братства у Белорусији. 1640. године испитаник Кијевске братске школе, а касније и професор и ректор Софоније Почаски је био послат у престоницу Молдавске кнежевине Јаши да тамо организује школу према кијевском примеру. Професура из Кијевског колегијума учествовала је такође у припреми образовања и превођењу богословских дела у Москви.

Као што је примећивао аустријски истраживач Јосиф Матљ, делатници Кијево-Могиљанског колегијума „су тежили да усвоје резултате западноевропског образовања и културе, да усвоје хуманизам и Просветитељство, Реформацију и Контрареформацију, али су изједначавали усвајање ових резултата са полемиком против њих, коју су страствено водили, карактеристично за снагу, која долази из дубине народности“. Тим самим, делатност колегијума је сјајан пример основног правца развоја тадашње украјинске културе: очување национално-религијске једнакости путем обогаћивања отаџбинских традиција најновијим културним достигнућима, интеграције Украјине са западноевропским културно-образовним покретима.

УКРАЈИНСКА КЊИЖЕВНОСТ XV – XVI ВЕКА

ИВАН МАРКОВИЧ ЖУРАВНИЦКИ (ІВАН МАРКОВИЧ ЖУРАВНИЦЬКИЙ) (? – 1589)

Иван Маркович Журавницки је у украјинској књижевности значајан као аутор (коаутор са својом супругом Оленом) прве сатиричне песме написане у XVI веку на живом украјинском језику.

Журавницки је студирао на Краковском универзитету, али није завршио студије. Сатирична песма која га сврстава у украјинске књижевнике XVI века упућена је Хани, супрузи брата Ивана Олександра, који је био кључар града Луцка. Повод за настајање ове песме је свађа између Олене, супруге Ивана Журавницког, и Хане, супруге његовог брата Олександра. Хана, кћи луцког владике, кога су оптуживали за среброљубље, није се истицала својим моралним особинама и суревњиво се односила према Олени, која је била лепа и паментна, и цењена у друштву. Песма је одговор Ивана и Олене на увреде и клевете од стране Хане. Због ове песме, која се у рукопису брзо ширила у граду Луцку, против аутора је подигнута оптужба и на крају је осуђен на затвор. Песма је сачувана у књигама/записницима луцког суда и први пут је објављена у XIX веку.

Хто йдеш мимо, стань годину

Хто йдеш мимо, стань годину,
Прочитай сюю новину.
Чи є в Луцьку білоглова,
Як та пані ключникова?
Хоча й вік підійшлий має,
А розпусти не встидає;
Убирається в форботи,
Леч не дбає про чесноти.

Нащо модли їй, офери?
Аби були кавалери!
Лиш малженок їде з двора –
Внет тут молодиків чвора!
З ними учти і бесіди –
Не вертайся, мужу, теди!
Ой ти, мужу необачний!
Зроби жоні банкет смачний:
Змаж ю лоєм з дхлого хорта,
Ачей, зженеш з шкури чорта.
Смаруй києм над статечність,
Нех забуде про вшетечність.

ВАСИЉ ЗАХОРОВСКИ (ВАСИЛЬ ЗАГОРОВСЬКИЙ) (? – 1580)

Брацлавски каштелан Василь Захоровски оставио је дело «Духовна опорука» - "*Духовне завіщання*" у коме одређује како поступати с његовим имањем и даје савете деци и одређује правила за њихово васпитање.

В. Захоровски је за време татарског напада на Волинију заједно са другим становницима овог краја ушао у борбу против непријатеља и том приликом је пао у заробљеништво (1576). Документ је састављен за време његовог боравка у татарском заробљеништву (1577), када више није имао наде да ће се вратити кући. После је његова опорука ушла у градску књигу града Володимира на Волинији, а 1859. први пут је објављена.

Садржај документа (тестамента) умногоме превазилази уобичајене представе о његовом правном карактеру. Његова опорука својеврсни је културноисторијски споменик који даје веома прецизну слику о начину живота тадашњег волињског племства, о организацији наставе у школи, о старању о црквама. Сам тестамент припада жанру историјско-мемоарске прозе, а по саветима које Захоровски даје својој деци, Василу и Максиму, ово дело наставља традицију коју је у украјинској књижевности започео кнез Володимир Мономах својим делом "*Повчання*".

У опоруци се јасно приказује настојање припадника виших социјалних слојева, па и Захоровског, не само да својој деци обезбеде добро образовање да могу добро да обављају световне дужности, него и да својим наследницима предају у наслеђе и духовне и патриотске обавезе. Управо та духовна опорука приказује Захоровског као несвакидашњег човека, веома племенитог и честитог, који с великом љубављу брине о матерњем језику и религији. Он као искрени патриота сматра да је потребно да опомене своје синове да не забораве свој језик, своје писмо и вероисповест.

Василь Захоровски се двапут женио. Прва жена га је оставила и узела је са собом ћерку Ану. Друга жена га је оставила са два малолетна сина. О синовима је бринула стрина. Захоровски је овом опоруком хтео да онемогући супругу да уђе у његову кућу све до пунолетства његових синова, да не би имала негативан утицај на њихово васпитање.

Василь Захоровски није могао да прикупи 500 злотих за свој откуп од Татара и умро је у заробљеништву 1580. године.

«Поуке» кнеза Володимира Мономаха представљају идеалан тип кнеза у периоду Кијевске Руси до татарске најезде, а тестамент Василя Захоровског представља идеалног украјинског племића који је желео да се прилагоди духу новог времена, да својој деци обезбеди добро западно образовање, али у дубини његове душе крије се елементарно осећање патриотизма које се изражава припадношћу православној цркви, свом матерњем украјинском језику и писмености.

Про опікунство над синами і опіку маєтками

Я, Василій Петрович Загоровський, каштелян брацлавський, маршалок господаря короля, його милістю городничий володимирський, видячи, що всі речі, скільки їх є на сім світі, змінні і минущі суть, тілько час смертельний, той кожного, на світ від живота матері його родженного, минути не може і не мине. Прото я, маючи те перед очима моїми, будучи ще на послузі господаря короля, його милості пана мого і Речі Посполитої, сеї прошлої весни, через військо неприятельське – людей на той час царевича, а теперішнього царя кримського Магомета Кірея, а саме через Мамая Дівеєвича мурзу і інших мурз, з котрими могло бути татар людей тисяч чотири, в панстві господаря його милості, пана мого, в землі Волинській саме в маєтку пана Сошенського, під селом Редькою, зі іншою братією моєю, обивательми землі Волинської, розбитий і погромлений, сам побитий і зранений, також з деким з братії моєї теж зі слугами моїми у в'язнення неприятельське взятий. Так же і немало маєтності моєї від тих неприятелів, поганства татар, побрано. І будучи тут, в того предреченого Мамая мурзи у в'язненню час немалий, а постерігаючи пильно, аби мені в тім в'язненню смерть без порядної розправи не зайшла, і ще й від того збиття, зранення і в'язнення неприятельского маючи здоров'я неспосібне, однак з ласки милостивого Бога будучи в повній пам'яті і цілому розуму моєму, сим тестаментом моїм, у всьому розмірковано справуючи його, остаточну волю мою, всі поспіль і кожному засібна, кому би о тім нині і на всі потомні часи відати належно, ознамую і явно чиню. (...)

Про навчання дітей

Коли вже дітям моїм Бог милостивий дасть по сім літ, маєте, її милість дядиня моя, дяка добре ученого і цнотливого способити, або того Дмитра дяка, що у мене служив, з'єднавши, в домі моєму або в церкві святого Іллі, у Володимирі, їх руської науки в Письмі Святому дати вчити і, не пестячи їх, пильно і порядно до науки приводити так, щоб напотім, з доброї науки своєї Богу милостивому – до служби, їх милості панам, яко і родителем, і приятелям своїм, і теж всім посполите і кожному засібна – до цілого віддавання повинності своєї згодитися могли(...)

(...) А коли їм Бог милосердний дасть в своєму язику руському в Письмі Святому науку, досконалую в молитвах до Бога (...) тоді має її милість, пані дядина моя, бакаляра статечного, котрий би їх науки латинського письма добре

учити міг, з'єднувати і в домі своєму веліти учити. А коли вже в науці тій добрі початки в собі мати будуть, має її милість, за радою їх милостей панів добродіїв моїх, в сім тестаменті моєму вище поіменно описаних, до Вільни до єзуїтів (бо там хвалять дітям добру науку) або куди ся найпристойніше їх милості видіти буде, до науки дати, котрої аби ся, додому не приїжджаючи ані в нім не буваючи, коли Бог дасть, сім літ або і більше уставично і пильно учили.(...)

(...) Також аби письма свого руського і мовлення руськими словами і звичаїв цнотливих і покірних руських не забачали, а найбільше віри своєї, до котрої їх Бог покликав і в ній на сей світ створив, набоженства в церквах наших, грецькому закону належного порядно постановленого, ніколи, аж до смерті своєї, не відпускали, пости святії пристойно, наслідуючи слів Збавителя нашого, в Євангелії святій списаних, постили, Богу ся, Створителеві своєму, назавжди молили, ближнього свого кожного, як себе самі, любили, а єресі всякої, як одної трутизни – душевної і тілесної, пильно ся вистерігали і від неї ся огрібали.

СТАТУТИ БРАТСКИХ ШКОЛА

Братске школе у украјинским земљама биле су потпуно нове установе у поређењу са ранијим манастирским и црквеним школама. Оне су обједињавале домаће културно-просветне традиције са искуствима и праксом савремених европских, католичких и протестантских, школа. Школе које су оснивале највећа братства су Успенско у Лавову, Богојављенско у Кијеву, Воздвиженско у Луцку, итд. по својим програмима и нивоу образовања које су пружале спадају у средње школе. У њима се учи «седам слободних наука», црквенословенски, грчки и латински језик.

Значајна новина ових школа била је да су оне биле доступне ученицима из свих друштвених слојева. Основни критеријуми у оцењивању ученика су способности и постигнути успех. Учитељи су имали веома значајну улогу и као педагози: морали су у свему бити добар узор ученицима.

У Статутима братских школа су прецизно разрађена најважнија питања од уписивања ученика у школе, преко програма наставе, извођења наставе, васпитаног процеса и мера васпитања и до детаља прописаног понашања ученика и учитеља.

Порядок шкільний 1586 року

1. Дидаскал, або вчитель цієї школи має бути благочестивим, розумним, смиренно-мудрим, кротким, воздержливим, не п'яницею, не блудником, не лихоімцем, не сріболюбцем, не гнівливим, не завісником, не сміхостроітелем, не срамословцем, не чародієм, не баснословцем, не пособителем єресям, но благочестію поспішителем, образ благих в самому собі представляючи не в ситцевих чеснотах, да будуть і учні, яко учитель їхній. Мають бути приставлені од братії два чоловіки іскусні ради строєнія шкільного, да соглядають науки і справи дидаскалові благі і лукаві: бо що сіє чоловік, те і пожне. І тим братіям має бути даний реєстр під печаткою братською, в котрий мають дидаскали вписувати дітей, даних до науки, і по літах і науках дитинних має бути і заплата їм, тобто дидаскалам...

Таковому вчителю кожний, приводячи сина і приятеля і прочих на науку, має взяти з собою сусіда одного або двох, да при устах двох чи трьох стане говорити і чинити з дидаскалами постановлення про науку і про весь порядок і повинність його за реєстром цим, нижче писаним, і має йому спершу реєстр той прочитатися, аби видів, яким способом будуть сина його вчити і що за те повинен і як би йому в тім порядку не перешкоджати, але помагати всяким способом, дитину до науки і послушенства дидаскалового приводячи, як правдивий отець, бажаючи потіху по праці і накладі благий плід видіти, і має в реєстр по обичаю вписатися. (...)

4. Багаті над убогими в школі нічим вищими не мають бути, тільки самою наукою, плотію же рівні всі; всі бо єсьмо в Христі братія...

9. В школі мають діти розділені бути натроє: одні, котрі будуть учитися слова пізнавати й складати; другі, котрі будуть учитися читати і напам'ять учити багато реченій; треті будуть учитися, читаючи, викладати, розсуджувати і розуміти...

АДАМ ЧАРХОВСКИ (АДАМ ЧАРГОВСЬКИЙ)
(око 1565 - после 1599)

Пореклом је из галичке бојарске породице Чарховских која се истицала још у време кнеза Јарослава Осмомисла (XII в.). Као храбар војник учествовао је у неколико битака против Турака. Једно време је био у служби у Угарској а после тога је живео у Познању и на крају се вратио у свој завичај (околина Лавова).

Адам Чарховски је припадао кругу истакнутог пољско-украјинског јавног делатника и ватреног борца у одбрани православља Яна Щасного Гербурта.

Његова збирка поезије «Trenu u rzeczu rozmaite» «*Трени та різні речі*» (трен – лирско дело грађено на мотивима туге, жалости, у част умрлог; плач) за његовог живота двапут је објављена.

Дума українна
(одломак)

Тож скажи нам, кобзо моя,
Що уміє дума твоя.
Кращої нема в устої
Від людини лицарської!
Йде на краї пограничні,
Як льоди зійдуть північні,
Й видно ген поля безкраї,
Зелен-травами зіткані!
Глянь, діброви листя вкрило,
Птаство різне налетіло,
Звірі зграями гасають,
І роями рибки грають.
Селянин до них охочий
Сіті по воді волочить.

До непрохідних порогів
Дніпровий козак убогий
Пливе човном не без страху,
“Худою жив соломаху”.
Воїн у міцнім ладунку
В таборі шука рятунку.
Після скромного обіду
У сторожі зникне з виду,
В крузі випробує коні
Або списа в кільце гонить.
А коли заб’ють тривогу,
Він із табору – в дорогу,
Під святими коругвами
Кличуть труби із бубнами.
Він біжить до переліску
Чи для слави чи для зиску.
Юні там на герць виходять,
Часто-густо в крові бродять.
Як впаде палаш кривавий
Кров стікає рукавами.
А другому бистра стріла
Серце тепле остудила.
Третій кіньми потоптаний,
Вже ніколи біль не стане.

До Подільського краю син його промовляє

Лиш тобі, Подільський краю,
Я слова ці посилаю.
Хай для всякого народу
Вдячність буде в нагороду.
Посила багаті дари
Бог Поділлю із-за хмари,
Ними славтеся навіки,
Хай ту вість розносять ріки;
Ми наслухалися разом
У краях всіх без указу,
Розпускались слухи різні
Зранку і по ночі пізні.
А твоїм будучи сином,
Скрізь носився без упину,
Слушність мали ваші речі,
Правда бралась в добрій печі.
З краю із ланів строкатих
Мовить воїн піль багатих.
Я до вас звертаю рими,

Тішу серце своє ними,
Під суворих ритмів лад
Я слова шикую в ряд.

АНДРИЈ РИМША (АНДРІЙ РИМША)
(око 1550 - после 1595)

Андриј Римша је рођен у племићкој белоруској породици. Стекао је високо образовање, говорио је неколико језика. Служио је по дворовима литванско-белоруских кнежева породице Радзивила и учествовао је у војним походима. Његово књижевно стваралаштво је директно везано за његов живот и рад: пева о војним походима, о победама, у част гробова и слично.

Андриј Римша је аутор прве ћириличне русинске/украјинске збирке песама. До тада су песме биле штампане у разним другим издањима и зборницима. Збирка је штампана у Острогу 1581. године. Ту је и песма "*Хронологія (Котрого ся місяця што за старих віків діяло коротке описання)*". У песми су изнети најзначајнији догађаји из прошлости, почев од Библије.

Хронологія
(одломак)

Місяця сентебря, по-гебрейському юля,
просто вресень,
Двадцять четвертого дня місяця сентебря
дороблен Єрусалим, сталася річ добра.

Місяця октоврія, по-гебрейському тишрі,
просто паздерник,
Арха з Ноєм на горі станула на суші,
другого потопу не буде, так нам письмо каже.
Октоврія 17 дня.

Місяця ноембрія, по-гебрейському маргеусам,
просто грудень.
Євреям свято уставив тут цар Єровоам,
ми за свої не дбаєм, не вельми добре ж нам.
Ноембрія 15 дня.
Місяця декаврія, по-гебрейському хашлеу,
просто просинець.
В тім місяці Ісус Христос народився нам,
Не хто інший, Він ізбавив душі наші сам.
Декаврія 25 дня.

На герби ясновельможного пана,
пана Теодора Скумина, воєводи новгородського
Епіграма
(одломак)

Не простим людям герби з неба посилають,
Яковий Скуминове в своїм домі мають.
Як звізда над луною хороше ся блищить,
А світла місячного бийнамній не нищить,
Так обоє світяться рівно, коли без хмари,
Яко слава у Скуминів має свої дари.
Бо нім далі, тим ясніше в славу ся підносять,
Урядами зацними під небо виносять.
Міг би замість місяця сонце нам віддати
І все небо з знаменнями до него придати,
Бо так той дім Скуминів в Литві ясно слине
І буде завжди слинути, поки світ не мине.
Гляди ж, як річки течуть, та всі три згодливо,
Вір, бо мав я де дивитись, і непохлібливо.
Бо не по одній річці плавав я з ділами,
Служачи господарю розумом, руками,
Не чужому, а своєму, і вітчизні милій,
Трафляючи недруга по шиї отилу.

СЕБАСТИЈАН ФАБИАН КЛЕНОВИЧ (СЕБАСТІЯН ФАБІАН КЛЕНОВИЧ (КЛЬОНОВИЧ) (око 1550 – 1602)

Пореклом је из јерменске или јерменско-украјинске породице. Јермени су у то време живели у многим украјинским градовима у оквиру Речи Посполите. У младости је живео у Лавову а касније је прешао у Љублин, где је прво радио као писар у суду локалног већа, а касније је постао члан градског магистрата.

Године 1589. постао је предавач у школи у Замосћу која је касније прерасла у академију и одиграла је значајну улогу у развоју украјинске и пољске културе.

Основна дела Ф. Клоновича су: "*Роксоланія*" і "*Звитязство Богів*", која су написана на латинском језику, а дело " *Фелікс, тобто Спускання лісу Вислою і іншими ріками...*" написано је на пољском језику. Због свог дела "*Перший виступ проти єзуїтів*" аутор је био много прогањан.

Славу књижевника Кленовичу доноси песма "*Роксоланія*", позната и под насловом "*Русь*" или "*Червона Русь*". Украјински књижевник О. Шевчук каже: "*Ніколи доти і жоден поет не вістив так просто й натхненно про звичаї, що панують у Роксоланії* (так поети любили називати Україну)". Роксолани су уствари племе сарматског порекла које је живело на обалама Црног мора од II до V века наше ере. Књига је била интересантна не само за Русине/Украјинце у оквиру Речи Посполите, него и за све оне који нису ништа знали о Украјини и Украјинцима.

Поема је написана блиставо и зато је постала истакнути споменик украјинске књижевности писане на пољском језику у другој половини XVI века.

"Роксоланія"
(Одломци)

Музи, співайте про те, які випаси у русів розкішні,
Села багаті які в цій благодатній землі.
І про лани заспівайте, багаті на блага Церери,
Землю, що не заведе вкладених в неї надій.
Потім про славу лісів, ви, богині, щоб не замовчали,
В цій-бо країні ліси всяке богатство несуть.
Всюди із довбаних пнів добувають меди, а на дубі
Рясне жолуддя росте, долі – вощини – меди.
Пісню співайте про руські міста з-під арктойської зірки,
Що понад ними вгорі луком Геліке пливе.
Ще про славний город Льва і про русів звичаї співайте,
Й череди тучні, гладкі, що у них вади нема.
Славте Замостя, яке виростає під лагідним небом,
Славте, бо це там нова ваша домівка росте.
Храми високі й замки, і вежі, що зір досягають,
Світлі величні доми славим у пісні своїй.
Чисті Пієрії доньки, співцеві несмілому поміч
Дайте, у непрохідних хащах шляхи покажіть.
Чари аргівських земель коли вас притягають, то знайте:
Наша багата земля теж має чари свої.
Може, джерела живої води манять вас, що копито
Кінське відкрило, і смак Беллерофонтових вод?
Маєм джерела і ми, що вода з них жива випливає,
Нори холодні в нас б'ють, не висихають вони.
Є на Русі і річки, що широко прорізують поле,
Повно у водах отих риби всілякої є.
Може, вас манить Парнас, який тіні кладе, наче шатра,
Бо на вершинах його лаврові темні ліси?
Не сумнівайся, богине, і ми маєм гори Менальські,
Й Альпи також тут свої є і на нашій Русі.
Аж до небес досягає вершок гори Льва, а на ньому
Ген на самому хребті замок вгорі височить.
Хмари там чорні, густі, дощові, коли з неба нависнуть,
В хмарах горішніх отих гуснуть стане вода.
Мряки вогкі й громовії – ті хмари – вершиною ділить
Наша гора, і пливуть води, розлившись по ній.
Шпилем своїм розганяє бої громоносні і тучі
І не боїться страшних Зевсових гуків вона.

ПОЛЕМИЧКА КЊИЖЕВНОСТ

Корени украјинске полемичке књижевности (*полемична література*) сежу до средине XI века, када и званично настаје раскол у хришћанској цркви и подела на источну/православну са центром у Константинопољу и западну/католичку са центом у Риму. Тада је почела оштра и непомирљива борба између апологета ова два правца хришћанске цркве. У доба Реформације у ту борбу се укључују и протестанти.

Полемика између православних и католика се поново заоштрава у време Фирентинске уније 1439. године, када је унија између те две цркве формално постигнута. На овом сабору је учествовао и кијевски митрополит Исидор. У украјинским и белоруским земљама, а нарочито у руским, тада се јавља отпор покушају митрополита Исидора да се примљена унија на сабору у Фиренци и формално спроведе на територији његове митрополије.

Црквена полемика се поново распламсава у време Реформације у Западној и Централној Европи, када протестантизам, а нарочито лутерански и калвинистички покрет поред чисто религијско-догматске сфере шире своје захтеве и на социјално-политичку и идеолошку сферу друштвеног живота отворено се супростављајући хегемонији католичке цркве. Католичка црква је одмах реаговала својим покретом – Контрареформацијом. Идеје Реформације стигле су и у украјинске земље и имале су значајног утицаја на укупан друштвено-политички живот.

Први одјеци протестантизма у украјинској књижевности јављају се у облику разних «Посланица» (*Послання*) писаних староукрајинским језиком са елементима црквенословенског језика, у којима се обично износе разни антипапски памфлети и осуђују се пракса и неке црквене догме католичке цркве.

Непосредни повод за развој украјинске полемичке књижевности пружају Љублинска унија (1569), која је учврстила уједињење Пољске и Велике кнежевине Литве у једну државу – Реч Посполиту и Брестовска црквена унија (1596).

Верска односно црквена полемика започиње новим жаром у време Реформације на коју је католичка црква одговорила својом Противреформацијом. Непосредан повод за верску полемику у украјинским и белоруским земљама била је Брестовска унија 1596. године. Водећи идеолози католичке полемике у Пољској против протестантске и православне цркве били су језуити. Проповедник Петро Скарха је 1577. године објавио свој трактат *Про єдність церкви божої пид одним пастирем и про грецьке вид тої єдности видступлення.*

Уследили су одговори православних. Прво штампано полемичко дело православних још пре прихватања Брестовске уније је трактат Герасима Смотрицког *Ключ царства небесного* штампан у Острошкој штампарији 1587. године.

ГЕРАСИМ СМОТРИЦКИ (ГЕРАСИМ СМОТРИЦЬКИЙ)
(прва половина XVI в. – 1594)

Герасим Смотрицки, истакнути писац-полемичар, песник, педагог и културно-просветни делатник први је украјински писац верске полемике који је штампао своја полемичка дела још пре склапања Брестовске уније 1595. године –

1587. године у Острошкој штампарији објављено је његово дело *Ключ царства небесного.* У овој малој књизи била је и посвета кнезу Александру Острошком, обраћање *До народів русских короткая а пилная предмовка* і *Календар римський новий.*

Герасим Смотрицки је из имућне породице. После завршене школе једно време је радио као месни писар у Камјанец-Подољском, а онда је прихватио позив да ради као учитељ у Острошкој грчко-словено-латинској школи, где је постао и ректор. Герасим је заједно са штампарем Иваном Федоровим као уредник припремао за штампу Буквар и Острошку библију, за коју је написао и прозни и поетски предговор.

Пошто није био свештено лице, није се много упуштао у богословске расправе, али су га ипак називали «првим руским/украјинским богословом». Он је упозоравао сина кнеза Александра Острошког да се чува опасности језуитске религијске пропаганде. То упозорење се односи и на све православне - да чврсто чувају своју веру.

Герасим критикује делатност језуита и доказује да они под плаштом просветитељске и хуманистичке мисије на Истоку прикривају прави циљ – покоравање православних народа католичкој цркви. Он у свом делу користи много памфлета да би на тај начин код православних верника што снажније компромитовао католичку цркву и њене великодостојнике, у првом реду римског папу. Отворено и жестоко критикује календарску реформу папе Гргура XIII из 1582. године, и мада његови аргументи не могу да докажу да није било оправдања и разлога да се исправе грешке у рачунању времена, он је одлучан против реформе, јер је она дело римског папе. Критиковао је и неке католичке црквене догме и праксу католичке цркве.

Зри, сія знаменія княжате славнаго,
их же содержит дом єго от віка давнаго,
И разумій, яко не тунє и не без причины,
о чом властніи и шреи повість ти кто иный.
Но яко достоин ділатель своєя заплаты,
не щадяще здравія никоєя утраты,
Кріпко побіждал различнях сопостат полки
и розгонял с короны драпіжныа волки.
И єще может,
аще Бог поможет.

Вооружен воин змія поправ мужественно,
копієм сего посреді пронзе явественно,
Яко древняго враждебника человіческаго рода,
понеже зломуз добрым не бывает згода.
Боди, в князєх избранный, мыслнаго сопостата,
сего бо побіждающим вячная заплата,
И иным подавай сіє непобыдимо оружіє,
острійшеє меча обоюдоостра слово божіє.
Во время рати потреба дати.

(Превод на српски у антологији украјинске поезије *У инат ветровима*, стр. 46-47)

ЛАВРЕНТИЈ ЗИЗАНИЈ – ТУСТАНОВСКИ
(ЛАВРЕНТІЙ ЗИЗАНІЙ - ТУСТАНОВСЬКИЙ)
(? - око 1634)

Лаврентиј Зизаниј, истакнути украјински лингвиста, педагог, књижевник и црквени делатник, био је један од најобразованијих људи свога времена. Добро је знао латински, грчки и црквенословенски језик и преводио је дела светих отаца. Оставио је и оригиналне радове, као што је први украјински речник "*Лексис*", "*Граматика словенська,* и буквар *"Наука к читанню і розумінню письма словенського"*. Ове књиге су штампане у Виљну 1595. године.

О Лаврентију Зизанију има веома мало биографских података. Познато је да је 1592. године био предавач у братској школи у Лавову, а касније је радио као учитељ у Бресту и у братској школи у Виљну, где је радио као учитељ и његов брат Стефан. То је управо време оштрих полемика између католика и присталица уније с једне стране и присталица православља с друге стране. Браћа Лаврентиј и Стефан били су присталице православља и његови истакнути поборници. Стефан је морао да бежи из Виљна, а за њим је побегао и Лаврентиј и од тада је радио као приватни учитељ за децу истакнутих кнежева: био је учитељ кнеза Олександра, сина кнеза Константина Острошког и деце других истакнутих кнежевских породица.

Око 1619. Лаврентиј прелази у Кијев где већ делује група образованих људи коју сачињавају: З. Копистенски, П. Беринда, Т. Земка и други. Ту је од архимандрита Кијево-Печерског манастира добио понуду да преводи «Беседе» Јоана Златоустог. Тај превод је објављен 1625, а 1626. Лаврентиј одлази у Москву где га уз почасти дочекују руски цар и патријарх. Следеће године излази из штампе његова књига "*Катехізис*".

Лаврентиј је био на списку људи који су потписали саборни црквени проглас у Кијеву 1628. године којим је осуђена »Апологија» М. Смотрицког.

Лаврентиј је писао поезију, углавном епиграме и друге жанрове кратке поезије.

Епіграма на граматику

Граматика письма всіх научає,
чтирма частьми латве врозумляє;
Ортографією і просодією,
синтаксом і етимологією.
А предречене є її опатство
подає певноє іскуство.
Котрії прагнуть бути досконалі,
в письмі і в словах аби не партали,
Але звісно все пізнавали
і, чого ся учать, аби добре знали.
Ключем бо є, отворяючи всім ум,
к пізнанню в преправний розум.
По котрій, власне, як по всході, піде
кожний, єсли хоче, всіх наук дійде.

«ПЕРЕСТОРОГА»

"*Перестопога*" (опомена, упозорење) само је скраћен наслов за, у оно време карактеристичне предугачке наслове, који у себи садрже кратак садржај дела. Већ у самом наслову указује се да је дело веома потребно упозорење/опомена православним хришћанима да знају да су неки православни епископи прешли на унију са римокатоличком црквом због личне користи, мада у својим делима и на други начин настоје да увере људе да су то урадили ради спасења душа. Ти «издајници православне вере» такође настоје да докажу да је римски папа намесник св. апостола Петра, и да је кијевски митрополит Исидор на Фирентинском сабору (1439) прихватио црквену унију са католичком црквом.

"*Перестотога*" је полемички трактат у коме је изложена историја борбе православне цркве против католицизма и уније. Ипак, ово дело нема само религијски карактер. Аутор позива сународнике-Украјинце да се чврсто држе своје вероисповести, властите културе, обичаја, да поштују старе традиције. Дело се појавило у Лавову, али још увек није утврђено ко је његов аутор. Ту су мишљења подељена: неки сматрају да је то Јов Борецки, ректор Лавовске братске школе, други да је то Јурај Рохатинец, истакнути делатник Лавовског братства или неко трећи.

Аутор у овом делу износи свој став да је недостатак националног образовања био главни разлог за пад украјинског националног живота. После тога даје историјски преглед судбине украјинског народа. Размишљајући управо о овој судбини, о политичком и културно-друштвеном паду Украјине, аутор главни разлог овог пада види у недостатку културе и просвете, у првом реду добро организоване школе.

Аутор "*Перестороги*" је представник украјинске напредне струје. Има веома високо мишљење о просвети, о школи, и сматра да школа треба да одигра значајну улогу у чувању украјинских земаља које су под пољском влашћу. Он такође сматра да се без школе не може искористити стара украјинска књижевност. Школа треба да одигра значајну улогу у препороду православне цркве, а она ће даље обавити значајну улогу у препороду украјинске нације.

Прожет идејом препорода украјинске нације, аутор "*Перестороги*" у центар свог излагања ставља кнеза Константина Острошког и укупну његову активност на пољу културног, просветног и црквеног живота украјинског народа у оквиру Пољске. Ту аутор наводи обраћање кнеза К. Острошког пољском краљу које је и најлепши део "*Перестороги*": "*А ваша королівська милість...*"

"*Перестопга*" има више таквих монолога које аутор ставља у уста појединим истакнутим украјинским личностима и тиме даје свом делу динамичност и аутентичност.

"*Перестопга*" је написана не раније од 1605. године. Аутор није познат. Иван Франко је сматрао да је аутор *Юрій Рогатинець*, енергичан и истакнути члан Лавовског братства. Дело је написано управо у време боравка Ивана Вишенског у Лавову, који је много разочарао чланове братства својим ставовима, посебно истицањем аскетског живота и усредсређивањем целог бића на спасење душе, односно бежањем од решавања конкретних проблема. Због тога је "*Перестопга*" нека врста манифеста напредне струје оновременог украјинског грађанства и става

да сваки члан нације има право и обавезу да учествује у препороду Украјине и у одбрани нације од снажног процеса полонизације.

Ипак, без обзира ко је аутор, очигледно је да је он био световно лице: то је неко ко је био веома близак кнезу К. Острошком и ко је добро познавао националне и културне прилике у два главна украјинска културна центра – у Лавову и Острогу.

"*Пересторга*" је књижевно дело, својеврстан политичко-религијски памфлет. Као књижевно дело истиче се живом причом са пуно поетских мисли и лепим поређењима. Дело је написано веома лепим, скоро чистим живим народним украјинским језиком.

"Кожний православний християнине, треба, аби відав, відкіль в сюю землю прийшла віра християнська. Інакше не довідаєшся, що з Греції прийняли віру християнську на двадцять п'ять років раніше, ніж поляки від німців – римську. І такі були великі ревнителі, що багато з великим коштом церков і монастирів помурували і маєтностями опатрили, золотом, сріблом, перлами і дорогим камінням церкви приоздобили, книг велике множество язиком словенським нанесли, лише того, що було найпотрібніше – шкіл посполитих, – не фундували. Від чого з літами та грубість поганська і природження, що тягне до марності цього світу, так вразило, що потомки тих побожних благочестивих самодержців, князів руських, світа цього красотами знаджені, а науками не навчені, упали у велике лакомство, коло панування велику хтивість взяли і розділилися: єдині тут зостались, а другі у північних краях панства осіли, і ті довше у своєму панстві тривали. І як собі очі лупали за панства, один другому видираючи, а на поміч проти себе сусідів ограничних зводячи – Венгрів, Поляків і Литву, велике кровопролиття межи собою чинили. За чим ті помічники перемігши супостатів їх, потім і їх самих перемагали і панство руське в їх руки приходило. За чим церкви Божі з їх окрасами на луп приходили: злото, срібло, і те дороге каміння і книги забрано, що на власні очі побачиш у самому Кракові коронному в костелах римських повно того: книг слов'янських по великих склепах знайдеш замкнених, котрих на світ не випустять. Також є і у Львові, у мнихів домініканів, склеп великий книг наших словенських, учительських, докупи знесених по збуренню й осягненню панства руського. І так то вельми зашкодило панству руському, що не могши шкіл і наук посполитих розширяти, і їх не фундовано, бо коли б були науку мали, тоді б через невідомість і глупство своє не прийшли до такої загибелі.

Читаючи хроніки польські, знайдеш о тім досить, як поляки руські панства поосідали, поприятелившися з ними, і дочок своїх за русинів давши, через них свої звичаї оздобні і науку вкоренили, та, що Русь, посполитувавшися з ними, позаздрили їх звичаїм, їх мови і наукам, і не маючи своїх наук, у науки римські своїх дітей давати почали, котрі за науками і віри навикли. І так помалу-малу науками своїми все панство руське до віри римської привели, що потомки князів руських з віри православної на римську вихрестилися і прізвища, й імена собі позмінювали, ніби ніколи й не були потомками благочестивих прародителів своїх.

А за тим православ'я грецьке озимніло і в згорду прийшло і занедбання, бо те значних станів особи, погордувавши своїм православ'ям, до урядів духовних приходити перестали, але леда-кого на них вставляли до волі тільки самому посполитому чоловікові. За чим наступували на столиці митрополити і єпископи

неіскусні, не такі, як спершу були: мужі святобливі, архімандрити київські, за котрих старшинства й іноки бували люди живота святобливого, що просіяли чеснотами своїми, а по смерті їх великі чудеса в гробах їх чесних діялися, про що і дотепер знаки того суть у Києві. По тих благообразних і подвижних ліниві і недобрі настали. І так за ними порядки церковні у забуття прийшли: книги ті, що ще залишилися, порохом припали, і все набоженство прийшло в занепад, так, що й не тільки стану шляхетського, але і простого стану люди через духовні спокуси до іновірства і відщепенства приходили...

У той час, за зволенням Божим, благовірний князь Константин Константинович, у святому хрещенні наречений Василієм, князь острозький, поревнувавши благочестивим родителям і прародителям своїм, маючи в домі, в князівстві своєму Острозькому, єпископію Острозьку, з предків своїх, також князів київських, приходячи, у православній вірі незмінно з предками своїми бувши утверджений, умислив уфундувати єпископію і маєтностями опатрити, і у многих місцях монастирі, і в них іноків, збуджених Духом Святим, умислив утвердити православну віру, скрізь предками своїми уфундовану. Найперше старався у святішого патріарха, аби дидаскалів до розмноження наук для віри православної заслав, а він на те маєтностями своїми служити готовий і надоложення на те не жалує, бо вже збудував школу, шпиталі, і маєтностями їх обдарував. І так наукі словенські і грецькі в Острогу заклав, друкарню зібрав, з благословенням і допомогою патріарха вселенського все заснував...

За чим православ'я наше почало було сяяти, як сонце. Люди вчені почали в церкві Божій показуватися: учителів і будівничих церкви Божої книги друковані почали множитися. Що побачивши, святійший патріарх тим частіше придивлятися почав, дидаскалів мудрих посилав, а накінець святійший патріарх Іоаким Антіохійський спочатку, а потім – Константинопольський в землю Руську приїхали і час немалий кожний з них своїм приїздом перемешкувавши, братства в містах постановили, Ставропігію у Львові уфундували.

ИВАН ВИШЕНСКИ (ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ)
(око 1550 – око 1621)

Иван Вишенски је један од најистакнутијих аутора украјинске књижевности краја XVI – почетка XVII века. Садржај и облик његове књижевности у великој мери су условљени приликама у време прихватања Брестовске црквене уније 1596. године, која је изазвала снажан потрес у јавном и верском животу православних Русина/Украјинаца и Белоруса у Пољској. Тада настаје полемичка књижевност у којој су присталице уније и поборници православља настојали да докажу исправност свог верског и политичког става.

Међу украјинским ауторима полемичке књижевности посебно се истиче Иван Вишенски. У његово време његова дела су била веома популарна међу православнима, много су читана и преписивана. У XIX веку књижевна дела И. Вишенског била су скоро потпуно заборављена, и тек је Иван Франко својим радовима оживео овог истакнутог књижевника и борца за православље и његово дело. Иван Франко тумачи чињеницу зашто је књижевно дело И. Вишенског скоро потпуно заборављено: "*Явились нові писателі, більш учені, пишучі більше по смаку*

публіці, і вона швидко забула про старого аскета, котрий погорджував зовнішним блиском фраз і механічно нахапаного знання, а мав той невигідний звичай заглядати на дно совісті і до всього прикладати мірку високих ідеалів первісного християнства. І так власне те, що було причиною його довгого забуття, є в наших очах цінною прикметою Вишенського і ставить його дуже високо в ряді найліпших писателів".

Иван Вишенски је оставио 16 дела, од којих су у његово време најпознатија: *"Ізвещеніе краткое", "Писаніе до всіх обще, в Лядській землі живущих", "Книжка"* (зборник радова написаних у различито време), *"Обличение діявола-миродержца", "Порада",* посланица кнезу К. Острошком и епископима, *"Краткословний отвіт"* Петру Скарзи и друга. За његовог живота штампано је само једно његово дело: саборна посланица атоских монаха кнезу К. Острошком и свим православним; штампана је у посебном издању *"Книжиця"* 1598. године, без навођења аутора. Друга дела И. Вишенског штампана су тек од друге половине XIX века. Вишенски као монах-аскета није много марио да се његова дела штампају да би се он прославио као аутор, већ да у било ком облику дођу до читалаца и слушалаца и да на тај начин пренесе своју искрену поруку и размишљање о верском и црквеном животу својих сународника.

Има веома мало биографских података о Ивану Вишенском. Углавном су то подаци који се успут помињу у његовим делима, или у делима или посланицама његових савременика. И. Вишенски је рођен у селу Вишња (недалеко од Лавова). Ту је завршио сеоску школу. Иван Франко сматра да је једно време обављао неку дужност на двору кнеза Константина Острошког. Осамдесетих година XVI века отишао је на Свету Гору (Атос). Ту је прво живео у манастиру, а касније се повукао у аскезу. На Атосу је писао и одавде је слао у свој завичај оштре полемике, посланице и писма.

На почетку XVII века И. Вишенски се враћа у завичај и ту је долазио у сукобе са братствима и неким црквеним великодостојницима, јер је отворено критиковао прилике у православној цркви. После две године боравка у завичају Вишенски се поново враћа на Атос и ту је као монах испосник умро 20-их година XVII века.

И. Вишенски је публициста, који се обраћа у својим писмима или посланицама појединцима или маси, али увек с циљем да писаном речи распламти мисли и пробуди осећања читаоца/слушаоца, и да га на тај начин покрене ка решавању горућих питања православних у Пољској. Он често као из рукава, у њему својственом стилу «crescendo», сипа оштре жаоке уперене против идејних вођа и твораца црквене уније са католичком црквом, против гркокатоличких и католичких црквених великодостојника.

Ипак, као црквено-религијски полемичар Вишенски није темељит теолог који снагом аргумента брани своје становиште: он је више фанатичан бранилац своје вере који свесно делује на осећање публике којој упућује своју писану реч, јер добро зна да маса не признаје аргументе, већ лако наседа на отпужбе уперене против природног супарника.

Мање по обиму *"Писаніе до свіх обще..."* било је написано у специфичној друштвеној атмосфери – у време очекивања «страшног суда» и «краја света», у време крваве смене краљевске династије у Речи Посполитој и коначног

покмећивања сељака. У тим околностима Вишенски иступа са пуно емоција, разобличава и жигоше све негативне појаве у држави и друштву. Користећи библијске слике разобличавања пророка Исаије, Вишенски говори огорчено и осуђује да су ту сви "от главы до ног оструπіли", усмрдели се "гноєм миролюбія" изобличили се и "образ божий огноїли". По његовим речима у Речи Посполитој "ність міста цілого од гріховного недуга", све је гнојна рана, све труло, све огањ паклени, све болест, све грех и неправда, све лаж. Нико од полемичара тога времена није дао тако оштру критику друштвене и економске ситуације у Пољској.

Вероватно су управо тако описане околности у друштву и држави утицале да савременици у томе виде приближавање судњег дана. Међутим, Вишенски не користи само библијске слике пројектујући их на прилике у свом времену. Њега веома узнемирава чињеница да су господа за поданике моћнија и од самог Бога, и то је за њега «закон Антихриста». Ту се Вишенски јавља као заступник кметова и свих потлачених, и у томе је далеки претеча највећег украјинског песника Тараса Шевченка.

Вишенски је био монах, једно време монах-пустињак и настојао је да живи сагласно идеалима истинитог односно првобитног хришћанства. У време Вишенског ти идеали су били права утопија, пропагирајући непослушност и мржњу према свима који тлаче ниже од себе и залажући се за друштво у коме су сви једнаки, где се поштује достојанство човека.

У свом делу Вишенски подједнако "таврує не лише панів світських, що гноблять кріпаків, а й панів духовних. Бін звинувачує їх у тому, що вони – і це відповідало реальній дійсності - перетворили монастирі у фільварки", на којима проводе паразитски живот и само брину како да увећају своје имање и богатство. По његовим речима ни по чему се не разликује живот световних господара од духовних, јер и једни и други проводе дане у судовима због имања, у лажима и сплеткама.

Посебно жестоко Вишенскиј жигоше и напада више свештенство у својим делима *"Порада"* і *"Писаніе к утекшим от православної віри єпископам",* које је упућено онима који су из православне вере прешли на унију с католичком црквом. Ту он са пуно сарказма указује да су споменути епископи прешли на унију не из верског убеђења, већ због жеље за богатством и за стицањем вишег статуса и разних привилегија у друштву и држави.

Јулијан Тамаш у својој књизи «Украјинска књижевност између Истока и Запада» пореди књижевно дела Еразма Ротердамског и Ивана Вишенског, указујући на сличности и разлике у њиховим погледима на друштво и његове проблеме на Западу и Истоку (конкретно у украјинским земљама). Логиком маски Еразмо Ротердамски и Иван Вишенски у истом свету црквених великодостојника приказују сродности и разлике Истока и Запада. Еразмо као католик критикује понашање католичких великодостојника, а Иван Вишенски као православни монах у жару своје људске страсти, без теолошке расправе, критикује гркокатоличке/унијатске епископе.

У својој Посланици гркокатоличким епископима која је као одговор на трактат «Одбрана савеза с латинском црквом и вером Риму служећи», Вишенски води полемику са творцима и присталицама уније на тај начин што карикира ликове епископа и огољује мотиве који су их одвели у крило католичке цркве: они

су материјалне природе. Раван експлицираних мотива не противречи историјском сазнању, нити се мера карикатуралности огрешује о историјске и социјалне чињенице. Познато је да је володимирски епископ Ипатиј Потиј, један од предводника уније, био типичан црквени каријериста и камелеон. На почетку живота био је слуга на двору кнеза Радзивила а затим је постао брестски каштелан. Изворну припадност православној цркви прво је заменио за реформаторску, а из реформаторске прешао у католичку. Пошто је силно желео да постане епископ, као вишеструки конвертит, враћа се православној цркви, и, поставши православни епископ, међу првима прелази на унију. Не мање сумњиву славу стекао је луцки епископ Кирило Терлецки, који је био оптуживан за убиство и фалсификовања. Унијатски митрополит Рутски био је прво калвинист па је постао католик. И за друге црквене гркокатоличке великодостојнике Иван Вишенски наводи низ оптужби које указују да су мотиви прихватања црквене уније били пре свега материјалне природе.

Вишенски са својим идеолошким супарницима не води теолошку расправу, сматрајући да они и не знају много о теологији, јер су прешли пут од управника замака, војника, трговаца и криминалаца до попова а потом до бискупа. Он указује да се нико од ових црквених великодостојника не придржава црквених заповести.

Ова Посланица Вишенског композиционо је изведена непрекидним супростављањем раскорака између онога што је обавеза и онога што се чини. Нека врста игре лица и наличја, што се више гомилају обавезе, то у дубљи понор падају појединачни поступци. Тиме на известан начин понор истовремено расте и навише и наниже. У Посланици функција апострофе је такође изврнута по логици маске: критика сабеседника апострофом удаљује светове којима појединачно припадају пошиљалац и прималац.

Иван Вишенски практикује поетику старе русинске/украјинске књижевности, од књижевне етикеције до орнаменталности, апстраховања и елемената реалистичности. Ту су и метафоре – симболи, стилистичка симетрија, поређења.

Мада се за Ивана Вишенског често каже да је био полемичар односно религијски полемичар, он уствари није био полемичар у правом смислу те речи, јер у његовим делима има мало полемике односно сучељавања његових ставова о религији са ставовима других аутора. Он своја дела пише као надахнут песник који чврсто верује у истину речи Јеванђеља и на њима гради свој свет и свој поглед на свет и нема потребе да води с неким полемику о тим стварима. Његова дела нису полемика у правом смислу, већ фанатичка одбрана православља за које сматра да једино оно може да обезбеди људима спасење душа и вечни живот, а с друге стране са пуно жара и безпоштедно напада све што је католичко или гркокатоличко сматрајући га највећим злом и издајом..

После дужег боравка на Светој гори Иван Вишенски се на почетку 1605. године враћа у завичај. Његов сусрет са представницима Лавовског братства није донео очекивану сарадњу, јер ова средина није прихватала суштину његове поруке/проповеди о аскетизму. Сигурно да је то имало значајног утицаја на даљу еволуцију ставова и писања И. Вишенског. Тада је он написао посланицу до часне и побожне старице Домникије. Основна тема те посланице је његов спор са "*велможою Юрком*" (то је вероватно председник Ставропигијског лавовског

братства Юрій Рогатинець), који је био јако незадовољан што је И. Вишенски тако брзо напустио Лавов и отишао у Унив, и упутио му је писмо у коме тражи од њега да се не враћа у пустињу и да не тражи тамо спасење за своју душу, већ да ради међу људима с циљем да им помаже, да их поправља.

Одговор Вишенског "*пану Јурку*" је веома интересантан, јер се у њему види да је Вишенски, вративши се у Украјини, боље упознао нешто другачије прилике од оних које је он имао у својој представи, будући годинама одсутан, и тада настаје одређена еволуција у његовим ставовима. Вишенски критикује неке православне проповеднике, јер су, по његовом мишљењу, прихватили одређене римокатоличке «јереси», а заборављају речи светих отаца. Он иде тако далеко да указује да школски проповедници, односно они који су завршили латинске школе, нису способни да добро обављају духовну службу. Он сматра да деца у православним школама у Лавову треба да науче основе православне религије, да науче и граматику (али не и дијалектику, која само учи како да се од белог прави црно и обратно), да је много боље да верници читају Псалтир и Часослов, а не да трују своје биће разним филозофијама.

Вишенски није схватио да су неопходне веома опсежне и радикалне реформе у црквеном, верском, културном и просветном житоту Украјинаца у Пољској и да без спровођења тих реформи није могуће изаћи из веома тешког стања. Зато се мора рећи да је он, без обзира на свој искрени патриотизам, у многим својим ставовима остао далеко од свог народа и решавања његових горућих проблема.

Када се вратио на Свету Гору И. Вишенски је наставио да пише и да шаље своје посланице у завичај на разне адресе. Међутим, те посланице нису више толико снажне: изгледа да је ослабило његово уверење да су он и његови земљаци на истим таласним дужинама. Раније је управо то уверење уливало ватру у његове посланице.

По повратку на Атос И. Вишенски је написао посланицу Лавовском ставропигијском братству и свим православним хришћанима у Украјини. У тој посланици он и даље моли своје сународнике да се чврсто држе православне вере, да не буду лакоми на «латинску мудрост», јер много је боље и да остану глупи, али да сачувају своју веру.

Своју последњу посланицу И. Вишенски пише око 1615. године поводом штампања превода дела Јоана Златоустог «О свештенству». Ту Вишенски изражава своје огорчење због тога што је преводилац недоследно преводио текст и често је уметао и своје ставове или коментаре. Ипак, из текста И. Вишенског се добро види да он није знао грчки језик, него је само на основу свог става о Ј. Златоустом тврдио да је немогуће да је он тако писао како је написано у преводу.

Карактер и утицај дела И. Вишенског

Основна особина његовог писања је снага осећања, живе представе и искрено залагање за добробит и бољу садашњост и будућност православних у Украјини. Вишенски је стао у одбрану потлачених, али и у томе је много убедљивији од њега језуита Петро Скарха, који каже: "*як зерна під млинським каменем, так ці селяни під своїми панами*". Ипак, треба признати да је и Вишенски,

мада је живео као аскета, добро уочио и схватио суштину односа на релацији тлачитељи и потлачени.

За Вишенског је карактеристично да мало користи апстрактне појмове: он све види, мисли и пише у веома пластичним сликама. За његова дела је карактеристичан оживљен драматичан облик. Понекад користи и већ истрошене византијске реторичке фразе, мада је у својим делима иступао као жесток борац против силогизама и реторике. Уместо неких нових аргумената у одбрани православља Вишенски често убацује реч која разобличује или изводи пластично поређење и на тај начин је код слушалаца или читалаца будио снажне утиске и тако је успевао да их увери више него што би то могао да постигне прецизним и сигурним богословским доказима.

За Вишенског је карактеристично да је умео веома успешно да користи хумор и иронију. Писао је патетично, тако да то понекад прелази у екстазу, не либећи се и грубих речи и тако је успевао да пружи веома јасну и богату слику. Његове посланице су ватрени полемички памфлети који су код украјинског грађанства остављали снажне и директне утиске.

Као човек искрене и дубоке побожности и вере, Вишенски је био у својим религијским погледима спиритуалиста. У друштвеним погледима у почетку на највиши ниво животне мудрости ставља аскетизам, али касније мало попушта пред световним животом.

Вишенски је у својим делима веома прецизно и верно насликао погледе, веровања, црквено уређење и друштвене обичаје Украјинаца.

Као књижевник Вишенски је необична појава, снажан и потпуно оригиналан. Он је у своје посланице унео много свежих боја, много осећања, пластичне слике, и зато се сматра највећим украјинским књижевником средње епохе. Дубином свог хуманизма и демократског опредељења Вишенски је постао претеча најватренијих иступања у заштиту потлачених народних маса.

На жалост, Вишенски је био брзо заборављен, јер је заборављен његов идеал. С друге стране, то што је он сматрао највећим непријатељем православља убрзо је постало снажно оружје у препороду православља и у укупном националном препороду украјинског народа. Ипак, то уопште не умањује његову улогу и заслуге у историји украјинске књижевности као и у буђењу украјинске националне свести (код Вишенског је све то било под плаштом православне цркве).

Језик Ивана Вишенског је жив, снажан, енергичан, није спутаван црквенословеснким узорима. Његов језик је близак народном, тече слободно, јасно. Да би се пластично изразио, Вишенски бира народне облике и речи, доста користи полонизме и ствара неологизме.

Стил Ивана Вишенског је богат, разноврстан, китњаст, и по томе га у украјинској књижевност све до Ивана Котљаревског (крај XVIII – почетак XIX века) превазилази само Слово о полку Игоревом. Реченица И. Вишенског није дугачка, а није ни кратка, обично се дели на делове, али тече слободно и иде од најнижег до највишег степена и завршава снажним акордима. У заносу аутор често и нехотице римује своје речи, а снагу његовог израза појачавају епитети, поређења и алегорије.

Книжка
До того, хто наодниці прочитає се писання

Наперед тебе від тої облуди остерігаю, любий прочитателю, щоб не шукав тут хитромовно сплетеного казання еллінського, але – сліду сущої правди, в ній же живот вічний захований щоб знаходив і щоб знав. Не минай скорогонцем, як пусте коло вітряне, очима пробігаючи від місця до місця вперед писаного, але застановляйся на щаблях, про лжу й істину речених, судом мисленим. І увідівши, як істину лжею попирають погибельні сини, жалуй, проплач і Богу ся помоли, щоб дав всім блуканцям на путь спасенну навернутися і до розуму істинного прийти.

Глава 3
(одломци)

Найперше да очистіте церкву від усяких облуд і забобонів єретичних і, без пишноти, в простоті серця Бога хваліте, простою же піснею руською, співаючи, Бога благодаріте... Іконне поклоніння з учтивістю шануйте і в домах, де пробуваєте, образ Матері Божої з предвічним її дітям на стінках в кінці трапезної вашої пригвоздіте. На трапезі без молитви (по-свинськи) їсти не починайте, бо ж нині оскотіли єсте. По наїдженню зась благодаріння по уставу церковному творіте.

Євангелія і Апостола в церкві на літургії простим язиком не виворочайте. По літургії ж для зрозуміння людського попросту толкуйте і викладайте. Книги церковні всі й устави словенським язиком друкуйте. Нині ви явно постраждали, коли на латинську і мирську мудрість ся полакомили, тоді єсте благочестя стратили, у вірі знемощіли, і поболіли, і єресі породили. Чи не ліпше тобі вивчити Часословець, і Псалтир, Октоїх, Апостол і Євангеліє з іншими, належними до церкви, і бути простим боговгодником і життя вічне дістати, ніж постигнути Арістотеля, Платона і філософом мудрим у житті цьому знатися, та в геєну відійти? Розсуди! Мені ся видить – ліпше є ані аза не знати, тілько бо до Христа ся дотиснути, котрий блаженну простоту любить і в ній обитель собі чинить і там ся заспокоює.

На священичий ступінь по правилах святих отців нехай восходять, а не по своїй волі, похоті плотської ради, ради маєтків і панства до сану прагнучи. І свякого такого, котрий сам наскакує, не приймайте, і від короля даного без вашого обрання зженіть і прокляніть. Ліпше бо вам без владик і без попів, від диявола поставлених, до церкви ходити і православ'я берегти, ніж з владиками і попами, не від Бога покликаними, у церкві бути, і з неї ся ругати, і православ'я попирати.

Монастирі, на благочестя дані, з фільварків на громадське життя переміниіть, бо ж нині владики прокляті фільварки собі починили зі спільних монастирів і мисливства годують в них, а не душі, які спасаються на живот вічний. Іноческого чину не зневажайте, а й самі Богу ся моліте, і в тому чину життя своє закінчите, як перше предки ваші, котрі ще в благочесті непорушному були і милість Божу при собі близько мали. А нині ви, відродившись від них, коли попереумудріли, тоді і Бога відігнали, і благочестя стратили, і з іноческого чину ся смієте і духом проклятого диявола хулите... Чого ради ся ругаєте з наміру

скорбного до живота вічного, коли Бог на твою пиху многослужну і на твою трапезу срібнополумисну, і на твої потрави, багато утворені, і на твоє черево сластолюбиве, і на твоїх хортів і вижл ситих, котрими ся тішиш і веселиш, глядить. Віру мені ймі, якби вас іноки перед Богом не заступали, уже бисте давно зі всією потіхою своєю мирською пощезали і згинули. Прето прошу тебе, любимий мій брате, потерпи мені мало: хочу з тобою о тім побесідувати і тебе від тієї облуди вирятувати, – щоб утік гніву і суду Божого за теє ругання і сміяння.

Глава 5

(одломак)

Начну ж від мирославнійших. Перше – його милість каштелян Потій, коли й каштелянства титул догонив, але тільки на чотири слуговини, і в одежі барвою не перебирав, а яка була, ту за собою і волочив. А нині, коли біскупом зістав, перебіжить лічба і десяткова і барва скуподорожча і славніша. Так же і його милість арцібіскуп, коли простим Рогозиною був, не знаю, чи й двох слуговин переховати на службі своїй міг, а нині лічбою перебіжить і десяток, барвою – рівно з першим. Так же і Кирило, коли попом простим був, тілько дячка за собою волочив, котрому кермашами пиріжковими заплату чинив, а нині, коли біскупом зістав, догонить слугами і барвою перших. Так же Холмський, коли в Луцьку був, саксоном і майдебурзьким правом своє черево годував, а тепер, коли біскупом зістав, мусить бути, і слуговин собі набув. Так же і Григорко, коли дворянином Рогозиним був, і хлопчика не мав, а нині і той тепер, коли біскупом зістав, в череві – ширший, в горлі – сластолюбніший, в помислі – повищав, у достатку – багатший і в слуговинах – доволі має. А Пінського в першім життю не знав-єм, але по нинішньому показуєтьсяся, що і той, як інші; так же одне вижу, що не услід Христа, але вслід світу сего пелґримацію всі вишречені трудять...

Покажіть мені, о біскупи, де котрий з вас іноческого життя зазнав, що до Христа і до духовного розуму скорбним шляхом веде? Сам собою пролізлий, без цього іскусу – закон мовить – єпископ бути не може. Той закон єсте попрали і внівѐч обернули. А то чому? Для того, що не тільки іскусу іноческого не знаєте, але ні того самого голого імені; що то є – інок, не чували єсте, і як перше в мирському стані, так і нині – лиш названому духовним, двояко гірше мирськими єсте і по-мирському живите і мудруєте. Чи видите ви, як з віри благочестя в невірство нечестя і свавільного життя вибігши і для того хотячи покрити свою ганьбу і соромоту вічну, ви лжею на істину борете, істину топчете і попираєте, благочестя православної віри хулячи! Але бо того не досягнете, на що усадили ся єсте. Істини лжею перебороти не зможете і самі щезнете і згинете, а істина живе і жити буде у віки. Прето не чудую ся вам, ксьондзи-біскупи, що того ради православних хулите, котрих відбігли єсте. Інакше бути не може, і не зі своєї волі хулити мусіте, бо такими служити приказалися єсте.

Ступімо зась до другого стиха, котрого червоними словами для того повторюю, аби судді і читальники добре приглядалися образові, як соромитися і рум'яніти той щокун буде, коли його сонце праведне своєю істиною освітить і пригріє.

Духовний є той, що духовно діє, мудрствує і глаголить! Знайте це! Чом же ся ви духовними звете, а тілесно і поганськи мудрствуєте і глаголите і самого Христа, Сина Божого, царя над царями небесного, який науку і образ смиренномудрія нам показав, своєю гордістю і хулою попираєте? А то як? Так, що ліпшими ся над другими чините, і від плоті і крові породженням, а не від Бога, звиш, хвалите... Як же ви духовними, а не тілько духовними, але і вірними зватися можете, коли брата свого, що народився рівно з вами в єдиній купелі хрещення від єдиної матері – благодаті, підлеглим собі чините, принижуєте, і ні за що себе мати наказуєте, хлапаєте, кожем'якаєте, сідельникаєте, шевцями на поруганння прозиваєте? Добре, нехай буде хлоп, кожем'яка, сідельник і швець, але спом'яніте, що брат вам рівний у всьому є. Але ви, біскупи, вержетеся, знаю, зась до того надимання, мовлячи: тії хлопи простії в своїх кучках і домках сидять, а ми пред ся на столах єпископських лежимо; тіі хлопи з одної мисочки поливку або борщик хлебчуть, а ми пред ся по кількадесят полумисків, розмаїтими смаками уфарбованих, пожираємо; тії хлопи бідським або муравським кермачком ся укривають, а ми пред ся в гатласі, ядамашку і соболиних шубах ходимо; тії хлопи самі і панове і слуги собі суть, а пред ся по кількадесят маємо; перед тими хлопами ніхто славний шапки не здійме, а перед нами і воєводи здіймають і низько кланяються. На теє кокошення, панове біскупи, вам відповім так: архиєреї, що Христа вбили, вони, подібно до вас, чи не на місцях єпископських сиділи так само, яко ж і ви, але хлопи Христові ліпші від них були і нині суть. Вони черево чи не так ладували, яко ж і ви, але хлопи Христові, спраглі правди, ліпші від них були і нині суть... Тих Пілатів і Іродів чи не так само почитали і перед ними укланяли, як же і перед вами, але хлопи Христові, яких гнали, обпльовували, безчестили, осміювали, били і вбивали, – ліпші, і цнотливіші, і славніші від них були і нині суть. Так же і ви, панове біскупи, сидите на місцях єпископських, але на достоїнстві і на учтивості не сидите, селами володієте, але вашими душами диявол володіє; пастирями ся зовете, але єсте вовки; священиками ся зовете, але єсте прокляті; єпископами ся іменуєте, але єсте мучителі; духовними ся бути розумієте, але єсте поганці і язичники...

Чи видите, нендзорозкошники, де заплинули єсте? Чи видите, на який глибокий вир – римську облуду, натрафили єсте, в котрій вічно втонути мусите, коли ся не покаєте. Махлюйте, як хочете махлюйте і лжить і тую ж ложпідпорами неправди бороніть, пред ся істину перемахлювати і перевернути не зможете.

Іван Вишенский, вельможним їхнїм милостям панам арцібискупу Михайлу і біскупам Потію, Кирилу, Леонтію, Дионісію та Григорку Іоанн, чернець з Вишні, від святої Афонської гори сердечно вам зичить, щоб була вам послана з неба пам'ять покаяння, страх геєни й майбутнього суду від всевидячого ока Троїчного Божества, Отця і Сина и Святого Духа

(Одломци)

Покажіть же мені о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас будуч в мирському житті, виконав оті шість заповідей узаконених Христом: тобто, чи голодних нагодував, чи спраглих напоїв. Чи мандрівних людей прихистив, чи

голодних одягнув, чи хворим послужив, чи темничників навідував? Чи не ваші милості ті шість заповідей не тільки топтали в мирському, але й нині, начебто в духовнім перебуваючи, постійно топчете!

Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних: підданих, котрі носять той самий божий образ, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогодування подане від благочестивих християн грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуєтеся, їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите, пиво трояковиборне варите і виливаєте у прирву ненаситного черева, самі з гостьми своїми пересичуєтеся, а сироти церковні голодні і спраглі, а бідні піддані у своїй неволі свої потреби не можуть задовольнити, з дітьми у скруті, їжу собі уймають боячись, що їм хліба до наступного врожаю не вистачить.

Чи не ваші милості для того й до бискупства докопалися, щоб знайти у божій церкві більше маєтків, майна, грошових скарбів та прибутків, слуг лічбою подвійною і потрійною, ніж мали їх спершу, славою цього віку коронуєтеся, плаваєте, як у маслі, в безпечальних та розкішних достатках (...)

А чи не ваші милості більше тепер маєте ніж мали спершу і стали багатшими і пишнішими, аніж спершу були...

МЕЛЕТИЈ СМОТРИЦКИ (МЕЛЕТІЙ (МАКСИМ) СМОТРИЦЬКИЙ) (1575-1633)

Мелетиј Смотрицки, истакнути филозоф-полемичар, књижевник, научник-филолог је син Герасима Смотрицког, првог ректора школе у Острогу, који је написао предговор за «Острошку Библију». Мелетиј је основно образовање стекао у Острогу а после је завршио језуитску академију у Виљну. На почетку XVII века слушао је предавања на универзитетима у Вроцлаву, Лајпцигу, Нирбергу и Витенбергу и стекао је звање доктора медицине.

Преводио је песме/сонете Франческа Петрарке на пољски језик. После завршетка студија предавао је у братској школи у Виљну, а 1617. године се замонашио и узео је име Мелетиј. Године 1610. излази из штампе његово истакнуто дело *Тренос, або Лямент єдиної вселенської апостольської східної церкви...”. Тренос* је оштра полемика и истовремено и вредно уметничко дело писано у одбрану православља и против свих оних који су се, уплашивши се притисака и прогона, одрекли властите вероисповести.

Тренос је био веома популаран у православном свету. Савременици су га често поредили са делима Јоана Златоустог.

У Виљну је 1618. године штампано његово дело *Граматики словенської правильноє синтагма.* У предговору Смотрицки се обраћа учитељима с молбом да брину о томе да деца њима поверена не губе време узалуд, него да је науче да добро читају и правилно пишу.

При крају свог живота Мелетиј је направио велики преокрет у свом животу: као истакнути бранилац православља 1627. године прихвата унију и пише низ антиправославних полемичких трактата. Умро је осуђен од пријатеља и заборављен од православних, а неприхваћен до краја у унијатској средини.

Књига *«Тренос»* је објављена 1610. године и веома брзо је распродат цео тираж. Када је пољски краљ издао наређење да се цео тираж уништи, у штампарији је било свега 35 примерака. Од тада је М. Смотрицки важио за прво име у религијској полемици православних у Пољској.

Граматика М. Смотрицког је прво штампана у украјинским и белоруским земљама, а тек средином XVII века и у Москви. Средином XVIII века ова граматика је штампана и за потребе Јужних Словена и она је била норма за српски књижевни језик до језичке реформе Вука Караџића. Граматика Смотрицког је одиграла значајну улогу и код Западних Словена који су користили глагољицу. Ова граматика била је прототип првих српских школских уџбеника Стефана Вујановског и Аврама Мразовића крајем XVIII века.

Као што је Граматика М. Смотрицког током два века оставила трагове у источнословенском и јужнословенском свету, тако је његов «*Тренос*» био веома актуелан за време његовог живота и код «својих» и код непријатеља. После објављивања «*Тренос*» је изазвао велико одушевљење код православних и огромно негодовање код унијата и католика.

«*Тренос*» М. Смотрицког је врхунац укупне полемике православних против унијата и католика. У том делу аутор изражава своју велику жалост после смрти кнеза К. Острошког, али и после губитка целог низа украјинских и белоруских племићких породица које су прешле у пољски табор, као и после одузимања православнима неких цркава и манастира од стране унијата.

Као што су народни «плачеви» оставили трага у «Плачу Јарославне» у «Слову о полку Игоревом», али и у књижевности И. Вишенског и у народним думама, тако и «Плач православне цркве», написан у ритмичкој прози, подсећа на украјинске народне думе. Аутор указује да највише бола задају, као и обично, властита деца:

"*Народила я дітей і виховала, а вони відреклися мене та приложили руку до мого упадку. Чому сиджу тепер як одна з удів, що ридають, – колись володапка сходу та заходу, півдня і північних країв. Вдень і вночі плачу й сльози, як річні потоки, котяться по моїм обличчі, та нема кому потішити мене, – всі повтікали від мене, всі погордили мною.*

Аутор износи низ замерки и властитој православној цркви и указује на многе грешке и мањкавости: често свештеници односно духовни пастири то јесу само по свом имену, али стварно су грабежљивци, вукови, а не пастири. Смотрицки их критикује да се не задовољавају млеком и вуном од својих оваца (верника), него им деру и кожу. Зато каже да то нису пастири, него дивљи вукови, не вође народа, него гладни лавови. Док непријатељи православне цркве не спавају, њени пастири уз помоћ сребра и злата, а без испуњавања неопходних услова, улазе у божји дом:

"*Горе мені, плаче церква, – порученій недбалим робітникам, біда мені, переданій в опіку ненаситних лакомців... Сквернителі, а не учителі, гасильники, а не світильники, крутії, а не пастирі, архіскоти, а не архієпископи, ви переступили закон волі божої, засліпили душі свої проклятою мамоною цього світу...*"

М. Смотрицки указује да је православна црква изгубила многе племићке породице због небриге епископа:

"*О єпископи, єпископи!.. кличе вона їх. Чи вам не досить іще тої неоціненої втрати, котру поношу наслідком вашої недбалості, таку велику втрату в золоті й*

сріблі, перлах і дорогім камінні, в котрих я пишалася, убрана вашим батьком, кількадесят літ тому як найславніша королева? Де тепер той безцінний камінь – карбункул, блискучий, як світильник, котрий я носила в короні голови моєї між іншими перлами, як сонце межи звіздами – дім князів Острозьких, що світив над усі інші блиском світлості старої віри своєї? Де інші дорогі й також неоціненні каміння тої сапфіри, неоцінені діаманти: княжата Слуцькі, Заславські, Збразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чарторийські, Пронські, Ружинські....(...) що їх довго було б вичисляти зокрема?

Православни су веома ценили «*Тренос*» М. Смотрицког, родитељи су остављали својој деци у наслеђе ту књигу као неку светињу, а неки су захтевали да их сахране с том књигом. За унијате и католике «*Тренос*» је био оштар мач. Нарочито тешко су подносили тај сатиричко-полемички материјал који је Смсотрицки тако упорно и зналачки прикупљао да би њиме као стрелама рањавао њихове душе.

Као одговор на «*Тренос*» М. Смотрицког краљевски секретар Иља Мороховски је објавио дело "*Паригорія*". Ту он закида православнима, да су се у манастире гурали они који су у световном животу живели разуздано и да су такви сасвим искварили живот у манастирима.

Тренос,
або Лямент єдиної вселенської апостольської східної церкви...

Горе мені, бідній,
горе нещасній,
ах – з усіх сторін ограбованій,
на світову ганьбу мого тіла з усіх риз оголеній!
Горе мені, незносимими тягарами обтяженій:
руки в оковах,
ярмо на шиї,
пута на ногах,
ланцюг на крижах,
меч над головою обосічний,
вода під ногами глибока,
огонь по боках – невгасимий,
зусюди крики,
зусюди страх,
зусюди переслідування!
Біда в містах і селах,
біда в полях і діброваx,
біда в горах і пропастях земних!
Нема ніде місця спокійного
ані прибутку безпечного!
День в болях і ранах,
ніч в стогоні і зітханню!
Літо гаряче, що аж мліти,
зима морозна – аж до смерті!

Мізерну наготу терплю,
до смерті переслідують мене!
Перед тим гарна і багата,
тепер зогиджена і убога!
Колись королева всьому світові мила,
тепер усіма зневажена і загнана!
Все, що живе: всякі народи і всі мешканці землі
до мене приступіть,
послухайте голосу мого,
пізнаєте, чим була я, і подивуйтеся!
Посміховиськом світові тепер я стала,
а перед тим людям і ангелам була дивуванням.
Прекрасна була перед усіма,
люба і мила, гарна, як зоря рання на сході,
красна, як місяць,
визначна, як сонце,
одиначка у матері своєї, єдина чиста голубиця,
непорочна, нічим не замазана, не покаляна.
Олій розляний – ім'я моє,
джерело вод живих – прізвище.

(...)"Народила я дітей і виховала, а вони відреклися мене та приложили руку до мого упадку. Чому сиджу тепер як одна з удів, що ридають, – колись володарка сходу та заходу, півдня і північних країв. Вдень і вночі плачу й сльози, як річні потоки, котяться по моїм обличчі, та нема кому потішити мене, – всі повтікали від мене, всі погордили мною. Мої крівняки далеко від мене, мої приятелі стали неприятелями, мої сини, позавидувавши гадячому племені, жалять моє життя заразливими жалами. Слухайте жалібної повісті моєї, всі народи, візміть в уха свої, всі мешканці кругу світового. Сини й доньки мої, що їх породила я й виховала, покинули мене й пішли за тою, котра не боліла ними, щоб досхочу насититися жиром її. Священики мої посліпли, пастирі мої поніміли (не хотячи знати, що ходить про душі), старці мої подуріли, молодики мої здичавіли, доньки мої удалися на розпусту, й усі однодушно, Бога й правду його забувши, на душу мою сприсяглися...

"Горе мені, плаче церква, – порученій недбалим робітникам, біда мені, переданій в опіку ненаситних лакомців... Сквернителі, а не учителі, гасильники, а не світильники, крутії, а не пастирі, архіскоти, а не архієпископи, ви переступили закон волі божої, засліпили душі свої проклятою мамоною цього світу..."

"О єпископи, єпископи!.. кличе вона їх. Чи вам не досить іще тої неоціненої втрати, котру поношу наслідком вашої недбалості, таку велику втрату в золоті й сріблі, перлах і дорогім камінні, в котрих я пишалася, убрана вашим батьком, кількадесят літ тому як найславніша королева? Де тепер той безцінний камінь – карбункул, блискучий, як світильник, котрий я носила в короні голови моєї між іншими перлами, як сонце межи звідами – дім князів Острозьких, що світив над усі інші блиском світлості старої віри своєї? Де інші дорогі й також неоціненні каміння тої корони – славни доми руських (українських і білоруських) князів,

безцінні сапфіри, неоцінені діаманти: княжата Слуцькі, Заславські, Збразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чарторійські, Пронські, Ружинські....(...) що їх довго було б вичисляти зокрем?

УКРАЈИНСКА КЊИЖЕВНОСТ XVII ВЕКА

Историјске прилике

У првој половини XVII века скоро цела територија Украјине била је у саставу Пољске. Јужноукрајинским земљама су непрекидно претили пљачкашки налети татарских и турских одреда, који су често стизали и до средњег тока Дњепра.

Пољски магнати су много допринели у процесу пољског освајања украјинских етничких територија, а у XVII веку су постали чинилац нестабилности и затегнутости, јер слаба краљевска власт није била у стању да заустави или ограничи њихово насиље у конфликтима са украјинским поданицима. Слободни сељаци су били насилно покмећивани, а сељачке обавезе и давања постајала су све већа. Положај сељаштва постајао је све тежи и због нове праксе великих магната, који су почели да своја огромна имања дају у закуп, а закупци су, у намери да што брже врате уложени новац, немилосрдно повећавали дотадашње обавезе сељака. Закупци су најчешће били Јевреји, који нису имали право да буду власници земље. Само на имањима породице Острошких било је око 4.000 закупаца Јевреја. На почетку XVII века више од половине украјинских земаља које су припадале краљу биле су у закупу Јевреја. Закупци су добијали монопол на производњу и продају ракије и дувана.

За разлику од сељака других делова Речи Посполите, становништво Поддњепровја до тада није познавало терет кметства и зато је у тим областима отпор насилном покмећивању од стране пољских магната и пољских власти био снажан и одлучан. Козаци су свим средствима бранили своје право позивајући се на чињеницу да им је краљ Стефан Батори 1582. поклонио привилегију и да их је тиме скоро изједначио у правима са пољским племством (шљахтом). И грађани су доказивали да су они слободни и независни људи. После година када су живели потпуно слободно било је веома тешко вратити сељаке у статус зависних кметова. Становништво пограничних крајева сматрало је да има статус слободних људи и то им је давало снагу и оправдање да одлучно улазе у борбу против Пољака (Љаха).

За разлику од других оновремених устанака у западној Европи, у којима су сељаци-устаници били веома слабо организовани и нису имали добру војну организацију и наоружање, украјински сељаци/козаци су имали боље оружје, добро су њиме руковали и имали су добру војну организацију. Многи козаци су били у војној служби пољског краља као професионални војници и то је допринело да народноослободилачки устанак украјинског народа добије огромне размере.

Козачко-сељачки покрет са краја XVI прве половине XVII века

Колонијална политика Пољске, јачање кметства, покатоличење изазвали су активни протест украјинског становништва и условили низ устанака, који су имали

антифеудални и народно-ослободилачки карактер. Крајем XVI века учестали су походи козака против Турске, што је знатно погоршало њене односе са Пољском. Као одговор на ово, пољска влада је категорично забранила походе и погубила је неколико њихових организатора. Постепено њихова иступања против пољских господара добијају нешто организованији облик.

1591. године почиње устанак регистрованих козака под водством К. Косинског. Као повод је послужила, као што се то често дешавало, лична увреда Косинског против кнеза Острошког, који му је одузео имање. Због тога ускоро устанак који су подржали локални сељаци захвата Кијевшчину, Брацлавшчину, Подоље и Волињ.

У фебруару 1593. године кнез Острошки побеђује војску Косинског на реци Пјатци. Козаци потписују споразум на основу ког се Косински ослобађа хетманства, козаци губе право да нападају суседне земље, а сељаци-одметници се враћају својим спахијама. Али Косински са верним козацима бежи у Сечу и одатле у мају 1593. године напада Черкаси. Тамо он бива поражен од черкаског и каневског старешине Ј. Вишневецког и гине. Његова војска се повлачи у Запорожје. 1594-1596. године распламсава се нови устанак под водством С. Наливајка, који је био сотник кнеза Острошког и учествовао је у гушењу устанка Косинског. Али после битке на реци Пјатци он напушта службу и организује хајку нерегистрованих козака у походу против Татара. Освојивши добар плен, Наливајко шаље војнике у Сечу са позивом да распламсају антипољску борбу. Запорошки сељаци на челу са Г. Лободом кренули су као подршка и већ до почетка 1596. године устанак је захватио Кијевшчину, Брацлавшчину, Волињ, Подоље. Важну улогу за овакав вртоглави успех одиграло је то да су се основне пољске снаге у овом тренутку налазиле у Молдавији, где су подржавале пољског посланика на молдавски престо. Али, видевши реалну претњу од козака, пољска влада одлучује да против њих пошаље краљевску војску.

У марту 1596. године устаници С. Наливајка уједињују се са одредима Г. Лободе и пуковника М. Шауле и у месту Гострий Камінь код Трипиља побеђују Пољаке, после чега, заједно са својим продицама морају да се повуку преко Дњепра и да се крећу на исток. Код града Лубно, близу места Солоница основали су табор, очекујући помоћ од Запорожаца, али бивају опкољени. Сложена позиција козака се погоршава заоштравањем противречности међу старешинама. Лободу убијају са сумњом да је извршио издају, а Наливајка и Шаулу предају Пољацима. Отпор је угушен. Наливајка и његове саборце воде у Варшаву и у априлу 1597. године погубљују.

Сељачко-козачки устанци крајем XVI века претрпели су пораз због унутрашње неорганизованости и недостатка јединства, слоге. Али су они очигледно демонстрирали утицај нове социјалне појаве – козаштва, посебно у савезу са сељаштвом, ситном малограђанштином и племством.

Други покрет реализације потенцијала козаштва изабрао је познати учесник отаџбинске историје – хетман П. Сахајдачни. Рођен је у Самборској области, образовање је стекао у Острошкој школи и у школи Лавовског братства. Прославио се као чувени организатор козачких похода против Татара и Турака.

Најпре је П. Сахајдачни спроводио политику мирољубивих споразума и компромиса за заштиту права Украјине. Он је са својим козацима учествовао у рату

пољског краља Сигизмунда III против Русије. Али најзначајнију улогу Запорошка војска је одиграла за време Хотинског рата.

1620. године Турска је организовала поход у коме је учествовало 150.000 војника са циљем да коначно уништи пољску државу. Пољска је успела да сакупи само 40.000 војника и зато је била приморана да се за помоћ обрати козацима, обећавши им уступке по религијском питању и приличну плату. Али, пресудно је било нешто друго: Сахајдачни је уверавао да се агресија Турске неће ограничити на Реч Посполиту, већ ће бити настављена и против Украјине. У Хотинској бици учествовало је 40.000 козака, што је био важан фактор победе Пољака (октобар 1621. године). Али, сходно условима Хотинског мира козацима је забрањено да плове Дњепром ка Црном мору и да иду у походе до обала Турске. Граница између Турске и Пољске одређена је на Дњепру.

Значајан је био допринос П. Сахајдачног за заштиту православља Украјине. Он је сву Запорошку војску ставио у састав Кијевског братства, обновио је највишу црквену хијерархију, изгубљену после Берестовске уније, ставио је на њено чело кијевског митрополита Јова Борецког, архиепископа и неколико епископа. Велику пажњу Сахајдачни је придавао развоју украјинске културе и просвете, сву своју имовину завештао је братству Кијева и Лавова. Сахајдачни је подлегао рани задобијеној у Хотинском рату, 10. априла 1622. године. После његове смрти започео је нови талас устанака козака.

1625. године после устанка на челу са М. Жмајлом пољска влада је била приморана да потпише Куруковски споразум, у вези са којим је козачки регистар бројао већ 6.000 козака у саставу 6 пукова – Кијевског, Херсонског, Каневског, Черкаског, Белоцерковског, Перејаславског, али је козацима било забрањено да обављају самосталне походе. Повод следећих немира биле су противречности између регистрованих и нерегистрованих козака.

1630. године козаци под водством Т. Федоровича (Трјасила) излазе из Сече. Ускоро је устанак захватио Лівобережжя и део Правобережжя. Одред од 30.000 козака који је учествовао у устанку поразио је краљевску војску код Перејаслава и приморао је Реч Посполиту да тражи компромис. Нови споразум је повећао број козака у регистру на 8.000, сачуване су привилегије козачког старешине. И, иако се Федорович са делом козака вратио у Запорожје, сељаци, грађанство и нерегистровани козаци још неко време су настављали са борбом. Широки друштвени покрет у Украјини приморао је краљевића Владислава да 1633. године на сејму усвоји „Одредбе за умиривање руског народа“, који су легализовали постојање православне цркве и вратили јој део имовине.

Али већ 1634. године после завршетка пољско-руског рата, у коме су на страни Пољске ратовали и козаци, влада Речи Посполите поново смањује права и слободу Украјинаца. Како би неутралисала Сечу, пољска влада 1635. године на Дњепру гради тврђаву Кодак, али исте ове године козаци под командом И. Сулиме уништавају кодачку одбрану и разарају тврђаву.

1637-1638. године букнули су нови устанци под водством П. Бута (Пављука), Д. Гуне и Ј. Острјанина. Овде је поново настао проблем противречности између регистрованог и нерегистрованог козаштва, што је био и један од разлога пораза 1638. године. Ово је дало могућност Пољској да исте ове године наметне козаштву „Прописе Запорошке војске регистроване, која је у служби Речи

Посполите“. У њему се регистар ограничава до 6.000, на челу козака био је пољски комесар, забрањују се избори, обнавља се тврђава Кодак.

Период козачке активности замењује 10-годишњица такозваног „златног мира“. Али козачко-сељачки устанци припремили су темеље за ширење широког национално-ослободилачког покрета средином XVII века.

Хетман Богдан Хмељницки

Рођен је 1595. године у породици украјинског племића Михајла Хмељницког, који је служио код једног пољског магната и добио је за своју службу имање Суботив. Богдан је завршио школу код језуита у граду Јарославу. У бици код Цецоре 1620. године отац Богдана Хмељницког је погинуо, а он је пао у турско заробљеништво. Поле повратка у земљу уписује се у регистроване козаке и ту касније као образован човек постаје писар Запорошке војске.

Преокрет у животу Б. Хмељницког и у његовом односу према пољским магнатима настаје 1646. године, када му је пољски магнат Чаплински отео имање, убио млађег сина и отео жену. Када је схватио да је тражење правде по судовима узалудно, Хмељницки је решио да подигне устанак против Пољака.

Хмељницки је у јануару 1648. године стигао са мањом групом присталица у Запорошку Сечу где је за кратко време стекао подршку запорошких козака и убрзо је проглашен за козачког хетмана. Схвативши да козаци без добре коњице не могу достојно да се супроставе пољској војсци, Хмељницки тражи савезника у Кримским Татарима.

Прву значајну победу против пољске војске Б. Хмељницки на челу Запорошких козака односи у априлу 1648. године код Жутих Вода (*Жовті Води*), после чега су уследили нови војни успеси. Пољска се нашла у веома тешкој ситуацији: умро је краљ Владислав IV и држава је остала и без краља и без најбољих команданата и армије.

Велике победе Запорошких козака на челу са хетманом Б. Хмељницким над пољском војском имале су одлучујући утицај на јачање борбеног расположења украјинског сељаштва и грађанства. Сељаци и грађани су се с оружјем у рукама окренули против својих дојучерашњих господара. Устаници нису штедели племство, па ни њихове жене и децу. Освета је стизала и многе Јевреје који су били веома омражени међу украјинским народом, посебно међу сељаштвом као закупци феудалних имања.

У том тренутку ни пољски магнати нису седели скрштених руку. Један од најимућнијих пољских магната Јарема Вишневецки је мобилизовао веома добро опремљену војску од 6.000 војника која је почела да сеје терор над сељацима, грађанима и козацима који нису били у својим војним јединицама.

У јесен 1648. године одиграла се велика битка у којој су козаци Б. Хмељницког у савезу са Кримским Татарима до ногу потукли пољску војску под Пиљавцима. Хмељницком је био отворен пут у средиште пољске државе.

Нови пољски краљ Јан Казимир, кога је Хмељницки јако ценио, понудио је примирје. За историчаре увек остаје нејасно питање зашто Хмељницки није ишао до краја, када је имао добру прилику да уништи Пољску. Вероватно је сматрао да се политички систем у Пољској може променити и да ће то променити положај

украјинског народа у оквиру Речи Посполите. Међутим, и други фактори су утицали да Хмељницки прекине борбена дејства. Епидемија куге се брзо ширила не само у његовој војсци него и међу становништвом Украјине. После војних разарања завладала је глад. Осим тога, Хмељницки је желео да се његови савезници Кримски Татари што пре врате на Крим, јер су својим пљачкама наносили украјинском народу велико зло. Све то је утицало на Хмељницког да прекине са војним операцијама надајући се да се после значајних војних победа све може уредити договорима и преговорима са пољским властима.

На почетку 1649. године Хмељницки се на челу победничке војске враћа у Кијев, а народ га свуда дочекује као ослободиоца, као «украјинског Мојсија».

У пролеће 1649. године пољска армија на челу са краљем Јаном Казимиром креће у противнапад. После првих војних сукоба Б. Хмељницки је због издаје својих савезника Кримских Татара био приморан на потписивање тзв. Зборивског мира (*Зборівський мир*), што је изазвало велико незадовољство народа и козака у Украјини. Сељаци су се борили за укидање кметства, а Хмељницки и највећи део имућних регистрованих козака су сматрали да је довољно да се положај сељака побољша, али не и да се укине кметство. Други проблем је био у чињеници да је Хмељницки настојао да по сваку цену сачува савез са Кримским Татарима, а за широке слојеве народа у Украјини Кримски Татари су били вековни непријатељ који је често нападао села и градове и одводио народ у заробљеништво.

Годидне 1651. Хмељницки је због издаје Кримских Татара претрпео нови пораз код Берестечка. Тада је потписан мир у Белој Цркви, још неповољнији од Зборивског. Пољски магнати су се враћали на своја имања. Највећем делу сељака и обичних (нерегистрованих козака) претило је кметство.

Хмељницки је почео да тражи поузданог савезника, јер су Кримски Татари у неколико наврата показали да им се не може до краја веровати, и да их највише интересује пљачка и одвођење народа у заробљеништво.

Многи историчари су постављали питање зашто Б. Хмељницки није после првих великих успеха у борби против Пољске прогласио Украјину за суверену државу. Са данашњег гледишта то је било могуће, али у то време суверенитет се поистовећивао не са народом, већ са законитом (општепризнатом) личношћу монарха. Украјина није имала такву личност. Хмељницки је у ратовима стекао велики ауторитет, али ипак није припадао владарској династији и није могао да добије такво признање у међународним односима.

Хмељницки је једно време покушавао да за Украјину обезбеди протекторат Туског царства. Међутим, Турска је била веома непопуларна у Украјини и с тим је Хмељницки морао да рачуна.

Најпопуларнији кандидат као покровитељ Украјине био је руски цар. Хмељницки је у почетку тражио помоћ од руског цара, али је овај био веома уздржан, добро се сећајући тешких губитака у рату с Пољском. Московски цар је ипак чекао како ће се завршити рат између Украјине и Пољске и на крају је одлучио да због православне вере пружи подршку Украјини.

ДОКУМЕНТИ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО

Інструкція послам від Війська Запорізького до його королівської милості, пана нашого милостивого 1648, червня 2/12. Під Білою Церквою

Насамперед скаржитися на їх м. пп. державців та українних урядовців, які, маючи над нами владу, не так з нами, як годилося б з людьми рицарськими і слугами й. к. м., а ще гірше, ніж зі своїми невільниками, поводяться, таких збитків і нестерпних кривд завдають нам, що ми не тільки своїм майном, але собою не вільні розпоряджатися.

Хутори, сіножаті, луки, ниви, зорані поля, ставки, млини – все, що тільки комусь з панів урядників сподобається, силою відбирають, а нас самих, невинних, обдирають, б'ють, мордують, до в'язниць кидають, за наші маєтності вбивають, так що багато кого з нашого товариства поранено і знівечено.

Найкращі бджоляні десятини і поволівщину, хоч ми і у володіннях й. к. м. живемо, так само, як і у міщан, забирають.

Синам козацьким старих матерів своїх, ані батьків рідних престарілих не можна при собі держати, вигнати ж батьків старих несправедливо і гріх, тому мусить за них козак панові чинж і всяку повинність відбувати.

Козацьким дружинам, що залишаються самі, не те щоб до трьох років, а й до одного, хоча б найстаршій, не можна без чоловіка бути: зараз же разом з іншими до панських повинностей повертають і немилосердно грабують.

Їх м. пп. полковники також не додержуються обіцянок і присяги в поводженні з нами. Замість того, щоб у такій біді захищати нас від їх м. пп. урядовців, допомагають їм разом з пп. жовнірами і драгунами, яких при собі мають, ще більше знущатися з нас. І що тільки комусь з них сподобається – чи кінь добрий, чи зброя, чи що інше, ми віддаємо за півціни, ніби сторгувавшись, а якби не дати, то подумай, козаче-небораче, про себе. (...)

Щодо нашого духовенства стародавньої грецької віри, то дуже просимо його не чіпати, і ті святі церкви, які у Люблині, Красному Ставу, Сокалі та інших містах силою були унією поневолені, при давніх вільностях залишити.

Про все це наші посли, впавши до милостивих ніг й. к. м., п. н. м., якнайпокірніше від нашого імені проситимуть, щоб ми при всіх наших військових вільностях і привілеях, наданих нам попередніми св. пам'яті польськими королями підтверджених й. к. м., нині пануючим, живими і здоровими лишитися могли.

Богдан Хмельницький, старший й. к. м. Війська Запорізького

Лист до шведського короля Карла Густава 1656, липня 13/23. Чигирин

Найясніший королю Швеції, наш вельможний пан і друже.

З наказу самої природи і з нашої вродженої прихильності до кожного ми звикли нікому не робити кривди, а, навпаки, змагатися у доброзичливості з тими, хто ставиться до нас прихильно. Отже ми, відчуваючи добре і достатньою мірою ясне ставлення до нас вашої королівської величності, вже двічі, з душевною

насолодою, відіслали листи до вашої королівської величності. Але якимсь чином, як проти нашого бажання, так і проти бажання вашої королівської величності, вони й досі не торкнулися рук вашої королівської величності. Таким же чином частіші нагоди до бесід були відрізані з обох сторін; це треба приписати не якійсь ворожій недбайливості з нашого боку, а зависній ненависті тієї ж долі. Тепер, отже, для підтвердження нашої приязні до вашої королівської величності ми повідомляємо і ясно заявляємо, що не дамо нікому допомоги – хоч би до цього нас часто закликали – ані підемо ні на кого в наступ, але при божій допомозі захищатимемо, як зможемо, віру, волю і наші кордони. Хай би і поширювалася якась несприятлива чутка, ніби ми піднімаємо зброю проти вашої королівської величності, то нехай ваша королівська величність дасть якнайменше віри цій безглуздій чутці, бо ми (як свідчать про нас минулі події) ніколи без причини не трубимо сигналу. Подавець цього листа усно і більш докладно викладе вашій королівській величності нашу доброзичливість. Тим часом благаємо у Всевишнього найліпшого Бога вічного щастя вашій королівській величності.

Дано в Чигирині, дня 13 липня 1656 за старим календарем.

Вашої королівської величності, вельмишановного пана і друга готовий до послуг друг Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких

Украјинске земље у време козачке државе.
Народноослободилачки рат средином XVII века

Рат, који је у украјинским земљама почео средином XVII века, пре свега је за циљ имао ослобођење укајинског народа од владавине Речи Посполите. Поред основних разлога овог рата може се издвојити још неколико.

1. *Социјални узроци*

До средине XVII века крајње је заоштрена социјално-економска ситуација, повезана са трасформацијом спахијских добара у феудална добра. Са једне стране, ово је допринело јачању феудалног земљинског власништва, а са друге јачању кметске зависности, пошто се принос пољских и украјинских феудалаца директно везивао за немилосрдну експлоатацију сељака. Још једна незадовољна социјална класа били су регистровани козаци, који су, одвојивши се од кметских сељака, остали без остварених права и привилегија племства. У сложеној ситуацији нашло се и малограђанство, које је морало да плаћа порез, да извршава своје обавезе и фактички је лишено локалног самоуправљања. Што се тиче украјинског православног племства, оно је уживало знатно мања политичка права од пољског. Тако је будући народно-ослободилачки рат имао веома широку социјалну основу.

2. *Национално-политички узроци*

Непостојање сопствене државности, ограничење Украјинаца у оквиру права проглашења њихове непуноправности, асимилациони процеси, све је ово довело до тога да је као самостални субјект украјински народ могао да сиђе са историјске сцене. Поготово што је царска доктрина Пољске објавила да јој украјинске земље припадају од давнина.

3. *Религијски узроци*

Политика националног и културног покоравања Украјинаца од стране Речи Посполите оснивала се на католицизму. Насилно покатоличење становништва,

притисци на православну цркву, конфисковање црквене имовине и земље ујединили су веома широке класе људи, без обзира на размимоилажење у економским и социјалним интересовањима.

4. Не можемо да изоставимо и такав субјективни узрок рата, као личну увреду и жељу самог Богдана Хмељницког да се освети пољској господи (пани) који су разорили мајур (хутр) и обешчастили његову породицу.

5. Треба скренути пажњу и на низ објективних услова за успешан почетак народно-ослободилачког рата средином XVII века.

Као прво, устанци козака и сељака крајем XVI века, прве половине XVII века дали су украјинском народу значајно војно искуство, уздигли његову националну самосвесност, психолошки га припремили за могући рат. Као друго, постојање Запорошке Сече, ширење њеног утицаја створили су основу за изградњу пуноправне украјинске државе у будућности. Као треће, у овом периоду долази до слабљења краљевске власти.

Јачање великог феудалног земљевласништва условило је другачије тенденције у Речи Посполити. 1648. године у Украјини настаје читаво клупко озбиљних противречности, чије је решавање било могуће остварити само насилним методама. И за њихово остварење створени су потребни услови.

Почетком 1648. године Богдана Хмељницког бирају за хетмана Запорошке Сече. Овај догађај се сматра почетком народно-ослободилачког рата украјинског народа.. На првој етапи Богдану Хмељницком је било тешко, избегавајући директне сукобе са Пољацима да обезбеди подршку регистрованих козака и да постигне савез са Кримским ханством. До марта 1648. године на страну хетмана прелази 6.000 регистрованих козака, а кримски хан је послао 4.000 коњаника. У украјинско-пољским преговорима, који су претходили почетку рата, Б. Хмељницки је инсистирао само на аутономији козака, тражио је да се изведе пољска војска, да се ликвидира Реч Посполита и да се да козацима право да остварују међународне односе. Као одговор, хетман краљевски, М. Потоцки одлучује да разбије устанике. Зато је Б. Хмељницки предухитрио Пољаке и код Жутих Вода у априлу 1648. године их је поразио. Први успеси козачке војске подигли су на ноге читаву Украјину. Сељачки устанци захватили су Кијевшчину, Волињ, Подоље, Лівобережжя.

Септембра 1648. године после сјајне победе над Пиљавцима, Б. Хмељницки креће у Лавов. У јуришу је освојена тврђава Високий замок и козаци су имали реалну шансу да освоје град, а затим да у потпуности униште пољску армију и освоје Варшаву. Али, ограничивши се на откуп, устаници остављају Лавов. Код Замосја Б. Хмељницки почиње преговоре са Пољацима, склапа примирје и враћа своју војску у Украјину. Многи научници мисле да је ово била судбоносна грешка хетмана. Зато се сматра да је на овој етапи рата циљ Украјинаца био да реформишу државно уређење Речи Посполите, а никако независност Украјине. Поред тога, украјинска војска је ослабљена, савезници Татари су се вратили у Крим. А рат на пољској територији неминовно би изазвао активни отпор локалног становништва.

У децембру 1648. године козачка војска на челу са Б. Хмељницким свечано улази у Кијев. И већ овде, критички осмисливши ситуацију која је настала, хетман формулише основне принципе националне државне идеје. У преговорима са Пољацима, Хмељницки штити право украјинског народа за стварање сопствене

државе, независне од власти пољског краља. Ова држава сматра се наследницом Кијевске Руси.

У лето, окупивши велики број одреда, краљевска власт почиње напад на устанике. Козачка војска је опколила део пољске војске код града Збаража. У августу 1649. године одиграла се битка и победа је била на страни козака, али Татари неочекивано напуштају поље боја, а Кримски хан је затражио од Б. Хмељницког да започне преговоре са Пољском. Резултат је било потписивање Зборовског мировног споразума. Сходно овом споразуму Реч Посполита је признала постојање козачке Украјине у оквиру Кијевског, Брацлавског и Черниговског војводства.

Бројно стање козака било је 40.000, сељаци који нису успели да се упишу у регистар враћали су се својим господарима. Штитили су права православне цркве. Ипак, пољско племство је могло поново да се врати на територије које су биле од њега ослобођене. Тако, идеја соборности (цркве) није реализована и Хмељницки се задовољио козачком аутономијом у оквиру Речи Посполите. Али, истовремено за време рата образује се административно-територијална подела. Највиши законодавни орган је Генерална рада, али је фактички то постало веће козачког старешине. Извршну власт представља хетман, који је издавао законе, организовао финансијски и судски систем, водио спољашњу политику.

Хетман је имао владу – Генералну канцеларију, која се састојала од генералног старешине, генералног писара, генералног судије, генералног заставника (хоругва), генералног коморника (обоз), војног ризничара.

Територија козачке републике обухватала је скоро 200.000 км^2 и била је подељена на 16 пукова, а они на 272 сотењ. Престоница и хетманска резиденција био је град Чигирин. У градовима су административну власт обављали пуковници и сотници, а у селима старосте. Почиње да се ствара козачко, сељачко и државно власништво над земљом.

Б. Хмељницки је имао озбиљан проблем, да не дозволи социјалну експлозију, пошто је према Зборивском споразуму било предвиђено да се очувају принципи старог социјално-економског система. Ово се посебно тицало сељака, који нису ушли у регистар. Али овде је хетман спроводио веома еластичну политику. Са једне стране, он није дозвољавао неконтролисане немире сељака, а са друге – из свих снага је настојао да угуши понављање најжешћих облика експлоатације од стране кметова.

Велику пажњу Б. Хмељницки је придавао дипломатској делатности, усмереној ка јачању међународног положаја козачке државе. Успостављен је војно-политички однос са Кримским ханством, Трансилванијом, Русијом, Турском, Шведском, Венецијом. Али Реч Посполита се није помирила са таквим развојем догађаја и у фебруару 1651. године почиње војна дејства нападом на град Червоне на Подољу. Основне снаге Пољака биле су сконцентрисане на Волињи, код града Берестечка, где се и одиграла одлучујућа битка у јуну 1651. године. Татари су и овде напустили бојно поље, заробивши Б. Хмељницког.

Пуковник И. Богун успео је да ослободи део козака. У овом тренутку територији Украјине приближава се литванска војска под водством кнеза Радзивила. Пољаци су однели победу и Б. Хмељницки, који је побегао из заробљеништва био је приморан да у септембру 1651. године потпише нови

мировни споразум у Белој Цркви. Аутономија козачке државе била је сада ограничена Кијевским војводством, број козака је смањен на 20.000, хетман се потчињава власти краљевског хетмана, а пољски пани могли су да се врате на своја добра. Услови Белоцрквеног уговора изазвали су масовно незадовољство украјинског народа и испровоцирали су бројне стихијске устанке. Део сељака преселио се на територију руске државе.

Б. Хмељницки, који се такође није помирио са поразом, прикупља снагу, и у априлу 1652. године задаје ударац Пољацима на ушћу Батига на Подољу. Битка се завршила сјајном победом козака. И мада ово није значило крај рата, Белоцрквени споразум губи своју снагу. Нови велики оружани сукоб одиграо се код Жванца, где је козачко-татарска војска опколила пољски табор. Али од потпуног пораза Пољаке поново спашавају Татари, који су са њима потписали уговор. Он је прекинуо ратна дејства и дао је могућност Татарима да сакупе данак у западно-украјинским земљама. Што се тиче Украјине, потврђена су само права и слобода козака, аутономија се у условима Зборовског уговора чак и не спомиње. Очигледно је у потпуности искрсао проблем спољнотрговинске преорјентације, јер основни војно-политички савезник – кримски кан, није могао да помогне реализацију идеје државности Украјине. У овој ситуацији, Б. Хмељницком је неопходна спољашња војно-политичка помоћ. Схвативши да потпуна независност може да се оствари само уколико се прође кроз претходни период протектората неког од суседа, хетман тражи јаку државу покровитеља. Најреалније су Турска и Русија. Контакти са Русијом почињу још 1648. године, али због ишчекиване позиције Москве, ствар се ничим одређеним није завршила. Тада се пажња пребацује на Отоманску порту, и већ 50-их година са њом се потписује нови споразум, према коме она Запорошку војску узима у своју заштиту.

Зато, убрзо за Б. Хмељницког постаје очигледан формални карактер подршке Турске, и поново се активира проруска оријентисаност спољашње политике козачке државе. Овде на страну хетмана стаје већина старешина. За њих су значајни били чиниоци као што су заједничка религија, сличност језика и култура, заједнички историјски споменици, и што је битно, војно-политичка слабост Русије у односу на Турску, што је пружало шансу потпуније самосталности раније украјинске државе. У овом тренутку и Москва, трудећи се да прошири сферу свог утицаја и да искористи Украјину као противника Турске, одлучује да узме Запорошку војску „под своје окриље“. 1. октобра 1653. године Земски сабор одобрава ову одлуку, и цар оснива у Украјини амбасаду на челу са бојарем В. Бутурлином. Како би потврдила колико је озбиљна у својој намери, Русија 31.12.1653. године објављује рат Пољској.

08.01.1654. године на Перејаславском већу одлучено је да се Украјина преда под протекторат московске државе уз очување основних права и слободе Запорошке војске. Дефинитиван правни статус Украјине у саставу Русије одређен је у Березневим одредбама 1654. године. У Украјини је задржан републички облик управљања и војно-административни систем на челу са хетманом. Непромењена је и територијална подела. Украјини је дата независност у спровођењу унутрашње политике. Она је могла да успоставља дипломатске односе са другим државама, осим Пољске и Турске. Неколико чланова је донекле ограничавало суверенитет Украјине. Поред забране дипломатских односа са Варшавом и Истанбулом

(Стамбул) радило се о руској контроли сакупљања пореза у Украјини. Али главно је било то што је споразум, пре свега, фиксирао правни облик независности Украјине од Речи Посполите и пружао је могућност у односу са Москвом да је победи и уједини украјинске земље у границама националне државе. Москва је са своје стране тежила да временом делимичну зависност претвори у потпуну, укинувши аутономна права и слободу.

Перејаславски споразум, који је створио украјинско-руски савез променио је политичку ситуацију и условио је склапање „Вечног мира“ у лето 1654. године између Речи Посполите и Кримског канства. Пољаци почињу нови напад на Подоље и Волињ, али их украјинско-руска војска приморава на повлачење, а затим заузима скоро читаву Западну Украјину. Идеја уједињења украјинских земаља постаје реална. Али овде се умешао шведски краљ Густав Карл и затражио од Б. Хмељницког да ослободи Галицију. Почетком новембра 1655. године хетман започиње опсаду Лавова.

Ове године Москва преплашена успехом Швеђана на Прибалтику, зближава се са Речи Посполитом и у априлу 1656. године објављује рат Шведској. У новембру између Русије и Речи Посполите потписано је Виденско примирје.

Са своје стране Б. Хмељницки покушава да створи коалицију уз учешће Шведске, Семигродске области, Молдавије, Волошке области, Литве, како би обезбедио Украјини заштиту од Татара и ослабио политички притисак Русије. Семигородски кнез Ракоци заједно са Швеђанима и украјинским одредима креће у поход против Пољске и чак осваја Варшаву. Али временом Пољска добија подршку од Татара и Аустрије. Ракоци је свргнут са престола, а Шведска је иступила из коалиције због сопственог рата са Данском.

Ратна катастрофа ослабила је здравље Б. Хмељницког и 06.08.1657. године он умире. Б. Хмељницки је ушао у историју украјинског народа као истакнути војни и политички учесник. Његов основни успех био је у томе, што је он успео да уједини различите врсте становништва око великог посла националног ослобођења, оформио је принципе националне државне идеје.

У току народно-ослободилачког рата одиграо се процес образовања украјинске државности. Али улазак под протекторат Русије, са једне стране, допринео је национално-културном и религијском препороду, а са друге, условио је почетак ограничења, а касније и потпуну ликвидацију аутономне Украјине.

Перејаславски договор (Переяславська угода)

Хмељницки је 18. јануара 1654. године у Перејаславу сазвао веће козачких старешина на коме је донета одлука да Украјина прихвати протекторат Руског царства.

Рат између Украјине и Пољске је настављен. Кримски Татари су постали савезници Пољске. У том тренутку Б. Хмељницки је успоставио контакте са шведским краљем, који је ратовао против Пољске, и са трансилванијским кнезом Ђерђем Ракоцијем.

Већ 1656. године Хмељницки је схватио да протекторат Русије над Украјином није најбоље решење: те године руски цар је подписао с Пољацима

примирје без сагласности украјинске стране. Хмељницки је сматрао да га је руски цар отворено издао.

Богдан Хмељницки је умро у септембру 1657. године у тешкој ситуацији за Украјину, не довршивши започет посао.

Историчари доста различито оцењују делатност, државничке способности и планове Б. Хмељницког. Једно је сигурно, у великом националноослободилачком рату у којем је Хмељницки био на челу козачке војске цео украјински народ је стао уз њега. У том рату су поново оживеле идеје о независној украјинској држави. Ипак, сложена међународна ситуација, недовољно јасни политички планови и недовољне снаге за њихово остварење нису омогућиле да се план и сан претворе у јаву.

Без обзира на разне оцене историчара и политиколога, украјински народ је увек изражавао велику наклоност и љубав према "*батьку Богданові*", јер је за њега Хмељницки велики ослободилац, херој, који је снагом своје индивидуалности и ума пробудио из вековног сна идеју о независностзи украјинског народа.

Хетманство после Перејаславског већа. Рушевина (Руїна)

После смрти Б. Хмељницког већи део украјинских земаља које су раније биле под Пољском биле су под влашћу козака, а само Галиција и Волинија су и даље остале под пољском влашћу. На челу целог војно-административног система козачке државе био је хетман. Земље које су биле конфисковане пољским магнатима служиле су за издржавање државног апарата и војске.

Од почетка рата против Пољске међу козацима и уопште у покрету постојале су две струје: егалитарна и елитна. У почетку је прва била снажнија. Идеја социјалне равноправности добила је невиђене размере. Положај сељаштва је постао много лакши. Ипак, временом су ставови козачких старешина и њихов ауторитет допринели да јача елитарна концепција. Козачке старешине су сматрале да је циљ устанка не да се створи равноправно друштво, јер таквог није било у Источној Европи, већ да се из украјинских земаља протера пољско племство и да његово место заузме домаће украјинско племство. Због тога се све очигледније почињу испољавати противречности између основне масе козака и устаника, с једне стране и регистрованих козака и козачких старешина, с друге стране. Грађани су били на страни сељака и обичних козака, а православна хијерархија је подржавала козачке старешине.

Смрт Б. Хмељницког дошла је у веома незгодно време, када су његови политички планови били на пола пута. Нажалост, он није имао достојног наследника који би наставио и завршио започето дело. Хмељницки је хтео да га наследи његов син Јурије, али шеснаестогодишњи момак је убрзо и сам схватио да је то за њега превелики залогај. Тако је 1657. године на дужност хетмана изабран генерални писар Запорошке војске Иван Воховски. Он је желео противтежу руском утицају у украјинским земљама и поново је успостављао односе с Пољском, али није успео у покушају да Пољска призна Украјину за независну државу. Према договору у Хадјачу (*Гадяч*) (1658) *"Київщина, Брацлавщина і Чернігівщина утворювали Руське князівство, що поряд з Польщею та Литвою ставало третім рівноправним членом Речі Посполитої. Новоствореному князівству надавалася*

широка автономія". Хетман је био одговоран само краљу и имао је своју војску, судове, благајну. Пољска војска није смела да улази на територију кнежевине без позива хетмана. Православни у Речи Посполитој су били изједначени у правима са католицима. Планирано је оснивање украјинских универзитета. Нажалост, договор у Хадјачу никад није био спроведен. У тој ситуацији на Украјину је кренула огромна руска војска. Виховски је успео да код Конотопа 1658. године нанесе тежак пораз руској армији која је имала око 150.000 војника, али није искористио ту победу, а у јесен следеће године, када је нова руска војска кренула на Украјину, Виховски се одрекао хетманства и побегао је у Пољску.

Козачке старешине су изабрале за хетмана 18-годишњег Јурија Хмељницког. У страху од руске војске која се приближавала Украјини, млади хетман Јурај Хмељницки је 1659. године потписао нови текст Перејаславског уговора, који је био много неповољнији за Украјину. По том уговору руске трупе су биле стациониране по свим већим градовима у Украјини. Козаци више нису могли да улазе у ратове или у дипломатске односе са другим државама без дозволе руског цара. Без сагласности цара нису могли да бирају хетмана и остале козачке старешине.

Године 1660. почео је нови рат између Пољске и Русије за власт над Украјином. После пораза руске војске Јурај Хмељницки је прешао на страну Пољске. Територија Украјине је подељена на два дела. Део западно од Дњепра (*Правобережжя*) поново је био у саставу Пољске, а источни део (*Лівобережжя*) - у саставу Руског Царства.

Пољаци су у западном делу Украјине брзо отпочели терор ради освете због устанка 1648. године. Ту 1666. године положај хетмана преузима Петро Дорошенко, који је имао намеру да уједини два дела Украјине у једну државу. У почетку је био пропољски оријентисан. Године 1667. Русија и Пољска су подписале тзв. Андрусивски мир (*Андрусівський мир*) који је предвиђао поделу украјинских земаља између Пољске и Русије. Тада Дорошенко мења своју пропољску оријентацију и обраћа се за помоћ Отоманској империји. Турска подршка је приморала Пољску да призна Дорошенка и да *Правобережжя* добије широку аутономију у оквиру Речи Посполите. Тада Дорошенко ставља *Правобережжя* под протекторат Турске и постаје хетман у оба дела Украјне. Ипак, Дорошенко је убрзо морао да остави источни део Украјине (*Лівобережжя*), који је био под влашћу Руског Царства. Турци 1677. године уместо Дорошенка за хетмана постављају Јурија Хмељницког. Осамдесетих година територија Украјине је била подељења између Русије, Пољске и Турске.

Године 1686. између Пољске и Русије посписан је тзв. «Вечити мир» (*Вічний мир*) по коме су украјинекс земље и даље остале подељене углавном између два суседа. Тако је Украјина остала подељена на два дела (руски и пољски) скоро 300 година.

***

После смрти Б. Хмељницког, његовог сина Јурија Хмељницког, који је изабран за хетмана одлуком већа старешина, заменио је И. Виговски и послат је у Кијев да заврши школовање. Овим је династија Хмељницких уклоњена са власти. Кршење принципа наследног хетманства створило је код старешина покушај борбе

за власт. Многи научници сматрају да је ова чињеница једна од основних разлога рушења тадашње украјинске државности.

У унутрашњој политици И. Виговски је у почетку тежио приоритетној улози племства, игноришући старе принципе социјалне организације Украјине, заснованих на принципима козаштва. Озбиљне промене он је унео у спољну политику. Незадовољан због мешања руских чиновника у послове Украјине, он почиње мировне преговоре са Пољском. Почетком 1658. године Виготски даје пољском краљу Јану Казимиру сагласност за признавање суверенитета. Озлојеђене козачке старешине под водством кошовог Ј. Барабаша и полтавског пуковника М. Пушкарја окупљају војску и фактички почиње грађански рат. Хетман је угасио устанак и жестоко казнио његове учеснике. У септембру 1658. године настављени су преговори са Пољском и 16.09. потписан је Гадјацки трактат, сходно ком Украјина као „Руска кнежевина“ улази у Реч Посполиту са правима формално равноправног субјекта федерације. Украјинска држава била је позната у оквиру Кијевског, Черниговског и Брацлавског војводства. Органи власти образовани су према пољском примеру. На челу државе налазио се изабрани хетман. Украјина је могла да има сопствени суд, војску, ризницу, али је зато лишена могућности међународних односа. Изједначена су права католичке и православне цркве, а у једној варијанти споразума говорило се о ликвидацији уније.

Пропољска оријентација Виговског није наишла на подршку код украјинског народа. А Запорошци су се отворено спремали за устанак. У овом тренутку рат против хетмана почиње Русија. Уз помоћ кримских Татара, Виговски у јулу 1659. године побеђује руску војску код Конотопа. Али хетман није могао да искористи победу, пошто се против њега диже још један устанак под водством И. Богуна и И. Сирка. Пошто их је подржала руска војска, устаници побеђују Виговског и он је приморан да бежи у Пољску. У септембру 1659. године на Белоцрквеном већу за хетмана је поново проглашен Јурај Хмељницки. Он са царским уредом потписује нове Перејаславске одредбе 1659. године које за разлику од Березневих одредби из 1654. године фактички признају статус ограничене аутономије Украјине у саставу Русије. Забрањено је бирање хетмана без дозволе цара. Московске војводе долазе на престо у Кијеву, Прејаславу, Њижину, Чернигову, Брацлаву, Уману. Кијевска православна митрополија подређује се Моксовској патријаршији.

Перјаславске одредбе и односи са Москвом изазвали су крајње незадовољство старешине, што је између осталог, и условило раскол Украјине због територијалног обележја. Али већ 1660. године после неуспелог похода руске војске на Лавов, Ј. Хмељницки раскида савез са Москвом и потписује са Пољском Слободишченски трактат, који је поновио Гадјацки уговор, то јест Украјина се вратила под власт Речи Посполите на аутономним основама, лишавајући се политичке независности. Ово је изазвало различите реакције украјинског народа, и Украјина се фактички поделила на два дела – Правобережну под протекторатом Пољске и Лівобережну под протекторатом Русије.

1663. године Ј. Хмељницки се одриче хетманства и његово место заузима перејаславски пуковник П. Тетерја. Исте године на «Чорній раді» у Њижину за лівобережног хетмана изабран је кошовий Запорошке Сече И. Брјуховецки. 1665. године он потписује са Русијом Москвоске одредбе, које још више ограничавају

права украјинског народа. Ово је довело до устанка, за време ког је И. Бруховецки убијен (1668).

У овом тренутку на Правобережној Украјини избија антифеудални устанак, који је довео до краха хетманства П. Тетере, који је водио пропољску политику. За хетмана бирају черкаског пуковника П. Дорошенка (1665-1676). Његов главни циљ је било ослобођење и уједињење Украјине. Ради тога он проглашава савез са Кримом и Турском.

1667. године Русија и Пољска потписују иза леђа Украјине Андрусивско примирје, које је обарајући Березневе одредбе 1654. године поделило Украјину. У саставу Русије остаје Лівобережна Украјина са Кијевом, враћају јој се Смољенск и Северска земља. Правобережна Украјина припада Пољској. Запорожје је било под влашћу обе државе.

Како би ојачао своје позиције унутар земље и обезбедио народну подршку, Дорошенко систематски окупља војно веће. Независност од козачких старешина требало је да обезбеди најамна војска, тзв. серюцькі поляки. Почиње насељавање области Правобережжя, које су пре тога биле пусте. Ослањајући се на подршку Татара, Дорошенко покушава да потисне Пољаке из Правобережжя. У јесен 1667. године пред уједињеном козачко-турском војском, пољски краљ признаје суверенитет хетмана на Правобережној Украјини.

Учврстивши се на Правобережју, Дорошенко спрема поход на Лівобережжя, где 1668. године проглашава себе за хетмана целе Украјине. Али, сада се обнавља војна активност Пољске. Оставивши на Левобережју хетмана који извршава наређења, черниговског пуковника Д. Многогрешног, Дорошенко се враћа на Правобережжя. У марту 1669. године на Глуховском већу Многогрешни је изабран за хетмана и истовремено се усвајају Глуховске одредбе, у вези са чиме се у Украјини смањује број руских војвода, а украјински делегати могу да учествују у дипломатским пословима Москве. Многогрешни и део козачких старешина прелазе на страну Русије.

А на Правобережју, поред сукоба са пољском војском, Дорошенко има додатне проблеме, нове претенденте на место хетмана: Ј. Суховиј, који се ослања на Запорошце, и М. Ханенко кога је поставила Реч Посполита. У овој ситуацији, П. Дорошенко је приморан да ојача протурску оријентацију, која је званично 1669. године била примљена под протекторат Истамбула. 1672. године Турска почиње рат против Пољске и уз помоћ козака остварује победу. Ове године је потписан Бучацки мировни споразум, који означава улазак Правобережне Украјине у састав Турске. П. Дорошенко себе проглашава владарем Украјине у оквиру Брацлавшчине и Кијевшчине. Сада се мења власт на Левобережној Украјини. Уместо Д. Многогрешног, који је послат у Сибир, 1672. године за хетмана је изабран И. Самојлович.

Појава Турака у Украјини оставила је П. Дорошенка без народне подршке. 1674. године И. Самојлович прелази 10 правобережних пукова. Због овога у септембру 1676. године П. Дорошенко скида хетманска обележја и предаје се Русији. На већу у Перејаславу И. Самојлович се проглашава за хетмана обе стране Дњепра. Турска, трудећи се да сачува своју контролу над Украјином, поново бира хетмана Ј. Хмељницког (1677-1681). Али његова владавина се завршила трагично: њега су на смрт осудили сами Турци.

У јануару 1681. године Русија, Турска и Крим потписују Бахчисараски мировни споразум, према коме Лівобережна Украјина са Кијевом улази у састав Русије, Подоље и део Кијевске области остају под Турском, а територија између Дњепра и Јужног Буга морала је да буде неутрална.

Али 1686. године Пољска и Русија потписују тзв. „Вечни мир“ према коме у састав Московске државе улазе Лівобережжя, Кијев и Запорожје, а у Реч Посполиту – Правобережжя, Галичина, Северна Кијевшчина и Волињ. Турска је добила Подоље, а Северна Кијевшчина и Брацлавшчина остају неутралне.

До краја XVII века Украјина је изгубила своју територијалну недељивост. Недоследна политика украјинског племства и козачких старешина, неуморна борба за хетманску власт (булаву) срушиле су државност Украјине.

Народно-ослободилачки рат украјинског народа завршио се фактички поразом. Основни разлози за то су били: борба између других група старешина за власт, приоритет личних или групних интереса над државним; заметак националне државне идеје; слабост централне власти; слабост социјално-економске политике украјинске владе, што је постепено условило грађански рат. Треба узети у обзир и спољашњи фактор – сталну агресију, усмерену на ликвидацију било каквих облика самосталности украјинске државе. Али заједно са тим народно-ослободилачки рат је у другој половини XVII века условио стварање националне украјинске државе, ојачавши традиције борбе против страног, социјалног, националног и религијског јарма, развивши код украјинског народа осећај националне самосвесности.

Украјинске земље у саставу Русије (Лівобережжя)

Источне украјинске земље су до средине XVIII века биле веома слабо насељене. Тек тада почиње масовније насељавање становништа из западних делова Украјине, где је била јача феудална експлоатација. У источним украјинским земљама била је добро организована козачка власт. У украјинској историографији тај део украјинских земаља обично се назива *Гетьманщина*. Територија источно од Полтаве била је скоро ненасељена и ту су руске власти дозвољавале насељавање и организовање становништва на козачки начин. Мушкарци су углавном били у војној служби па је ова област била подељена на пукове.

Украјинске земље у саставу Пољске (Правобережжя)

Ту улазе земље Кијевске и Брацлавске области, Волинија и Подоље (*Поділля*) – земље које су веома страдале за време Великог устанка 1648. године, као и за време каснијих бројних упада пољске, татарске, турске и руске војске. Пољске власти су у овим областима 1685. године формално обновиле козаштво са традиционалним облицима самоуправе. После ратног вихора ове земље су поново релативно брзо насељаване. Насељавање углавном организују козачке старешине. Пољске власти су користиле украјинске козаке као значајну војну снагу у многим својим ратовима. Пољски краљ Јан Собјески је на челу козака учествовао у одлучујућој бици против Турака код опсаде Беча 1683. године.

Западноукрајинске земље – Галиција и Волинија, које су се формално називале Русинско војводство, биле су густо насељене. У тим областима је велика

концентрација племства (шљахте) па је ту била најснажнија експлоатација сељаштва. У овим крајевима козаштво није пустило дубље корене. Ту је гркокатоличка црква била много јача од православне.

Од 1672. године Турци су држали већи део Подоља (*Поділля*), а вратили су га Пољској тек 1699. године. Северна Буковина је и тада остала у турским рукама. Западнокарпатски ареал је био у саставу Угарске.

УКРАЈИНСКА ПОЕЗИЈА ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XVII ВЕКА

Мелетиј Смотрицки у својој «Граматици» даје и правила писања поезије, механички преносећи основе грчке и латинске метрике. У књижевној пракси се прихвата силабички систем писања поезије са једнаким бројем слогова у појединим редовима, уз парну, претежно женску риму, не придржавајући се правила смењивања кратких и дугих самогласника односно акцента. Тек касније се уводи силабо-тонско писање поезије, засновано на смењивању наглашених и ненаглашених слогова.

Тридесетих година XVII века у Кијево-Мохиљанској академији је постојао курс поетике. Тада се јавља и књига *Книга про поетичне мистецтво.*

У украјинској поезији прве половине XVII века најзаступљенији су жанрови духовне, панегиричке, хералдичке, морално-дидактичке и полемичке поезије, као и римовани предговори и поговори у штампаним издањима.

У Кијево-Печерској штампарији 1622. године штампана је као посебно издање песма Касијана Саковича *Вирши на жалисний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного...*

КАСИЈАН САКОВИЧ (КАСІЯН (КАЛІКСТ) САКОВИЧ) (око 1578 – 1647)

Рођен је у породици свештеника у Лавовској области. Школовасо се на Замојској академији и Краковском универзитету. Добро је познавао новолатинску и пољску књижевност. Године 1620. улази у манастир у Кијеву. Четири године је био ректор школе Богојављенског братства у Кијеву. Тада је написао на украјинском књижевном (књишком) језику дело којим се прославио *Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного, гетьмана Війська його королівської милості Запорізького.* Хетман Сахајдачни је умро 1622. године од рана задобијених у бици код Хотина. На сахрани Сахајдачног песму су рацитовала 20 ученика Кијевске братске школе. Касније је песма допуњена и штампана у штампарији Кијево-Печерске лавре.

Савременици нису баш много ценили Саковича, јер је прво 1625. године прешао на унију, а 1641. на католичку веру. Последње године живота живео је у Кракову. Написао је и неке полемичке трактате: *Арістотелеві проблеми* (1625), *Перспектива* (1642), која је нека врста апологије Саковича приликом преласка на католичку веру. *Перспектива* је уперена против православља и изазвала је велику реакцију од стране православних. Ту Сакивич критикује оновремени црквено-религијски живот у Украјини.

Слично као и друга панегиричка дела, и песма *Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного* почиње епиграмом – похвалном речи *на герб вийська запоризького,* који је и приказан на посебној страни. У предговору аутор говори о подвизима и борби запорошких козака у име слободе и независности своје отаџбине, о њиховим великим победама у првом реду у борбама против Турака и Татара. Следи 19 песама, у којима се детаљно излажу подвизи запорошких козака и лично хетмана Петра Конашевича-Сахајдачног и његова биографија. Сакович описује Петра Сахајдачног и као истакнутог украјинског културног делатника, мецену братске кијевске и лавовске школе и као искусног политичара и дипломату. Све је то аутору пружало могућност да славног украјинског хетмана пореди са славним античким херојима Ахилом, Хектором, Помпејем, спартанским краљем Леонидом и другима.

Сакович је, користећи искуства традиције усмене књижевности епохе Кијевске Руси и новијих, савременијих жанрова поезије, дао својеврсну синтезу – дело новог стила, које има за циљ да изазове емоције читалаца.

Саковичева *Перспектива* је тешко погодила православне и унијате, јер је указивала на многа рањива места у обредним и другим стварима у њиховим црквама. Зато су и православни и унијати одмах дали своје одговоре. Неки аутори су у својим одговорима Саковичу мање бранили своју цркву од његових навода и напада, већ су враћали истом мером и веома детаљно су описивали аморалан живот Саковича. Озбиљну полемику са Саковичем води митрополит Петро Мохила, који показује да је Сакович помешао догме и обреде, односно суштину и облик, односно црквена правила са појединачним кршењима тих правила.

Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного, гетьмана Війська його королівської милості Запорізького

(Одломци)

Передмова

Напрочуд сильному Війську Його Королівської милості Запорізькому ласки Божої, доброго здоров'я і щасливого над неприятельми вітчизни звитязтва з несмертельної слави набуванням, од в Трійці Єдиного Бога зичить

Вірність підданих проти пана то справує,
Що їм, що найбільшого є в людях, дарує.
Найбільшую річ межи всіми сужу вольність,
Котрій в стосуванні уступає гідність.
Того мені посвідчити можуть всі створіння,
Котрії з натури прагнуть свобожіння.
Золотая вольність – так її називають.
Доступити її всі пильне ся старають.
Леч вона не кожному може бути дана,
Тільки тим, що боронять вітчизни пана.
Мужністю її лицарі в війнах доступують,
Не грішми, але кров'ю ся її докупують.

Військо Запорізьке вільності набуло
Тим, що вірно вітчизні і королю служило.
Хроніки о їх мужності старії писали,
Як вони неприятелів вітчизни бивали,
Морем, сухом, частократь пішо, і теж кінно,
Хоча ся неприятель їх переважав збройно...
Але вже до вас мову мою обертаю,
Славне лицарство, всіх вас напоминаю,
Щоби в вірі своїй святій міцно тривали
І вірність королю-пану у всім заховали,
За котрую вольність вам є дарована,
Що, крім самого короля, не маєте пана.
Од всіляких податків і судів вільними
Ви є заслугами своїми гідними. (...)

***

На безсмертну славу ти заслужив, гетьмане,
Твоя слава на віки в пам'яті зостане.
Поки Дніпр наш із Дністром, на рибу багаті,
Будуть плинуть, всі тебе будуть пам'ятати.
Не пірнеш ніколи ти в забуття глибоке,
І мовчанню не дадуть тебе довгі роки,
Бо як Греція вбача в Несторі героя,
В Ахіллесі, в Аяксі, а в Гекторі Троя,
Афіняни короля славлять Періклеса
І отого славного з ним Темістоклеса,
Рим хороброго свого хвалить Курціуша
І за щастя на війні славить Помпеуша,
То і Русь тоді Петру нехай чинить славу
І співає похвалу нащадкам по праву,
Щоб його звитяги всі у походах знали,
Завжди у серцях своїх гідно пам'ятали –
В тій могилі він лежить, доки не воскресне,
А надгробок провіща життя його чесне:
"Конашевич тут Петро, запорозький воїн,
Ліг од ран, які дістав у жорстокім бої.
За свободу нашу бився.Турські самопали
В нього декілька разів смертельно стріляли.
Зранений, життя своє на землі скінчивши,
Вірність Богу, королю і війську зберігши,
Він умер, боронячи край свій у потребі,
Дай же, Творче, щоб тепер царствував у небі,
Бо тримав до віри він ревність велику,
А в ній вихований зріс із юного віку.
В році тисяча шістсот двадесять второму,
В Братськім ліг монастирі в Києві святому.

На те братство тисячі дав ченцям у руки,
Щоб фундовано було для дітей науки.

Перспектива

На Україні що піп, то й батько, і владика, і митрополит, і патріарх. Тому деколи хлопи й самому попові покудлають волося, окривавлять його і поранять, а тим часом легко дає йому за це розрішення другий піп, або й той самий вибитий, упоєний горівкою, бо такі бойовища бувають передовсім у корчмах, де попи перебувають частіше, ніж у церкві. Розрішення дають не тільки живим, але й померщим, при чім у багатьох місцях і листи пишуть до св. Петра, вкладаючи їх у руки померщому, щоб відчинив йому ворота до неба. Був і той обичай, що в часі причастія попи давали (тіло і кров Христа) одним по одній ложці, а іншим, знатнішим особам, по три, говорячи за першою ложечкою: Отець, – за другою: Син, - за третьою: і Дух святий.(...)

Деякий владика не дивиться на гідність, науку і життя кандидата й не питає його: що це тайни, яка матерія і форма кожної з них, але досліджує і допитує, скільки приніс за посвячення. І замість форми: що за монета? Золоті чи червоні, таляри чи орти? Також питає чи має жінку. Чи дівчиною її взяв? І таким чином сторгувавшися з ним, і взявши п'ятдесят або шістдесят, а деколи і сто, двіста і триста золотих, посліпить або посвятить його на попівство, нерідко в один день даючи йому всі нижчі й вищі ступені.

ЗАПОВІТ ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО

Својим завештањем (тестаментом) хетман Перто Конашевич-Сахајдачни дао је на издржавање Лавовској братској школи суму од хиљаду и по златника, којом су располагали кијевски митрополит Јов Борецки и хетман Оліфер Голуб. Овај документ је први пут објављен средином XIX века.

Я, Йов Борецький, милостю Божею Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, успіль, і Оліфер Остапович Голуб, Гетьман зі всім товариством війська Його Королівської милості Запорізького.

Відомо чинимо, кому то належати може, нинішнього і на потім будучого віку людям, що ми: Йов Борецький, милостю Божею Архієпископ, Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі успіль з паном Оліфером, Гетьманом і всім рицарством Війська Його Корлівської милості Запорізького: за волею Бога-вседержителя, в року тепер ідучому, тисяча шістсот двадцять другому, місяця апріля п'ятого дня, від вічної пам'яті слави несмертельної, гідного мужа, християнських цнот і милостинь повного, пана Петра Конашевича-Сагайдачного, при добрій пам'яті і здоровому умислі, в хворобі його будучи обрані від нього самого жоні і повинним його опікунами і всієї худоби і маєтності за уподобанням і остатньою волею його, котору в духівниці остатним тестаментом запечатував і спорядити велів шафарами і вірними диспозиторами тисячі півтори золотих, котрих він на школу братства Львівського, на науку і на цвічення діток Християнських, при церкви Успіння Пресвятої Богородиці, на вихования бакалярів

учених легував, і вічними літами на прожиток офірував. Таким способом панам братіям братства церковного храма Успіння Пресвятої Богородиці, у місті Львові, як нам повірено і полецено, повіряємо і повірилисьмо, полишаємо і полишилисьмо, до них самих і по їх потомках, братіях братства реченого, неперерваними часами мати, того хотячи, аби з тих півтори тисячі золотих, на кожний рік, на виховання ученого майстра, у грецькому язику біглого, церкві Божій і діткам Християнським народу руського потрібного, золотих півтораста пожитку приростати могло, і те ніде інде, тільки за науку, обернене буде.

Але тієї півтори тисячі золотих аби ніколи не збували ані зменшували. З того їх милість панове братія, від початку тої фундації нашої, від року тисяча шістсот двадцять другого, місяця іюня двадцять четвертого дня, від дня Рождества Святого славного Пророка Предтечі Іоанна, за зісланням від мене, люб від потомка мого, Митрополита Православного Київського і від нас, Гетьмана і потомка мого всього рицарства Війська Його Королівської милості Запорізького посланника, мають і повинні будуть за всі, хоч на довші літа, з приростку на кожний рік, у розходу на вчителів шкільних з півторисот золотих, рахунок пристойний і лічбу чинити; а тую головну суму, півтори тисячі золотих, на місці і в пожитку певному през віри гідне свідоцтво ціло вказати. Аби тая фундація того, всякої чти і пам'яті вічної гідного мужа, пана Петра Конашевича-Сагайдачного, із заслуг всього рицарства, Війська Його Королівської милості Запорізького, через мене, Йова Борецького, Митрополита Православного Київського, учинена на школу, або радше – на дидаскалів, щоб у школі тій братській всегодне, неперервно наука тривати могла, вічними і потомними часами не нищала ані підупадала, обов'язуючи тому поіменованих братій братства церковного Львівського. А аби в тому значного старання чинити не хотіли, я, з частини моєї, духівничої, митрополитанської, страшним Христа Бога моєго іменем і грізним, але справедливим невблаганим судом вседержителя на недбалих злих ділателів, а з частини Війська Його Королівської милості Запорізького, якби яке недбальство коло наук по їх милостях панах братіях, котрого часу пошляковано, і пристойно показано було, крім всякого позову і переводу правного, шкодою і зарукою будуть других таких півтори тисячі золотих, котрих вони, заплативши і до тієї суми положивши, вже совітий від трьох тисяч пожиток – триста золотих до школи, щороку, чинити повинні будуть, і найменше не відступаючи від повинності своєї. (...)

В монастирі Михайлівському, церкві Золотоверхій в Києві, дня 23 іюня місяця 1622 року від Христа, а від сотворення світу 7130, індикта п'ятого. Йов Борецький, митрополит Київський, рукою власною. Оліфер Остапович Голуб, Гетьман Війська Його Королівської милості Запорізького з товаришами. Ларіон писар.

КИЈЕВСКА СХОЛАСТИКА

Религијска полемика се до те мере развила да је по садржају, духу и правцима једноставно угушила украјинску књижевност, која је настала у време буђења украјинског народа. Схоластика је имала велики утицај на сужавање тема у књижевности. Братске школе, које су настале ради борбе против католичког

утицаја и језуита, прихватале су схоластични карактер језуитских школа. Школе осниване за време митрополита Петра Мохиле још више су попримале схоластични карактер. Пошто су у тим школама добрим делом радили професори који су своје студије завршавали на западу, они су у великој мери уносили мртав схоластични облик и формалан однос према духовном и световном знању, као што је то било у Западној Европи у средњем веку.

На самом врху наука била је богословија (теологија) и њој је требало да служе остале науке и знања. Богословија се учила у вишим разредима по систему Томе Аквинског, најистакнутијег католичког схоластичког теолога. Тако се у излагању хришћанских догми мање пажње посвећивало томе да се све то докаже на основу Светог писма и писања светих отаца, а много више да се научи доказивати путем дијалектике. Такав начин доказивања свог става у школама се учио путем дијалога односно играња улога два супростављена става.

Цео школски систем Кијевске академије био је тако уређен да се од питомаца направе добри говорници, који ће умети да користе дијалектичка средства за одбрану својих ставова. Поред дијалектике у академији се велика пажња поклањала реторици, јер се сматрало да је то веома важно за проповеднике (јер су такве проповеднике имали и језуити -противници православних).

Пошто је настала у време католичке реакције и под утицајем школа које су биле средство ове реакције, и Кијевска академија је добила тај карактер, па у њој није било места за тежње европског хуманизма да ослобађа мисао од окова ауторитета средњовековне теологије, а није било места ни за рационалистичке тековине реформације и реализма Бекона.

Највећи значај Академија је имала за православну цркву, за њен препород. Академија је имала ограничен националан значај, јер су у настави више коришћени страни језици и црквенословенски језик, и није пружена шанса да у њој заживи и живи народни језик, народне традиције, па самим тим није пружена шанса да се ствара украјинска национална интелигенција. Представници Кијевске школе остали су доста далеки националним и социјалним тежњама украјинског народа и чврсто су се држали свог искључиво црквеног, религијског става.

Ипак, Кијевска академија је дала свој значајан допринос развоју украјинске књижевности, јер се у њу укључује све већи број веома образованих људи. За разлику од тадашње руске књижевности, у украјинској није било толико мржње према свему што долази споља, посебно са Запада.

Поред стицања проповедничке вештине ученици Кијевске академије су у својим студијама много времена посвећивали усавршавању технике писања поезије. Узор у тој поетици није била народна поезија, већ пољска поезија која је настала под утицајем западноевропске поезије и поезије на латинском језику, али не римских класика, него хришћанске средњовековне поезије на латинском језику.

Студенти и професори Кијевске академије су много преводили песме католичких аутора, преводили су поезију са пољског или прерађивали пољску духовну поезију. Наравно, писали су и оригиналну поезију, похвалне оде, елегије, епиграме и другу пригодну поезију, разне акростихове, итд.

Свака свечаност у Академији била је добра прилика да се покажу најбољи уметници поезије, студенти и професори, и да јавно читају или рецитују своја најновија дела.

Професори и студенти Кијевске колегије (академије) били су везани заједничком судбином, па су и у касније, у животу, нарочито они који су касније постали књижевници, помагали једни другима. Повезивао их је нарочито заједнички циљ – борба против непријатеља православне вере. На том пољу су били доста начитани, добро су владали теолошким и историјским знањем, а посебно су били извежбани у дијалектици. Нажалост, ови образовани људи нису дорасли политичким и националним задацима пред које их је стављао историјски тренутак Украјине. Били су исувише оптерећени својим погледом на свет који није видео ништа изнад религијске полемике.

Прогони православних у Пољској рађали су код ових интелектуалаца безусловну љубав према православном цару. На крају је украјинска православна хијерархија постигла свој циљ: да украјинска митрополија изгуби своју самосталност и да кијевска митрополија постане зависна од московског патријархата.

ЛАЗАР (ЛУКА) БАРАНОВИЧ (1593-1694 или 1620-1693)

О првој половини његовог живота зна се веома мало. Године 1642. учио је граматику и реторику у Кијевској колегији, а касније је био у њој професор и ректор. Од 1657. је архиепископ Черњиговски и Новгородско-Сиверски. Градио је школе и манастире. Залагао се за оснивање колегије у Черњигову, што је коначно реализовао његов наследник Иван Максимович 1700. године. Баранович је 1764. године основао штампарију у Новгороду-Сиверском, а касније је пренео у Черњигов и сјединио је са постојећом штампаријом у граду.

У Черњигову је основао групу истакнутих писаца оног времена, која је у историју украјинске књижевности ушла под називом Чернігівські Атени/Афіни, а ту су поред њега улазили још: Іван Максимович, Іван Величковський, Іоаникій Ґалятовський, Стефан Яворський, Дмитро Туптало-Ростовський, Іван (Ян) Орновський. Управо та група образованих људи допринела је да Черњигов у другој половини XVII века постане један од водећих културних центара у Украјини.

Лазар Баранович је био веома енергичан и упоран и одиграо је веома значајну улогу и у политичком животу. Није схватио социјално-економске и политичке циљеве украјинске револуције, али се борио за независност украјинске православне цркве у оквиру Пољске и за независност од московског партијархата.

Значајнија дела Лазара Барановича су: зборници проповеди *Меч духовний* (1666), *Труби словес проповідних* (1674) и зборник поезије на пољском језику *Аполонова лютня* (1671) која показује да је Баранович био један од најинтересантнијих украјинских песника XVII века. Критика сматра да му је најбоља поезија у којој говори не о Богу, него о човеку којег притиска живот.

Аполонова лютня – збирка песама у којима аутор прославља Бога, апостоле, пророке, анђеле, свеце. Ту има и песама са морално-дидактичким темама као и песама о сунцу и месецу, о месецима током године, о пролећу, зими, о прикупљању летине и о времену, о мразу и ветру, о музици и певању, итд. Само неке од тих Барановичевих барокних песама, или неки њихови делови су успели, јер пружају лепу идеју, мисао, а онда следи безбојно понављање, варијације. Много већу

вредност имају његове патриотске песме у којима пева о борбама и ратовима против Турака и Татара.

Његови зборници проповеди немају већу књижевну или теолошку вредност. То је најчешће само безбојно гомилање безсадржајних речи које више показују ученост, али много мање искреног осећања. У његовим проповедима има много фраза, а мисао је шкрта. И молитве су му без религијског заноса, хладне.

Баранович је писао углавном на црквенословенском језику. Својом схоластичком књижевношћу Баранович је утицао и на књижевност Срба у Јужној Угарској, посебно на Венцловића.

За разлику од својих претходника-полемичара, који су у полемици склони оштрој речи, Баранович је сматрао да полемику треба водити мирољубиво, доказујући свој став чињеницама, а не непринципијелном осудом и вређањем.

Аполонова лютня
(песме из збирке)

Читачу ласкавий, пильно зважс сі справи

Пробач, що просто я взявся писати,
Перо в звичайне чорнило вмочати;
Якби наважився у мозок вмочити,
Надлюдські мав би писання творити,
А що чорнила перу вистачало,
Писати мозком кебети не стало;
Чинив, як люди – всі люди на світі
Папір інкавстом навикли чорнити,
Перо у мозок не пхав із них жоден –
Із того шляху зійти я не годен.
Читай же, прошу, мою ту роботу,
Хоч і нездала, не зменшуй охоту,
Бо, як на мене, твоє я читав би,
Коли б ти взявся і так написав би.
Молись до Бога за мене, читачу,
Хай я сі вірші на небі побачу.
За ту молитву дам добру пораду:
Свій гріб згадав я, і ти свій згадуй.

Лисому мудрецеві

Поки мудрець на думку розживеться,
То не один раз в голову шкребеться,
Сила-силенна мудрих лисі стали, –
Чухали тім'я, коли щось писали.
Щоб не було так, пам'ятай про того,
Хто научає мові німого.

Мудрий простому не в смак, ганить мудрого простак

Так, мудрий у дурня пошани не має,
Йому докучає, що ніс задирає,
Постійно заздрить, досаджує Богу,
А мудрий певну зна в небо дорогу.
Так, дурень дурнем, бо глузду не має:
Хоч сам не вчиться, а мудрого лає.
Чи винен мудрий, що дурень у руки
Не хтів належно узяти науки?
Той гідний шани, хто через трудність –
Потів немало – узяв-таки мудрість!
Чи ж має вартість дурного глупота,
Здобути мудрість – непроста робота!
Що мудрість більшу ціну в світі має,
Як грім дурного чомусь уражає.
Та й над мудрість у світі простота,
Супроти неї мудрість – болото,
Така простота Христу завше мила,
Та, в котрій мудра захована сила.

Світ стрясають грози на людські сльози

Пожалься, Боже, що світ закурився,
Це за гріхи Бог на всіх нас озлився!
Брат брату – недруг, син батьку ворожий,
Скрізь недовіра і всі насторожі.
Своєї тіні жахаються люди,
Гріхи це чинять, пануючи всюди!
Прямуйте, люди, мерщій до покути,
Не так боятись ви будете скрути.
Бог любий мир вам почне посилати,
Од вас не буде лиця одвертати.
Немов на морі, так хвилі у світі,
У тому морі нелегко вціліти.
Щоб уціліти від лютої хвилі,
Потрібно злості покинуть заїлі.
Боже, дай людям святу твою згоду,
І по негоді подай нам погоду.
На Україні
Не один гине, Вкраїна – це море!
Воно червоне,
Хто сам – потоне, в гурті – переборе!
Хай Україна
Буде єдина, татарин хай згине,
Нехай на згоду

Візьме угоду, хай любить русина!
Боже, дай згоди Святої Вкраїні,
Хай Україна у січі не гине!
Вже Україну в крові покупало,
Невинним людям над міру припало.
Мед-молоко по землі хай поплинуть,
Люди мечі хай покрушать і кинуть.
Хай переплавлять гармати на дзвони,
Щоб дзвонам славить тебе на всі гони,
Як пожаданий ти мир подаруєш,
Що завше дітям своїм офіруєш.
Дай, Пане, миру, дай конче спокою,
Так хочем того по довгому бою!

ЈОАНИКИЈ ГАЉАТОВСКИ (ІОАНІКІЙ ҐАЛЯТОВСЬКИЙ) (почетак XVII в. – 1688)

Писац-полемичар, проповедник, теотретичар црквеног беседништва, педагог, културно-просветни и црквени делатник. Завршио је Кијево-Могиљанску колегију и једно време је предавао у њој, а касније је био и њен ректор. Отворио је у Колегији нове разреде у којима је предавао не на латинском, како је то било уобичајено, већ на матерњем украјинском језику. Касније је био архимандрит у Јелецком манастиру у Чернјигову. Написао је двадесетак дела на украјинском и пољском језику. Најистакнутија дела су му: зборник проповеди *Ключ розуміння* (1659), циклус легендарних прича *Нове небо* (1665), трактат *Месія правдивий* (1669). Скоро сва дела су му штампана за живота, а многа су и превођена на руски и румунски језик.

Гаљатовски је првенствено био проповедник. У његовим проповедима има доста трага из свакодневног живота ондашњег друштва. Критиковао је претерану жељу козачких старешина за богаћењем, несавесне свештенике, исмевао је пијанице. У својим проповедима говори или износи своје мисли о разним природним појавама: о пореклу грома, муње, о потресима, облацима, о помрачењу Сунца, о разним птицама и животињама, итд. Његов језик је једноставан, разумљив, са много елемената обичног народног говорног језика. Има чисто народних речи па и целих фраза из народног језика.

Ключ розуміння
(одломци)

Хто хоче казання учинити, спершу має покласти з Письма Святого тему, котра є фундаментом всього казання, бо згідно з темою мусить ся повідати все казання, в котрому знаходяться три частини.

Перша частина – ексордіум, початок. В котрому казнодія приступ чинить до самої речі, котру має повідати, і сповіщає людям пропозицію свою, постановлення умислу свого, що постановив і умислив на казанні мовити і показати, о чім хоче казання мати, і просить Бога або Пречистую Діву о поміч і людей о слухання.

Друга частина – наррація, оповідь, бо в тій частині повідає вже казнодія те людям, що обіцяв повідати, вже показує ту річ, котру обіцяв показати. Та частина є найбільша, бо в ній все казання замикається, і до неї інші частини стягаються.

Третя частина є конклюзія, кінець казання. В тій частині казнодія припоминає ту річ, котру повідав у наррації і напоминає людей, щоб вони в такій ся речі кохали, якщо буде та річ добра, якщо ж зла, напоминає людей, щоб ся такої речі хоронили.

Ті три частини у всіх казаннях моїх обачиш, бо в кожному казанні моїм ексордіум, і наррація, і конклюзія починається од краю і од великої різаної літери. Для того так умисне учинив, щоб, те зрозумівши, міг сам легше і прудкіше казання учинити і повідати. (...)

Може хто спитати, де маємо взяти матерію, з котрої би казання могли учинити. Одказую, треба читати Біблію, житія святих, треба читати вчителів церковних – Василія Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Афанасія Феодорита, Іоанна Дамаскина, Єфрема та інших учителів церковних, котрії Письмо Святе в Біблії толкують, треба читати історії і хроніки о розмаїтих панствах і сторонах, що ся в них діяло і тепер що ся діє, треба читати книги о звірях, птахах, гадах, рибах, деревах, зелах, каменях і розмаїтих водах, котрії в морі, в ріках, в студнях і на інших місцях знаходяться і уважати їх натуру, власноти і скутки і те собі нотовати і апліковати до своєї речі, котрую повідати хочеш. До того читай казання розмаїтих казнодіїв теперішнього віку і їх наслідуй. Якщо ті книги і казання будеш читати, знайдеш в них достатечную матерію, з котрої можеш зложити казання на хвалу Божію, на одпор єретикам, на збудованння вірним і на спасіняя душі своєї...

ИВАН МАКСИМОВИЧ (ІВАН МАКСИМОВИЧ) (1651 – 1715)

Прво ученик а касније и професор Кијево-Могиљанске колегије. Био је игуман у разним манастирима, а на крају је постао чернъиговски архиепископ. Године 1700. је остварио жељу Лазара Барановича и основао је колегијум у Чењигову. При крају живота је по наређењу цара Петра I био пребачен у Тобољск и умро је као митрополит сибирско-тобољски.

Најзначајнија дела И. Максимовича су књиге: *Алфавіт рифмами укладений* (1705), *Богородице Діво* (1707), књига епиграма *Театрон* и књига *Вісім блаженств євангельських*. После смрти Барановича, Максимович је стао на чело чернъиговске књижевне групе.

Максимович је био прави мајстор филозофске и епиграмске песме. Усаврши је *вірш-причту*. Ипак, многи критичари сматрају да Максимович спада у ону групу украјинских песника XVII века који су се предали манији писања стихова. Писао је целе књиге у стиховима па су већ неки његови савременици приметили да таква књижевност нема посебну уметничку или другу вредност.

Алфавіт рифмами укладений
(пемсе из збирке)
Лучилось якось старцю

Лучилось якось старцю колись захворіти,
А брат один служилий хотів пожаліти,
До нього приступає: "Ти, може, голодний,
Не чуєшся на силі, ходити не годний?"
Пішов приготувати із борошна страву.
А мавши два горнятка, в них різну приправу
Заховував: в одному мед найсолодкіший,
Єлей смердючий в другім полину гіркіший.
Зварив належно страву, хотів присмачити
І трохи свого меду туди долучити,
Одначе помилився, поклавши єлею, –
Отак воно і вийшло з їжею тією!
Поніс до старця, хворий кушає в мовчанні,
А брат його вгощає при щирім стараннi.
Хоч гірко, то ковтає старий із терпінням,
А брат ще й доливає. Слабий із смиренням:
"Не можу, – каже, – їсти!" Вгодити брат хоче:
"Поїж, я так старався - це смачно, мій оче!
І я з тобою буду!" Коли ж він укусив:
"Ой-ой, мій оче любий!" – нараз заголосив,
Тоді упав на землю зі щирим смиренням,
Щоб прощення прийняти із благословінням.
Сказав старий: "Ти чесний, це я винуватий,
Бо, страву укусивши, лишився мовчати!" (...)

Колись один премудрий

Колись один премудрий прийшов був на річку,
Збагни, читачу, причту оцю невеличку!
Ріка та звалась Евріп; він глянув на хвилі,
Що гойдалися вільно – уразив їх силі.
Одні із хвиль угору тоді піднімались,
А іншії донизу, розбиті, спускались.
Він з того дивувався – як може це статись,
Що мертві, але в русі і можуть зміщатись
З одного місця в інше – у русі невпинні,
Хоча на одному місці, одначе незминні.
Про те він довго думав, долаючи подив,
Як змінюються-грають річковії води;
Про те він довго думав – і ввергся в пучину,
У вирі віднайшовши і власну кончину.

При тім гукнув він, перше, як в річку стрибнути:
“Беріть мене, глибини, бо вас не збагнути!”

Епіграми

З кожним ближнім не раджу надміру дружити,
Хоч не будеш радіти – не будеш тужити.

Тисячі людських облич, різні всі напрочуд,
І в людських шуканнях так – не одного хочуть.

Хоч світ цей сокрушиться, він увесь, не зникне,
Не стертий при падінні, ще буйніш розквітне.

Коли білу свою честь ти встиг почорнити,
Забагато треба вод – її одбілити.

В добрий час і друзі є, їх знайдеш багато, –
Хоч одного у лихий спробуй відшукати.

Добробут наче місяць, бо змінно він ясніє,
То більшає нестало,то щербиться й маліє.

Хоч у безмірних хвилях судно пробуває,
Під воду не пірнувши, ще біди не знає.

КИРИЛО ТРАНКВИЛИОН – СТАВРОВЕЦКИ (КИРИЛО ТРАНКВІЛІОН-СТАВРОВЕЦЬКИЙ) (? – 1646)

Није познато где и када је тачно рођен Кирило Транквилион-Ставровецки (назван још и Безбородий или Безбородько). После завршене школе ступио је у манастир. Извесно време је предавао грчки језик у Лавовској братској школи. Због сукоба са епископом Гедеоном Балабаном, Лавовско братство је распустило своје учитеље и К. Ставровецки одлази у братску школу у Виљну. Касније, 1614-1615. године Ставровецки је поново у Лавову – учествује у издавању Псалтира у штампарији Лавовског братства. Тих година се појављују његови филозофски и богословски радови: *Зерцало богословія* (Почаїв, 1616), у коме он даје први у украјинској богословској литератури догматски систем, и *Євангеліє учительне* (Рахманів, 1619), које је добило негативну оцену од врха православне цркве: сабор украјинске православне цркве на челу са митрополитом Јовом Борецким је осудио ову књигу. Из протеста Ставровецки је прешао на унију. Пре смрти је издао зборник песама и поука *Перло многоцінне*.

Перло многоцінне

Передмова до читача

Ласкавий читачу! Подобає вам наперед то відати, для чого автор важився піднімати так велику і тяжку працю около тої видатної книги, реченої "Перло многоцінне". Адже справді гідна такого титулу славного, бо ж перла родяться в глибині морській од блискавиці і з трудністю на світ виносяться. Так і тій книзі слова на честь, і славу, і хвалу імені Божому суть як перла многоцінні, рождені од молнії небесної, од світлості Духа Святого, в глибині небесної премудрості, а винесені нині в мир сей дольний, видимий високопарним і многозрительним умом моїм, на вічну радість і ненаситиму сладість душам христолюбивим. Христос є істинне веселіє любящим його. Відтак таку працю мою трудну з любовію прийми.

Насправді многими трудами та книга свята взяла своє совершенство, а особливо в поетицькім художестві. Боогословська річ і справді легша, якщо її просто писать, але під метрами Божькі речі трудні, і дуже трудні. Тілько той те знає, хто того ремесла заживає. То мене до тої трудної праці побудило читання речей Божьких і таємниць збавених, котрі суть почасти описані солодкою мовою під метри, а особливо для молодих, щоб ся заправляли гарячою любовію до хвали Божої і розрадуваною душею завше хвалили, благословили, благодарили, воспівали, величали Бога, Творця свойого...

А при тім і то потрібно відати тобі, ласкавий читачу, що ця книга видатна, хоча і здається малою в очах людських, але великі містить у собі таємниці, збавленню твоєму служачи. У цьому суть високого розуму богословського, що з єдиного віршика у два три слова може добрий казнодія повісти, і кротко зв'язную річ розповсюдити, і душі людські утішити словом Божим. Так же в школах майбутні студенти можуть собі з тої книги святої вибирати вірші на свою потребу і творити з них орації розмаїті часу потреби свої, хоч і на комедіях духовних...

А при тім читай о премудрості Божькій і людській, і душу твою утішай, а до неї ся поспішай, якщо хочеш і ти бути мудрим...

***

Хто Богу в світі заздрить, той щастя не має,
Незаздрому ж і праця його поспіває.
Не варто буйство і заздрість як добре приймати,
Невдячність – сліпоти то й без розуму мати.
Отак сліпець про сонце хоч знає – не видить,
А злий добро у світі без сорому гидить.
Ця злість сліпу заздроту не задовольняє,
А правду світовидну пітьма не здолає.
Бог світло нам мудрісне всім щедро дарує,
А хто його кохає, такого віншує.

Ликвидација аутономног статуса Украјине

1710. године остаци козачке војске за хетмана бирају П. Орлика (1710-1742), некадашњег генералног писара код И. Мазепе. Трудећи се да обезбеди себи подршку, Орлик ствара пројекат под називом „Пактови и устав права слободе Запорошке војске“ – споразум између хетмана, старешине и Запорожаца. Одредбе Устава *(«Пакти і конституція прав вольностей Запорізького війска»)* предвиђали су одређивање националног суверенитета, обезбеђење демократских права човека, јединства и узајамне законодавне, извршне и судске власти. У спољној политици предвиђен је савез са Шведском и кримским ханом. П. Орлик се залагао за нерушивост граница Запорошке војске, одређених још Зборивским споразумом.

У тадашњим историјским условима проглашење права имало је битан декларативни карактер. Орлик, кога је подржавао Карло XII улази у савез са Турском и Кримом и почетком 1711. године организује заједнички поход Запорожаца и Татара против руске војске у Украјини. Али, напад је био неуспешан и Орлик је био принуђен да се врати у емиграцију.

За време владавине И. Скоропадског јача контрола Москве над Украјином. За хетмана је изабран резидент – А Измајлов. 1715. године Петар I је укинуо избор старешине и пуковника. 1721. године Русија је проглашена за империју. По завршетку Северног рата, Петар I примењује мере за укидање аутономије Украјине. 1722. године створена је Малоруска колегија (1722-1727) на челу са бригадиром С. Вељминовим. Она се састојала од 6 руских официра и државног тужиоца и поделила је власт са хетманом. После смрти И. Скоропадског уводи се забрана за избор хетмана. Украјинска питања са Колегијом иностраних послова прелазе на руски сенат. Постављен по налогу, хетман П. Полуботок био је на челу борбе за остатке аутономије Хетманшчине и добио је од Сената потпуно ограничење функције Малоруске колегије. Али, средином 1723. године он је ухапшен и заробљен у Петропавловској тврђави, где је и завршио свој живот.

Смрт Петра I 1725. године и претња рата са Турском променили су политичку ситуацију у Русији. Под притиском О. Меншикова, који је био власник великих имања у Украјини, 1727. године Петар II је укинуо Малоруску колегију и дозволио је изборе хетмана. Он је изабрао Д. Апостола. Али, ускоро се појављују тзв. *«Рішительні пункти»,* који су одредили статус Украјине у саставу Русије. Притом се прво овај документ појавио у облику царског указа а не споразума. Хетман није имао право на дипломатске везе, старешину и пуковнике одређивао је император, сав приход од царине Украјине морао је да уђе у државну ризницу. Зато се говорило само о формалном обнављању аутономије, јер је ово и успорило целовиту интеграцију Хетманшчине у структури Руске империје. После смрти Д. Апостола 1734. године императорка Ана Јонивна (1730-1740) није дозволила да се изабере нови хетман и сву власт у Украјини предала је кнезу Шаховском и тзв. Управи хетманског уреда.

Средином XVIII века козачке старешине су почеле да се брину за обнављање хетманства. 22.02.1750. године одлуком Јелизавете Петровне Управа хетманске владе је распуштена и за хетмана је изабран К. Розумовски, млађи брат фаворита царице. Разумовски је успео да прошири аутономију Украјине, повративши њене послове из сената у стране колегијуме. Кијев и Запорожје су

поново подређени хетману. Розумовски је обновио и састав генералног старешине и суда. Али, 1754. године ликвидиран је један од најважнијих знакова аутономије – државна царина на граници између Хетманшчине и Русије. 1761. године Кијев прелази под директну царску власт.

Нова царица Катарина II, тежећи унификацији и централизацији државне управе, 1764. године после повратка Розумовског са молбом да уведе наследно хетманство и ширење његових права поново је укинула овај институт у Украјини. Сва власт је била сконцентрисана у рукама председника Друге Малоруске колегије (1764-1786) генерал-губернатора П. Румјанцева. Колегијум се састојао од 4 украјинске старешине, државног тужиоца, два секретара (Руса и Украјинаца). Почетком 80-их година укинуто је уређење пукова на некадашњој Хетманшчини. 1776. године Катарина II је укинула *слобідське козацтво* – већину имућних козака је по наређењу превела у хусаре, а део у сељаке. Старешине су добиле чин официра и статус племства. На територији слободских пукова створена је Слободско-украјинска губернија са центром у Харкову.

После потписивања Кјучук-Кајнарџијског мира Запорошка Сеча је изгубила значај војне тврђаве против турске и татарске агресије. Поред тога, козаци су активно учествовали као хајдамаки. Војска царског генерала Саве Текеље, враћајући се са Крима, изненада је опколила Сечу. П. Калнишевски – последњи кошовий отаман – капитулирао је и касније га је царска власт послала на Соловики. Козачке старешине су добиле чинове официра у руској армији. Значајан део козака преселио се на територије под турском влашћу и створио Задунајську Січ. 1781. године укинуто је уређење пукова и сотењ, а Лівобережжя је подељено на 3 намесништва – Кијевско, Черниговско, Новгород-Северско (касније Малоруско генерал-губернаторство). 1783. године украјинска национална армија која је садржала 10 пукова, претворена је у редовне пикинерске пукове по узору руске армије. Ове године кметско право је проширено на украјинско сељаштво. 1785. године излази „Жалувана грамота дворянству», према којој украјинско племство добија племенска права и привилегије.

У другој половини XVIII века у Украјини се одређује друштвено-политичко уређење, карактеристично за целу Руску империју. Сви органи украјинске државе били су дефинитивно уништени.

Улазак Северног Прицрноморја и Правобережне Украјине у састав Русије

Излазак Русије на Црно море био је проблем њене спољне политике током целог XVIII века. Турска је тежила да ојача свој утицај у Прицрноморју. 1768. године под притиском Француске, искористивши учешће Русије у гушењу Колијившчине, Турска јој објављује рат. Борбе су се водиле на копну и мору.

Руска армија је 1769. године заузела тврђаву Хотин и Јаши, 1770. године руски пуковник П. Румјанцев двапут је поразио Турке код Ларге и Кагула, руска флота је поразила турску у Чесменској бици (1770), војска под командом О. Суворова победила је турску армију код села Козлуџе (1771).

Украјина је постала центар концентрације и прегруписања руске војске, овде су се размештале службе важеће армије, састав провијанте, оружја и опреме, одакле се отпремао транспорт. Од Ливобережног козаштва формиран је корпус од

12.000 козака, а од житеља Правобережне Украјине – добровољни козачки корпус. У вежећу армију улазили су и Запорошци. 1769. година козаци су поразили турски одред код Вовча, учествовали су у биткама код Кинбурне, Хаџибеје, напали су Перекоп, освојили Кафу. 10.000 козака ангажовано је за изградњу тврђава, мостова, превоја.

Руско-турски рат 1768-1774. године завршен је потписивањем Крјучук-Кајнарџијског мировног споразума. Русији је припала Кабарда, део Керченског полуострва, Азов са земљама које му припадају, територија између Дњепра и Јужног Буга. Русија је добила право слободне трговинске пловидбе Црним морем, Кримско ханство добило је независност од султанске Турске, која је била дужна да још плати Русији надокнаду (контрабуцију) у износу од 4,5 милиона карбованаца.

Турска се није помирила са таквим стањем ствари и раширила је активну делатност у Криму и међу народима Кавказа. Као одговорна за то, Катарина II је 1783. године потписала рексрипт за укључење Крима у састав Руске империје. Турска је у почетку ово признала, али је одмах започела припрему за нови рат са Русијом.

За време руско-турског рата 1787-1791. године руска војска је освојила Очаков (1788) под командом О. Суворова, разбили су Турке код Фокшана и на реци Римњик (1789), освојили су тврђаву Измаил (1790). Следеће године потписан је Јашки мировни споразум, према ком је Русији припала територија између Јужног Буга и Дњестра, укључујући Очаков. Турска је дефинитивно признала припајање Крима Русији, као и границу преко реке Кубањ у Предкавказу. У овом рату учествовала је бузка козачка војска, која је због борбених заслуга почела да се зове *„військом вірних чорноморських козаків*».

Колонизација прицрноморских земаља почела је још пре ликвидације Запорошке Сече и припајања Криму. Први насељеници овде били су сељаци-бегунци са Хетманшчине и Правобережја, чији је број 1775. године износио 100.000. Поред тога, царска власт је колонизцијом обухватила и странце. 1752. године не обраћајући пажњу на протесте Запорожаца, део козачке земље био је предат неколико хиљадама православних Срба, који су организовали две колоније – *Нову Сербію і Слов'яносербію*. После њих су се појавили немачки досељеници.

1780. године почело је велико освајање севера. Племићи су добили по 1.500 десетина земље под условом да сваки део насели 25 сеоских газдинстава. Како би стимулисали сељаке, племићи су почели да чине уступке: паншчина је радила 2 дана уместо 4-5 недељно. Од 1786. године основни део досељеника сељака чинили су Украјинци са Правобережја. Нову земљу населили су Руси, Немци, Молдавци. Ова територија добила је назив Новоросија. Још брже од колонизације земље ницали су градови. 1776. године основан је Катеринослав, 1778. године Херсон, прва лука на Црном мору, 1783. године Севастопољ, 1784. године на земљи Кримског канства створена је Тавријска област. 1788. године настао је Миколајев, где се почело са изградњом бродова Црноморске флоте, 1794. године на месту некадашње тврђаве Хаджибей настала је Одеса, која је постала центар читаве јужноруске трговине. Градове су насељавали људи разних националности, али су предњачили Украјинци. Припајање Крима Русији имало је изузетан значај, како са стратешког становишта – елиминисање сталне претње татарско-турских напада, тако и са економског – власништво над налазиштима племенитих метала допринело је развоју индустрије.

Поред тога, значајан ударац добила је трговина са земљама Блиског Истока и Мале Азије.

У другој половини XVIII века пољска држава је преживљавала дубоку економску и политичку кризу, која је била у вези са растућом феудалном анархијом у државној власти, феудалним међусобним ратовима, који су пустошили земљу. Све ово створило је повољне услове за уплитање суседних држава – Аустрије, Прусије, Русије. 1772. године Пољска је први пут подељена. Русија је хтела да се обезбеди подршком Аустрије у рату са Турском и жртвовала је Галичину. Сама је добила Полоцко, Витебско, Мстиславско и део минског војводства. 1774. године Аустрија је узела од Молдавског кнежевства Буковину. 1793. године Пољска је по други пут подељена. Русији је припала Правобережна Украјина – Кијевшчина, Брацлавшчина, Волињ, Подоље, Минско војводство. Прусија је добила Гдањск и територију око река Варта и Рјисан. 1794. године распламсава се устанак под водством Т. Костјушка, који је угушила царска војска. После треће поделе Пољака, Русији су припали Западни Волињ, источни део Холмшчине, део Белорусије, Литваније. Северна Пољска са Љублином и Краковом припала је Аустрији. Прусија је добила Централну Пољску са Варшавом. На овај начин етничке земље нашле су се у саставу две државе – Руског и Аустријског царства.

Ослободилачка борба украјинског народа у другој половини XVIII века

Јачање феудалног и национално-религијског угњетавања изазвало је у Украјини талас устанака. Почетком XVII века јавио се нови облик антифеудалне борбе – покрет хајдамака (*гайдамацький рух*). Међу хајдамацима су се налазили козачка сиротиња, сељаци малограђани, православно духовенство. Одреди хајдамака деловали су на читавој територији Правобережја и користили су широку подршку становништва. Устаници су се борили за заштиту права православне вере, обнављања козачких слобода, ослобођења од племенско-магнатске зависности. У западноукрајинским земљама сељаци су такође одбили да одржавају паншчину, да плаћају порез, заузимали су племићку земљу. Ови народни осветници називали су се опришками. Најпознатији предводник опришака био је Олекса Довбуш. Заједно са братом Иваном 1738-1743. године он се активно борио против племства код Коломије. Касније је Иван прешао на територију Западног Прикарпатја, а Олекса је распламсао борбу у Северној Буковини и Закарпатју.

Опришковски покрет дуго је трајао захваљујући успешној организацији, тесним везама са сељацима, успешној партизанској тактици. У планинским условима одред Довбуша био је несаломив, иако је против њега ратовало 2.500 краљевских војника. 1744-1745. године био је период најактивнијег деловања народних осветника. Покрет опришака значајно је допринео јачању антифеудалног супростављања сељаштва. Али ни племство није спавало: Довбушева глава била је уцењена на значајан износ. 23.08.1745. године он је подмукло рањен и 24.08. је умро. Довбушево дело наставила су његова побраћа – В. Орфенјук, В. Бајурак, И. Бојчук.

Опришковски покрет био је тесно повезан са хајдамацима, чији је највећи успех постала тзв. Колијившчина.

1768. године пољски сејм под притиском Русије опозива одлуку о формалном изједначавању права православне и католичке цркве. На овај начин, Катарина II је израчунала да ће ослабити Пољску, испровоцирајући конфликт између краља и племства и прогласивши себе заштитницом православља. Као одговор на то племићи сазивају Барску конфедерацију под геслом заштите католичанства и племићких права. Почињу притисци против Украјинаца. На захтев пољске владе Русија почиње војна дејства против конфедераната, што је послужило као знак за устанак.

Иницијатор устанка православаца на Правобережју био је игуман Мотронинског тројицког манастира М. Значко-Јаворски. Максим Зализњак окупља устанике, међу којима су били и Запорошци, у Холодном Јару. За неколико недеља устанак је захватио Кијевшчину, Брацлавшчину, Подоље, Галичину. Хајдамаци су ослобађали сељаке од власти пољских господара, опозивали паншчину и друге облике израбљивања, образовали органе сељачко-козачког самоуправљања. Почетком јуна 1768. године устаници су опколили Умањ – један од центара пољске власти (панування) на Правобережју. На њихову страну прешао је уманski сотник И. Гонта са козацима, и град је капитулирао. Веће (рада) устаника је изабрало Зализњака за хетмана и кнеза смиљанског, а Гонту за пуковника и кнеза уманског. Тада је војска хајдамака бројала 16 сотењ.

Преплашена замахом Колијившчине, плашећи се ширења устанка на Ливобережје и Запорожје, царска власт је наредила руској војсци да се уједини наводно ради подршке хајдамацима, а стварно ради пружања помоћи пољској армији у ликвидацији устанка. У јулу 1768. године табор хајдамака код Умања био је опкољен и они су се предали. Остаци њихових одреда били су разбијени.

Вера у „доброг цара“, непостојање политичког искуства и културе, сложеност геополитичке ситуације условили су пораз Колијившчине. После овога руско самовлашће отворено је стало на страну пољског племства. Ликвидација Запорошке Сече лишила је сељаке последњих остатака слободе. 1789-1793. године одиграо се устанак у селу Турбаји, које је раније било у саставу Миргородског пука. Почетком XVIII века његови становници били су слободни козаци, а затим су их силом претворили у феудално зависне сељаке. Зато су становници Турбаја тражили обнављање својих права. 1788. године сенат је признао козачка права и привилегије за само 76 сељака од 2.000. Ово је изазвало велики револт. У јануару 1789. године сељаци су одбили да обављају паншчину и да плаћају порез у корист кметства.

Створена је сељачко-козачка самоуправа – *Громадська збірня* (друштвена, јавна окупљања). У јулу 1789. године устаници су убили кметове Базилевских и приморали су службенике земског суда да их све прогласи козацима. Устанак је трајао 4 године, пошто се царске власти, заузете око руско-турског рата и борбе са Француском револуцијом, он није тицао. Тек 1793. године, у село Турбај ушла је војска. Активним учесницима устанка је суђено и послати су у заробљеништво. Турбај је промењено у село Скорботне, а његови становници су пресељени у северне рејоне Украјине.

Антифеудални покрет друге половине XVIII века веома је утицао на друштвене процесе у Украјини, на образовање напредне мисли у оквиру украјинске интелигенције и припремио је терен за даље ослободилачко надметање.

Украјина за време владавине И. Мазепе

Крајем XVII века Лівобережжя постаје центар политичког и културног живота у Украјини. Ову област Украјинци зову Хетманшчина, а Руси – Малорусија. Старешине су фактички истиснуле регуларне козаке са највиших функција, и искључиле их из учешћа у власти, желећи да добију од цара посебне привилегије за себе. 26.07.1687. године козачко веће код Коломака бира генералног писара И. Мазепу за хетмана. Овде је потписан и нови споразум са Москвом – Коломацке одредбе: хетман нема право да смењује генералног старешину без дозволе цара. У Батурину се групише пук московских стрелаца, ради заштите Татара на југу граде се градови-тврђаве (Запорошци ово схватају као жељу за њиховим привилегијама). Истовремено чланови не дозвољавају руским војводама да се мешају у украјинске послове.

Следећег пута аутономија Украјине утврђена је у смањеном обиму. Поред тога, на рачун ограничења хетманске власти јачају позиције козачких старешина.

И. Мазепа је био високообразовани политичар. Знао је неколико језика, сакупио је богату библиотеку, ушао је у историју као велики мецена: захваљујући његовој помоћи сграђено је и рестаурирано више од 20 великих храмова, зграда за Кијево-Могиљанску колегију и др.

У спровођењу унутрашње политике нови хетман се ослањао на козачке старешине – делио им је земљу, средио порез, земљинско власништво. Трудећи се да ојача хетманску власт, И. Мазепа уводи нову категорију козачког старешине – *бунчукових товаришів* (побуњенике) који у потпуности зависе од њега.

У спољној политици, Мазепа се одрекао оријентације, како према Пољској, тако и према Турској и Криму. Пошто је тежио да сачува аутономију и прошири границе на југ и запад, спроводио је промосковску политику. Хетман је био близак пријатељ Петра I.

Крајем XVII века Мазепа са својом војском учествује у походима Петра I против Турске. Освојене су тврђаве Кизикермен, Исламкермен. Али, 1700. године Петар I потписује мир са Турском, започињући Северни рат са Шведском ради изласка на Балтичко море. Потписан је Константинопољски мировни споразум, према коме је требало да дњепровске тврђаве буду уништене. Азов је припао Русији, али она није добила излазак на Црно море.

Постепено Петар I увлачи Украјину у Северни рат. Још 1699. године после одлуке пољског сејма о ликвидацији козаштва на Правобережној Украјини, тамо се распламсава устанак под водством С. Самусја, С. Палија и А. Абазина. Они у неколико наврата траже помоћ од Русије, али је помоћ устаницима јавно била контрадикторна њеним спољнополитичким плановима, пошто је Пољска била фактички једини савезник Русије у Северном рату. 1704. године по наређењу Петра I пукови И. Мазепе са леве обале дислоцирани су на Правобережја. Устаници су ово схватили као помоћ Русије, али је хетман открио смисао ове акције: помоћ пољском краљу ради увођења реда у земљи. Зато устаници нису прекинули отпор и само је хапшење Палија и то што је Мазепа освојио главне градове Правобережја предвидело њихов крај. Мазепа се учврстио на Правобережју, повећао је број пукова, поделио земљу козачким старешинама.

Северни рат (*Північна війна*) још више је притискао интересе Украјине. На хиљаде Украјинаца гинуло је у походима, изградњи тврђава и нове престонице – Санкт-Петербурга.

1708. године Украјини је претио напад Пољске и Шведске. Мазепин захтев за помоћ Петар I је одбио. Постало је јасно да је даља централизација управљања у Русији и постојање Хетманшчине било неспојиво. Поред тога, учешће козака у Северном рату показало је да је њихова способност за ратовање мања од редовне руске војске. Када се прочуло да Петар I намерава да реорганизује козаштво и да хетмана замени руским намесником, узнемирили су се и старешина, и Мазепа. Овакве радње Петра I са правног становишта одвезале су руке Мазепи, јер је према условима из 1654. године Русија била дужна да пружа Украјини војну подршку. Због тога је Мазепа направио свој историјски избор и започиње преговоре са Шведском. Он обећава Карлу XII зимски смештај (*зимові квартири*) у Украјини за шведску армију, залихе хране и војну помоћ у замену за ослобођење Украјине од утицаја Москве. Крајем октобра 1708. године Мазепа из Батурина креће у сусрет Швеђанима. Касније је између Украјине и Шведске потписан споразум, на основу ког се гарантује слобода козака и неприкосновеност украјинских принципа. Позив Мазепе на устанак против руског цара није наишао на подршку сељака и козака, који су се бојали да поново падну под власт пољског племства. Зато је уместо обећаних 50.000 војника, Мазепа могао да поведе свега 2.000. Петар I креће у одлучујуће походе и примењује крајње мере. Окупља се Глуховско веће, на коме је изабран нови хетман, И. Скоропадски. Уништена је козачка престоница Батурин, а њени становници су потпуно уништени. Мазепину страну штите Запорошци под водством кошовог отамана К. Гордијенка, због тога Петар I 1709. године укида Запорошку Сечу.

Одлучујућа битка између противника одиграла се 27.06.1709. године код Полтаве. Војска Карла XII и Мазепе је разбијена и они се повлаче у Молдавију под власт Турске. Овде је 22.09.1709. године И. Мазепа умро.

Савез са Шведском и пораз у рату са Русијом безусловно су одиграли фаталну улогу у историји Украјине. Главни разлози неуспеха политике Мазепе су, пре свега, уска социјална база, на коју се он ослањао и, прецењене снаге Шведске. Ово је и условило немогућност очувања оптималне варијанте украјинске аутономије у најсложенијим унутрашњеполитичким и спољнополитичким условима.

Листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни

Моє серденько, мій квіте рожаний!

Сердечно та теє болію, що надалеко від мене їдеш, а я не можу очиць твоїх і личка біленького видіти; через сеє письменко кланяюся, всі члонки цілую любезно.

Моє сердечне кохання! Прошу і вельми прошу, будь ласка зо мною побачитися для усної розмови. Коли мене любиш, не забувай же, коли не гнобиш – споминай же. Спомни мої слова, що любить обіцяла, на що мені і рученьку біленьку дала.

І повторне і постократно прошу, назначи хоч на одну мінуту, коли маємо з тобою видітися для спільного добра нашого, на котре раніше згоду свою була дала. А заки теє буде, пришли намисто з шиї своєї, прошу.

Моє серце кохане! Сама знаєш, як я сердечне, шалене любю вм.; іще нікого на світі не любив так. Моє б теє щастя і радість було, щоб нехай їхала та жила у мене; тільки ж я уважав, який кінець з того може бути, а головно при такій злості і заїлості твоїх родичів. Прошу, моя любонько, не відміняйся ні в чім, як уже непоєднократ слово своє і рученьку давала; а я взаємне, поки жив буду, тебе не забуду.

Моя сердечне кохана, найліпша, найлюбезніша Мотронько! Вперед смерті на тебе сподівався, ніж такої в серцю Вашім відміни. Спомни тільки на свої слова, спомни на свою присягу, спомни на свої рученьки, котрі мені не раз давала: "що мене – хоч будеш за мною, хоч не будеш – до смерті любити обіцяла".

Спомни наостаток любезну нашу бесіду, коли ти бувала у мене в покою: "Нехай Бог неправдивого карає, а я – хоч любиш, хоч не любиш мене – до смерті тебе, відповідно до слова свого, любити і сердечне кохати не перестану, на злість моїм ворогам". Прошу і дуже, моє серденько, яким небудь способом побачся зо мною: що маю з вм. далі чинити. Бо вже більш не буду ворогам своїм терпіти, оконечну помсту вчиню, а яку, сама побачиш.

Щасливіші мої письма, що в рученьках твоїх бувають, ніж мої бідні очі, що тебе не оглядають.

Дума

Всі покою щиро прагнуть,
А не в один гуж тягнуть,
Той направо, той наліво,
А всі браття – то-то диво!
Нема ж любові, нема ж згоди
Од Жовтої взявши Води;
През назгоду всі пропали,
Самі себе звоювали.
Єй, братиша, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І річами керувати!
На корабель поглядімо,
Много людей полічімо,
Однак стернюк сам керує,
Весь корабель управує.
Пчілка бідна матку має
І оної послухає.
Жалься, Боже, України,
Що не вкупі має сини!
Єден живе із погани,
Кличе: "Сюди, отамани!

Ідім матки рятувати,
Не даймо їй погибати!”
Другий ляхам за гріш служить,
По Вкраїні і той тужить:
“Мати моя старенькая,
Чом ти вельми слабенькая?
Різно тебе розшарпали,
Гди аж по Дніпр туркам дали.
Все то фортель, щоб слабіла
І аж в кінець сил не міла”.
Третій Москві юж ґолдує,
І їй вірно услугує;
Той на матку нарікає
І недолю проклинає;
“Ліпше було не родити,
Нежли в таких бідах жити!”
Од всіх сторон ворогують,
Огнем, мечем руїнують.
Од всіх нема зичливості,
Ані слушной учтивості;
Мужиками називають,
А підданством дорікають.
Чом ти синів не учила,
Чом од себе їх пустила?
Ліпше було пробувати
Вкупі лихо одбувати!
Я сам, бідний, не здолаю,
Хіба тільки заволаю:
“Ей, панове енерали,
Чому єсте так оспали?
І ви, панство полковники,
Без жадної політики,
Озмітеся всі за руки,
Не допустіть гіркой муки,
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагів, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте,
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!

Ой горе, горе чайці-небозі

Ой горе, горе

Чайці-небозі,
Що вивела чаєнята
При битій дорозі
Киги! Киги!..
Діло приспіло,
Прийдуть женці жати,
Діток забирати...
Киги! Киги!..
Злетівши вгору,
Прийшлось втопитись
В Чорному морю!
Киги!..
Ой чайка в'ється,
Крилами б'ється!
Чого ж їй літати?
Чого ж їй кричати?
Киги! Киги!..
Злетівши вгору,
Прийшлось втопитись
В Чорному морю!
Киги!..
Як їй не кричати?
Як їй не літати?
Дітки маленькі,
вона ж їм мати!
Киги! Киги!..
Злетівши вгору,
Прийшлось втопитись
В Чорному морю!..
Киги!..
Ой діти, діти,
Де вас подіти?
Чи мені втопитись,
Чи з горя убитись?
Киги! Киги!..
Злетівши вгору,
Прийшлось втопитись
В Чорному морю!
Киги!..

Летописни стил

Традиције староруског писања летописа показале су се довољно продуктивним и за украјинске књижевнике друге половине XVII-XVIII века. „Летописни стил" овог периода у основи је средњовековна методологија историографије, у којој остају актуелне компоненте водеће историографије као

зачеци више узрочности „земаљске“ историје и неструктурност објекта писања летописа – локалне емпиријске чињенице несистематски су се уводиле у текст. Летописна „техника“ обухватала је одређене клишее погледа на свет и специјалне пријеме, од којих су најзначајнији били: реминисценције глобалне схеме библијске историје (тема вавилолонских кула, мисија Јафета и његових синова као обавезних елемената екскурса у далеку прошлост Словенства); доминација лапидарног неутрално-чињеничног стила излагања, употреба хронолошке мреже ради механичког подчињавања чињеничном материјалу.

Управо наведени постулати били су летописна, односно средњевековна методологија историографске књижевностиа, која се појављивала у различитим историографским жанровима. Што се тиче летописа друге половине XVII-XVIII века, то су била дела, у чијој се основи налази хронолошки принцип излагања и одсуство потпуног сижеа. Од свих историографских токова у летописима је у највећој мери као предмет издвојен „летописни стил“, мада се не могу сви они убројати у њега.

Обавештења летописаца о неким догађајима веома често су остављена без пропратних конкретних информација, које их прате у реалности, уколико за ауторе није постајало разумевање контекста и потребе за процедуром образложења. Основни напори летописаца сводили су се на просту фиксацију чињеница, чији је скуп стварао текстуалну основу сижеа дела. За састављаче летописа такође није постојао проблем избора и квалитета информације, коју је скривало окружење – социјално, политичко, културно, економско, природна средина, уколико је оно садржавало чињенице на начин на којих су „дошли“ до њих. Ово се може илустровати одломком Међугорског летописа (1608-1700) за 1654. годину, у којој јасно иступају хронолошки спојеви, који повезују различите догађаје у један ланац: „Године 1654., месеца јануара, 6. дана, хетман Богдан Хмељницки са војском запорошком и целе Украјине поклонио се цару московском, Алексеју Михајловичу. Исте те године Москва је у Кијев ушла са многобројном војском. Те године, 2. августа у среду у подне сунце се страшно замрачило, и сви су се чудили великом чуду“.

Како би се видело историјско лице сопственог народа, летописци, као и неки тадашњи историчари понекад су осећали потребу да погледају у старозаветно огледало, односно да се окрену библијској историјској традицију. Сличну употребу становишта видимо, посебно, у Черниговском летопису (у редакцији Ивана Јанукшевича обухвата историјске догађаја Украјине од далеке прошлости до 1765. године), чији аутор почиње од Адама. На примеру посебних записа овог летописа истражује се таква карактеристика летописног стила, као што је истовременост и фрагментарност осветљавања догађаја, недостатак развијене процедуре анализе. Посебно, у таквом кључу уписане су чињенице које се односе на других десет година XVII века.

У неким деловима Черниговског летописа, који имају проширени описни карактер, истражује се тенденција (карактеристична за летописни стил уопште) спајања информација о догађајима, услед чега су изостајале њихове међусобне карике. Слично пропадање грађе историјских чињеница смањивало је њихову тачност и доводило је до сигурног смањења акцената значења. Истовремено у појединим сличним чланцима, који обухватају догађаје прве половине – средине

XVII века, прилично се разликује „реторизација“ излагања. Овај моменат се јавља посебно у вези са препевом, за средњовековни витешки епос популарног мотива витешког јунаштва, исказаног у служби сизерена. По таквом кључу осликан је лик хетмана Петра Конашевича-Сахајдачног, који је према летопису, стигавши 1621. године до Хотина у помоћ краљевићу Владиславу, као ненамерно остварио грандиозан подвиг: „Ударио је на турску војску у поноћ, и посекавши хиљаду педесет три Турчина, пробио се до краљевића, пао пред њим на земљу, поздрављајући га“.

Емотивна експресивност ауторског стила још се боље истиче у одломку, посвећеном Зборовској бици 1649. године. У њему је идеја поштовања краљевске власти одевена у рухо високе патетичности и изузетне сентименталности. Слични ефекат настаје, посебно, захваљујући употреби таквих стилских фигура, као што су реторичка питања, ускличне реченице, као и сликовитости завршне сцене, изграђене по принципу контраста – заклети дојучерашњи непријатељи одједном постају људи доброг срца: „И плакао је сам краљ, сенатори и Хмељницки веома дуго“.

Почињући од средине првих 10 година XVIII века текст Черниговског летописа значајно мења стилистику (њега је писала већ друга особа). У први план иступа својеврстан статистички извештај о догађајима – уздржавајући се од директних процена, аутор наводи тачне бројчане податке о губицима зараћених страна, као и о освојеним трофејима. Он се труди да осветли сигурну чињеницу на широком историјском тлу, да истражи његову узрочну условљеност. Тако, описујући догађаје из 1723. године, у вези са заробљавањем, по наређењу Петра I Павла Полуботка и других козачких старешина, аутор летописа се придржава таквог плана приповедања: осветљава предисторију питања, почињући од позива вођа аутономиста у Петербург и давања изјаве о очувању старих украјинских права и слобода; обављање политичке истраге овог питања од стране званичних органа; детаљан „протокол“ околности хапшења Полуботка и његових другова; репресије према козачким старешинама, који су се растурили по Украјини.

Стилске трансформације жанра писања летописа потврђује летопис Мгарског манастира (сачуван је до нашег доба у фрагментима – у хронолошким оквирима 80-х година XVII – 70-их година XVIII века). Његов аутор скоро да није излазио ван манастира, концентришући се на вођење својеврсне књиге привредне форме, која је посвећена изградњи манастира, као и бележењу неких догађаја, који су се претежно односили на општу црквену историју. Летопис Мгарског манастира скоро не излази из оквира свакодневних описа. Истовремено се у њему појављује и проширено разрађује тема личних доживљаја аутора. На тај начин, у овом случају, ради се о цртама, које није познавало традиционално писање летописа.

Уопште, писање летописа била је битна црта украјинске историографије друге половине XVII-XVIII века. Сигурну представу о степену распрострањености овог жанра историјске књижевности у тадашњој Украјини може дати то, да је само међу сачуваним писаним споменицима Галиције познато само неколико десетина летописних записа, као и низ завршених летописа – летопис Подгородецког манастира (1585-1729), Добромиљски летопис (1648-1700), Записи из околине Лавова (1512-1740), Тисменичански записи (1608-1749), Городенковски записи (1648-1765), Записи Павла Свидзинског (1648-1768), Перемишљански летопис

(1712-1788), Поморјански записи (1711-1770), Записи Григорија Гаванског (1737-1791). У набројаним радовима највише се употребљавао летописни стил: лаконична обавештења о сушама, мразевима, најезди инсеката, земљотресима, другим природним катаклизмама, случајни записи о војним и политичким догађајима. Летописци су се концентрисали претежно на њима савременим догађајима, само су се неки од њих, најобразованији, враћали у прошлост. По правилу, политички догађаји у овим споменицима груписали су се око главних историјских догађаја – долазак у Галицију 1648. године војске Б. Хмељницког, освајање Камјанец-Подољског 1672. године од стране Турака, присилно увођење 1700. године црквене уније.

Уопштено, летописни стил у некој мери присутан је практично у свим најважнијим историографским споменицима Украјине друге половине XVII-XVIII века; кијевском „Синопсису“, „Кројници“ Феодосија Софоновича, „Опширном синопсису руском“ Пантелејмона Кохановског, хроници Леонтија Боболинског, делима Григорија Грабјанке и Самијла Величка, „Кратком опису Малорусије“, Лизогубивском летопису, делима Петра Симоновског, Александра Ригељмана, збиркама Степана Лукомског и Василја Рубана.

Историјска дела традиционалистичке (летописне) методологије

У другој половини XVII века појављују се радови «историјског стила». Они су се разликовали по одређеном степену концептуализације историјских догађаја у хронолошким оквирима горе наведене теме, описно-догађајним нивоом уопштавања чињеница историјског постојања, логично подређени структуром и сижеом. Аутори оваквих радова осетно су тежили ка средњовековној или, другим речима, летописној методологији историјске књижевности. Реч је о употреби у овим делима универзалистичке схеме библијске историје, концепције Божје воље као општег метода објашњавања опште историје, предњачење чињеничног изношења над логичко-каузалним, огромна пажња посвећена је хронолошком принципу организације емпиријског материјала.

Типично дело историографских токова, који се разматрају је «Хроника» Феодосија Софоновича (обухвата догађаје историје Украјине од најстаријих времена до 1673. године). Црте чисто историјског стила књижевности у овом делу појављују се међу другима у композицијског грађи. Она се оснива на светској периодизацији историје: Кијевско и Галичко-Волинско кнежевство; украјинске земље под владавином Великог Литванског кнежевства; као и Речи Посполите; ослободилачка борба украјинског народа против пољско-племићке владавине.

Софонович се прихватио књижевне обраде извора и њихове прагматичне употребе. Тако, радећи над највећим по обиму делом свог рада «Хронике о Руси», где је главни извор био летопис Нестора и хроника М. Стријковског, аутор није само дословно преписивао текст ових споменика, већ га је и скраћивао, прихватио се амплификације, уносио је своја опажања, увео је у текст хронике Стријковског хронолошку мрежу староруског летописа. Мада не јасно, ипак је у делу Софоновича опредмећено политичко становиште аутора – идеја снажне монархијске власти, осуда црквене уније, оријентација на савез са Русијом.

Истовремено, стваралоцем «Хронике» владали су стереотипи летописне методологије. Он је дао одговарајући данак свеобухватној концепцији историје (која је проистицала из библијске традиције), пошто је започео свој рад од времена потопа и стварања вавилонских кула. Наведени догађаји управљали су Софоновичем за полазну тачку генеалошких студија на тему етногенезе словенских народа. Он је писао о митским Русу, Чеху, Леху, као праоцима Руса, Чеха и Пољака, увео је сиже о озлоглашеним предностима Александра Македонског Словенима, односно следио је популарну, још од времена Јана Длугоша, концепцију пољске историографије.

У «Хроници» се дешавају многобројни примери позитивног изношења чињеница без њиховог усаглашавања са општим контекстом. У таквим случајевима «спајање» разноврсних садржинских блокова одвијало се захваљујући процедури хронолошког рашчлањивања текста, чије је формално изражавање био рефрен типа «те године». Овакав чисто летописни методолошки алат очигледно настаје из следећег одломка «Хронике»: «Године 6612. Владимир је дао своју ћерку за грчког царевића Алексејевича цариградског. Те године Свјатополк кнез кијевски, дао је своју ћерку Предилаву за краљевића мађарског. Те године родио се Свјатополку син Брјачислав. Те године митрополит Микифор постављен је на митрополитански престо. Те године умро је Вјачислав Еропол чич. Те године послао је Свјатополк Путјату са војском и Владимир сина свог Јарополка, а Олег сам пошао је у Минск против Глеба, повевши и Давида Всеславича, али не победивши, вратио се назад».

Без обзира на различитост изворне основе «Хронике о земљи Пољској», осветљавајући догађаје краја XVI – почетка 70-их година XVII века (односно аутору савремени догађаји), Софонович је потцењивао цитирање изворног текста и није користио позивања. Уместо тога, он се радо упуштао у горе наведену методику хронолошког монтирања текста.

Дело Софоновича утицало је у одређеној мери на украјинске историографе XVII-XVIII века. Оно је послужило као један од извора писања „Летописца“ Дворецких (око 1673-1675). Чињенично стање рада Софоновича посебно је обележено на компилацијама П. Кохановског („Хронограф“ 1681), и „Опширни синопсис руски“ (1681-1682), у којима такође важно место заузимају идеје руковођења и потискивање сижеа историјско-религијског садржаја. Одређена позајмљивања из „Хронике о Руси“ карактеристична су за кијевски „Синопсис“ издања 1678. и 1680. године, Черниговски летопис, дело Г. Грјабинке.

У периоду, који се разматра, веома популарно дело у Украјини и ван њених граница био је кијевски „Синопсис“. Први пут је рад изашао из штампе у Кијеву 1674. године (ауторство није тачно утврђено). Надаље су излазила нова издања отприлике тридесет пута са одређеним допунама. Тако, у трећем, последњем, ауторском издању 1680. године појавили су се неки нови одељци, који детаљније говоре о кнезу Јарополку, победи Дмитрија Донског над Мамајем, укључен је такође материјал о најновијим (за аутора) догађајима – походи турско-татарске војске у Украјину 1677-1678. године (Чигиријски походи). „Синопсис“ су користили тадашњи украјински историографи. До изласка у свет „Кратког летописа“ Михајла Ломоносова он је био једини у Русији приручник из историје.

Кијевски „Синопсис“ (реч је о трећем издању књиге 1680. године) фактично је постао прво дело у украјинској историографији, у чијој је историјској и

политичкој концепцији у потпуности доминирала идеологија руске самодржавности. Између осталог у књизи су мотивисане династијске претензије царизма на Украјину и читаво старо руско наследство, као и искључиву политичку улогу у словенском свету. Придржавајући се тадашњих историографских правила, аутор кијевског „Синопсиса“ одредио је главну тему и идеју дела: „Синопсис или кратки зборник од различитих Летописаца, о Почетку Славено-Руског Народа, и Првобитних Кнежева Богоспасног града Кијева о житију светог Благоверног Великог кнеза Кијевског и Целе Русије Првог Самодршца Владимира, и о Наследницима Благочестија Државе његове Руске, чак до Пресветлог и Благочестивог Господара нашег Цара, и Великог кнеза Федора Алексејевича, Свих Великих, и Малих, и Белорусије Самодршца“. Дакле, из велелепних формулација наслова произилази да је аутор кијевског „Синопсиса“ разматрао политичку историју украјинског и руског народа као једини ток и истовремено као облик реализације самодржавне идеје.

„Синопсис“ се разликује како јасном концептуалном усмереношћу, тако и довољним тематским и структурним поређењем. У осветљавању аутора најстарије историје Словенства истражује се његова тежња ка свеобухватности, одређивању глобалних проблема, као и тумачења историјских чињеница на основу средњовековне историографије. Потврда овоме може бити, посебно, таква формална компонента дела, као што је тематска рубрикација. Она садржи, између осталог, такве сижејне блокове-подтеме: „О почетку древног словенског народа“, „О имену и о језику Славенском“, „О слободи или ослобођењу Славенском“, „О три стране света које се зову Азија, Африка и Европа, укратко Извештај“, „О Азији“, „О Африци“, „О Европи“, „О народу руском, или својствено Руском, и „О Говору, или Називу његовом“, „О народу Сарматском, и о Говору његовом“, „О Мосоху Прародитељу славенороуском и о племену његовом“.

У тексту кијевског „Синопсиса“, посвећеног догађајима политичке историје старе Кијевске државе, као и каснијег периода, чува се подела појединих сижеа на подтеме. На пример, ово се тиче материјала, у којима фигурира кнегиња Олга: „О владавини велике Кнегиње Олге у Кијеву“, „О првом походу Олге на Древљане“, „О другом походу Олгином на Древљане“, „О походу Олге у Цариград и о њеном Покрштавању“. Дакле, очигледно је то да дати историјски споменик обједињава у целину не формална хронолошка мрежа, већ тематски принцип композиционе градње дела, које се разликује груписањем материјала око кључних питања, као и њиховог поаспектног рашчлањивања.

За разлику од већине претходника, аутор кијевског „Синопсиса“ веома често се позива на текстове коришћених материјала, наводећи притом аутора, редни број дела, страну и друге полазне податке. У кијевском „Синопсису“ такође позивање на основни извор ове књиге – хронику М. Стријковског, дела других пољских историчара. Ја. Длугоша, М. Кромера, А. Гванјине, византијског историчара XI века Зонара, црквеног историчара Цезара Баронија, Нестора-летописца.

Уопштено, стил историјског мишљења аутора кијевског „Синопсиса“ одликују црте средњовековног становишта. У књизи је опредмећен тип историзма, који се базира на библијској објашњавајућој схеми историје. Идејна доминанта је идеализација монархијског облика власти. Настављајући Стријковског и придржавајући се средњовековне историографске традиције, аутор кијевског

„Синопсиса“ почињао је причу о историјским коренима Словенства од времена Ноја и понављао је распрострањене у историјским радовима тривијалне тврдње о ратовању, храбрости и победи Словена, њихово добијање привилегије од Александра Македонског за „слободу и земљу“. Демонстрирајући својеврстан критицизам, он је називао неуверљивима теорије порекла називе руског народа од града Роси (недалеко од Новгорода); истоимене реке; русе косе становника. Уместо тога, стао је на тачку гледишта, да је део Словена добио назив „Рус“ услед „расејавању“ на европским просторима.

Аутор кијевског „Синопсиса“ користио је ауторитет свештенске историје такође за образложење својих политичких становишта. „Дајући“ сво наследство Старорускоj држави под спектар руског цара (утврђивање царске протекције над Украјином 1654. године разматра се у књизи као „природно царско његово присвајање“), он се ослањао на причу о Масоху како би дошао до моралне, природно-правне првобитности међу Словенством, носитеља имена овог библијског претка. Он је видео у настанку „богоспасоносног града“ Москве ситуацију која је предњачила, Божији знак – услед тога „име Мосоха у Народу Руском се задржао“. У књизи се наводило да је са настанком имена Мосоха код Руса-Московљана дошло до подизања њихових владара на виши, сакрални степен власти. Ако се дода да се у кијевском „Синопсису“ цар сматра „Рода Руског Главом“, онда ће постати очигледно исповедање аутора у књизи идеала монархијског облика владавине, карактеристично за политичке мисли Византије. Битан елемент историјске концепције аутора кијевског „Синопсиса“ је такође и то, што је он подржавао идеју московских публициста XV-XVII века о наслеђу власти од старих кијевских кнежева московским.

Летопис Самовидца

У летопису Самовидца наставља се изједначавање, као и у одређеној мери дифузија летописног и „историјског“ жанра. Део дела, који обухвата период од 1648. и приближно до 1677. године заснива се претежно на историјском стилу излагања: аутор се придржава логичко-узрочне доследности у расветљавању догађаја, његове историјске приче имају наслове, завршен изглед и логичну узајамну везу. У неким случајевима Самовидац излази ван граница годишњег описа и дотиче се чињеница каснијег времена. Други део летописа (хронолошки доведен до 1702. године) повезан је са летописном традицијом. Догађаји и чињенице у њему одабрани су несистемски и изложени су по хронолошком принципу. У овом својеврсном дневнику-летопису нема хронолошког јурења напред, уколико, судећи по овоме, Самовидац у тренутку писања није знао ни наставак догађаја, ни њихов завршетак. Прича аутора стално се прекида другоразредним убацивањима.

Самовидац је осмишљавао чињенице прошлости у категоријама свакодневне свести и није одлазио за догађајним нивоом одражавања историјског постојања. Једноставан и без сувишних украса приповедачки начин излагања Самовидца, који се ослања на догађајни, делимично догађајни-каузални опис, не претендује на колико-толико усклађен књижевни дискурс. Он је лишен богатства стилских фигура, реторичности, цитирања и апарата позивања (сем мизерних изузетака, које у овом случају можемо изоставити). Аутор летописа није оставио извештај о

изворној основи, коју је користио, као и о принципу историјске књижевности (као и о називу дела и себи). Сматра се да је Самовидац користио сопствене кратке белешке о догађајима 1648-1672. године у Украјини, мале регистре, хронике и друге документоване материјале, такође се ослањао на приче очевидаца и непосредних учесника догађаја, усмена саопштења. Све ово даје извештају летописа карактера уникатног историјског извора – чињенице наведене у њему често не постоје у другим изворима или се у њима тумаче другачије.

Узимајући у обзир сличну специфику ауторског начина писања Самовидца, питање о његовом историографском методу је пре свега питање о процедури коришћења чињеничног материјала и врсти историјског мишљења аутора, који се нису јавно опредметили у летописном тексту. У вези са овим постаје интересантно како Самовидац користи историјске податке „из других руку“, односно оне, са којима се упознао захваљујући посредовању писаних споменика, или усменим предањима. Посебно се ово односи на фрагмент летописа, у коме је осликана историја са краљевском повластицом козацима да буду слободни, чије је усвајање помогло Б. Хмељницком да подигне козаке на борбу против пољске власти и да распали ватру Народно-ослободилачког рата. У овом сижеу одиграло се одвијање реалних догађаја, повезаних са козачким изасланством у Варшаву (април 1646. године), услед чега је настао поверљиви усмени договор Владислава IV са изасланицима из Запорожја о учествовању козака у поморском походу против Турака и израда чамаца са тим циљем. За то је краљ обећао козацима да ће обновити њихове слободе, проширити регистар и дати друге повластице.

Самовидац је уопштено веома тачно направио историјску конкретну страну овог догађаја. Он је нагласио два тренутка – краљевске санкције за стварање козачке флоте, као и тајни карактер комуникације Владислава IV са својим поданицима. Према његовим речима, сотник Б. Хмељницког и „познати перејаславски козак“ Иван Иљаш добили су од краља „писмо, или повластице за израду чамаца за море, без знања крунисаних хетмана“. У даљем излагању Самовидац је повезао краљевске повластице „за израду чамаца слободних козака“ са „козачким слободама“, „староседелачким правима“ („са овом повластицом Хмељницки је пошао ван својих територија и упознао је козаке да слободни козаци имају повластицу краља, његове милости, коме је много козачке војске почело да одлази“).

Истовремено Самовидац је укључио у свој рад, сличну народној, причу о добијању наведених повластица. Сходно томе, после познатог конфликта Хмељницког са Чаплинским због хутора Субота будући хетман Украјине „се трудио да испуни ту повластицу, коју је дао краљ, његова милост за израду чамаца слободним козацима, да угости, што је и доказао, пошто му се код куће у гостима налазио Иљаш Ормјанчик перејаславски и од њега је желео да сакрије ту повластицу, напио га је, узео је кључ од њега, послао је свог изасланика по тој повластици, коју је дао краљ, његова милост Владислав Четврти, коме је и донео његов изасланик“.

Уопштено, у методи коју је Самовидац користио код обраде практичног материјала разликује се како механичко стварање историјске чињенице (непосредно другим изворима), тако и његово ауторско тумачење.

Летопис Самовидца разликује се од дела Грабјанке и Величка, у којима подаци о повластицама Владислава IV козацима не стоје садржински одвојено у тексту, већ су густо уплетени у ланац ауторског приповедања, што је резултат њихове књижевне обраде. Код Грабјанке, на пример, ова краљевска повластица је подељена на два документа: основни – грамоту, коју је према верзији историчара, добио Барабаш (за аутора је то повластица за козачку слободу, чију суштину он преноси реторичким питањем: „ако сте Козаци војници храбри, имате мач и снагу и шта вам онда брани да постанете оно што јесте?), као и другоразредни – писмо Владислава IV Иљашу, посвећен теми израде козачких чамаца. Види се да је у тумачењу овог писма Грабјанка садржао смисаоне акценте у поређењу са оценом ове повластице Самовидца. Истовремено у стилистици обојице аутора, без сумње, могу се видети линије додира. Како би се уверили у то, довољно је да се упореде одговарајући одломци обојице аутора. Код Величка сиже о повластицама Владислава IV козацима издвојен је у посебну новелу са заоштреном фабулом, у којој уопште није нашла место тема „чамаца“.

Веома приближно Самовидац је пренео садржај Зборовског споразума из 1649. године. Он је издвојио само неке моменте садржаја, сличне једном од тамних чланова споразума (које су формулисали козаци у току преговора са супротном страном, ипак су ушли у коначну његову варијанту у другој редакцији). Аутор летописа завршава карактеристику Зборовског споразума сакупљеним информацијама са свих страна о начину да се плати хорди.

Дакле, Самовидац је мало водио рачуна о тачном стварању садржаја документа, ограничавајући га причом на нивоу гласина. Због тога, са тачке гледишта летописца изостали су тачни чланови споразума, који, посебно одређују број козачке војске и начин сачињавања регистра, као и они који су се посвећивали религијским питањима. Узимајући у обзир велику осетљивост аутора летописа према теми религијских притисака, непостојање у делу сећања на такве сижее наводи на помисао о неупућености Самовидца у аутентичан текст Зборовског споразума. Види се да је код Грабјанке методика обраде текста овог споразума знатно савршенија (чак због тога, што Грабјанка такође избирљиво прилази сачињавању чланова уговора и није се придржавао тачних формулација).

Притом, Самовидца су мало интересовале процедуре темеља, повезане са изворном основом. Зар није због тога он обратио своју пажњу на Березневе одредбе 1654. године, Андрусивско примирје 1667., украјинско-руске одредбе, које су се доносиле у вези са бирањем хетмана, и друга важна документа. За Самовидца извори су пре свега материјал, од кога он плете нит ауторске приче, а не потпуни културно-историјски споменици.

Самовидац није анализирао језичко-стилистичке карактеристике извора, није узимао у обзир историјски контекст. Дакле, аутор летописа је типични представник историографије, у чијим делима изворна основа није опредмећена јавно. Према суштини, она се у потпуности трансформисала у ауторску причу, или, највише, има облик слободне приче.

Самовидац је излазио ван оквира сличне методике само онда, када је сам наступао у улози „првог извора“, односно када је записивао сведочења о догађајима, ослањајући се на лично проматрање (такође у оном делу рада, где се позива на књигу „Жезло владавине“ Симеона Полоцког и цитирао је ово дело).

Централна тема летописа Самовидца је Народно-ослободилачки рат. Истовремено у овом нема неке јасно изражене идеје, која би композиционо обједињавала дело (не рачунајући хронолошки принцип излагања). Аутор летописа тежи да се придржава неутрално-информативног осветљавања догађаја. Ипак такво емотивно-застрањено излагање често се крши пристрасним оценама „агената историје“ – хетмана, „черни“, козака и њихових противника, уколико су њихове радње противречиле представама аутора о праведности. У сличним случајевима чињенице су „руководиле“ аутором, што је доводило до контрадикторних или тенденциозних оцена од стране Самовидца оних или других историјских личности. Тако, у једном случају он пише да је Богдан Хмељницки „козак који се разуме у послове козачке војне, и добар је на писму“, а у другом, констатујући чињеницу пораста славе хетмана и признавања његових успеха на међународном пољу после првих великих победа, изводи закључак да је то довело „до велике уображености хетмана Хмељницког“. Самовидац се радије окретао теми уништавања материјалних вредности, пустошења, пљачкања „значајних“ слојева друштва „монаштвом“ и спољашњим непријатељима (аутор летописа осуђује све који су проливали крв, мучили људе и чинили својевољу, без обзира на њихов социјални статус). Што се тиче политичких становишта Самовидца, он је отворено симпатисао монархијску власт – било да је то био пољски краљ, било московски цар. Он није сматрао Украјину независном од иностраних држава.

Уопштено историјско мишљење Самовидца одређивало се категоријама „земаљске“ узрочности. Тема Божје воље у његовом делу, пре свега имала је значај традиционале формуле етикете. Аутор летописа објашњавао је разлоге историјских догађаја углавном околностима историјског постојања и људским мотивима.

Про початок війни Хмельницького

Початок і причина війни Хмельницького є єдино від ляхів на православ'я гоніння і на козаків обтяження. Тоді бо їх, незвиклих панщину робити, на службу замкову обернено: в городі до хандоження коней старостове держали, в дворах грубу, тобто піч, палити, псів хандожити, двори замітати, і до інших незносних діл приставляли. А й ті, котрі зоставали козаками реєстровими, – то над ними полковникове, шляхта, панове, од гетьмана насилані, були, котрі за їх вольності бинамній не дбаючи, але яко могли, їх смиряли, легце поважаючи. Плату, яка постановлена була на козаків від короля, його милості, і Речі Посполитої, по золотих тридцять на рік – теє на себе одбирали, з сотниками ділячись, бо сотників не козаки обирали і настановляли, але полковники – кого хотіли з своєї руки, жеби їм зичливими були. Також полковникове до всякої домової незвичайної роботи пристановляли. А як в поле пішовши, який козак дістане у татар коня доброго, то віднімуть, з Запорожж я через поля дикі з яструбом, орлом альбо хортом козака бідного шлють в городи з подарунком якомусь панові, не жалуючи козака, хоча б і загинув. Знову зась, хоча б якого язика татарського піймали козаки, то з язиком татарським полковник якого жовніра свого, на кого ласкавий, вислав до гетьмана коронного, а козацькую відвагу потлумляли.

В городах тая була кривда, же не вільно козакові в домі своєму жадного напитку на потребу свою держати: не тілько меду, горілки, пива, але і браги.

Котрі козаки на рибу ходжували за пороги, то на Кодаку на комісара рибу десяту давали. А полковникам особливо треба було давати, і сотникам, і осавулові, і писареві – аж до великого убозтва козацтво прийшло. Хоча б і син козацький – тую ж панщину мусив робити і плату давати. Таке-то над козацтвом було. (...)

В Чигирині місті мешкав сотник Богдан Хмельницький, козак розторопний в ділах козацьких воєнних, і у письмі біглий, і часто у дворі королівському в посольстві будучий. І під час бутності своєї з козаком значним переяславським Іваном Ілляшом (а той Ілляш був барзо зичливий королеві, його милості) і упросили письмо, альбо привілей, на роблення човнів на море мимо відомідть гетьманів коронних. Що і одержавши, теє скрито держали від полковників у Переяславі. А під той час у вишіменованого Хмельницького підстаростий чигиринський Чаплинський відняв хутір з пасікою і млином на Урочищі Суботові, півтори милі від Чигирина, і за той хутір посвар став Хмельницькому з підстаростим. І Хмельницький, видячи, же його вічисті добра від нього ґвалтом видрано, старався фортелем, жеби той привілей, даний від його милості короля на роблення човнове вільне, козакам дістати. І маючи в домі своєму в гостях Ілляша, і в нього звідавшись о схованю того привілею, ключ од нього, п'яного, узявши, послав посланця свого по той привілей. І так з тим привілеєм Хмельницький за пороги пішов і козакам ознаймив, же на вольності козацькі має привілей короля, і до нього много війська козацького почало ся горнути.

Сама війна року 1648

На початку того року, взявши відомість, що вже купа немала війська зібралася на Запорожжі, до Хмельницького приставши, зараз зі всіма військами коронними панове гетьманове – так коронний Миколай Потоцький, яко теж і польний Калиновський – притягли на Україну до города Черкас. І так зараз по Воскресінні Христовим гетьманове короннії висилають війська немалії водою Дніпром у човнах, посадивши посполу з козаками і піхоту німецьку. А землею, полем посилає гетьман Потоцький сина свого Стефана з комісаром козацьким, приказавши оним, жеби йшли просто на Запорожжя до Січі зносити Хмельницького альбо осадити його військом.

Хмельницький, узявши відомість о наступленню вісйьк коронних, не вижидаючи на Запорожжі приходу їхнього, але переправившись з військами татарськими немалими, пішов навпроти військ коронних. І спіткавшися у полях, коло урочища Жовті Води, осадив каштелянича Стефана Потоцького і комісара козацького з їх військами. А війська, котрі йшли Дніпром водою човнами, минувши городи і не доходячи порогів, старшину, зостаючу при них, і піхоту німецьку в човнах вибили і покидали в Дніпро. І послали своїх посланців до Хмельницького – і тоді по них прислав Хмельниціцкий орду, і орда, на свої коні їх побравши, привезла на Жовті Води, де посполу того війська коронного доставали. Тоді військо козацьке, яке зоставалося при тих військах коронних, видячи, же вже і теє військо, яке йшло водою, зостає при Хмельницькому і орді – і тії усі з війська коронного пристали до Хмельницького і орди, і на теє ж військо коронне почали бити, і кілька днів без перестанку тая війна тривала. І військо, осаджене будучи в степах, не можучи витривати, рушило табором звідтіль до Княжих Байраків

оборонною рукою, уступаючи назад до городів, але в тім відході не пощастилося їм, бо, не допустивши їх до Княжих Байраків, почала орда з козаками табір їхній розривати. А в ті Княжі Байраки запровадивши козацьку піхоту, покопали рови – і так усе теє військо розбито, в неволю побрано татарську, і каштелянчича Стефана Потоцького взято, і він в молодих літах на Запорожжі живот свій скінчив, бо Хмельницьких його, не даючи татарам, на Запорожжя до Січі відіслав, і там він від ран помер. А інші паненята в неволю пішли татарську. (...)

Походи гетьмана Мазепи

Року 1689-го. Зараз противко весни, у великій піст, притягли війська великі з Москви з боярином Василієм Васильєвичем Голіциним і іншими боярами. З ними і гетьман війська Запорізького Іван Мазепа вийшов шостої неділі в піст великий перед Воскресінням Христовим з усіми полками городовими і охочими, і потягли до Самари. І там знявшися з військами їх царських величеств, переправившись через Самару, потягли, простуючи до Перекопу мимо Січі, не займаючи турецьких городків на Дніпрі. І ті війська орда зустріла за миль двадцять на Гайшинах, і за ними йшла, з боків докучаючи. Відтіль за миль дві спіткали двох султанів, звідти йшли до Чорної Могили, де ночували, а коли відтіль ішли, хан сам спіткав у двох милях від Чорної Могили. І там була потреба велика, і там убито сина ханського і сина бейського перекопського. А орда, відвернувши від полку Стародубівського і Прилуцького, скочила на полк Сумський і Охтирський, і там шкоду велику вчинила. Відтіль рушили до Каланчаку, а хан пішов до Перекопу. І з Каланчаку, переночувавши, на Трійцю під Перекоп прийшли з полудня, і як там переночували, хан вислав на згоду. І не досягаючи Перекопу, хоча військо і охоче було до приступу, бояри рушили назад, з наріканням усього війська, і простували до Дніпра. І їм білгородська орда зразу докучала по сторонах, хапаючи найборзій московських людей. І прийшовши до Самари-города, тяжчі гармати москва позоставляла, а військо по городах розпущене було. І гетьман до Батурина прийшов зараз по Святім Петрі.

Того ж часу, неділь дві тілько відпочинувши, по указу їх царських величеств гетьман Іван Мазепа на Москву пішов з полковниками ніжинським, чернігівським, миргородським і гадяцьким, маючи при собі козаків з п'ятсот. І прийшовши туди, застав на Москві замішанину, щось противного противко великого государя царя Петра Олексійовича, але наших гетьмана з козаками ласкаве прийнято і відпущено, здарувавши від їх царських величеств. А війська наші козацькі стояли коло Дніпра на залозі від татар до повороту гетьманського, аж до Святої Покрови. Того ж часу за бунти на Москві бояр значних потрачено: Голіцина, Шакволитового, Неплюєва й інших немало страчено – і за той похід, же, Перекопу не достаючи, вернулися, там много людей потративши і кошту царського немало.

Летопис Самијла Величка

Летопис Самијла Величка је постао етапни догађај у историји украјинске историографије. Ово је било прво фундаментално историјско дело, у коме се систематски користи огромна грађа извора за специјалну тему. Нико од

украјинских историографа ни до Величка, ни за време целог XVIII није овладао у потпуној мери методом његовог излагања, који се базирао на принципима целовитости прилаза објекту проучавања, концептуализације емпиријског материјала, развијености и самосталности ауторског приповедања, које се ослања на чињенице, често су били предмет критичке анализе. Методика историјске књижевности коју Величко користи чини његово дело чињеницом историјске књижевности, која се налази између радова „историјског стила“ као „уметности“ историје, претежно реторичке, и историјских трактата са избегавањем чињеница, јасно означеном концепцијом са обележјима метода критике изворне базе.

Рукопис Величка је подељен на три тома. Први том завршава се са 1659. годином (сходно хронолошким оквирима основног извора, који је аутор ставио у његову основу, - историјске поеме С. Твардовског „Домаћи рат“). Други том обухвата догађаје од 1660. до 1686. године, а трећи од 1687. до 1700. године. Очигледно је таква подела направљена касније, пошто поделе у оба ова тома имају заједничку пагинацију. Дело Величка почиње као наставак дневника М. Титловског, затим се умеће опис овог аутора пољско-турског рата 1620-1621. године, даље иде део универзала Ја. Остјанина, превод са пољског језика дневника Ш. Окољског 1638. године са допуном Величка. Рад историчара није сачуван у потпуности. Судећи по неким ауторским напоменама, у њима су се описивали догађаји у најмању руку од краја XVI века. У аутографу летописа изгубљено је неколико почетних листова првог тома, недостаје такође крај првог, почетак петог, као и другог, трећег и четвртог дела, који су обухватали период од 1648-1652. године. У другом тому недостају два листа, а у трећем је највећи губитак недостатак завршетка.

Наслов првог тома формулисан је у складу са тадашњим историографским каноном – у облику развијене анотације, која обухвата пунктирано оцртан садржај дела, ауторску оцену најважнијих догађаја, изворну основу, метод, податке о аутору, место и датум писања.

Метод историјске књижевности Величка настаје како из његовог изражавања у вези са датим предметом, тако и опредмећених у тексту истраживачких приjема. Набрајајући у предговору дела изворе (поема С. Твардовског „Домаћи рат“, књига С. Пуфендорфа, дневник С. Зорке), аутор је формулисао такође методику њихове употребе: попуњавање чињеничних карика једног дела материјалима другог; тематска усмереност и изборност читања извора, тачно стварање њиховог садржаја; узимање у обзир субјективног карактера историјских дела („сваки је човек лаж“).

У процесу излагања материјала Величко је често правио неке напомене о изворима и понављао је правила коришћења извора, које је одредио у уводу. Тако, приступајући разматрању историјских догађаја после 1680. године, он је навео да се међу његовим „нацртима“ појавио само један рукописни лист (написан на пољском језику), који је сматрао делом „руског дневника“. У примедби у вези са обрадом дневника предговора руских изасланика са пољским сенаторима (мај 1680. године) историчар је наглашавао тематско-одабрано коришћење изворне базе.

Захваљујући познавању велике грађе извора, историчар није био сувише заслепљен „бљеском“ књижевне традиције. За разлику од претходника, у његовом делу изразито иступају елементи критичког прилаза историографским

споменицима и документованим материјалима. Посебно, у низу случајева Величко је критички користио дело С. Твардовског. Тако је он упростио оптужбе пољског аутора на адресу козака и Б. Хмељницког у вези са распламсавањем ратних догађаја од стране Пољака, који су довели до Батоске битке 1652. године. Имајући на свом располагању материјале козачких летописа, Величко никада није кориговао фактичке податке поеме Твардовског. Истина, он је ово радио веома опрезно, углавном се ограничавајући на једноставну констатацију неподударања међу изворима. На пример, додирујући питање о хронологији Батоске битке, он је сматрао да је Твардовски датира 1653. годином, а козачки летописи 1652. Притом је оставио ова обавештења без коментара.

Са тачке гледишта усвајања „технике" критичког метода историјске књижевности од стране Величка за пример је он направио упоредну карактеристику два писма поручника Јоана Ернеста Грабе из Тилже (град Тиљзит, Источна Прусија) кијевском митрополиту Варлааму Јасинском (од 4. и 10. фебруара 1693.) и недатираног писма Јоана Филипа некој духовној особи из Кијева. Истраживачка процедура коју је користио Величко сводила се на то, што је, као прво, он утврдио садржинску и идејну истоветност сва три писма (осуда господе; величање православља; жеља адресата да пређе на страну православне цркве). Као друго, полазећи од тога, да у писму са потписом И. Филипа није наведено пребивалиште аутора и да не постоји датум, Величко је тежио да разјасни ова питања на основу садржински међусобно повезаних момената горе наведених епистоларија. Са овим циљем он се узда у „речи и године у другом и овом трећем писму наведене", односно на сличност њиховог садржаја и постојање заједничког хронолошког показатеља: у другом писму И. Грабе реч је о три године, које су прошле од када је он окренуо своје став ка православној цркви. Слична по садржини је према садржини досетка у писму И. Филипа, ипак његов аутор је „пре две године учинио доброчинство". На основу овога Величко је извео закључак да је последње писмо написано раније од оба претходна, и да је послано из истих крајева, као и прва два писма. Претпоставке у вези са тим да су И. Грабе и И. Филип једна особа, историчар није потврђивао и није упрошћавао („то је непознато" – напоменуо је он у овом контексту).

Као историчар Величко је тежио да створи по правилима барокне реторичке уметности грандиозну слику ратних подвига и искушења, славе и издаје, заслепљење пристрасношћу јунака и неизмерних људских страдања, који су пали на терет украјинског народа у време великих друштвених катаклизми – Народноослободилачког рата и Рујине. Отуд, посебно, потреба за аутора да изражава своје мисли у високом стилу, као и да се придржава одговарајућих канона у вези са предговором: основаност мотива, који су потакли аутора да се лати пера, представљање потешкоћа и величине догађаја.

Наведена карактеристика ауторског начина Величка видно је утицала на његов однос према изворној основи. Реч је о навођењу у делу историчара докумената, које је створио заиста сам аутор „према мотивима" оригинала. Такав субјективни стил стварања садржаја документованих споменика предвиђао је оно, што је аутор давао њиховој књижевној обради, битно кршећи својим умецима и начином читања аутентичног садржаја докумената. Очигледно је да је поред одређених књижевно-идејних мотива, њега на то потакло још и непостојање

довољно потпуних копија извора. У овом смислу историчар је означио да се са многим папирима Б. Хмељницког („о тадашњим делима и догађајима, монарха који су се држали са стране и владаоца кореспонденције“), који су били садржани, према његовим трврдњам у дневнику Самијла Зорке, он упознао визуелно и није их копирао.

У документа, чије се књижевно препричавање граничи са ауторском мистификацијом, спада писмо Б. Хмељницког из Запорожја пуковнику Барабашу (17. децембра 1648. године); писмо Б. Хмељницког из Запорожја крунисаном хетману М. Потоцком (29. децембра 1648. године); универзал Б. Хмељницког испод Беле Цркве становништву целе Украјине (јуни 1648. године); писмо И. Виговског из Чигирина Запорошцима (16. септембра 1657. године); одговор Запророжаца на наведено писмо И. Виговског (25. септембра 1657. године); писмо Запорожаца Ју. Хмељницком (17. септембра 1662. године); писмо Запорожаца П. Дорошенку (30. јануара 1666. године) и низ других.

Као илустрација тога, како су ауторски умеци Величка могли да се ослањају на аутентични садржај документа, је „Белоцрквени универзал“ Б. Хмељницког који је садржан у летопису. Једни истраживачи су сматрали овај документ истинитим (посебно М. Максимович, В. Антонович, Д. Багалиј, П. Клепацки), други су наводили супротно (Г. Карпов, М. Групевски, М. Петровски, Ја. Дзира). На крају, у историографији постоји компромисна тачка гледишта у вези са овим питањем, која се оснива на томе да је Величко дао прави универзал на књижевну обраду (С. Томашевски, И. Крипјакевич).

Ако се полази од претпоставке да је у основу „Белоцрквеног универзала“ стављен реални историјски документ, треба знати, да је излажући га у свом делу, Величко проучавао садржинске интерполације. Уколико се упореди садржај „Белоцрквеног универзала“ са текстом његовог документа према папирима С. Кушевича, пада у очи да код Величка нема важних концептуалних основа позиву Б. Хмељницког. У његовом тексту налазе се следеће одредбе документа, које постоје код Кушевича:

а) акценат на антикозачкој политици уреда Речи Посполите („Чак војни покушај Реч Посполита нам је одредила недавно као неуспешан, и ми у оквиру краљевства губимо козачку храброст, док само на Црном мору, где је несигурност од Турака, козачки народ расте, шири се и живи“);

б) мисао о уништавању од стране руководећег режима традиционалног за Украјину самоочувања и положај политичког уређења („Пољаци су ставили себи за свети циљ своје политике да завладају нашим поретком самоуправе и избора и постављају изнад нас руководиоце, како где, не због тога да би они указивали грађанима и сељацима на бољитак, већ само због тога да би силом могли да задрже градове“);

в) заокружавања од стране Б. Хмељницког свог државног и политичког креда („Што се мене тиче, нећу жалити ни живот, ни снагу, спреман сам на сваку опасност, све ћу дати само за општу слободу и мир, и душа моја неће скоро бити мирна, док не остварим свој циљ, који је моја највећа жеља“; „Ја већ на основу толико примера знам да је слобода најмање сигурна када нисмо у жалости и када немамо непријатеља, а најлепше је бранити се када си спреман и под притиском“).

У оном делу документа Кушевича, који се укршата са садржајем

„Белоцкрвеног универзала“, који је представљен у делу Величка, такође су присутне битне несугласице. Тичу се оне теме оружане борбе. Поводом тога у тексту Кушевича изложена је „теорија устанка“: оружана борба се разматра на плану инструменталности (поред ње не постоји начин за стицање слободе). Такође се одређује стратегија оружаног устанка: „Никада нећете наћи начин да победите Пољаке, уколико сада не скинете у потпуности јарам управника и не остварите слободу, ону слободу, коју су наши очеви крвљу извојевали, и дођете у неприступачна места у Дњепровској долини“; „За сву ту кривицу не постоји други начин, него да се Пољаци сломе снагом и награде смрћу“; „Било би веома добро, када би још једном против Пољака, без одлагања, удружено, једним ударцем ударили козаци и сељаци. Чини ми се да је то часније, лепше и сигурније, када Пољаци чују челик у сопственој средини, када им свакодневно пред очима буду непријатељи, видеће како се добијају и самим страхом освајају градови – тек тада ће омрзнути рат, вратиће слободу козацима, како би имали мир“.

У „Белоцрквеном универзалу“, који је изложио у свом делу Величко устанак се разматра као истинска чињеница и наводе се само аргументи за његово оправдање (основни међу њима: кршење старих права „козако-Руса“; притисци на украјинско становништво, посебно религијски; постојање правне санкције за устанак – повластица Владислава IV козацима). Уопштено у универзалу под редакцијом Величка постоје следеће главне иновације у поређењу са текстом Кушевича: а) неаутентични потпис хетмана – „Зиновиј“, коришћење у титули израза каснијег времена у вези са Украјином – „на обе стране Дњепра“ (на шта је пажњу обратио још Г. Карпов); б) широки излети у стару украјинску историју; в) подсећања на Чаплинског, догађаје код Кумејка 1637. године, подгревање религијске чињенице; г) опис „Божијих знакова“, који су наговештавали победу устаницима.

На крају, треба рећи о идејним и садржинским доминантама, које су биле карактеристичне за оба ова текста (како је добро приметио С. Томашевски, утврдити између њих директне паралеле није могуће). Како бисмо их приказали, треба урадити упоредне текстуалне анализе одломака, који имају садржинску сличност. Стил излагања одломака, поред општих неслагања чињеничне основе, структурне грађе и начина аргументовања, карактеристичан је због постојања одређених сличних садржинских и формалних обележја. Реч је о таквим параметрима текста, као што су тематска и идејна истоветност; слично обележавање једних те истих историјских реалија; реторичка полеђина и инвективе. Уколико се са ове тачке гледишта анализирају одломци, може се приметити, да су оба оријентисана на историјску традицију, која је фокусирана на јуначку праксу предака – носилаца слободе и ратне победе. Истовремено Величко даје овом аспекту нешто конкретнији историјски спој, такође и знатно јача мотив поштовања краљевске власти.

За разлику од текста Кушевича, у коме је дат детаљан опис притиска на украјински народ, Величко се ограничава на њихово уопштавање. Симптоматично је ипак, да је и у првом и у другом случају сачуван смисаони низ угњетавача и потражитеља, у које се убрајају Пољаци и Јевреји.

Теза о својевољи козака и украјинског становништва и немогућности да они побољшају политички и правни положај легитимним метадама, која се широко

развија у тексту Кушевича, фактички не постоји у „Белоцрквеном универзалу“ под редакцијом Величка. Истовремено оба одломка су обједињена темом смањења достојанства козака. Притом код Величка ова тема има дургачији ауторски акценат. Реч је о ауторовом наглашавању племићког достојанства козака, које се смањује (идеја племићког достојанства козачког положаја, пре свега старешине, која је била водећа у делу Величка).

Тематско подударање оба одломка види се у томе што они чине однос парне опозиције: слобода – смрт.

Дакле, постојање одређених садржинских и идејних додирних тачака међу разматраним варијантама „Белоцрквеног универзала“ (према општем неподударању текстова обе варијанте) даје основу да се претпостави да су и Величко и Кушевич користили неки „апокрифски“ или аутентични изворни материјал. У тексту Величка постоје несумњиви ауторски умеци, који изражавају политичку оријентацију историчара. Истовремено у његовом тексту нема неких добитних, са тачке гледишта реторичког излагања, сижеа, који постоје код Кушевича (пре свега материјал о политичком и државном креду Б. Хмељницког). Све ово указује на то да је за време писања свог дела Величко користио „Белоцрквени универзал“ по сећању или је имао на располагању само кратке одломке из њега.

Величко је књижевно обрадио документа (или једноставно их „монтирао“ према сопственом нахођењу) како би сконцентрисао пажњу на кључне историјско-правне, политичке и моралне аспекте своје концепције (правоснажност Народноослободилачког рата, оправдање савеза са истоверном Русијом, осуда унутрашњих несугласица). Што се тиче најширег корпуса документованих материјала, који су према садржају мало одговарали за „реторизацију“ и текстови које је Величко имао у пуном обиму, историчар их је укључио у своје дело без великих измена. Реч је о тачкама међудржавних споразума, „члановима“, који су се потписивали у вези са избором хетмана, краљевска писма, одломци из законика сејмова, патријаршијске грамоте и папири других црквених хијерарха, низ хетманских писама, званичних релација такође.

У овом случају уместо књишких ауторитета, које су традиционално узимали историчари за основу писања дела, Величко је у великој мери дао документоване материјале, чијим је језиком разговарао са читаоцем. Они су код њега добили службену улогу: обављали су функцију ауторског текста, органски се уплићући у сиже. Управо у реалној фактологизацији дела и покушају да се употреби метода критике споменика лежи то важно покретање, којим је украјинска историографија XVIII века захвалила делу Величка.

Према нивоу „ишчитавања“ извора, односно стварања његових садржинских компоненти и стилистичких карактеристика, процедура обраде од стране историчара „не реторичких“ документованих материјала била је веома висока. Истовремено на њу је још увек падала „сенка“ традиционалне историографске праксе (реч је, посебно, о недовољно строгом стварању садржаја извора). Како би се предметније упознали са карактеристикама рада Величка са документованим текстовима, пореди се грамота цара Олексија Михајловича о поштеди од 27. марта 1654. године која постоји у „Сказанији“ упућена старешини и целој Војсци Запорошкој са њеном копијом, која је изложена у „Актима, који се односе на

историју Јужне и Западне Русије“.

Уколико се пође од претпоставке да је Величко користио квалитетан списак извора, доводи се у питање закључак о веома слободном понашању историчара са текстом документа. О томе сведоче видна оштећења историјске целовитости и правног садржаја дате грамоте о поштеди услед тога што је аутор заменио одређене речи, испустио реченице и чак читаве пасусе.

У „Сказаније“ није ушло још неколико важних одредби датог документа. Међу њима су они који су одређивали хетманска наређења. Ови примери кршења историјске целовитости и „слова“ царске грамоте старешини и целој Војсци Запорошкој не могу се без упозорења ставити на терет Величка, пошто остаје непознат оригинал, који користи историчар, преписујући грамоту. У то време набројана су одступања од текста документа, који је дат у „Актима ЈЗР“, који се могу наћи и у делу Петра Симоновског. При томе код овог украјинског историчара друге половине XVIII века такође постоје лексички обрти, који понављају текст „Сказанија“, а ипак противрече тексту „Архиве ЈЗР“. Са друге стране, код Симоновског нема неких карактеристичних за „Сказаније“ особености стварања садржаја грамоте. Овај историчар, за разлику од Величка дао је пуну царску титулу и осавременио је стилистику извора. Пре тога је Симоновски наводио у свом делу текстове докумената Березневих одредби из 1654. године, који не постоје у „Сказанији“, односно не може се тачно тврдити да је Симоновски позајмио грамоту Олексија Михајловича старешини и целој Војсци Запорошкој из дела Величка (мада за такву верзију постоје одређене основе).

Ако пођемо од тога да су оба историчара користила један исти оштећени првобитни извор (или међусобно сличне спискове грамоте), ауторско мешање Величка у текст документа у облику избацивања читавих смисаоних блокова и мењање његовог садржаја постаће у најмању руку хипотетичко. Зато и у овом случају нема основа за тврдњу да је Величко апсолутно тачно стварао језичко-стилистичке и садржинске параметре текста. На такву мисао наводе разлике између текста грамоте Величка и њене редакције, које се садрже у делу Симоновског и „Акту ЈЗР“. Ове разлике не могу се објаснити само карактеристикама списка грамоте, које је користио историчар. Тако је аутор „Сказанија“ испустио пуну царску титулу. Сличан прилаз он је демонстрирао и приликом писања титуле Б. Хмељницког – неколико пута изоставио је термин „хетман“, који је био у аутентичној грамоти. Сигурна стилска различитост преписивача грамоте појавила се у замени редоследа речи у реченици; у писању украјинске транскрипције речи; пропуста неких делова реченице и измене падежних завршетака речи.

Наведене карактеристике методике коришћења извора, које су карактерисале „техничко“ оруђе Величка као историчара, у мањој или већој мери опредмећени су у већини докумената, које је он укључио у своје дело. Да бисмо се уверили у то, довољно је да се вратимо на текст универзала хетмана Ивана Самојловича од 10. маја 1672. године, који је Величко преписао, који је адресован на старешину, козаке, вијтр, бурмистре и читаво становништво. У датом случају стилске иновације и смисаоне смернице извора условљене су сигурном врстом историјског мишљења Величка, а нису били само резултат његових случајних грешки као преписивача. То потврђује књижевна обрада од стране историчара неколико одломака из наведеног универзала.

Слично књижевно „чешљање“ текста универзала, употреба скраћеница и увођења конјектура доводили су до одређеног смањења његових смисаоних акцената. Последица такве праксе били су и историјски губици, у вези са нетачним преношењем садржаја докумената и двозначном употребом специјалне терминологије. На крају, тако важан елемент документа, као што су датум и потпис, историчар је дао удаљавајући се од оригинала.

Дакле, у ауторском стилу Величка могу се издвојити два основна момента: 1) метод ауторског изражавања у форми „докумената“, односно приближно препричавање и варирање садржаја аутентичних историјских споменика, умеци у дело „под документ“; 2) принцип усаглашавања језика аутора и извора, њихово узајамно прожимање као резултат чега предметна значења докумената добијају конотативни смисао. У овом случају Величко прилично коректно „ишчитава“ текст извора (не излазећи, притом, ван граница устаљене историографске парадигме). Са повећавањем строгости наведене процедуре требало је да то постане научна норма. Као што је указивано, централна тема за Величка су историјски догађаји у Украјини средином и друге половине XVII века. Истовремено у појединим случајевима он је обављао излете у далеку прошлост, прилично се дотичући неких аспеката етногенезе украјинског народа и чињеница из историје Староруске државе. Сличне ретроспекције њему су служиле као својевстан инструмент историјске идентификације Украјинаца, приказивања њихове историјско-културне и етнополитичке оригиналности. Таква ауторска методика историјске књижевности условљавала се потребом политичке и правне основаности основне политичке идеје књиге, која је била манифестована у њеном наслову – ослобођење Украјине „од тешког пољског јарма“ услед „рата козачког са Пољацима“ и добровољно потчињавање Б. Хмељницког „монарху руском“.

Величко је веома доследан у ономе што се тиче питања територијалног распада старе Кијевске државе и њеног историјског права наслеђа Украјином. У „Белоцрквеном универзалу“ који је садржан у летопису (у коме су изражена политичка и историјска становишта самог Величка) набројане су старе земље, које су освојили Пољаци и „провинције наше Сарматске Козакоруске, од Подоља и Волоха до Висле и чак до самог Виљна и Смоленска, које су имале своје дуге и широке границе тачније; Кијевску, Галицку, Лавовску, Хелменску, Белску, Подољску, Волинску, Премишљанску, Мстиславску, Витепску и Полоцку“.

Из наведеног одломка произилази да је Величко разматрао државу Б. Хмељницког законитим наслеђем Старе Руси. Ову идеју он изводи и у следећем поглављу књиге где је реч о слању хетманских универзала „у Малорусију, која настаје на обе стране реке Дњепра“. Притом је ареал ширења наведених универзала које је Величко заокружио (од Беле Цркве до Полона, Лавова, Камјанец-Подољског; од Перејаслава до Чернигова, Стародуба, Гомеља, Борисова, Бихова, Могилева „и даље“) он сматрао као вечиту територију и природну сферу интереса Украјинске државе, управо је одавде Б. Хмељицки очекивао „долазак војске украјинско-малоруске“.

Дакле, одређујући територију Украјинске државе као „знамениту и велику на обе стране реке Дњепра“, Величко се удаљава од категорије национално историјског наслеђа, појма континуитета у историји и идеје соборности. Историчар је разматрао територију Правобережја, које је као резултат Андрусивског примирја

из 1667. године између Русије и Пољске ушло у Пољску, као вечите украјинске земље, а Дубно, Лавов, Броди, Жовку и друге тамошње градове назвао је „руским“. Величко је сматрао за потребно да подвуче да је ову мисао он узео из књишких ауторитета (реч је о књизи И. Гаљатовског „Ризница потребна“).

У моделу историзма, којег се придржавао Величко, појам старости и традиционалности у историјском постојању даје се атрибутима политичко-правне легитимности и моралног ауторитета. Са погледом на то православна вера, например, устаје у „Сказанији“ као нераскидива компонента историјског наслеђа, које се јача ауторитетима крститеља Русије – апостола Андреја Првозваног и кнеза Владимира. Величко се бавио сличном основаном процедуром такође и онда када је напуштао тему престижности историјског порекла украјинског народа. Истина, схема етногенезе коју је он предложио испоставила се недоследна и унутрашње супротна. Тако, прилагођавајући својим потебама популарну у пољској историографији XVI-XVII века теорију сарматизма, историчар је изводио из једног сарматског корена Русе и Пољаке, а њиховом „исконском сопственом браћом“ сматрао је Кимерце, Ските и Хазаре. На другом месту „Сказанија“ аутор је истицао на хазарском родослову Украјинце, називајући их „Русо-Хазарима“, „Хазаро-руским народом“. Негде се Величко приклањао мисли о скитском току у етногенези „козако-руског народа“.

Основно, по чему се разликују политичка становишта Величка је доследан аутономизам, истицање изузетне политичке улоге козаштва и његовог племства (подвлачећи положај козака до нивоа племства, историчар их истовремено разграничава од „простих“ посполита). Прихватање од стране Украјинске државе протекције руског цара, аутор „Сказанија“ је сматрао историјски оправданим, мада је реално оцењивао негативне моменте овог акта. Он је осуђивао распарчавање територије Украјине као последицу Андрусивског примирја 1667. године, напад царизма на традиционална права украјинског народа, пре свега козаштва, уништавање Запорошке Сече од стране Петра I, увођење у Украјини Малоруског колегијума.

У систему политичког уређења украјинског друштва Величко је издвојио конструктивну и стабилизовану структуру. Таквом је он сматрао Запорошку Сечу, која је, по његовом мишљењу била противтежа делима хетмана, који су волели да владају и стајала је у одбрану православља и целине отаџбине. Као деструктивни политички чинилац, аутор „Сказанија“ је разматрао неспособност козачке елите да се политички консолидује (по мишљењу Величка услед моралних мана козачких главешина), што је доводило до међусобне борбе и друштвеног непријатељства. Управо у непријатељству, моралној деградацији, потцењивању заједничког блага, Величко је видео главну опасност, која је претила самоуништењу нације, губитком не само државе, већ и историјског сећања. Ову идеју он је изложио у својеврсном есеју према мотивима поеме Т. Тасоа „Ослобођење Јерусалима“. Величко је у саркастичној форми представио процес моралне деградације и пропадања друштва, што је он, неизоставно, осуђивао.

У схеми објашњавања историје Величка срећу се напредне црте. Ипак, његова историјска мисао у својој основи је секуларизована и служи се одређеним рационалистичким оруђем. За аутора „Сказанија“ објаснити неки доагађај значило је изнети њене унутрашњо-историјске узроке, као и мотиве поступака „јунака“,

чије је различите комбинације он разматрао као начин стварања историје и корекције њеног тока. У орбиту интересовања Величка као историчара улазила су политичка, војна и религијска питања. Истовремено економски живот друштва, техника, уметност и други цивилизацијски и културно-историјски феномени фактички су излазили из његовог видокруга. Чак и ако су неки од њих постајали објекат његовог осмишљавања, онда је то било само у оној мери у којој су могли да оживе дело „озбиљношћу".

ЛІТОПИС
Том перший, частина шоста, розділ третій
(одломак)

Гетьман Запорізького війська Богдан Хмельницький сумував з поразки свого сина від військ Ракочого і на зміну своєї фортуни. Він зібрав, позираючи ліворуч і праворуч на своїх ворогів, тобто на поляків, венгрів і мултянів, до тридцяти тисяч охочого козацького війська і з ним, а також і з певною частиною татар, що були при ньому, рушив просто на Збараж, маючи намір йти й на самого короля до Глинян. Біля Збаража на військо Хмельницького наскочив польський роз'їзд, взявши певного "язика", доніс королеві достовірну звістку про Хмельницького. Другий роз'їзд на чолі з якимсь Пісочинським біля Зборова оточили козаки й орда, і весь він пропав, тільки його начальник Пісочинський сам левде видряпався й приніс королю до Глинян звістку, що Хмельницький перебуває заледве в десяти милях від королівського обозу. Настрашене цим, королівське військо відразу ж кинулося за королівським указом до гармат, зброї та коней. Хмельницький у цей час прибув під Тернопіль і, вивідавши з розповідей польських "язиків", узятих під Зборовом, про місце перебування королівського війська та про його військову готовість і не мігши затримати при собі орди, позадкував з усім військом та обозом на Маначин і Чорний Острів за Дніпро, щоб там набрати собі більше козацького і ординського війська. Від Чорного Острова Хмельницький справив начебто не від себе, а від усього Запорізького війська супліку й послав з нею до короля київського полковника Антона, просячи в ній королівського до себе милосердя і прощення виступків. Козаки начебто хотіли бути, як колись, ліпше під християнським королем польським, ніж іти за Хмельницьким, порушуючи совість і християнську віру, під вічне ярмо й бусурманську неволю. "Наше сумління здригається й обурюється, оскільки Хмельницький обіцяв туркам не лише побратися з ними в дивані турецькому, але й побусурманитися, для чого вже прислано від Порти царедворця, щоб вислухати присягу Хмельницького". Оце все, що висловлено у супліці, Хмельницький наказав говорити й словесно згаданому послові, київському полковникові.

Той посол прибув у королівський обоз, але до самого короля його не допустили, тільки до гетьмана, а гетьман, скликавши рицарське коло й вислухавши подану супліку, вчинив послові таку відповідь, що не для Хмельницького, а для Запорізького війська проситиме короля відновити його ласку, та й то тоді, коли військо прийде до рук королю самого Хмельницького, а царедворця якого прислано від Порти вислухати присяг Хмельницького, хай військо затримає при собі. Коли військо те зробить, то може виглядати собі й комісарів,

щоб уточнити для себе зносніші трактати. А посол козацький хай залишиться в закладі в королівському війську і виправить від себе з такою гетьманською відповіддю до козацького війська когось простішого.

Розділ п'ятий

(одломак)

Четвертого грудня, тільки розкинуло сонце своє золотоглядне проміння по всесвіту, з обох боків для встановлення трактату виїхали комісари. З ханського боку були там Кази-ага, Газнадер і найперші беї Карач-мурза з Сегінем. З польського боку від короля комісарами були коронний канцлер, любомирський каштелян, винницький і калуський значні старости. З'їхавшись, вони ґречно привиталися, і їм запропонували з ханського боку такі пункти й побажання.

Перше: мир буде твердий, якщо поляки віддадуть борги, які не віддав король ханові за чотири роки.

Друге: щоб були в Криму в заставі польські сенатори для більшої вірогідності, що постановлений мир і трактат не порушать.

Третє: щоб за ханський труд і покладені на цю війну кошти хан та орда були винагороджені польським ясиром.

Четверте: щоб навічно було закріплено і щоб не було відновлено і знайдено жодної причини змінювати і зменшувати або скасовувати для козаків Зборівської пакти.

Ці ханські пропозиції й побажання польські комісари вислухали і дуже були ними ображені й уражені, і таємно, нутрощами своїми, від того терзалися. Однак, огамувавши той смуток і лагідно обійшовшись із ханськими комісарами, вони послали до короля виклад ханських бажань і попросили врятувати їх, бо коли трактат не постановиться, то вони не можуть сподіватися на свій рятунок, оскільки ординські війська обійшли їх навколо і заступили їм шлях до польського обозу. Король одержав це звідомлення від своїх комісарів і, засумнівавшись у тому, що буде встановлений мир, побачивши, що помилився, коли виправляв на ту комісію своїх знаменитих осіб, зараз після наради свого рицарського кола виправив на визволення своїх комісарів із небезпеки певну частину війська, а при цьому через певного свого чоловіка послав до рук своїх комісарів п'ять тисяч червонних золотих, щоб ними могли вблагати ханських комісарів. У своєму обозі він наказав зміцнювати вали, а всьому війську залишатися готовими до битви.

Тії польські комісари, дістави послані королем червінці й наповнивши ними руки ханських комісарів і до того обпліви їх удатними і лагідними своїми словами, домоглися применшення ханських запитів. Хан за пропозицією своїх комісарів, підкуплених поляками, пристав на менші заставу та подарунки, які мав дати король, і обіцяв відпустити за певну суму польський ясир. Але за те він стоїть разом із козаками і стоятиме хоч би і до смерті, щоб Зборовські пакти було при козаках залишено повністю й без найменшого ущербку, а якщо на це поляки не згодяться, то й мир не буде встановлено.

Коли польські комісари донесли це королеві, король відповів, щоб згоджувалися і як тільки можна встановлювали мир, але не дописуючи ніяких нових пунктів. Він згодився не порушувати Зборовські пакти, тільки звелів не

присягати на це. Відіславши таке розпорядження до комісарів, король відразу ж ввиправив у заклад своїх людей: Лянскоронського, воєводича Руського і Олеського. Комісари ж польські уклали з ханськими комісарами названий Жванецький мир і підтвердили, що Зборовські пакти збережуть повністю і без найменшого ущербу для козаків. Вони прибули в обоз до короля, і тоді поміж польського війська просіння повний великого жалю поговір від багатьох шляхтичів, що той Жванецький трактат поставлений на шкоду їм, оскільки Хмельницькому ледве не дозволено тягти українські кордони аж по саму Віслу. Але цей мир поляки вчинили через крайню потребу, захищаючи цілість короля й усього, що там було, війська. Отож мусили були приховати свій тяжкий жаль і замовкнути.

Жванець розташований на дві милі від Крем'янця-Подільського, на цьому боці Дністра, проти Хотина, а Хотин стоїть за Дністром, якраз напроти Жванця.

Летопис Григорија Грабјанке

Историјски рад Григорија Грабјанке има карактеристичан за украјинску историографију друге половине XVII-XVIII века распрострањен наслов-анотацију.

Гребјанка је као историчар отишао даље од Самовидца, мада није достигао ниво Величка. Његово дело је тичични пример књижевности жанра реторичног историјског приповедања. У њему се посебна пажња посвећује опису екстремних ситуација, херојике и моралних часова „историјске драме". „Дејствија" се разликују по приличној композиционој изоштрености и јасној тематској одређености (основни објекат расветљавања је историја козаштва, делатност Б. Хмељницког, Народноослободилачки рат). Аутор дела је показао одређене сличности рада са изворним текстовима.

Реторички пафос Гребјанке осећа се већ у предговору, где је аутор тврдио да се спрема да да часове историје „за сећање последњем роду". Истовремено историчар је формулисао историгорафски принцип тачности и ауторске непристрасности, којих је обећао да ће се придржавати (сличан постулат, узгред, био је познат још од времена Цицерона).

Стваралачка лабораторија Гребјанке садржи низ елементарних прихватања историографског заната. Тако је аутор „Дејствија" направио кратки преглед литературе из историје украјинског козаштва (помиње имена М. Кромера, М. Бељског, М. Стријковског, А. Гванјине, В. Коховског, С. Пуфендорфа и Ј. Гибнера). У општим цртама он је окарактерисао документовану основу сопственог дела, издвајајући дневник, сачињен у козачком окружењу, светске летописе, као и сведочења очевидаца. У појединим случајевима историчар се позивао на историографске радове, наводио је текстове стихова, грамота, писама и других докумената. Истовремено он, по правилу, није поткрепљивао ауторско приповедање позивима на коришћење документованих материјала. То се исто тиче низа сижеа, које је позајмио из радова других аутора.

У поређењу са Величком, Грабјанка је био мање вешт у „техници" коришћења изворне основе, знатно скромнији је и обим докумената које он наводи. Највише што је он ту постигао је потврђивање улоге текста писаног историјског споменика као таквог, који јача строгост ауторских закључака. Истовремено, пошто су и Грабјанка и Величко нагињали ка барокној реторичкој

школи историографије, обојица су били под утицајем сличних умних стереотипа. А ово је стварало ефекат огледала у избору од стране историчара начина излагања и коришћења чињеничног материјала. Реч је пре свега о њиховом смишљању „докумената“ према мотивима историјских догађаја, као и веома слободно понашање са аутентичним изворним текстовима.

Један од примера текстуалних нацрта „под извор“ у делу Грабјанке може да послужи као „документовање“ историчара сусрета Богдана Хмељницког са кримским каном код Озерне, датираног 1655. године. Овај одломак сачињен је по правилима реторичке уметности у облику говора-дијалога главних јунака, са широком употребом епитета, метафора, реторичких питања, аналогија и других стилских фигура, које су имале за циљ да патетично увећају праву страну и да представе беду и немаштину супротне стране.

Што се тиче методике коришћења аутентичних докумената, историчар се придржавао одабраног, конспективно-уопштеног стварања њиховог садржаја средствима ауторске стилистике. Услед тога појављују се пригушен индивидуални „језик“, денотативни смисао документованих споменика, пошто је са једне стране субјективна коректура изворног текста нарушавала његове чврсте садржинске, граматичке и језичко-стилске структуре, а са друге – путем пресецања таквих компонената докумената, као што су титула, датум и потпис, видно се смањивао степен њихове репрезентативности као историјског извора.

Набројани моменти посебно су карактеристични за ауторски рукопис Грабјанке, када је он користио текстове козачко-пољских и других споразума. Њима је историчар прилазио прагматично: потцењујући језичку и структурну сврсисходност докумената, извлачио је из њих садржај.

Коректније је Грабјанка користио текстове грамота, писама и других докумената који су имали наративни карактер и јасан књижевно-историјски сиже. Ово се односи, посебно на писмо Б. Хмељницког цару од 17. фебруара 1654. године. Уколико се упореди текст овог документа, који је дат у делу Грабјанке, са аутентичним извором, постаје очигледно да је аутор углавном сачувао стилистику, радећи само на одређеним лексичким заменама. Истовремено је он свео на минимум број клишеа етикете, којима обилује оригинал, концентришући се на садржај извора. Чување опште текстуалне фактуре документа у процесу његовог изборног коришћења и незнатне стилске усмерености – то је тај максимум који је постигла реторичка школа историографије.

На архитектоници дела Грабјанке одређен је утицај универзалистичке доктрине историје средњовековне историографије. Мада аутор „Дејствија“ није дао светску схему библијске историје, ипак је он започео своје приповедање од времена Јафета и његовог сина Хомера (у вези са електичким генеалошким студиајама историчара у вези са козацима-хазарима). Слично средњовековним хроничарима, Грабјанка је слабо излазио на крај са таквом мисаоном операцијом, као са историјским дистанцирањем појава историјског постојања. Зато је за њега кнез Владимир монарх и самодржац целе Русије, а генералне старешине Богдана Хмељницког су генерали.

У „речнику тумачења“ историјских догађаја Грабјанке веома често фигурира Божија воља. Њој се аутор окреће још једном, када осећа несигурност њему доступних „земаљских“ аргумената. На пример, тема Божје казне испливава

приликом Грабјанкиног објашњавања разлога пропасти Староруске државе, напада Батија, литванског покоравања Украјине и наплате Пољацима у облику Народноослободилачког рата. Слични наивно-напредни прилаз историчар је демонстрирао и у другим случајевима, посебно у процесу нејасног осветљавања разлога украјинско-руског споразума 1654. године.

Основну политичку идеју „Дејствија“ могуће је одредити као умерени аутономизам. Мада у делу не штете убеђења аутора у лојалност према руском престолу, ипак он методички прати мисао о историјском, политичком и правном самопостојању козака и њиховом праву на политичку субјективност. Грабјанка је бранио хазарску теорију настанка козаштва, наглашавао је на основу уговорних услова прихватања царске протекције од стране Украјине. Историчар је осуђивао експанзију руских војвода у Украјину. У целини политичка, као и социјална становишта Грабјанке изражена су недовољно јасно.

Розповідь про битви козацькі, про козацьку зброю та харч

Приєднавши до своїх країв Київ та Малоросійські землі, поляки через деякий час поклали використати мешканців цих земель як робочу силу, та оскільки ці люди ще здавна були людьми військового стану і більше відчували нахил до вправ мечем, а не до трудової повинності, оскільки вони зневажали ярмо рабське і рабську покору, то більше схильні були з власної долі на Дніпрі за порогами в місцевості пустельній та дикій проживати, перебиваючись ловлею звіра та риби і морськими походами на бусурман. Але року 1516, коли Жигмонт перший, король польський, організував рушеніє на великого царя московського, хан татарський Мелін-Гірей, виждавши слушну годину, порушив мир з поляками і повів свої загони на Російську землю; вогнем і мечем він пройшовся по містах і весях і, взявши силу бранців, повернувся за Перекоп. Тоді король, не стерпівши плюндрування, зібрав охочих воїнів з козаків та поляків і спорядив їх на Білгород, де вони, здобувши величезну здобич, повернулися назад, але якраз тут їх нагнали турки і татари; в битві, що зав'язалася, воїни-християни здолали турків. Ось саме після цієї битви і почали вони козаками зватися. Навіть якщо були ляхами, але з своєї волі на татар ходили і примикали до вільного, не найманого воїнства. Відтоді, прославившись у численних битвах, козаки ввійшли в силу і набрали мужності, привикли до недоїдання, спраги, спеки та до інших незгод просто неба. За харч їм служило звичайне квашене тісто, яке вони варили нарідко і звали соломахою. Стравою своєю були цілком вдоволені, а коли траплялося, що їжа випадала з рибою, або, як козаки кажуть, із щербою, то такий наїдок за найкращу трапезу вважали. Проживають вони в куренях по сто п'ядесять чоловік, а буває й більше, і всі ото тільки угаданою щойно їжею харчуються. Живе курінь під проводом старшого, чоловіка, як правило, у військовій вправі найправнішого, і його шанують і коряться йому, як найстаршому після кошового отамана; але і старші їхні живуть разом із звичайними, і якщо хоч чим скривдять простого, перевершивши своє право, то, так як звичайну сірому, карають на смерть. Злодійство і підступність поміж ними не водиться, а якщо ж трапиться, що хтось візьме путо або канчук, то за це вінного вішають на гілці дерева. Кожен має одну або дві одежини. Та коли ідуть походом в турецьку або татарську землю, то беруть дуже велику здобіч і

везуть назад силу-силенну добра всякого. На озброєнні мають самопали, шаблі, келепи, стріли та списи і користуються всім цим так вправно, що і найправніший польський гусарин або ж рейтар німецький з ними зрівнятися не можуть. Є кінні та піші, і стільки їх, козаків, скільки на Малій Русі люду, і їх зовсім не треба силою збирати, як ото в багатьох чужоземних краях роблять, не треба найом заманювати; а кине клич старший або полковник який і стільки воїнства збереться, що як трава стане, і з цього приводу добре було сказано турецькому цареві, коли той запитався, скільки козацького війська маємо. "У нас, – сказано було, – царю турецький, що лоза, то й козак, а де байрак, то по сто і двісті козаків там". І всі вони в січі незмінно хоробрі. Це про них сказано:

Вони Русь за своє багатство велике мають,
Хитрість військову та мужність у війні знають.

ІСТОРІЯ РУСІВ
(одломци)

(Прокламација хетмана Ивана Мазепе)

"Прокламація підносила, що Україна опиниться при двох безоднях, які готові пожерти її, коли не вибере шляху й ним не обійде їх. Два монархи приблизили театр війни до меж України, обидва подібні до найстрашніших деспотів, яких коли бачила вся Азія й Африка, й тому переможений із них зруйнує також собою свою державу. Жереб їх держав вирішиться на вашій батьківщині, тому й треба нам подумати про себе самих. Як переможе російського царя шведський король, що завжди здобував перемоги й що перед ним дрожить Європа, українці дістануться в польську неволю, і вже тут нема й не буде місця для умов про наші права та привілеї, що більше, навіть давні умови й трактати самі собою знівечаться, бо нас, зовсім природно, уважатимуть завойованими або покореними зброєю, послідовно ми будемо неславними рабами й наша дальша доля буде гірша від попередньої, якої зазнали наші предки від поляків із таким великим болем, що й сам спогад про неї в страх приводить". А коли допустити російського царя стати переможцем, великі нещастя грозять із його боку, бо він поневолить не тільки волю й народний маєток, але й навіть життя. "Й так лишається для нас, браття, з очевидних лих, які грозять нам, вибрати менше, щоб наше потомство, вкинене в рабство нашою неславою, не скаржилося на нас і нас не проклинало". Дораджуючи нейтральність супроти воюючих сторін, запевняв Мазепа, що "при будучім загальнім мирі всіх воюючих держав задумано поставити наш край в таке становище між державами, в якім він находився перед польським пануванням, при своїх природжених князях і при всіх давніх правах і привілеях, що означають вільну націю. Поруку за це взяли на себе найперші держави Європи: Франція й Німеччина; й ця остання сильно напирала на таке наше положення ще в дні гетьмана Зіновія Хмельницького, за цісаря Фердинанда III, одначе воно не здійснилося з причини міжусобиці й необдуманості наших предків". Що не сталося колись, це зробити поможуть тепер наші приятелі, союзники й добродітелі шведи, "що їх неначе Біг зіслав, щоб визволити нас із рабства, погорди та привернути до першого ступеня свободи й самодержавства. Відомо бо, що передше були ми те, що тепер

московці: уряд, першенство й сама назва Русі від нас до них перейшли. Та ми тепер у них, як "причта во язиціх". А втім, теперішня умова зі Швецією – це тільки продовження попередніх, бо ж і що це за народ, коли він не продумує над своєю користю й не відвертає від себе очевидної небезпеки? Такий народ своєю неславою дійсно подібний до нечулих сотворінь, якими погорджують усі народи".

Павло Полуботок у свом говору пред руским царем Петром I изражава не само свој лични став, него и много више од тога, став украјинског народа о свом природном праву да сам одлучује о својој судбини:

"У промові піднесено, що наша вина – це тільки наш святий обов'язок, який шанується у всіх народів. Просячи милосердя для нашої батьківщини, несправедливо переслідуваної й без жалощів руйнованої, та приведнення прав і привілеїв, "затверджених урочистими умовами", підкреслював, що наш народ скріпив і збільшив російське царство своєю добровільною злукою в такім часі, коли в нім іще все було молоде й виходило з хаосу сумних часів й сливе з самої нікчемності. Та за свої заслуги осягли українці одну погорду та злосливість, а замість вдяки й винагороди попали у найганебніше рабство, змушені платити соромні й нестерпні податки, копати лінії й рови, осушувати непрохідні болота, причому тисячі наших упали трупами від тяжкості, голоду та клімату. А на Україні "панують над нами московські урядники, що не знають наших прав і обичаїв, сливе неграмотні, знають тільки одно те, що вони мають власть робити нам усе, не торкаючися одних душ наших". Промова закінчується ось так: "я знаю, що нас ждуть кайдани й понурий арешт, де заморять нас голодом і утиском, по московському обичаю; та поки я ще живий, говорю тобі правду, царю, що ти напевне даси відповідь перед царем усіх царів, всемогучим Богом, за погибель нашу та всього народу".

УКРАЈИНСКА КЊИЖЕВНОСТ XVII-XVIII ВЕКА

Културно-просветни покрет у Украјини од XIV-XVI века, активна делатност братстава, оснивање школских установа по западноевропском узору, оснивање штампарија, васпитавање нове генерације образованих људи, који су били одани властитом народу, професионално припремљени и спремни да раде и на пољу књижевности – све је то поставило основу за препород и процват украјинске културе а посебно књижевности која се јавља крајем XVI и почетком XVII века.

Почетак новог културно-просветног живота се поклапа са порастом значења и утицаја Кијева као културног центра Украјине. У Кијеву се развија друштвени и културни живот. Ту долази утицај званичне пољске културе, али тадашња украјинска национална опозиција устаје против настојања званичне државне културе. Тада долазе у Кијев, у Кијево-Печерску лавру, која је била као тврђава православља, истакнути културно-црквени делатници из западних украјинских територија: Касијан Сакович, Јов Борецки и други.

У јесен 1615. године основано је Кијевско Богојављенско братство са школом. Први ректор те школе постао је истакнути друштвени и црквени делатник, књижевник Јов Борецки. Кијевска братска школа била је отворена за све који су били жељни знања, без обзира на њихов друштвени статус. Престиж Кијевског братства је нарочито порастао захваљујући подршци украјинских козака, а посебно

када се у њега уписао хетман Петро Сахајдачни са целокупном Запорошком војском.

У Кијеву је активно радила школа поред Кијево-Печерске лавре (Гимназион). У Лаври је у то време окупљена група истакнутих украјинских просветитеља оног времена као што су: Јелисеј Плетенецки, Хавријил Дорофијевич, Тарасиј Земка, браћа Памво и Стефан Беринда, Захариј Копистенски, Лаврентиј-Зизаниј Тустановски. Крајем XVI века Јелисеј Плетенецки купује штампарију коју је основао лавовски епископ Гедеон Балабан. Убрзо из ове штампарије излази и прва књига – *Часословець.* Ту су радили и гравери и уметници. Плетенецки је уложио много напора да се сачува све оно што су монаси овог манастира писали, па је 1661. године изашло прво издање веома популарне, религијско-поучне књиге – *Києво-Печерський патерик.*

Кијевски митрополит Петро Мохила 1632. године уједињује «Гимназион» који је радио у оквиру Кијево-Печерске лавре и школу Кијевског Богојављенског братства у колегијум које је познат под именом *Києво-Могилянський колегіум*, од 1701. године под именом *Києво-Могилянська академія.* Академија је имала своје филијале у Виници и Кременцу. Академија је имала 8 разреда: први је био као припремни, следе три разреда граматике (инфима, граматика, синтаксима) и онда разреди поетике, реторике, фиолозофије и богословије. Велика пажња се поклања учењу језика: црквенословенског, латинског и грчког. На челу колегије односно академије био је ректор.

Културно-просветни живот Украјине у XVII-XVIII веку одвија се у веома сложеним околностима. Украјина се бори за своју независност: козачки устанци, тажак ослободилачки рат (1648-1654) на челу са хетманом Богданом Хмељницким и прикључење Русији које је, како ће се убрзо показати, представљало почетак губљења властите националне аутономије у политичком, културном и друштвеном животу.

Указима цара Петра I и Катерине II прво је ограничена а касније и потпуно укинута власт хетмана, спроведено је покмећивање сељака, укинута је самосталност украјинске православне цркве. Указом Петра I забрањено је штампање књига на украјинском језику. У том указу се јасно одређује да се у Кијево-Печерској и Чернјиговској штампарији могу штампати само црквене књиге, које су и раније штампане, али и те се морају штампати у потпуној сагласности са истим руским књигама, да не буде никакве разлике у језику. Друге књиге се овде не могу штампати, да не би долазило до неких разлика или противречности у оквиру источне, односно руске цркве. Тако, када је Кијево-Печерска штампарија 1724. године издала црквену књигу *Тріодь,* која се мало разликовала од руске, власти су је казниле са 1000 рубаља. Чернјиговска штампарија, која је још више радила на своју руку, била је конфискована и пренета у Москву.

У Чернјигову је основан колегијум 1700. године, у Перејаславу - 1738. године, у којима се настава одржава по угледу на Кијево-Могиљанску академију. Међутим, власти нису дозволиле да се у Кијеву и Батурину оснују универзитети. Не само то, власти су непрекидно укидале поједине сеоске школе и тако се у XVIII и XIX веку стално смањује број основних школа које су постојале у XVII веку.

Ипак, без обзира на све притиске и ограничења развоја украјинске културе и просвете, украјинска књижевност је у XVII-XVIII веку у успону. Разноврснот тема,

жанрова у прози, поезији и драми привлачи многобројне читаоце. У том времену настају песме које су касније прихваћене као украјинске народне песме: *Їхав козак за Дунай, Ой горе, горе чайці-небозі,* бурлескна књижевност, драме. Драмска књижевност се развија од почетка XVII века: 1619. године је изведена религијска драма *Трагедія (Образ смерті св. Іоанна Хрестителя, посланця Божого)* аутора Јакуба Гаватовича, са интермедијима на народном језику. У поезији се појављује и развија *вірш-притча* (Лазар Баранович, Иван Максимович), панегирик (Касијан Сакович, Феофан Прокопович), елегија (Феофан Прокопович, Стефан Јаворски) и *акровірші.*

У том периоду настављају се традиције претходног периода: епиграма – кратка сатирична поезија (Иван Величковски, Климентиј Зиновијив) и високопатриотска полемичка дела (Мелетиј Смотрицки «Тренос») и Јоаникиј Гаљатовски. Тада настаје нови облик летописне повести која је блиска личном дневнику. У том жанру су писани значајни козачки летописи *Самовидця, Самійла Величка* и *Григорія Грабянки.* На крају XVIII века са својим поетским и филозофским делима појављује се *Григорій Савич Сковорода,* који се истиче свежином мисли и уметничком интерпретацијом.

***

После завршетка Ослободилачког рата 1648-1654. године почео је нови период у историји украјинске културе. Посебно убрзани развој производње у Украјини изазвао је потребу ширења образовања. Оно се уздигло на прилично висок ниво захваљујући значајној мрежи школа, које су се појавиле још у другој поливини XVII века. Основни приручници за учење деце писмености били су буквар И. Федорова и граматика М. Смотрицког. Учитељи народних школа претежно су били ђакони. Од 30-их година XVII века центар образовања постао је Кијево-Могиљански колегијум. Поред њега значајну улогу у развоју средњег образовања одиграли су Черниговски, Перејаславски и Харковски колегијуми. 1701. године по налогу Петра I, Кијевски колегијум је претворен у академију. Ниво образовања који је овде трајао 12 година није заостајао за највишим научним установама Западне Европе.

У развоју науке и просвете важна улога је припадала штампању књига. Од давнина су центри штампарског посла били Лавов и Кијевско-Печерска лавра. Временом су се штампарије појавиле у Новгород-Северском и Чернигову. 1674. године из Кијевског колегијума излази «Синопсис» - кратак нацрт историје Русије и Украјине, који се дуго употрабљавао као приручник. Вредан споменик украјинске историографије постао је «Літопис Самовидця» у коме су описани догађаји Ослободилачког рата (Визвольної войни) 1648-1654. године. Проба да се пређе са писања летописа (*літописання*) на историјску науку била су дела Г. Грабјанке, С. Величка, П. Симоновског, В. Рубана, као и анонимна «Історія Русів або Малої Росії».

Наука у Украјини развијала се у тесној вези са достизањем општеруске научне мисли. Изузетан прилог развоју науке учинили су Д. Самојлович (медицина), Л. Магницки (математика), О. Шафонски (епидемиологија) и многи други.

Филозофску мисао друге половине XVIII века представљали су научници Кијевске академије Ј. Горбацки, игуман Михајловског золотоверхњег манастира, И. Гизељ, ректор академије, С. Јаворски, песник и црквени радник.

Усмено народно стваралаштво постојало је у најразноврснијим облицима – песмама, думама, бајкама, легендама. У историјским песмама и думама описује се јуначка борба народа за време Ослободилачког рата, за време хајдамацког и опришковског покрета, бројних устанака сељака.

Украјинска књижевност овог периода осећала је значајан утицај европског Просветитељства (*Просвітництва й гуманізму*). Оригинална књижевност је постало стваралаштво Г. Скворороде. Његова дела *„Сад божественних пісень», «Діалог, або розглагол про стародавній світ»,* и многи други одиграли су велику улогу у стварању украјинске књижевности. Њени познати представници су били и Л. Баранович, И. Величковски, Ф. Прокопович и други.

Значајно место у украјинској књижевности заузимала је драматургија. Тада настају популарна дела као што су *„Володимир“* Ф. Прокоповича, *«Успенська драма»* Д. Ростовског, *«Про блудного сина»* С. Полоцког.

Процват украјинског школског позоришта, које се јавља у овом периоду, повезан је, пре свега, са радом Кијевског колегијума, а затим академије. У Украјини се веома проширио и други облик позоришне уметности – позориште лутака (вертеп). Оно је имало велики значај за развој украјинског језика.

Центар музичког живота Украјине прве половине XVIII века такође је била Кијевска академија, где се учило писање нота, хорско певање, свирање на музичким инструментима. Велики прилог развоју украјинске музичке културе дали су познати композитори, као што су: М. Березовски, А. Ведењ, Д. Бортјански. Почиње стварање професионалне украјинске музике.

Архитектура и грађевинарство у другој половини XVIII века настављали су да се развијају на самосталној народној основи. Посебан значај се придавао изградњи православних храмова, где доминира стил украјинског или козачког барока. Он је органски изједначавао осећај светковања, блиставости, емоционалности и поноситости. У стилу европског барока сграђен је Успенска саборна црква Почајевске лавре, саборна црква светог Јура у Лавову. Националним бојама испуњени су Андријевска саборна црвка и Покровска црква у Кијев, Тројицки храм у Чернигову. Познати архитекти овог периода били су С. Ковнир, И. Григорович-Барски. У последњој трећини XVIII века архитектура се развијала у правцу класицизма. У овом стилу сграђено је доста палата и мајура (садиба) у Батурину, Глухову, Уману и другим градовима Украјине.

Један од популарних жанрова украјинског сликарства XVIII века био је портрет, који је изједначавао црте барока са народним традицијама. Створене су националне сликарске школе – Жовковска, Черниговска, Новгород-Северска. У Кијево-Печерској лаври образована је школа иконописаца. Почиње да се развија монументална декоративна скулптура.

На овај начин, без обзира на то што је Украјина изгубила државност, њена култура је чувајући традиције Кијевске Русије и осећајући утицај идеја Просветитељства и хуманизма дала непроцењиви прилог светској ризници.

***

У XVIII веку још нема романа. Постојале су новеле (проза), али су биле специфичне. Развијају се *слова, хагиографске приче* (животи светаца), *предговори*, *поговори, писма, апокрифске приче* (о библијским легендама), *духовне приче, прозна басна* (поучно-дидактички циљеви). Чува се барокни стил и карактер, али се развијају нове црте; завршава се период књижевности под утицајем цркве, настаје световна, житијска, ораторска, полемичка књижевност и школска драма, религиозно-ораторска лирика. Најзначајнија је световна црта књижевности: сатиричне песме, хумористичке, у вези је са фолклором (писали су их путујући студенти). Књижевни језик се формира под утицајем народног језика. Књижевност одсликава антагонизме у украјинском друштву – црква се повлачи на други план заједно са религиозном књижевношћу; песме духовног карактера. Наставља се са традицијом анонимног стварања песама. 1790. године у Почајеву је састављен зборник *„Богогласник“* који је обухватио 250 песама, представља „лабудову песму“ духовног стваралаштва и песништва. У први план иступа народ са народним језиком – црте сентиментализма, критички сетниментализам (осећа се утицај Фонвизина, Новикова, Сумарокова). У песништву преовладава силабичко-тонски стих.

Фолклор долази до изражаја. Основне црте украјинског фолклора су колективност, варијантност, усмени начин опстанка и ширења, традиционалност. Фолклористика је наука која обрађује проблеме народног стваралаштва и бави се сакупљањем народног блага. Интересовање почиње у XVI веку, пре свега за народни епос и историјске думе посвећене победама козачке војске, у XVIII веку за песме посвећене Колијивщини, устанцима против пољских феудалаца на чијем су челу козаци Зализњак, Гонта. У историјским песмама забележено је и рушење Запорошке Сече у Батурину 1755. године и пребацивање козачке војске на Дон, Урал (Оренбург). У XVII и XVIII веку проширују се збирке украјинских народних песама. У XV веку украјинске народне песме скупљају многи Пољаци: Менеција, Стриховски; С. Кљонович пише „Роксолијану“ са темама из украјинског фолклора. У фолклору постоји проблем жанровске класификације. Жанр се одређује његовом социјалном употребом, односом према музици и тачном одређеношћу.

Световна лирика XVIII века носила је елегијски карактер. Пева се о несрећној судбини заљубљених, о судбини сиромашних, аутори се жале на тежак живот, социјалне неправде. Љубавна лирика се одриче неких аскетских правила; човек се искушава колико је веран Господу.

Жанрови драматургије оцртавају пафос, емотивно-идејно и чулно стање, не индивидуе, већ односа између два човека, колектива, друштва. Драма као жанр је тип дела чији је основни конфликт слика драмских противречности у друштву, а развитак таквих конфликата не захтева од ликова духовно или физичко умирање (погибију). *Друштвена драма* је основно и свакодневно стање човека и народа, то је процес борбе за време које ситне колизије и велики конфликти и супротности добра и зла, прогреса и реакције, нација и народа, позитивних и негативних личности, или само људи, воде некомедијским или нетрагедијским резултатима, или не воде решењу уопште, ако су конфликти вечити сукоби. Фактори који утичу на развоју украјинске драме су: народни обреди; народна драма; религијско-култни обреди; народно-религиозне представе; црквено-школска, друштвено-поучна

драма; драматургија вертепа; украјинска класична драма. Драма XV-XVIII века развија се под утицајем античке драматургије (трагедија и комедија) и издваја се средњи жанр: траги-комедија. *Народне драме*: „Подоляночка» - народне игре, наивна драматургија, човек се бори са силама природе. Драма-обреди крштења, сватања (просидбе), испраћање у војску. Типски мотиви и ликови који се понављају од обреда до обреда; наивно-религијско схватање света. Народне представе „*Коза*“, *„Млин“* одсликавају најоштрије конфликте тог времена, зависност сиромаха од богаташа, основни критеријуми хришћанског морала. Варијација драме подсећа на народну драму, али креће путем апстрактног – поучног мишљења (школска драма). Тенденциозан избор ликова и садржаја, наивна опредељеност ликова и мање-више изражена форма.. Основне црте *школске драме*: сви конфлити решавају се само у корист позитивног начела на једном нивоу религиозног мишљења ликова; развитак конфликта настаје не у реалној ситуацији, већ у човековом тражењу пута ка рају и спасењу душе; једноличност карактера и једноличност ликова, као и циљева; свесна компликованост сижеа.

Интермедија је мост између религиозно-класицистичког и народно-иронијског одсликавања стварности. *Вертеп* је синтеза драме комедије и трагедије, два нивоа: драмска и трагична, драмска и комична.

Продор *хуманизма и реформације* у Украјину доводи до отварања првих школа по узору на језуитске колегијуме у којима се предавала потеика, граматика, аритметика и филозофија, учио се латински и старогрчки језик.

СЕМЕН КЛИМИВ (СЕМЕН КЛИМІВ (КЛИМОВСЬКИЙ)
(Крај XVII – прва половина XVIII века)

Семен Климив је полулегендарна личност. Био је веома образован. Бавио се књижевношћу, фолозофијом и музиком. Био је козак у Харковском пуку. У поодмаклим годинама живео је у Харковској области у једном селу које је основао и где је гајио пчеле. У свом делу - филозофском трактату “*Про правосуддя начальників*” (1724) показује своје патриотске ставове и чврсте моралне принципе. Ипак, бесмртну славу стекао је песмом *Іхав козак за Дунай,* која се и данас пева као народна.

У свом делу *Про правосуддя начальників* Климив расправља о закону, о истини и о улози цара у спровођењу закона и истине у држави. Он сматра да је цар без истине исто што и тело без душе - безначајно, мртво и труло, и зато је, по њему, боље међу сиротињом, али уз истину трпети глад, него бити цар без истине. По њему цар треба да буде милостив, а његова милост треба да буде разумна. Ако он не кажњава смртном казном угњетаче народа, такав владар није отац који брине о својој деци. Сенатор коме цар прашта поново ће чинити злодела. Праведан суд је неопходна врлина цара; цар треба да брине о својим људима, као пастир о својим овцама, да нико не наноси неправду онима који су под његовом влашћу. Цар треба да буде и покоран и да увек има на уму да је све пролазно.

Їхав козак за Дунай

Їхав козак за Дунай,
Сказав: "Дівчино прощай,
Ти, конику вороненький,
Неси та гуляй".
– Постій, постій, козаче,
Твоя дівчина плаче;
З ким ти мене покидаєш,
Тільки подумай!
– Білих ручок не ламай,
Ясних очей не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі дожидай!
– Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного,
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!
Свиснув козак на коня:
– Зоставайся, молода!
Я приїду, як не згину,
Через три года!
Тебе ж, мила, не забуду,
Поки жив на світі буду.
Коли умру на війні –
Поплач обо мні!

ДАНИЛО БРАТКОВСКИ (ДАНИЛО БРАТКОВСЬКИЙ) (? – 1702)

Данило Братсковски је из старе украјинске племићке породице. Његов отац Богдан био је староста Луцког православног братства. Летописац Самијло Величко спомиње да је Данило био образован, песник. Данило је 1697. године издао у Кракову књигу поезије "*Світ, розглянутий по частинах*". Његова поезија је сатирична и заједљива. Данило је оштро иступао против црквене уније и у одбрану православља и суверених права украјинског народа. Учествовао је у устанку украјинског народа против пољске власти. Био је ухапшен као курир који је носио важна писма украјинском племству у Волинији, али ни под тешким мукама није никога издао. Био је погубљен на градском тргу у Луцку 1702. године. Поезију је писао на пољском језику.

Мінливість світу не зрозуміти

Ой, що то за диво буває на світі,
Що тому смішки, тому сльози лити.
Один здоровий, а інший хорує,

Один щасливий, а інший горює.
Хто з болю стогне, хто радість голосить,
Хто їсть паштети, а хто хліба просить.
Хто спить в перинах, хто кров проливає,
Хто в красних шатах, хто в гною конає.
Пізнали б світу трагедію люди,
Коли б предивне побачили чудо:
Ошатні, голі, здорові і хворі,
Голодні, п'яні, веселі і в горі
Коли відразу зійшлися у хаті –
Що світ предивний, змогли б упізнати.

Змовини старого з молодою

Як за старого молоду ладнають,
Свашки гарненько дівчину вмовляють:
"Панно ласкава, прийде чорт по нього,
З грішми ти підеш враз за молодого!"
Дівчина мовить: "Дай смерть йому, Пане,
Краще курчатко, ніж півень в шафрані".
Дідові дівка, ніби до кожушка
Прілого – комір з молодого смушка.

КЛЕМЕНТИЈ ЗИНОВЈИВ ТРЈАСЦА (КЛИМЕНТІЙ ЗІНОВЇВ ТРЯСЦЯ) (средина XVII века – после 1717.)

Иван Франко за њега каже да је он путујући стихотворац (*мандрівний віршар*) у чијим делима "*крізь старосвітську форму проблискують іскри нових почувань і поглядів, критицизму і рефлексії, зароджується тип новочасного письменника, що виступає не як речник типових поглядів маси або приписив традиційної доктрини, але як індивідуальна поява зі своїми власними поглядами, виробленими сильно розвитим індивідуальним життям і думанням*".

О животу Климентија Трјасце зна се веома мало: да је рођен у Западној Украјини, да је рано изгубио родитеље и да је био у школи за црквене појце, касније у бурси, и на крају у Кијево-Могиљанској колегији. Једно време је био сеоски учитељ и касније је ступио у манастир. Много је путовао и по Украјини, Пољској, Русији и Литви прикупљао милостињу за свој манастир. У песмама је изражавао своје утиске и осећања са својих путовања и све је то објединио у рукописну књигу *Вірші. Приповісті посполиті*, која није била објављена за његовог живота. Књига је била потпуно заборављена, и када је средином XIX века пронађена, објављен је један чланак о њему и део његових песама. Када се сматрало да је рукопис поново нестао, пронађен је на почетку XX века. У тој рукописној књизи су поред његових песама и народне приповести и народне пословице.

О друзях зичливих

З давніх часів приповість тая пробуває:
не май собі сто кіп, як сто друзів – повідає.
Бо сто кіп, як то мовлять, гроші – слина,
а друзі не забудуть, як яка година,
Ховай, Боже, пригоди, лиш так тобі поможуть,
і подадуть рятунку, як котрії зможуть.
Тому треба з усіма по-дружньому пробувати
і всіма силами їх ласки запобігати.
Бо хто не хоче людям людскості виявляти,
того і в пригоді мало будуть рятувати.
Коли мовлять, не май ся будь-хто за пригоду,
не дай, Боже, кожному, як матиме свободу.
Затим, прошу вас, з усіма приязно живіте
і один за одного ще й Богу ся моліте,
А вас Бог, як батько синів, любитиме,
від усяких напастей завжди хранитиме.

Про зайців

В цьому світі негаразд зайцеві живеться:
На чотири боки він лиха стережеться.
Бо не тільки пси його ловлять, сіромаху,
А, буває, потрапляє він в кігті птаху.
І од звірів заєць теж спокою не має:
Вовк неситий дожене – миттю поїдає.
А засібна у сильце вскочить на стежині –
І марнотно, й нагло так він усюди гине.
О, ніколи заєць той одпочить не може,
Бо острашує його все творіння боже.
Він на місці не живе, дім повсюди в нього, –
Люди кажуть недарма: в зайця довгі ноги.
Як терпіти отаку, бідний мій, пригоду,
Краще вже біжи топись у болотну воду.
Невеликі, справді-бо, з тебе нам пожитки,
А поткнешся у город, то великі збитки
Чиниш у городі ти, злодію вухастий, –
Тож нехай не обійдуть і тебе напасті!
Скільки людям ти капусти, рабе, поїдаєш,
Молоду садовину вніveч підгризаєш.
А коли перебіжиш десь через дорогу –
У дорозі немалу викличеш тривогу.
А коли в дорозі тій одступає щастя,
То нехай тебе візьме і самого трясця!
Щоб себе ти міг уздріть, що мерзенний з виду,

То на світі б не хотів жити задля стиду.
Міг би ти не існувать, бо в житті ні на що:
М'ясо заяче бридке, та і сам – ледащо.
Хутро непригідне теж, рветься воно в тебе, –
Не такеє, як була: і міцне, і тепле.
Пожалій, о боже мій, ті людські натури,
Котрі шиють коміри з заячої шкури.
Знов до тебе, зайче, я мовлю: не лінися,
Побіжи в болоті десь, у воді втопися,
Щоб і пам'ять по тобі забували люди,
Щоб і згадка у світах вивітрилась всюди.
Цю орацію тобі, зайче, покладаю:
З неї можна розібрать, як тобі сприяю.

Про лікарів і про цируликів

Є потреба в лікарях немала на світі,
Міг би лікаря собі кожен захотіти.
Хоч потреба і росте, мало їх буває –
Лиш сенатор визначний лікаря тримає.
Та не тільки лікарів мудрих небагато,
А цируликів простих годі розшукати.
І допоки Бог трима – лікар допоможе.
А настав кінець, ніхто врятувать не зможе.
Бо від смерті сам себе лікар не заступить –
Од кончини, що його все одно погубить.
Лікарі, признатися, рідко помагають,
Як, була, хворобами люди знемагають.
На лікованім коні їздять небагато –
Довелося і мені ліків скоштувати.
Тому, Боже, не віддай в лікарські руки,
Щоб од того не зазнать більшої докуки.

ИВАН ВЕЛИЧКОВСКИ (ІВАН ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ) (? – 1701)

Иван Величковски је најистакнутији представник барокног стила у украјинској књижевности крајем XVII века. Образовање је стекао у Кијево-Могиљанској академији. Радио је у Чернигову у штампарији митрополита Лазара Барановича и припадао је културно-просветном кругу људи које је овај окупио. Касније је живео и радио као свештеник у Полтави. Оставио је у рукопису обимно и разноврсно поетско дело.

Рукопис његових збирки песама на украјинском језику *Зегар з полузегарком* и *Млеко од овци пастиру належне* пронађен је тек на почетку XX века. Величковски је написао и панегирик у част митрополита Лазара Барановича на пољском језику са много латинизама и латинских цитата из Библије и *Вирши про*

Дедала у част хетмана Ивана Самијловича, у којима га позива да чини корисне ствари за отаџбину.

Иван Величковски је, за разлику од многих својих савременика, који су били стихотворци, прави и талентовани песник. Виртуозно је владао језиком и стихом, много је експеринментисао, тражио и разрађивао нове и необичне књижевне облике. Био је типична личност епохе барока – у њему се обједињају ренесансна животна радост и љубав према животу и дубока и искрена религиозност, што је изазивало у њему унутрашње противречности његовог духовног света, његову душевну драму, али истовремено то је давало снагу и енергију његовом књижевном стваралаштву.

Као искрени патриота, Величковски је у предговору збирци песама *Молоко од овци пастиру належне* изразио своје жаљење да Украјинци у његово време нису постигли у наукама, беседништву и уметности оно што су постигли други народи и настојао је да својим делом да известан допринос развоју књижевности.

Интересантан је и по томе што као образован човек није био на високим положајима и није стекао неке значајне титуле.

Епіграми

Тяжкая рана тому є без міри:
Хто правду мовить – а нема довіри

Тому хто пише вірші

Труду писанння не зможе пізнати
Той, хто не знає, як треба писати.
Думає, легке і просте діло:
Пишуть три пальці, а все болить тіло.

Трохи, нічого, надміру, досить

В убогого трохи, в жебрака – нічого,
Понад міру – в багача, а досить – ні в кого.

Передмова до читача зі збірника
“Млеко од овці пастиру належне”

Зауваживши, що ,многії народи, особливо ті, що в науках розкошують, много мають не тільки ораторських, але і поетицьких, чудово й майстерно, природною їх мовою, від високих розумів складених трудолюбій, якими і самі ся тішать і нащадків своїх розуми гострять, я, яко істинний син Малоросійської вітчизни нашої, боліючи на то серцем, що в Малій Росії досі таких ніким виданих не оглядаю трудів, з гарячої любові моєї до милої вітчизни, призвавши Бога і Божию Матір і святих, замислив, наскільки можливість підлого розуму мого дозволяла, деякі найзначніші штуки поетицькі руською мовою виразити, не перекладаючи їх з якоїсь мови на руську, але власною працею моєю наново на зразок інородних

складаючи, а деякі цілком руські способи винаходячи, котрі іншою мовою не можна виразити.

Знаходив я теж в штучках іноземних многії оздобні й майстерні штучки, але не на славу Божию, тільки на марні сьогосвітні жарти видані, з яких я, тільки спосіб взявши, докладав труд не для якого, не дай боже, тщеславія, але виключно для слави Бога, слави і славної владичиці нашої Богородиці і Пріснодіви Марії і на оздобу відчизни нашої і утіху малоросійським синам її, насамперед – охочим до читання і любомудрим.

Упевняю теж ласкавого читача, що коли ці мої вірші скоро пройде, не помічаючи, що за штучка в кожному з них ся замикає, мало, або жодного не матиме пожитку. Але якщо над кожним віршиком так много ся забавить, аж поки зрозуміє, що за штучка в нім ся замикає, дуже в них ся закохає. Адже тут жадних простих (котрих і простаки складати можуть) не матимеш віршів, тільки штучки поетецькі, які є короткі, маленькі, але велику трудність задають тим, хто їх компонує, і довго, поки ся зложать, котрі і за місяць заледве ся зложать. Хто спробує, певне мені то признає. А втім, ласкавий читачу, якщо з них хочеш одержати втіху, довго читай їх, і коли б яка штучка видалася до розуміння претрудною, слушна річ, одного і другого призвавши, разом ся домишляйте. Адже всі все можемо, а один всього знати не може, крім Всемогущого Бога, котрий як дав мені охоче працювати, так і любові твоєї да подасть охоче читати й розуміти. В недостойних молитвах моїх гаряче о тім всемогущую його поміч благаю.

Любові твоєй всіх благ желатель і богомолець Іоанн Величковський, недостойних з презвітерів

ФЕОФАН (ЕЛЕАЗАР, ЄЛИСЕЙ, САМУЇЛ) ПРОКОПОВИЧ (1677-1736)

Прокопович је истакнути црквени и јавни делатник, филозоф и песник. Пореклом је из трговачке породице. Рано је остао без родитеља па је о њему бринуо његов ујак проповедник Феофан Прокопович, чије име је узео у монаштву. Завршио је Кијево-Могиљански колегијум. Касније је учио у василијанској школи, прешао је на унију и повукао се у манастир (ту је узео име Јелисеј или Самуил). После тога је још три године у Риму студирао реторику, филозофију, историју хришћанства и богословију. После повратка у Украјину поново прелази на православље и тада узима име свог старатеља - Феофан. Од 1704. је професор Кијевске академије, где је предавао поетику, реторику, фиолозофију, богословију и друге предмете. Био је извесно време и префект и ректор Академије. На позив цара Петра одлази у Петербург и постаје главни помоћник цара у питањима православне цркве.

Многи сматрају да је био противречна личност, да је у свом животу користио различите маске, као и разна имена. Био је веома образован. Био је публициста и политичар, али и велики интригант на царском двору. Многи су истицали да је био човек који није бирао средства да оствари своје циљеве.

Прокопович је аутор филозофских трактата, драме *Володимир* и многих поетских дела. Писао је углавном на пољском и латинском језику.

Главна личност у драми *Володимир* је кијевски кнез Владимир Велики, приказан као разуман владар, који је схватио да су за даљи развој његове државе неопходне коренште промене. Зато се и одлучује на примање хришћанства. Прокопович је сматрао да за драмско дело није најважније да се у њему тачно приказују историјски догађаји и процеси, него да је функција уметничког дела на историјску тему у томе да поучи људе какви они треба да буду. Драматизам овог дела је у сталној борби: у души главног јунака, кнеза Владимира, боре се две снаге: навике на устаљени живот и тежње ка новоме, ка реформи.

Пишући драму *Володимир* Феофан Прокопович није имао циљ да прикаже личност и дело кнеза Владимира, него је само искористио његову личност и дело као парафразу да прикаже историјске прилике у Русији на почетку XVII века и реформе цара Петра I, које је он свесрдно подржавао.

Похвала Дніпрові

Славен будь, отче великий, завжди повноводий,
глибокий,
Ти багатіший за інші річки усі разом, а може
І найславніший. Пружна течія береги роз'єднала
Так, що і стрілка неспроможна здолати всю відстань
між ними,
З морем самим позмагатися любиш, розлившись,
неначе
Німфа Фетіда, що прагне до батька подібною стати.
Часто лютує швидка течія, і тоді у нестямі
Навіть столітні дуби вириває укупі з корінням,
З шалом круті береги підриває і валить у воду;
Грізно шумить, як зустріне якусь на шляху перепону.
Угомониться тоді лиш, як зборе; і часто міняти
Річище любить, пісок полишивши усюди недбало.
Годі й казати про те, що він хвилями блиска, мов
сріблом;
Зрошує спраглі вуста подорожніх, нектар мов
солодкий;
Їжу тверду і сиру вельми швидко пом'якшує – навіть
На незначному вогні; ясно-жовтий пісок промениться
Так у глибокому руслі, що золотом щирим здається,
Всюди розсипаним. Хто б навтішатися досить спромігся
Любими серцю просторами цих берегів неозорих,
В сонячнім сяйві що мріютш? Ген-ген аж до сходу
Титана –

Сонця ясного, на луках розлогих худоба пасеться;
Глянеш на захід – здіймаються гори усюди, порослі
Лісом густим, що бджолині рої незлічені годує.
Добре про річку Дніпро-Борисфен наші предки

сказали,
Що молоком він і медом наповнений, а не водою,
Годі й казати про те, скільки сіл, скільки міст
і містечок
По берегах мальовничих твоїх розрослося усюди!
Більше, ніж інші річки усі разом, дарунків природи
Ти перевозиш. О славо і гордосте наша одвіку!
Місто – держави могутньої мати й окраса вітчизни –
Має, тобі завдяки, вельми благ усіляких чимало!
Стіни широкі його омиваєш своєю водою
І знесиляєш околицю, що простяглась до схід сонця.
Ще до своїх берегів звідусіль ти збираєш товари:
Стоси каміння і колод, із яких можна зводити храми,
А, крім того, вапно, для великих будов необхідне.
Слід пригадати також, що в човни вояків посадивши,
Понтові, Чорному морю, погрози ти кидав, бувало,
Й страх наганяв там. Але батьківщину свою
найчастіше
Краще за мури усякі бороніш, і ворога злого,
Шлях заступивши, примушуєш геть відійти до кордонів.

Байка про сільську та міську мишу

Миша сільська у хатині своїй прийняла міську гостю,
Їжу сільську, що придбала сама, подала їй ласкаво
Й радісно просить її бути гостею в бідній господі.
Жителька міста відкинула гордо убогую їжу,
Просить до міста подругу сільськую на ласощі ніжні.
Так і зійшлися. Розкішні закуски були на бенкеті,
Та несподівано доля непевна змінила цю розкіш.
Раптом почулось: зі скрипом хтось двері до них одчиняє,
Шаснули з розтіч обидві - придворна у дірку знайому,
Миша ж сільська по дорогах чужих і зрадливих блукала.
Тільки вночі підійшла до знайомих околиць помалу,
Бліднучи і дрижачи, а побачивши рідну хатину,
Вже звіддаля проказала: "Привіт тобі, бідносте певна,
З хлібом убогим. Прощай, насолодо міська ненадійна,
Й далі, чванлива, обдурюй ти інших, мене ж на бенкети
Вже багатющі ніколи не зможеш закликати більше,
Лиха немало і заздрість велику вони викликають.
Буде дешевий обід, який можна без труду і страху
Взяти собі, набагато солодший за царську трапезу,
Щедру і гучну, що на ній я мала б сидіти зі страхом,
Завжди бліда і чекати удару непевної долі.
Надто шкідлива та розкіш, яку за страждання купують.

СТЕФАН ЈАВОРСКИ (СТЕФАН (СИМЕОН) ЯВОРСЬКИЙ) (1658–1722)

Јаворски је учио у Кијево-Могиљанској колегији, у језуистким школама у Лавову, у Љублину, Познању и Виљну. Када се 1698. године вратио у Кијев, поново је прешао на православље, замонашио се примивши монашко име Стефан и постао је професор у Кијево-Могиљанској колегији. Предавао је поетику, реторику, филозофију и богословију. Године 1700. био је посвећен за митрополита Муромског и Рјазанског. У својим бројним проповедима и богословским трактатима иступао је против реформи цара Петра I. Године 1721. године саставио је каталог своје библиотеке и поклонио је Благовештенском манастиру у Њижину. Каталог почиње елегијом на латинском језику *Слізне з книгами прощання.*

Митрополита Рязанського та Муромського слізне з книгами прощання

В путь вирушайте, книжки, що часто гортав я і пестив,
В путь, моє сяйво, ідіть! Втіхо й окрасо моя!
Іншим, щасливішим, душам поживою будьте однині,
Інші, блаженні, серця нектаром вашим поїть!
Горе мені: мої очі розлучаються з вами навіки
Та й не спроможуться вже душу мою наситить.
Ви бо єдині мені нектаром, медом поживним;
З вами на світі, книжки, солодко жити було.
Ви мені скарб найдорожчий, ви слава моя найбільша,
Ви повсякчасна любов і раювання моє!
Ви просвітлили мене, превелебні дали мені титла,
Шану вельможних людей подарували мені.
Нині ж судилось мені – о мій смуток і біль нестерпучий! –
В спомині тільки плекать ті неохмарені дні!
Кволі повіки мої віковічная ніч замикає,
Ваших легких сторінок не турбуватиму я!
Вічності книгу відмінну перед моїми очима –
Скоро до нього прийду – має відкрити Господь!
Кожен з сувоїв її свої вчинки й слова відчитає
І по заслузі у ній знайде заплату собі,
Книго Господня страшна! На судищі нашім останнім
Кожне злочинство і гріх навіч покаже вона!
В думці її розгортаю: тремтіння пронизує тіло,
В болісним серці стримить тонка і бистра стріла!
Боже мій, Отче мій! Ти – невичерпної ласки безодня,
Віри святе джерело, благості віщий вінець!
Ти єси моря, й землі, і найвищого неба владика,
Гори розбурханих вод вмить погамовуєш ти.
Ти управляєш, премудрий, кругами сузір'їв небесних...
Черв нерозумний, ніщо – Боже! тебе я молю.
Заглянь і в книгу життя запиши моє марне наймення

Кров'ю святою Христа /в нім бо спасіння моє/.
Ви ж, мої книги, писання мої і дім мій, – прощайте!
Праці відданої плід – бібліотеко, прощай!
Братіє, старці і всі пожильці землі, – прощавайте...
Земле, гостино моя, мати моя, – прощавай!
В ніжні обійми прийми смертельне своє породження;
Наша душа – небесам, кості належать тобі.

СЕМЕН ДИВОВИЧ (СЕМЕН ДІВОВИЧ)

О његовом животу има веома мало података. Сматра се да је прво учио у Кијево-Могиљанској академији а после у Петербургу. Био је преводилац централне хетманске администрације у Глухову. Године 1762. написао је поему *Розмова Великоросії з Малоросією.* Дело је писано језиком који је био ближи руском.

У поеми у облику заоштреног дијалога, са изразитом патриотском нотом, Семен излаже историју борбе украјинског народа за независност и државност против Турака и Пољака. Описује успешне ратове козака и оцењује делатност неких хетмана.

Розмова Великоросії з Малоросією

В е л и к о р о с і я

Чекаю з нетерпінням, чи можеш сказати,
Коли тобі в походах прийшлося бувати?
Скажи і про найбільших начальників видних,
Я ладність твою бачу у прикладах гідних.

М а л о р о с і я

Так, тисяча п'ятсот ще і шостого году
Гетьман у мене перший, з сенаторів роду,
Був Лацлав Лянцкоронський і як мною керував,
Не раз із козаками османців розбивав.
За двадцять вісім років Хмельницький-Венжик жив,
Гетьман цей під Заглавлем орду упень розбив.
Хоча яка численна вона отам була,
Хоробрості моєї здолати не могла.
За сорок літ по тому гетманив Свірговський,
З яким разом єднався господар волоський,
Отримав чотирнадцять над турками побід,
Побив, полону безліч погнав собі услід.
В рік тисяча п'ятсотий сімдесять шостий
В полон гетьман Богданко татар узяв доста,
А решту, що змагалась, на голову розбив,
І у татарськім краї добряче погостив.

В е л и к о р о с і я

Вже знаю, що начальні у тебе гетьмани,
Скажи іще про знаки, чи кимось надані?
Також про перемоги, коли ти їх мала,
Скажи, кого при кому ти перемагала?

М а л о р о с і я

Ще коротко я вище сказала для тебе,
Не хочеться багато балакать про себе, –
Немало перемог я іще не назвала,
Ти хочеш чути, слухай: було їх немало!
Військовими козацтво прославилось ділами,
Ішло воно хоробро своїми полками,
На Цареград могутній не раз наступало,
І бусурманів безліч в бою побивало.
Ходили помагати вони царствам іншим
І без грошей служили державцям біднішим.
В боях на смерть охоче себе наражали,
Річки перепливали, морями гуляли.

ПРИВАТНА ПИСМА XVIII ВЕКА

Приватна преписка као посебан књижевни жанр у коме се одсликавају односи између адресата и аутора писама увек је представљала један облик контаката међу људима са карактеристичним начином изражавања и одсликавала је не само индивидуалне особине аутора, него и много детаља о свакодневном животу људи у једном времену, о начину мишљења, о начину понашања, о односима међу људима. Управо ти детаљи су често веома интересантни и помажу да се направи што потпунија слика живота људи у једном конкретном историјском времену.

Приватна писма, од којих су многа сачувана до данашњих дана, писали су козаци, грађани, племићи, свештеници и други. Садржај приватних писама је веома разноврстан, јер су писма писана озбиљним и мање озбиљним поводима. Писма су писали војници који су били у војним походима, студенти који су били на студијама, свештеници, који су писали о приватним, али често и о стварима које се догађају у њиховим парохијама.

Посебну пажњу заслужују обраћања или ословљавања, изражавање захвалности или упућивање молбе. У писмима се налазе обраћања или ословљавања: *Вельможний господине полковнику, милостивий хлібосол*; *Мій вельце милостивий пане куме і особливіший благодітелю; Милостивий мій отче і добродітелю; Сердечний братику мій; Сердечнокоханий племіннику; Петрусику, серце; Любезний мій мосціпане зятю,* итд.

Приватна писма су веома интересантна и због тога што јасно сведоче о високом степену образовања људи оног времена. Језик је веома често мешавина

књижевног црквенословенског са елементима народног говорног језика, уз често навођење латинских израза или пословица.

Лист Федора Сулими до своєї матері Сулими Марії
(1725, скраћено)

Милостивая мені матко добродійко!

Прошлого місяця августа числа 18 з города Астрахані писалем я листа до вашої родительської і добродійської милості, освідчаючи о своїм пробуванії здравственнім. А тепер також, за прибуттям в Сулак, в крепость Чесного Креста, відкіль були комендировані в баталію в гори персидські і невредительно від неприятелів повернулись, защитом Творця нашого, і молитвами вашими материнськими.

Освідчаю, вм. добродійко матко, же всіх нас, бунчукових, не відаєм певне скоро одпуску в доми, тілько певніше відаєм, же зимувати в полю, край крепості всьому війську, і вже і місця нам дано. Пишуть всі начальники, яко слобідські, також і малоросійські, старшина та й наше товариство в свої доми, жеби провіянт до города Царицина припроваджували. Бо наміряють лиця високії – генералітет, літнього времені нас і військо одпустити. Благоволи, матко добродійко, завчасу виготовляти провіянт, а іменно – горілки куфів простої доброї 6 чи 7, і доброї досужих барил 3, сала бочку та крупів гречаних 3 бочки, а іншого провіянту не треба. Бо тут за горілку, спродавши, латво і всякого борошна достати, купити, хоча й не без трудности (...)

Борошна мойого давно вже не стало, пана шваґровим контентувати зачав. О здешньому нашому поведенії не свідчаю, бо гидко і освідчати, тілько іще милостією божою ненарушимо в здоров'ю зосталем. Грошей, скільки взялем од вашої родительскої милості, іменно талярів битих, і червоних, тільки є третя часть при мені, много стратилем, дорожнетою купуючи. А о всяких більших нуждах не освічаю, тілько Єдиному Творцю всіх нас полецаю себе в мілість. А вм., добродійко матко, молю призріння добродійське на мене, а найбарзій до милої жони моєї особливіший свій материнський мати респект всепокорственніше прошу і при тому благословінню материнському рекомендуюся Вашої материнської милості щирозичливий син і найнижчий слуга

Лист Івана Сулими до дружини (1733)

Наймиліша моя пані малжонко!

Через Андрія, слугу пана Скоропадського, ознаймую о своїм поведенні. Благодарю Господа Бога нашого, здоров зостаю, тілько не маю чим контентуватися, грошей більш нема. Сто вісімдесят золотих - чи не можна до Чернігова з'їхати порадитися з панотцем, де позичити? Принаймні двісті золотих – з Гудовки чи не возможно вибрати і з Кального, господарства, золотих сто? І просите панотця, через кого певного прислано було б, через іменного слугу і певного пана Семена Лузодуба, непремінно буде виправа, чи через Скоропадського посланих людей. Присилайте, бо не пришлете, то мушу зарятуватися в дорозі від чоловіка доброго. Боже, сохрани для нужди своєї! В тому є нужда – обрік купуємо

і сіно, а для себе купую харч, коні поодпадали, мусив двоє коней купити. На зиму бути не сподіваємося. Прошу вашої милості, панії, о господарстві порядок чинити, як Бог вас настановив. При тому господеві в милість пані поручаю назавжди.

Вашій милості мосціпанії, моїй наймильшій малжонці, щиро зичливий малжонок Іван Сулима

P.S. Могла ся б нужда бути вам від супостатів наших, бийте в Глухові чолом до генерала. А Грицька, котрий при мені зостає, то на жону його прошу мати респект за його вірную службу.

Року 1733, ноября 18 дня.

Лист Євдокії Сахновської до чоловіка, Івана Сахновського, чернігівського полкового обозного (1743)

Любезнійший мій сожителю, мосціпане Іване Сахновський!

Письма ваші з Пітербурха і з дороги, числом шість, в цілості, за печаттю вашою, получені, в котрих зволите писати о здоров'ї своїм і о поведенії тамошнїм, в чому я Создателя свого благодарю і желаю вам здоровим намірення своє сповнити.

О домашнім поведенії об'являю вам, що як я, так і дітки наші в доброму здоров'ї знаходяться, і меншії діти наші навчання пильнують.

В домі ж, в господарстві, зо Божеським зізволенням, стоїть все благополучно, тільки тим перешкода, що вас в домі нема, а в хуторі Нагорнівськім родилося телят 2, між тими чорних тілько 2, а то більш сивих і полових; лошат родилося 11, між котрими родилося в Галаганівського жеребця 2 коники, а в Петрового жеребця 2 лошачки і 2 кобилки, а ті різні масті мають і рослі лошатка. Ягнят родилося 100, крім тих, котрих порізали і впали.

Бондарця в дорогу Кримську відправила, при котрому возів 14, волів старих 46, а молодих дорослих 4, і надійно, що будуть воли не худії, другії ж волики, котрії остались в дому, ті роблять в плузі і дуже до роботи пойнялися...

Минцеві определили віз кінський, під котрим строкатая кобила і зікратий кінь, грошей 15 рублів, горілки кофу, і веліла йому домовії дріб'язки покупити. Солі ще зосталось непродатої 4 вози, а й ті вози, котрі попродані, дуже мало заважили, продажа її нині по 10 алтин. Пашні коло хутора Нагорнівського і коло других сіл, благодаріння Богу, дуже хороші, і всякі господарства нашого заводи (...) Скорбіти вам о домівці не надобно, бо я сама до того неусипних своїх трудів прилагаю і стараюсь, щоб нічого упущено не було.

В причому желаю вас в доброму здоров'ю і у всякому благополуччі вскорості в домі видіти.

Вам, любезніщому другу своєму, доброжелательна Євдокія Іванівна Сахновська.

1743 року, юня 3 дня. Мена

БУРЛЕСКНА КЊИЖЕВНОСТ

Бурлеск (од итал. burlesco – смешан, шаљив, лакрдијашки) посебан је жанр сатиричне књижевности. У бурлескној књижевности све је наопачке: о озбиљним стварима говори се као о смешним, намерно се спушта ниво, а о свакодневним стварима говори се с узвишењем, патетично. Прва дела овог жанра у украјинској књижевности се јављају у XVII веку, а већу популарност добијају у XVIII веку.

У историји старе украјинске књижевности посебно место припада стваралаштву студената које називају «путујући учитељи». То су студенти из сиромашних породица, који често нису имали средства за живот и били су приморани да за време школског распуста зарађују као писари, црквени појци, приватни учитељи.

У украјинским вишим школама у то време, нарочито у Кијево-Могиљанској академији, књижевности се поклањала велика пажња. Студенти су морали да пишу песме, говоре, драмске текстове, проповеди и на тај начин су стицали и практична знања и искуства за писање књижевних дела. Боравећи међу обичним народом, студенти су имали прилике да добро упознају усмену народну књижевност.

Основна тема у писању бурлескно-травестијских божићних дела путујућих песника била је сцена о пастирима који су кренули да се поклоне новорођеном Месији – Христу и популаран сиже о цару Ироду. У свом поетском приказу студенти су се придржавали традиционалног сижеа, али су уносили много интересантних ситница из свакодневног живота народа, што је одговарало хумористичном стилу. Студенти-песници у својим делима користе доста елемената из апокрифних легенди.

За путујуће песнике карактеристично је слободно третирање религијских догми, интерпретација најозбиљнијих особа хришћанских легенди према традицији народне шаљиве културе. Ту се свеци приказују као обични људи, баве се најобичнијим стварима: играју, певају, играју карте, пију ракију. У својим делима путујући учитељи/песници користе искуства и ритмику народних шаљивих песама.

Бурлеск се појављује као противтежа богословским делима, делима схоластике која су била далеко од реалног живота. Прва бурлескна дела су уствари пародије на разне жанрове црквене књижевности. Као узори за облике те књижевности узимају се неке молитве, црквене химне или проповеди, али се ти облици пуне садржајима, догађајима, ситуацијама и сликама из свакодневног живота, које су схватљиве и блиске ширем кругу читалаца или слушалаца. Тако настаје *Синаксар на пам'ять п'ятницям про винайдення горілки"* (синаксар – пролог, зборник житија светаца), разноврсни акафисти у част ракије-мученице – *горілці-мученіці*, *вареникам-мученикам* (акафіст – молитвена-похвална песма у част Христа, Богородице и других светаца). Значи, дела свечаног и високог стила се пресвлаче из парадног одела у одела која се користе на сваки дан – зато се бурлеске називају и травестије (фр. travestir – преоблачити се).

Нажалост, имена аутора највећег дела ових бурлески нису позната из објективних разлога. Аутори таквих дела најчешће су били путујући учитељи – посебна категорија образованих људи који су путовали од града до града, од села до села, и тако су продавали/сејали своје знање као учитељи. Они су били популаризатори школе и образовања, поезије, умели су да држе говоре, да пишу

поезију, да импровизују или приреде интермедије, дијалоге. Оваква дела су записивана само у разним рукописним зборницима и у тим облицима су сачувана до данашњих дана.

Пошто су аутори оваквих дела најчешће били студенти Кијево-Могиљанске академије или ученици братских школа или колегија, они су обично узимали сижее за своја дела из свакодневног живота ученика и студената. Ту спадају и пародије на, рецимо, рецепте из савета лекара, или се исмева упорно настојање имућних украјинских сељака и козачких старешина да стекну племство. У тим делима је често и сам језик – мешавина књижевног и говорног – средство за постизање циља, за реализацију бурлеске.

Сатирична поезија

У XVIII веку у књижевном процесу у украјинским земљама веома истакнуту улогу има барок, а касније уз њега се јавља и класицизам и проветитељске тенденције. Сатирична поезија XVIII века јавља се као покушај синтезе разноврсних уметничких елемената на фолклорној основи.

Претходница књижевне сатире у XVIII веку у Украјини била је народна сатира. Елемената сатире има и раније, у делима Ивана Вишенског и у делима других писаца – полемичара, у драмским и поетским делима. О сатиричној поезији говорило се и на курсевима поетике. У XVIII веку се развија жанр социјално-политичке сатире. Сатирична дела антифеудалне садржине по правилу нису била штампана и ширила су се у рукописима.

Сатирично-хумористичке приче фолклорног порекла

У сатирично-хумористичкој песми *Отець Негребецький* говори се како је свештеник села Нехребки прикупио од своје црквене општине 100 златника да би добио привилегију за одржавање црквеног празника, па је три недеље за тај новац пијанчио, а када се вратио у село, почео је да прича своје невероватне догодовштине које су му се дешавале на том његовом путу Богу. Пошто је, како каже, испао из неба на земљу кроз једну рупу,

А привилеї при такий недоли
Там ся у Бога остали на столи...

Зато се поп-пијанац поново обраћа својој црквеној општини речима:

Шкода, панове громада, того опустити,
Ище би треба до неба раз пити;
Якби-сьте ище ми сто злотих дали,
Та би на тую дорогу ми стали.
Я вже з дороги не буду звертати,
Просто вже пиду до господньої хати,
Щоб таки раз той привилей дистати!

Ова сатира о оцу Нехребецком написана у XVIII веку ширила се у народу у рукописима и у усменом предању, а царска цензура ни у XIX веку није дозвољавала да се то дело штампа у периодици.

От вже і я, пан Івах,
Вискочив я на стілець, як птах.
Не противтеся, панове, що я попід вікна ваші ходжу,
Бо я у письмі по коліна броджу.
Знаю я, що то за книга
Торколой, знаю, що псалтира,
І всіх книг много я знаю,
На котрих так часто хіба в рік читаю.
Але ви на нас, жіночки скупії,
Підуть вас потішати в пеклі ангели глухії,
Таку собі розкіш будете мати –
Одна до другої смолею перепливати.
Мовив мені один чоловік: "Чи не ліпше би тобі ся,
Небораче нищий, у наймити йти служити,
Аніж увечір і рано під вікна ся волочити?
І я тобі буду по півгоршка кулешу варити,
А що слушна і грішми платити.
Тільки ти перестань тої школи заживати,
Можеш і ліпшим юристою зістати!"
Але, панове, чомусь наш дяк зубами скрегоче, -
Подібно він пити із кулака хоче.

*

Був собі Грицько

Родом з Коломиї,
Учив ся він дуже мудро
Сім літ на філософії.
Шістнадцять літ в письмі гмирав,
А все по-латині збирав,
А на сімнадцятім
Азбуку перечитати знав.
З великою мудрістю до батька приходить,
Батько письменних в дім пастухів водить,
Щоби єго запитали
І що знає, стребували,
Бо хвилозоп.
Капут, голова, один з них повстає,
І так по-латині говорить: "Мосьпане,
І ми ту латину знаєм,
І тебе ся запитаєм:
Як в вас по-латині
Женуть в поле свині,
Скажи, васьпан, нам?!"
Грицько такий мудрий, що аж від дива,
Взяв книжку в руки та й пішов до хліва.

Станув собі з презенційов,
Мовить свиням орацію:
“Ассантус, свинянтус,
Гризантус травантус
На стерниськус!”
Уже три дні, як свині не їли.
Як ся поперли, кучу вивалили.
Батько Грицька за чуприну:
“А нащо ти, песій сину,
Маєш їх лаяти?
Але ж утікати
Мусіли всі!”
Як ся довідав пан о мудрості єго,
Зараз сказав послати по него;
Задає му різну штуку,
Заходить з ним у науку –
Сто батогів му дав,
Щоби собі зрахував,
Чи багато взяв.
Грицько зобачив, що то кепська справа,
Мацнувся ззаду – сукмана дірява, –
Фацу, драла на всі ноги
Манівцями без дороги,
Не боявся страху:
Такий мудрий був!

Лікарство на болящих немощію п’янства, іли Бахуса новоізобрітеноє

Виджу тя страждуща на похмілля.
Біда! Згинет чоловік, треба іскать зілля!
І не вім, откуду би прибрати прилична.
Зриться в тобі болізнь внутрі необична.
Да се взродила в тобі любима сивуха,
Коєй напиваєшся ти по самії вуха!
І так болізнь сію імієш чрез стакани,
Чрез чаші, кубли, чванці, полні питія дані.
Немощі сей не улічить і сальвачна баня.
Разві дать треба сего заливання:
Треба дубовим суком спину шмарувати,
А трясущіїся руки у сук ізв’язати.
Голова ж, которая как не розпадеться,
Монистом желізним та ж да прикується!
Іще ж і в сальвацію його вести треба:
Закинуть в яму, щоб не видів неба.
І сальвувать його три дні поволі –

Сухар давать на день йому, а не болі!
А послі сего треба вийнять його з ями
І напоїть його сими полєзними зіллями:
Помазать його маслом, тим що з березьєв,
Так, щоб помазаний ні всидів, ні влежав!
Сіє ж лікарство токмо пользует літньою порою,
Іначе должно поступить з таким зимою.
Не треба весть його в сальвацію тридневну,
Но только вивесть на стойку дневну
І принудить полчаса стоять на морозі
В єдной рубашкі, щоб прохолодився сквозі.
І так, когда вимерзнеть похмілля,
То вищерeченого дать йому зіля.
Буді ж в ком приключиться та болізнь вдруге,
То сим образом врачувать в недугі:
Треба сискать на його мартового міха
І закинуть його туди без всякого сміха;
Зашить тот міх зверху і положить долі
І в два в'юна його лоскотать доволі
По сім міху, щоб болізнь не прикрилась,
Либо в каком кутку не затаїлась.
І так сей міх отженеть хворобу:
Не будеть боліть тим до самого гробу.
Внуши сей совіт, умом всяк трезвий,
Прийми про пам'ять сей совіт полєзний!

Теща

Приготувався зятейко для свеї тещейки на честь,
на банкет.
Накупив хмелю
За сім куп жменю,
Намочив ячний колос,
Учинив великий солод,
Наварив пива.
Начинив зятейко з тещею дива.
Убив чмеля, наситив меду,
Зазвавши тещейку к собі на беседу.
Убив синицю
На бужаницю.
Поїхав же зятейко на полювання,
Для своєї тещейки на спомагання
Звірці імати,
Свою тещейку та годувати.
Вбив же комара,
Насолив бочку того масла.

Вбив воробця,
Навішав полтя,
Начинив ковбас.
Все то не для нас –
Для своєї тещейки, для ласкавої,
добротливої,
зичливої.
Зарізав муху
Для тещі в юху.
Надавив комашок,
Наварив галушок.
Все для своєї тещейки, для зичливої.
Вбив же вош
Для тещейки в борщ.
Вбив вже блоху,
Наварив гороху.
Приїхав зятенько,
Приїхав батейко
Для своєї тещейки просити честь,
на бенкет.
“Тещейко,
Жінчина матюнко,
Прошу ж я тебе
На честь до себе!”
(...) Не могла ж тещейка як од свого зятейка та одмогтися,
Лиш таки к зятеві поволоктися.
Достала тещейка коня вороного,
Візка мальованого
Поїхати на честь, на бенкет до свого зятейка до коханого.
Поїхала тещейка до свого зятейка на честь, на бенкет, на халазію.
На котрий день та на неділю.
Як узяв зятейко свою тещейку та під плечиці,
Повів же зять тещейку та до світлиці.
Посадив же зятейко свою тещейку к столу плечима,
К стіні очима.
Щоб же тещейка у свого зятейка по стіні блохи і мухи лічила.
Треба тещейці горілочки,
Аквавіточки.
Дратованих гужечок,
Солодкого меду.
Дубового кия,
Пяного пивця.
Голоблі кінця.
“Мої милі служки,
Подайте мені дратовані гужки
Зв’язати тещейки ручки та ніжки”.

Частував зятейко свою тещейку горілкою,
Аквавітою,
Дратованими гужками,
Щоб не брикала теж ніжками,
Солодким медом,
Дубовим києм,
П'яним пивцем,
Голоблі кінцем.
Побігла тещейка з зятнього двора,
Не минула жодного кола.
Підпивши, з скоком
Із одним оком
Одчинила тещейка двері боком.
Не трапила тещейка у двері рукою,
Трапила вона в ушак головою.
Не трапила тещейка, куди люди ходять,
Трапила тещейка, куди гуси лазять.
Голова вилізла,
Гузиця зав'язла.
"Мої милі візниці,
Хватайте тепер мої дупиці,
Рятуйте мої гузиці.
Моя гузиця –
Старому дідові вона згодиться".

Ой, як мене моя мати дала до школи

Ой, як мене моя мати дала до школи,
Ой, зазнав як тяжкої неволі:
Казав мені бакаляр говори "аз"
А як же я не вимовив – гоп в писок раз!

Крикнув же він другий раз: Говори "буки",
Іще-м не вимовив – вже-м впав в його руки.
Крикнув потім в третій раз: Говори "віде",
Уже ж його рука по чуприні їде.

А як сказав учетверте: Говори "живіте"!
Тепер його, хлопці, на лавку кладіте"!
Ой, просив я ся і молив я ся;
Ні мені ся випросити ні ся намолити.

Ах, ти мій учителю, ах, ти мій крілю,
Отпусти мені сей раз, бо уже млію.
Тридцять раз я омлівав і тридцять ожив,
А він щораз лучче руки доложив.

Пішов я додому та й татові скажу:
“Так мене учитель збив, що я ледве ляжу”!
Іще-м собі гіршого лиха набавив,
Що учитель не добив, то отець доправив.

Побіг же я до мами та й і до сусіда,
Куди ся не оберну – всюди мені біда:
Матір мене коцюбкою, судід – цибухом,
Аж мені набігла грушка за ухом.

Пішов я до корчми позбути туги
Лигнув-єм горівки кубок і другий.
Мислю си: “Горівка моя потіха,
як вип’ю квартину – позбудусь лиха”.

Випив я квартину, прийшов додому,
Аж ліпше було серцю мойому.
Від кварти горівки, доброї сивухи
Станув ми світ, як банька, а люди, як мухи.

ДРАМА

Стара украјинска драма, која је настала средином XVII века, у другој половини XVII и првој половини XVIII века развија се, достиже свој врхунац и завршава свој развој.

Теорија драме разрађује се на курсевима поетике у Кијево-Могиљанској колегији/академији. О драми је много писао у својој поетици Феофан Прокопович. Драма је према тадашњим схватањима један род поезије, а разликује се неколико врста драма: трагедија, комедија, миракли, моралите и историјске драме.

По Прокоповичу, трагедија је дело у стиху које представља дела истакнутих људи, њихову судбину, њихове несреће. Комедија је такође дело у стиху, у коме се на весео и шаљив начин слика живот обичних људи, кроз разговор, с циљем да то буде поука и да се на тај начин открију и осуде лоши поступци људи. Драма се дели на чинове и треба да их има не више од пет, а чин се дели на сцене (не више од десет). У трагедији се појављује и хор. У првом чину је пролог, који је нека врста увода у драму и у њему се говори о садржају драме. У другом чину почиње развој фабуле, у трећем се јављају препреке, у четвртом се све приводи крају и у петом чину је завршетак.

Садржај комедије обично је измишљем, а садржај у трагедији обично се узима из историје, из неког познатог догађаја, мада може бити и измишљен. Трагедија слика подвиге истакнутих личности, зато је стил трагедије озбиљан и узвишен. Прокопович сматра да у трагедији треба да се ради о веома кратком периоду (свега два три дана) у животу истакнуте личности, а остали догађаји из живота те личности се само на неки начин спомену. Прокопович је своју теорију украјинске драме заснивао на искуствима класичне драме.

Професор поетике у Кијево-Могиљанској колегији/академији имао је обавезу не само да предаје теорију драме, него је морао и да се опроба у писању драма и да их поставља на сцену заједно са својим студентима. На овај начин настају први текстови и прва извођења драма у Кијеву већ у првој половини XVII века. Драме су приређиване обично поводом већих празника, нарочито за Божић, за Ускрс, некада и на крају школске године, или приликом доласка у Кијев неке истакнуте личности.

Представе су биле или на сцени у колегију, или напољу, на тргу. Све улоге су тумачили дечаци, студенти. Публику су чинили студенти, професори, њихови пријатељи, некада и родитељи студената, грађани, а на такве представе су посебно позиване и неке истакнуте личности, митрополит, хетман и други. Значи, публика је обично била образована и могла је да схвати садржај представе.

Значајна особина тадашње драме је алегоризам и склоност симболима, што је условљено и самим карактером хришћанске религије и њеним симболизмом. Зато је у тој драми увек присутан одређен број алегоријских личности, које су морале имати посебне костиме, да би публика схватила да оне представљају, рецимо, Завист, Веру, Наду, Љубав, Гнев, Фортуну, Слободу, Пријатељство, Непријатељство, итд.

Свој процват украјинска драма доживљава у првој половини XVIII века. Средином XVIII века у Кијевској академији забрањено је извођење представа, професори су престали да пишу нове драме и тако драма доживаљава свој пад.

У школском репертоару биле су најпопуларније драме ускршњег и божићног циклуса. Те драме су извођене углавном за време ускршњих и божићних празника и у њима су представљани рођење, муке, смрт и ускрснуће Христово. Сваки аутор је обрађивао ове сижее на свој начин, по свом укусу, и уносио је своје морално-поучне елементе.

У ускршњи циклус спада драма *Слово про збурення пекла,* где је главна тема Христов долазак, који руши пакао и одводи са собом праведне душе. Остаје само Соломон, који објашњава Луциферу да ће се Христос још вратити по њега. Као извор за ову драму је апокрифно Никодимово јеванђеље, на основи којег је написан велики број европских средњовековних мистерија. У Украјини је тема о рушењу пакла била често присутна и у рукописним тумачним јеванђељима. Осим ове, сачуване су и бројне друге драме овог циклуса.

Слично као ускршња, и божићна драма је у Украјини била веома популарна и раширена. Почетак европске божићне драме пада у време од XI-XIII века. Из малог дијалога у оквиру мисе полако настаје права драма која се базира на мотивима из библије. До данас су у целини сачуване само четири украјинске божићне драме из XVII-XVIII века: *Комедія на день рождества Христова* Дмитра Туптала (постављена у Кијеву за Божић 1702)*, Комическое дійствіе* М. Довхалевског (постављена за Божић 1736. године у Кијевској академији) и још две непознатих аутора, а остале су сачуване само у одломцима.

Другу тематску групу украјинске школске драме чине дела о свецима – ***міраклі*** (од лат. miraculum – чудо). У мираклима се обрађују хагиографски сижеи – житија светаца, легенде о њиховим чудима, о њиховим подвизима, о њиховим мукама за веру Христову, итд. У целини су сачуване само три драме-миракли: једна анонимна о Олексију, божјем човеку, *Комедія на Успеніе Богородицы* Дмитра

Туптала и колективно дело ученика Кијевске академије написано на пољском језику *Declaratio de S. Catherinae Genio.*

Посебну групу чине драме морално-дидактичке – моралите (фр. moralite, лат. moralis – морални) – поучне драме са алегоријским садржајем. Елементи драме моралите се сусрећу у свим драмама ускршњег и божићног циклуса и у мираклима. У драмама-моралите увек се појављују алегоријски ликови који представљају апстрактне појмове људских врлина и мана. У тим драмама аутор своју идеју најчешће води сагласно принципима хришћанског морала показујући и претњу казнама на оном свету.

У својој драми *Воскресеніе мертвых* Георгиј Кониски са свог црквено-религијског гледа осуђује самовољу и угњетавање нижих слојева друштва од стране козачких старешина и врхушке. Његова драма је и критика тадашњег судства.

Највеће достигнуће украјинске драме XVII-XVIII века је историјска драма. У ову групу спадају драме: *Володимир* Феофана Прокоповича, историјске драме Михајла Козачинског (једно време борави у Јужној Угарској, у Сремским Карловцима, и пише прву српску драму), Симеона Полоцког и других аутора. Аутори ових драма су настојали да се мало удаље од шаблона мистеријских слика и сижеа и да се приближе савременим темама. Ипак, они, не желећи да говоре директно о свом времену, налазе слике из прошлости и помоћу њих често отварају озбиљне теме и горућа друштвена питања свог времена.

Трагикомедија Ф. Прокоповича *Володимир* написана је 1705. године и постављена је на сцени Кијевске академије. Иако се у драми говори о кијевском кнезу Владимиру Великом, слике, сиже драме и драмски конфликт пројектују се на савремени живот. Прослављајући кнеза Владимира аутор има на уму прослављање цара Петра I и његове политике. Иако драма има углавном озбиљан садржај, има у њој и елемената комичног, зато се и назива трагикомедијом. Пре Прокоповича то се није радило: ако је драма била историјска – то је била трагедија, а разне комичне ситуације имале су места само у интермедију.

Интермедије

У другој половини XVII, а посебно у првој половини XVIII века, у периоду процвата украјинске школске драме, свој процват доживљава и интермедија. Велики број ових дела има велику идејно-уметничку вредност. У тим интермедијама се обрађују државно-политичке, друштвене, религијске и друге појаве украјинске стварности.

У другој половини XVII века настаје *Інтермедиум жид из русином,* у којем се ова двојица препиру због питања вере, а победиће онај чија вера има више празника. У конкретној ситуацији побеђује сналажљивији Русин. Искварен русински језик којим говори Јеврејин је често је извор хумора.

У интермедији драме *Властотворний образ чоловіколюбія Божия* Митрофана Довхалевског посебно је разрађен лик Циганина. Његови ликови Циганина – сиромаха, ленштине, преваранта и крадљивца, који имају много деце – прећи ће и у новију украјинску књижевност, нарочито у стваралаштво Степана Руданског.

У другим интермедијима Довхалевског честа тема је антагонизам између различитих класа и друштвених структура тадашњег украјинског друштва. Посебно се приказује угњетавање и иживљавање над припадницима нижих друштвених слојева од стране угњетача и представника власти. У тим интермедијама има мање хумора, а више сатире која показује велику мржњу угњетаваног народа према онима који не поштују људско достојанство.

МИТРОФАН (МИХАЈЛО) ДОВХАЛЕВСКИ (МИТРОФАН (МИХАЙЛО) ДОВГАЛЕВСЬКИЙ) (крај XVII – прва половина XVIII века)

Митрофан Довхалевски завршио је Кијево-Могиљанску академију и ту је од 1733. године радио као професор. Познате су две његове драме у стиху, писане на латинском језику: божићна *Комічна дія* и ускршња *Властотворний образ чоловіколюбія Божия.* На латинском језику написао је и збирку песама *Сад поетичний.* Славу је стекао интермедијама на религијске теме, које је писао живим језиком, блиским народном. Управо живи народни језик, ослобођен полонизама и других страних утицаја, даје његовим интермедијама посебну вредност. Осим тога, он у својим интермедијама покреће горућа питања савременог живота у Украјини и бира најинтересантније странице тадашњих друштвених односа. Сликовито приказује кметство украјинског сељаштва и његову судбину, живот пун сујеверја, таме и економског угњетавања. Украјинског сељака искоришћавају Јевреји и господари-Пољаци. Иако слика веома тежак положај широких маса украјинског народа, у многим сценама присутан је прави украјински хумор, који као бич шиба друштвено уређење због неправедно тешког положаја украјинских кметова и других потлачених слојева друштва. Аутор у својим интермедијама подиже свој глас против кметства и залаже се за ослобађање сељака. У тим делима има и одјека борбе украјинског народа за своју вероисповест и народност.

Розум в житті головне, а все інше гине безслідно,
Смерть забирає його, а таланти великі – безсмертні.
Розум правдивий і світлий досліджує сміло природу,
Істину з надр недоступних Ереба на світ він виводить.
Ратні полки у бою і поході тримає в порядку,
Безліч їх справ розглядає, керує народами світу.
Різних злочинців держави од злочинів стримує завжди.
Він одинокий керує державами сміло і помірно.
Незадоволений тим, що початок бере від небесних,
В небо безмежне прямує, і крила свої розпустивши,
Там десь високо літає і дивиться гордо на землю.
Бога пізнавши небесного, він віддає йому шану,
Батька Олімпу, що з тілом з'єднав свій божественний розум.
Розум безсмертний створив той, кажу, до свойого подібний.
Дійсно багато таких, що їх доблесть в війні процвітає,
Тратить той силу дарма, в кого тіло цінніше, ніж розум.
Справді, наскільки керманич цінніший гребця рудового,

А від солдата простого важливіший вождь є у війську,
Саме настільки і розум людський перевищує доблесть.

Властотворний образ чоловіколюбія Божия
(Пиворізи)
Інтерлюдія 4-а

Виходять пиворізи, спочатку один, а потім другий, які і малярство уміють; до них вийде мужик, і його намалюють пиворізи, а за це малярство приведе на них війта і ктитора, і проженуть пиворізів.

П е р ш ий п и в о р і з:

Де б, вашмость прошу, місце відшукати,
Живши без кондиції, потяжко на шати;
А іще думалось набрати тузинку,
Бо вельми докучають студенти узимку.
А приодягтися трохи, пішов би в Березну,
Та для поради гряду ко другу любезну.
Бо в Претискій школі криласа правитель
Лівого, горілки і бражки любитель.
Паче бо в Коропі-граді хористи бувають
І соборнії наші там учащають.
Всім той камен прибежище заяцем імати,
Де братія живот свій жаждет сконченати,
Куди і я шествую алчний, жаждущий пити,
Та живот мій в граді том можу кінчити,
В ньому ж ми від дитячих літ кліричествували
І по шагу із диму річного брали.
І там нас братія соборнійша знає:
Тільки туди появлюся, то вся прибігає
Під нашу милість, даби кліру сопричтити
І собор між братією добре утвердити.
Не тільки ж ми уміємо кліром управляти,
Але можемо ще кунштн різніє писати.

Д р у г и й п и в о р і з:

Хто тут такий, хвалячись, себе величав?
Як прийде хто до нього, нічого не дає.
А ми, було, як колись на місці бували,
То до мене всі странники в школу прихождали.
Ми бо, бувало, всього подостатку маєм,
І хто прийде до нас в школу, люб'язно вгощаєм
Веліє було число у нас горілиці,
Повні чванці, текущі з підтрубной криниці,
І всього, слава Богу, було подостатку,

Що у людей, то і в нас свякого статку.
Та й тепер багаті – маєм воли й телиці,
Що купно мандрують по стіни до трубниці.

ЈАКУБ (ЈАКОВ) ГАВАТОВИЧ (ГАВАТ)
(ЯКУБ (ЯКІВ) ГАВАТОВИЧ (ГАВАТ)
(1598 – 1679)

Пореклом је из јерменске породице која је живела у Лавову. Завршио је Јагелоснки универзитет у Кракову и радио је као учитељ. Године 1619. написао је религијску драму "*Трагедія, або Образ смерті св. Іоанна Хрестителя, посланця Божого*", којој је, први пут у украјинској књижевности, придодао две интермедије "*Продав кота в мішку*" і "*Найкращий сон*", које су написане на тадашњем украјинском народном језику. Исте године драма је са интермедијама извођена на вашару у једном селу у околини Лавова, а касније је и штампана у Лавову.

Продав кота в мішку

К л и м к о
Бігме, чоловік хороший!
Либонь маєш много грошей?
С т е ц ь к о
Та що маю?
К л и м к о
Та добиток.
С т е ц ь к о
Маю той на полю вшиток:
Є там вівці, барани,
Котрими частую пани;
Є воли та корови –
Все маю, коли здоровий.
К л и м к о
Та і много поля маєш?
С т е ц ь к о
Маю. Та що так питаєш?
К л и м к о
Бо хочу тобі служити,
З тобою вік провадити.

С т е ц ь к о
Коли хочеш – гаразд, служи!
Хоча й шинкаркам винен:
Коли гроші маємо –
Все ми те поплатимо.
Лише хіть вірно служити.

К л и м к о

Кажи ж, що будеш варити
Для мене?

С т е ц ь к о

От видиш много
Горшків, що до дому свого
Тут покупив на ярмарку,
Купив і тую мірку,
Що будем собі з неї пити.
Та питаєш, що варити
Буду? Ось в тім борщика,
Я тім яхли до молока;
Коли риби дістанемо,
В тім горщику зваримо;
я в тім ся зварить тісто,
В тім коропи розписто,
В тім капусту товстою,
В тім розпустимо лою
До горшку їх поварimo;
Та у тім шпирок насмажмо.
Та що би хотів іншого –
Що маєм, наварим много.

С т е ц ь к о

Та ти що робити знаєш?
Кажи, щоби слугу свого
Знав та ласкав був до нього.

К л и м к о

Я чоловік все робити
Знаю та вовки ловити,
Щоби овець не псували
Та бидла не розганяли.
І іншого звіра много
Дістану ось з ліса того.
Лисицю, що піймав, несу,
Та за борги її понесу.

С т е ц ь к о

Того слуги потребую
Та вже ся радую.
Будеш же гаразди мати
Та борзо хоч прибивати!

К л и м к о

Гаразд! Та ти звірка того
Купи, дам його не дорого.
Будеш до тієї шапки мати.

С т е ц ь к о

Коли б його оглянути.

К л и м к о

Іще бистрий, тепер з ліса,
Утік би мені до біса!
Дома його оглянеш,
Гей же хороший – пізнаєш!

С т е ц ь к о

Як його шануєш собі?

К л и м к о

За шість усьмаків дам тобі.

С т е ц ь к о

Вельми зачинив много!

К л и м к о

Кажи, що даш? Дам не дорого.

С т е ц ь к о

Три усьмаки візьми собі.

К л и м к о

Дай п'ять.

С т е ц ь к о

Не дам.

К л и м к о

Зичу тобі!

С т е ц ь к о

Много!

К л и м к о

А хочеш купити –
Чотири. Та будем жити
Собі. Лише борг однесу
Та горшки ті понесу
За тобою.

С т е ц ь к о

Іще много.
Хочеш.

К л и м к о

Та бігме не дорого!
Так бо я винен сила,
Коли там у корчмі пила!

С т е ц ь к о

Бери ж вже чотири гроші,
Та ся верни, як хороший.

К л и м к о

Гаразд! Із міхом зоставлю
Та не вельми ся забавлю.

(Тут одходить Климко, а Стецько оглядає лисицю)

С т е ц ь к о

Огляну тую лисицю,
Чи буде під рукавицю

Та і під шапку красейко.
(Кіт утікає)
Бідная ж моя головонько!
Ось-ось мені гроші збавив,
Лих чоловік, міх зоставив.
Ось кота в міху купив!
Чом я так немудрий був,
Же в той міх не гледів,
Та, що у нім, не оглянув,
О бісу твоїй матері!
Кажуть: не кожному вір.
(Шукає горшки)
Та і горшки либонь побрав?
Ось, матунько, що я виграв
На твоїм лихім ярмарку!
Біс взяв із горшками мірку!
І сукні либінь не маю?
(Шукає одяг який поклав на горшках)
Що маю робити ! не знаю!
Бідна ж моя головонько!
О нещасная матонько,
Що мене на світ народила,
Що так ниньки стратив сила!

ГЕОРГИЈ (ЈУРИЈ) КОНИСКИ (ГЕОРГІЙ (ЮРІЙ) КОНИСЬКИЙ) (1717- 1795)

Кониски је рођен у старој племићкој породици у Њижину где је његов отац био градоначелник. Године 1728. ступио је у Кијево-Могиљанску академију, коју је завршио 1743. године и већ следеће године постао је монах Кијево-Печерске лавре. Од 1745. ради у Кијево-Могиљанској академији као професор поетике, касније и филозофије. Године 1751. постао је ректор Кијево-Могиљанске академије и професор богословије, а истовремено је био и архимандрит Братског манастира. Године 1755. био је посвећен за белоруског епископа, а 1783. постао је архиепископ. Живео је у Могилеву, где је основао школу. Његов епитаф на црквенословенском језику у преводу на украјински гласи:

Град Ніжин – колиска, град Київ – мій учитель,
а в тридцять вісім років я зробився святитель.
Георгій ім'я мені, я з Конiських дому
і в житті був коню подібний поштовому;
цієї падалі закрив тут грішні кості,
сім сот від Різдва рік п'ятий дев'яностий.

Кониски је написао и поучну/моралну драму "*Воскресіння мертвих*" (1746) која је била постављена на сцени Кијевске академије. Драма има пролог, епилог и

пет чинова са певањем и интермедијама (интерлудијама) после сваког чина. Ова драма је уствари трагикомедија, а сам аутор сматра да је трагикомедија дело у коме се прожимају смешни и шаљиви са озбиљним и тужним елементима, и у коме учествују лица из виших и нижих друштвених слојева.

Воскресіння мертвих

(одломак)

Ц и г а н

(голодний жаліється, що їсти хоче/

Ох, їсти, їсти хочу, панове, рятуйте.
Хоча б салом спраглі губи пошмаруйте!
Ох, запали, запали мої животини,
А чим би їх покріпить – нема солонини!
Егей, яка в світі дорожнеча стала,
Що не випросиш ніде і кусочка сала,
Бачиться, якби покушав тієї звірини,
Оздоровів би зовсім тієї ж години.
Немов би то летить, летить, як з неба, полтина,
Доразу б оживила душа циганина.
Ох, їсти, пробі, їсти! Без того звалюся,
Бо охляв так, що ледве на ногах держуся.
А іще як на теє і циганка хвора,
А мордатого в місті нема Білозора,
Щоб мене чим полічив. Я б не став за заплату,
Іще б його порадив і самому кату.
Так-то об тім лікарі з речі мені припало,
Не влічив би він мене, хіба б тільки сало.
Та ніде його взяти, ніхто з своєї ласки
Недужому ні сальця не дасть, ні ковбаски!
Біда без жінки! Коли б сама якомога
Зволочилась із шатра циганка-небога,
Уже б вона чим-небудь мене порятувала,
Виворожила в десь мені хоч кусочок сала.

Ц и г а н к а
Бідна головонько, що мені з тобою чинити?
Покинув мене хвору, і шатро, і діти,
І без сіна і вівса оставив кобилу,
І вже боки запали, тільки що стоїть насилу.
О маре, мій, маре! Чи боїься Бога?
Ти тут їси, п'єш, я мру з голоду, небога.

АКРОВІРШІ

Украјински песници XVII-XVIII века често користе *акровірш/акростих*, у којима прво или прва два слова сваког ретка исписују неко значење, често име аутора или име онога коме је песма посвећена. Много оваквих песама је сачувано у рукописним зборницима песама. Први *акровірш* пронађен у русинској песмарици у Угарској, који је описао етнограф и фолклориста Володимир Хнатјук, сачувао је име жене песникиње, монахиње. Она је као девојка дуго чекала свог изабраника да се уда за њега, а он је одуговлачио с венчањем (изгледа да је био путујући учитељ). Године су тако пролазиле и разочарана девојка се повукла у манастир и ту је писала песме. Тако је настала и ова песма у акростиху.

***І**з болестію серця вопію до Бога,*
***Н**аступає бо на мня смертная тривога,*
***О**бачил єм, же вчинен єм із земного гною,*
***К**ров, кості і тіло – Бозькою рукою.*
***И** знову теж нензний в землю обернуся,*
***Н**е хотячи, мушу вмерти, а суду боюся.*
***АН**гели гди во труби страшливе затрубят*
***І** всіх мертвих от гробов голосом возбудять.*
***С**удія справедливий сядет на престолі*
***І** осудит усіх бивших на земном падолі.*
***Я**к же мні грішному пред суд страшний стати?..*

***П**оневаж мя во грісех породила мати.*
***А** що мені за утіха, жем уживал світа,*
***Р**озкошне мешкаючи, утратилем літа.*
***Ф**ольговалем тілу у марностей земних,*
***Ю**ж єстем негоден розкошей небесних.*
***Н**адію тілько імію на Бога на Творця,*
***О**н Бог мой, живот мой і вічний обороняя.*
***В**ладичествію єго слава нескончона,*
***Н**а віки віків нехай будет хвала розмножона*
***А**рхангельському цареві на вічнії літа,*
Слава церквам і строїтелеві широкого світа.

***Я** блукаю сиротою, не маю родини,*
Ах, як тяжко у нещасті жити на чужині.
***ВО**лів би я родитись і нужди не знати,*
Тяжко жити, як у горі народила мати.
***ЛЕ**ч коли я божі справи скоро обміркую,*
То і в щасті, як в нещасті, все-таки справую.
***Н**е бажав би на цім світі іншому нікому*
Сиротою в світі жити, як мені самому.
***КО**му ж мнеі, нещасливцю, вклонитись у ноги,*
В кого може сиротина просить допомоги.

***П**ресвятая моя мати, до свойого сина,*
Помолися ти за мене, будь мені причина.

ГРИГОРИЈ СКОВОРОДА (ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА) (1722–1794)

Григорий Сковорода је најистакнутија личност у културном и књижевном животу Украјине у XVIII веку: велики народни мислилац, просветитељ и књижевник, који је у својим делима развио цео комплекс идеја актуалних у његово време и изражавао је напредне погледе украјинског грађанства. Његово филозофско и књижевно дело стоји на граници између старе и нове украјинске књижевности.

Друштвена и књижевна делатност Г. Сковороде односи се на време заоштравања социјалних супротности, условљених почетком уништавања феудалних остатака и развојем капиталистичких односа у Русији и у Украјини. Жестоко угњетавање кметова изазива почетак антифеудалног покрета (сељачки ратови под вођством О. Пугачова у 1773-1775. години, оружани устанци сељака и козака у Украјини на Левој обали Дњепра и у Слобожанској области, устанак 1768. године, који је ушао у историју под називом Колијившчина); за заштиту угњетаваног народа активно иступају представници водеће друштвено-политичке мисли Д. Фонвизин, М. Новиков, О. Радишчев у Русији, Г. Сковорода, Ја. Козељски и други у Украјини.

Књижевна баштина Г. Сковороде је веома разноврсна и богата. То су филозофски, педагошки трактати и дијалози, приче, басне, оригинална и преводна поетска дела, велика епистоларија. Очигледно је, да се скоро у сваком од ових дела изједначава Сковорода-филозоф и Сковорода-уметник речи. Са пуно основа истраживачи стваралаштва Г. Сковороде истичу, да су, на пример, и његови филозофско-дидактички трактати, и приче („Разговор пет путника о истинској срећи у животу“, „Благодарни Еродиј“, и други) по свом карактеру блиски уметничким делима, сачињени у дијалошком облику, пуни поетских тропа различитих врста. Они се стварно могу схватити као својеврсне „поеме у прози“. Са друге стране, у великом делу поетских дела Г. Сковореде, његовим баснама изразито је изражена, такорећи, филозофска склоност. Поједине одредбе филозофије Г. Сковороде налазе у њима уметнички смисао, поетско утелотворење.

У свом стваралаштву Г. Сковорада је пропагирао идеје демократизма и хуманизма, иступао је против владајуће тираније, исказивао је слободољубиве мисли и наду обичног народа, учвршћивао је веру у светлу будућност домовине. Говорио је: „Створићемо бољи свет. Доживећемо лепше дане“. И зато није случајно, што најбоља дела писца-просветитеља нису изгубила своју животност, свој спознајни и естетски значај и у наше време.

Сковорода је био свестрано обдарен – био је филозоф-мислилац, књижевник, педагог, музичар, познавалац антике и средњег века, знао је неколико језика (латински, грчки, старојеврејски, пољски, немачки, руски). Стално је учио и продубљивао своја знања и истовремено их преносио својим ученицима, познаницима, онима који су слушали његова предавања/поуке. Путујући по Укрјаини и по неким европским земљама, Сковорода је упознавао живот људи,

обичаје, уметност, веровања и уносио је у своја дела запажања и оно што је чуо. Сковорода има значајну улогу у формирању нове украјинске књижевности као њен идејни претеча.

Општа криза украјинских државних и политичких идеала и криза укупне украјинске културе у XVIII веку оставили су трага и на Сковороду. Он је стварао у затвореном кругу: његова дела нису штампана за његова живота. Ипак, Сковорода је био активан учесник живог интелектуалног покрета у источној Украјини у другој половини XVIII века.

Григориј Сковорода рођен је 3. децембра 1722. године у селу Чорнухи у Полтавској области, у селу ситног земљепоседника земљорадника-козака. Растао је будући писац међу радним народом, заљубљивао се у његове душевне мисли и песме, одушевљавао се чаробном природом. Утисци из детињства и младости постали су за њега извор поетског надахнућа, књижевног стваралаштва. Од детињства је Г. Сковорода, према исказима његовог друга и првог биографа М. Ковалинског „испољавао склоност ка музици, тежњу ка знању и чврстину духа“. После завршетка црквено-парафијалне школе Г. Сковорода је 1734. године уписао Кијево-Могиљанску академију, која је до оснивања универзитета у Харкову (1805.) била једина највиша школска установа у Наддњепровској Украјини у којој се он школовао са неким прекидима до 1753. године. Овде је он продубљено учио математику, филозофију, књижевност, класичне и западноевропске језике, и по речима савременика „престигао је своје вршњаке по успесима и похвалама“.

Обдарен сјајним гласом и музичким способностима (свирао је много инструмената – фрулу, флауту, бандуру, сам је писао и изводио песме), Г. Сковорода је 1741. године послат за певача у капелу престонице при двору. У Петербургу је постао богатији новим утисцима и погледима, продубљава своја знања у области друштвених наука, ближе се упознаје са руском књижевношћу, посебно са делима М. Ломоносова. Али туга за родним крајем не непушта Г. Сковороду. И када је у јесен 1744. године царица Јелизавета Петровна, заједно са капелом путујући по земљама империје стигла у Кијев, он није пожелео да се врати у престоницу и наставио је школовање на академији.

Ипак, после годину дана Г. Сковорода поново напушта академију, прихвативши позив руског генерала Вишневског да га прати на амбасадорској мисији у Мађарску. Боравећи у иностранству, Г. Сковорода користи сваку могућност да попуни научна знања, упознаје се за животом, начином живота, културом, усменим народним стваралаштвом народа Европе. 1750. године враћа се у домовину (у то време био је један од најобразованијих људи не само у Украјини, већ и у Русији). Од тада почиње његова плодна књижевно-педагошка делатност. Скоро годину дана Г. Сковорода се налази на месту професора поетике у Перејаславској семинарији, одмах се показавши као педагог-иноватор. Он одбија предавања по застарелим приручницима, у којима се поезија тумачи у званично-догматском духу и пише специјално за своје студенте курс поетике под називом „Расуђивање о поезији и управљање ка њеној уметности“. Предајући традиционална црквено-схоластичка правила поетике, Г. Сквоорода је бранио нови, силабичко-тонски систем песме М. Ломоносова и В. Тредјаковског. Његове новине изазвале су притужбе епископа М. Срибницког, који је категорично тражио да се врати старом систему предавања теорије поезије. Г. Сковорода је одговорио да се

његова предавања заснивају на самој природи уметности, додавши притом познати латински афоризам: „Једна је ствар пастирски штап, а друга пастирска фрула“. Спор са епископом завршио се тако, што је Г. Сковорода отпуштен из семинарије „без почасти“. После овога он се последњи пут враћа академији.

Од 1853-1858. године (са великом паузом) Г. Сковорода је живео у селу Ковражах (близу Перејаслава) на имању богатог земљепоседника С. Томаре, као кућни учитељ његовог сина Василја. Усађујући свом испитанику љубав према књизи, према знању, Г. Сковорода је тежио да га научи да самостално размишља, да разликује добро и зло у стварности која га окружује. Између учитеља и ученика рађају се најнепосреднији пријатељски односи.

Боравак Г. Сковороде у Перејаславској области, посебно у Ковражима један је од најважнијих периода у животу писца. Овде се он непосредно сусрео са суровошћу и неограниченом својевољношћу земљепоседника, који су беспоштедно експлоатисали бесправне сељаке уз свакодневни исцрпни рад и сиромаштво сељака. Г. Сковорода се још присније зближава са радним народом. Управо се у овом периоду коначно формирају просветно-демократски погледи Г. Сковороде, његова филозофско-етичка концепција, одређују се основни естетски принципи њега као прогресивног писца. Већ у првим радовима Г. Сковороде, написаним у Ковражама (посебно „песме“, које су касније ушле у збирку „Врт божанствених песама“, „Сан“ и друге), јасно се испољава његов оригинални таленат писца-новатора, песника и мислиоца. За карактеристике демократских расположења раног Г. Сковороде добар показатељ је „Сан“, у коме је, мајсторски користећи алегорију (стање сна), он у отвореним тоновима дао ништавној критици (макар, пре свега и на моралном плану) њему савремено друштво. Испред читаоца се појављују „царске палате“, храмови моћних велможа, „дворци“ и „прост народ“ и све је сасвим, примећује аутор, „људским пороцима оскрнављено“. Посебно оштро иступа Г. Сковорода против представника духовенства са њиховом пристрасношћу према „сребролубљу“, према „правом свирепништву“. „Они одевеног у црну свиту до колена човека са голим коленима и у јефтиним сандалама, пошто је већ убијен, у рукама држе поред ватре, пале му колена и лактове, режу месо са машћу која се цеди, гризу га и прождиру“, представивши оваквим убитачним тоном тадашње своје дело речима: „Овај чудни сан ме је мање уплашио, а више засладио“. „Сан“ је „засладио“ писца тиме што се он коначно ослобађа сумњи, заувек напушта зао свет богаташа и спаја своју судбину са радним човеком.

1759. године Г. Сковороду позивају за професора поетике на Харковском колегијуму, а следеће године билгородски епископ му предлаже да прихвати монаштво, искушавајући га перспективама сјајне духовне каријере, „чашћу, славом, изобиљем“. Али, Г. Сковорода му је са њему својственом искреношћу одговорио: „Зар желите да увећам број фарисеја? Једите масно, пијте слатко, облачите се меко и монашите се!“ Наравно, после овога он није могао да остане у колегијуму.

Због тога се 1762-1763. године Г. Сковорода поново враћа у Харковски колегијум, предаје синтаксу и грчки језик. Овде се он упознаје са учеником синтаксичког разреда Михајлом Ковалинским, који постаје његов најискренији пријатељ за читав живот. Посебно су интересантна писма Г. Сковороде М. Ковалиснком, која су написана претежно на латинском (у прози и у стиху).

Богатији животним искуством, Г. Сковорода је упорно убеђивао свог ученика да у свему буде независан и самосталан, усађивао му је идеје хуманизма и просветитељства. Осуђујући постојећи поредак са његовим пљачкашима и лицемерима, паразитизмом и аморалношћу, називајући га „намазаним мајмуном“, Г. Сковорода је видео како је народски свет кметова пун мржње грдио сваког ко се дрзнуо да подигне глас против њега. Зато је саветовао М. Ковалинског: „Куј себи мач! Запамти да је наш живот непрекидна борба.“ И у овој борби треба показати одлучност и истрајност, треба бити спреман за било каква искушења.

1764. године Г. Сковорода напушта Харковски колегијум и одлази код својих пријатеља у Слобожанској области, где ради на стварању својих првих филозофских трактата. У лето исте године заједно са М. Ковалинским креће на пут у Кијев. Овде, у Кијево-Печерској лаври среће много некадашњих другова из школских дана из академије, који су почели да га наговарају да се замонаши и да остане у манастиру. „Доста си лутао светом! Време је да спустиш сидро, познати су нам твоји таленти, света лавра ће те примити, и имаће своје чедо, а ти ћеш бити стуб цркве и украс обитељи“. На ово је Г. Сковорода са видном иронијом одговорио манастирској браћи: „Ах, преподобни! Ја нећу да повећам број стубова, доста сте и ви, стубови у храму божјем“.

1768-1769. године Г. Сковороду су још једном позвали у Харковски колегијум на место професора катехизиса у допунским разредима, организованим за децу племића и других људи на положају. Под окриљем традиционалног катехизиса почео је да предаје курс хришћанске добронамерности, који је фактички био курс етике. Већ на свом првом предавању Г. Сковорода позива своје ученике да „се пробуде из сна“, да се пажљиво окрену око себе, како би видели „правог човека“. Као и пре, он се труди да утемељи прогресивне педагошке методе, да пропагира напредне идеје времена, које су се у потпуности разликовале од званичне идеологије, са ортодоксним постулатима религијског морала. У невероватно тешким условима филозоф је успео да заврши течај, који је он назвао „Почетна врата ка хришћанској добронамерности“. Световни карактер овог течаја изазвао је читав пљусак оптужби и клевета од стране представника највишег духовенства. Клерикали су оптуживали Г. Сковороду за богохуљење, за тежњу да подрије основе постојећег друштва. На крају, био је приморан да и овог пута напусти Харковски колегијум, као и сам педагошки рад.

Прогоњен од стране званичне власти и духовенства, али не сломљеног духа, одан својим уверењима, Г. Сковорода бира свој пут у животу – пут путујућег филозофа, народног просветитеља. Последњих двадесет пет година свог живота, у сивој сељачкој одећи, са „штапом-ждралом и флаутом“ са малом торбом на леђима, путовао је од села до села, од града до града (у Харковској, Воронежшкој, Орловској губернији; појављивао се у Полтави, Кијеву и другим градовима) и сасвим „прости људи“ су отварали пред њим врата искреног гостопримства. Са своје стране Г. Сковорода им је широко откривао своју бунтовну душу, развенчавајући постојећи „овденеотровни свет“, тежио је да васпита у њима осећање људске суштине, активну љубав према животу, уносио је веру у бољу будућност.

Дугогодишња путовања Г. Сковороде, стална прогонства од стране световне и духовне власти народног филозофа-просветитеља постепено су нарушавала његово здравље. Умро је 9. новембра 1794. године у селу Ивановка у Харковској

области (данас Сковородиновка, Золочивски рејон), где су га сахранили другови. Пре смрти је изразио последњу жељу да га сахране у гају и да на његов гроб ставе натпис "*Світ ловив мене, та не спіймав*".

***

70-80. године, када је Г. Сковорода живео као бескућни путник, боравећи у средишту народа, биле су посебно интензивне и плодне у његовој разноврсној стваралачкој делатности. Он наставља да пише филозофске и педагошке трактате, приче, песме, басне. За своје време Г. Сковорода је био енциклопедијски образован човек. Он је проучавао дела истакнутих филозофа и научника древног и савременог доба – Хераклита, Сократа, Платона, Демокрита, Аристотела, Спинозе, Декарта, Епикура, био је добро упознат са делима пољског астронома Коперника – творца теорије хелиоцентричног система света. У потпуности су очигледне везе украјинског филозофа са руском друштвено-филозофском мишљу, посебно са материјалистичким погледима М. Ломоносова. Као и руски просветитељи А. Кантемир, Д. Фонвизин, М. Новиков, Г. Сковорода је много пажње посвећивао образовању и васпитању омладине у националном духу. Стваралачки усвајајући достигнућа светске филозофске мисли, он је успео да се подигне на ниво оригиналног мислиоца са сопственим оригиналним филозофским системом, који је имао прогресивни карактер.

У свом филозофском учењу Г. Сковорода није увек био доследан. Повремено се у његовим делима опипљиво појављују идеалистичке тенденције. Ипак за поглед на свет украјинског филозофа карактеристична је пре свега материјалистичка усмереност. Посебно, дошао је до препознавања основне одредбе материјалистичке филозофије о вечности материје (природе) као основе свега постојећег. У многим делима Г. Сковорода упорно прича о мисли о првобитности и вечности материје. Самим тим Г. Сковорода је објективно бранио библијско учење о томе да је бог „створио" свет, развенчао је религијске представе о рају и паклу, о крају света. Потврђујући одредбе о вечности материје, о бесконачности природе (притом изједначавајући бога са природом), филозоф са идеалистичке позиције говори о постојању два начела у самој природи – духовног („невидљива природа") и материјалног („видљива природа), при чему духовно начело влада над телесним, материјалним.

У својим делима Г. Сковорода се често обраћа Библији, библијским легендама и ликовима. Библијски ликови су за украјинског филозофа пре свега алегорије, симболи, који су исти као и поетски ликови. Библијске приче Г. Сковорода излаже више пута сатиричком исмевању. Он је био један од првих који је у Украјини задао поразни ударац црквеном и, уосталом, религијском моралу, изрекао је оштар негативан став према Библији, називајући је „подлошћу", „баснословним бапским причама" „јуродством", итд.

У систему филозофских погледа Г. Сковороде важно место заузима теорија спознаје. Он је сматрао да је људски разум способан да спозна свет, тајне природе. У основи спознаје по мишљењу Г. Сковороде је искуство.

У својим делима мислилац придаје много пажње проблему људске среће. Сваки човек, спознајући себе, тврдио је, спознаје своје способности, „сродности" и у складу са њима уређује свој живот, своју срећу, која не лежи у почастима и

материјалном благу, већ у чистој савести, искреном весељу, у пријатељству и независности. Главним предусловом среће, која је највеће благо, Г. Сковорода је сматрао рад човека са „природом“, то јест са природним склоностима. Само такав рад ће донети истински ужитак човеку и корист друштву.

Идеја „сродног“ рада, коју је истакао Г. Сковорода, објективно је била усмерена против феудално-кметског поретка, против моћног света оних, који заузимају места не по „сродности“, већ због охолости и зараде. И филозоф у многим својим делима гневно жигоше грабљивце световне и духовне, који присвајају резултате рада обичног човека.

Друштвени идеал Г. Сковороде била је република, и он машта о „горњој републици“, да не буде „непријатељства и раздора“, да све „буде заједничко“. И тамо ће бити „закони сасвим супротни тиранским“. Због конкретних историјских околности, које су одредиле ограниченост погледа на свет Г. Сковороде, нећемо наћи код њега реалне путеве за остварење његовог утопијског идеала „горње републике“. Зато су социјално-политички и филозофски погледи мислиоца за његово време били прогресивни, јер су у њиховој основи биле идеје хуманизма и демократизма.

***

Филозофско учење Г. Сковороде је под утицајем античке и средњевековне филозофије, домаћег просветитељства и народне мудрости. У својим делима често користи митове, легенде, басне, приче, народне пословице, изреке, поређења и друго.

Сковорода је створио свој филозофски систем и учио је да постоје два света, односно две природе: једна видљива, материјална, а друга невидљива, духовна – Бог. А Бог – та невидљива природа, све држи и одржава, јер он јесте, био је и биће. За њега је божја мудрост “*сила і правило всіх наших рухів і справ*”. Наставак његовог учења о две природе је његова теорија о три света, од којих је један велики а два су мала. Први – велики свет, Васељена, макрокосмос, који се састоји од много светова. Други свет је мали микрокосмос – то је човек. Трећи свет је такође мали – то је свет симбола односно Библија. Сваки од ових светова има своју материјалну и духовну природу, видљиву и невидљиву. Покретачка снага је она првобитна – природа духовна, невидљива.

Сковорода је наглашавао да Библију сви читају, али не разумеју и сви који је читају. По њему “*Біблія є найдосконаліший і наймудріший орган*”, “*вона є аптека набута Божою премудрістю, для лікування душевного світу, не виліковного земними ліками*”. Сковорода сматра да су Бог и премудрост без почетка. Мудрост изражена у Библији је проверена вековима и неразумно је негирати је. Ипак, Библија се не сме дословно схватати и тумачити, него је треба тумачити у симболичном духу, у складу са дометима богословске науке.

Значајно место у филозофском систему Сковороде има теорија спознаје коју је разрадио. Он је сматрао да човек може да упозна свет, његову унутрашњу и спољашњу природу. Почетак сваке премудрости је разумети Господа: “*Найголовніший і найначальніший пункт премудрості – це знання про Бога. Не бачу його, але знаю і вірую, що він є*”. Ипак, пре него што упозна Бога, човек мора

да упозна самог себе као део Васељене: "*Якщо хочеш виміряти небо, землю і моря, - повинен спочатку виміряти себе*".

Његова теорија самоспознаје је разрађена у два његова дела: *Наркіс. Розмова про те: пізнай себе*" і "*Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе*". Главна и почетна тачка премудрости је сазнање о Богу, али да би достигао тај виши степен сазнања човек мора да упозна самога себе, да упозна свој пут, јер "*не можна ніяк пізнати Бога, не пізнавши самого себе*". Да би човек другима чинио добро и терао од њих зло, он мора да упозна добро и зло у себи и да научи да савладава зло у себи. Истинска срећа човека је у њему самоме, зато треба настојати савршено упознати себе и тако овладати овом срећом. Човек који није упознао себе и није обуздао своје страсти мало се разликује од животиње. Познајући себе и свет око себе човек се самопотврђује, развија своје природне склоности и способности, бира свој пут и свесним радом извршава своју земаљску предодређеност.

Учење Сковороде о познавању самога себе није оригинално, оно само понавља концепције других филозофа. Међутим, његово значење је у томе да он то учење модификује на украјинском тлу. Ова теорија Сковороде имала је значајан утицај на друштвени развој украјинског друштва, оспоравала је постојеће уређење и погледе, прелазила је границе империјалистичког схватања људских вредности.

У центру филозофије Сковороде је питање о срећи човека и о путевима да се она дохвати, што је разрађено у трактату "*Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру*" и у другим делима. Срећу човека Сковорода види у раду. Он је прослављао рад као извор благостања, радости и задовољства. Иако је Сковорода веровао да је срећа народа у његовом раду, није могао да укаже путеве којима се та срећа достиже, како учинити да рад буде слободан. Он је сматрао да је срећа човека не негде преко мора, него у његовој кући, у свакодневном животу и у свакодневном послу; не на високој функцији, нити у снази тела или у лепој држави, нити у славном времену, високим наукама или у великом богатству.

Сковорода има негативан став према богатству и раскоши, сматрајући да је богатство само по себи зло и да рађа зло. Он је добровољно прихватио начин сиромашног живота и тако је и властитим примером потврђивао свој програм и постулате. Отворено и чврсто је иступао против силних овога света. Он критикује «свет» из позиција раног хришћанства. Заступао је свеопшту једнакост, поштовао је сиромашне због њихове моралне чистоте, рада и радости срца.

За Сковороду је истински идеал богатство духа, чисто срце, душевни мир. Циљ његове критике је не да спаси људску душу, него да човек досегне срећу и душевни мир на земљи, да се одгоји честита и снажна човекова личност, која није заслепљена похлепом, сјајем злата и славе. Иако је његова критика овог света у првом реду на морално-етичком плану без изразите социјалне обојености, не треба занемаривати њен друштвени ефекат. Сковорода као народни филозоф није социјално радикалан, али је народ разумео и прихватао његове оцене и размишљања. Морална филозофија Сковороде је сагласна са народним погледом на свет и са морално-етичким нормама обичног народа.

Сковорода упућује критику постојећег уређења са позиција здравог разума, трезвеног односа народа према животу. Он је чврсто веровао у своје идеале, био је типичан представник социјално-утопистичких погледа и снова народа, у првом

реду сељаштва. Веровао је да човек има у себи снаге за борбу против зла, да је добио те снаге од природе, само треба да их открије, да упозна самога себе, да нађе свој «урођен» (предодређен) посао и да живи у потпуној хармонији са природом која га окружује.

По Сковороди човеково познавање самога себе је универзалан начин моралног усавршавања друштва, један од путева да човек досегне потпуну срећу. Ту се види утицај учења хуманиста и просветитеља о снази људског разума и о неизбежној победи свеопште праведности и добра. Он је сматрао да су просвета и учење средства да човек постигне савршенство и да је то једини пут до праведног друштва. Као проповедник истине и добра Сковорода је постао народни идеал мудраца.

***

Педагошка делатност је основни животни позив Г. Сковороде. Посао кућног учитеља и професорски рад у перејаславској и харковској колегији оставили су дубоког трага у његовом животу и у његовом стваралаштву. Његови савременици сведоче да су га студенти волели и да су радо слушали његова предавања. Он је својим студентима усађивао у срце љубав према отаџбини, поштовање према народу, честитост, љубав према послу, према родитељима, учитељима и добротворима. Развијао је у њима природне склоности и није их приморавао на оно за шта нису имали склоности, васпитавао је у њима презир према животним искушењима (напастима), према богатству.

Сковорода је сматрао да је просвета средство за васпитање народа. Путујући по Украјини, проводећи време међу обичним народом, он је стекао славу народног учитеља. Извори педагошких погледа Сковороде су традиције народне педагогике, народна мудрост, народни погледи на просвету и васпитање. Сковорода сматра да у васпитању деце родитељи имају веома значајну улогу. А ако родитељи не извршавају своје обавезе пред својом децом – они постају кривци за све њихове несреће.

Сковорода је био присталица општег образовања за све сталеже друштва, иступао је против схоластичког образовања, негирао је и исмевао «мајмунско» високогосподско васпитање са његовом «стомачном» филозофијом.

***

У историју украјинске књижевности Сковорода је ушао као књижевник-баснописац и песник, први украјински лирски песник. Његово књижевно стваралаштво је немогуће одвојити од његовог филозофског и педагошког стваралаштва. Песме и басне су допуњавале и продубљивале његово учење и давале су му прихватљивији и популарнији облик.

Од 1769 – 1774. године Сковорода је писао басне у прози – из тог времена је његова позната збирка ***Байки харківські***.

Басне су широко биле распрострањене у Украјини још у XVII-XVIII веку. Веома често се срећу на течајевима реторике и поетике тог доба. Као први, такорећи „професионални“ украјински баснописац, Г. Сковорода је иступио у збирци „Харковске басне“. Стваралачки се придржавајући искуства античких аутора, посебно Езопа, ослањајући се у својој уметничкој пракси на развијену

традицију басне у украјинској и руској књижевности XVII-XVIII века, Г. Сковорода у овој збирци, са једне стране, резимира достигнућа претходника, а са друге уводи басну у украјинску књижевност на пут самосталног развоја. У ову збирку ушло је тридесет басни, од којих је првих петнаест написао у 2/2 60-их година „у селима, пољима, шумама, баштама и пчелињацима у околини Харкова“, а остале у селу Бабаји близу Харкова на почетку 70-их година. Збирка је посвећена пријатељу П. Ф. Панкову. У предговору је изнео низ карактеристика басне као једног од средстава у тражењу истине. Басне су написане у прози, свака од њих има два дела: лаконску фабулу и „силу“, односно поуку, која је у последњих 15 басни често много већа по обиму од обима саме приче, фактички се претвара у својеврстан филозофски трактат.

Жанр басне Сковорода наставља и у својим филозофским делима. Свака његова басна има развијен сиже и «поуку» (*сила*) – морал. У неким баснама та «поука» прераста у праве расправе. Текстови басни су проткани народним фразеологизмима, пословицама, изрекама, књижевним афоризмима. У њима се огледа локални украјински колорит. Као ликови појављују се животиње, ствари и људи. У основи басне Сковороде имају критички карактер, оне откривају, и истовремено су набијене хуманистичко-демократским идејама и дидактичким материјалом. Он је прослављао моралне квалитете човека: честитост, доброту, вредноћу, скромност, природан разум, а осуђивао је чежњу за богатством, раскошним оделом, положајима, високим титулама.

Сковорода критикује паразитизам и безосећајност владајуће класе, њихову чежњу за богатством и за положајима, а прославља честит посао, пријатељство и љубазност међу људима, као у баснама: *Собака та Вовк; Соловей, Собака та Кобила; Зозуля та Косик.*

Неке своје басне Сковорода је писао на познате сижее басни, посебно на Езопове: *Жайворонки, Гній та Діамант, Жаби, Орел і Черепаха,* па је и њихова идејно-тематска усмереност блиска оригиналном стваралаштву. Свако треба да ради оно за шта је рођен, јер, ако Орао учи Корњачу да лети, то се завршава великом буком и разбијањем. Зато Сковорода каже: “*багато хто не за призначенням починає велике діло, та погано кінчає*”.

У основи басне Г. Сковороде су претежно оригинални сижеи и они морално-етички проблеми, које је он разрађивао у својим филозофским трактатима. Основни извор басни је основно животно искуство аутора, њему савремена феудално-кметска стварност, народна мудрост. Полазећи од интереса народа, Г. Сковорода истиче суд манама тадашњег друштва, сатиричним тоном представља земљепоседнике, чиновнике, прожете жељом за чиновима, високим функцијама. Басне су написане у прози, ипак понекад се аутор окреће средствима језика риме. Фабуларним причама његових басни су по правилу својствене лаконичност, јасноћа, живи дијалекатски облик. Писац повремено боји своја дела локалним националним бојама, уноси бројне сцене из свакодневног живота, ствара духовите комичне ситуације, оживљава излагање поетским афоризмима, пословицама и изрекама.

Идејно блиске баснама су познате приче Г. Сковороде „Благодарный Еродій“ и „Убогій Жайворонок“ написане 1787. године. Прича се често изједначава са басном. Сам Г. Сковорода је такође писао да су „басна и прича једно исто“. Али

фактички прича је распрострањена подврста басне, само закључци, поука у њима се не издвајају посебно, већ испливавају непосредно из саме приче или су њен саставни елемент.

У причама постоје дубоко хуманистичке тенденције, просветитељске идеје, веза са животом, са практичном делатношћу човека-радника, различитих средстава погледа на свет његових ликова, што њиховог аутора чини једним од претходника уметничке прозе у новој украјинској књижевности.

У односима са народом Г. Сковорода је по исказима савременика користио украјински говорни језик. Његови научно-филозофска и уметничка дела написана су на украјинском књижевном језику друге половине XVIII века, који је обухватао елементе старословенског, руског и живог украјинског језика у вези са елементима ауторског образовања речи уз помоћ морфема руских и украјинских речи. Такође је употребљавао латинску и грчку лексику. Написана традиционалним књижевним језиком тог времена, већина дела Г. Сковороде „није одговарала“ широким масама. А његова посебна дела, која су боравила у народу, имала су нешто другачији изглед, односно она су се ширила као прерађена разговорним украјинским језиком. Сковорода завршава украјинску традицију басне XVII-XVIII века – он басну као књижевни жанр доводи на пут самосталног развоја. Његову традицију настављају украјински књижевници-баснописци XIX века: *Гулак-Артемовський, Євген Гребінка, Леонід Глібов* и други.

***

Врхунац књижевносг стваралаштва Г. Сковороде је његова поезија. Има збирку песама *Сад божественних пісень (*„Врт божанствених песама“ (1753-1785). То је збирка духовне лирике. Свака песма ове збирке имала је своју мелодију, коју је сам аутор и компоновао. За сваку песму он узима «зрнце» из Светог Писма, али се ретко придржавао овог унапред одабраног мотива. Он је обрађивао тему по своме, ослањајући се на књижевну и народно-песничку традицију.

Поетско стваралаштво Сковорода започиње већ као зрео човек и формиран писац-филозоф. У својим песмама он често изражава оне исте своје мисли и осећања као и у својим филозофским делима: теме о људској срећи, о месту среће у људском животу, размишљао је о моралним и духовним вредностима човека.

Поетска дела Г. Сковороде, како она која су ушла у збирку, тако и она која се често срећу у његовим филозофским трактатима и преписци, пре свега је поезија личних доживљаја аутора, његових морално-филозофских мисли о смислу живота, о истинској срећи, о доброти, части.

Оптимистичко расположење, убеђеност у то да ће доћи време општељудске среће, све то постаје доминантно у лирици Г. Сковороде. Он је један од првих у украјинској књижевности, који се обраћа чаробној природи родног краја, опева лепоту зелених поља, степских пространстава, бучну „воду потока“, бујних шума. Његове песме *Весна люба, ах, прийшла!.., Гей поля, поля зелені* і *Гей ти, пташко жовтобоко* ни данас не губе своју лепоту и по схватању и принципима уметничког остварења слике природе блиске су савременој украјинској поезији, написане су под непосредним утицајем фолклорних извора, стекле су посебну популарност међу народним масама. Оне маме својом непосредношћу и једноставношћу,

дирљивошћу и мелодичношћу, радошћу и оне су по суштини први примерци пејзажне лирике у украјинској књижевности.

Заједно са овом поезијом, важно место у стваралаштву Г. Сковороде заузимају песме социјалног плана. Откривајући прекор тадашње стварности, одвратан свет експлоататора-кметова, болесно преживљавајући трагизам постојања тлаченог народа, Г. Сковорода наступа у многим својим делима као прави просветитељ-демократа, убеђени хуманиста. Песник-филозоф изнад свега ставља слободу, сматра је највећим благом човека, жарко је жели пре свега покмећеном човеку. Сјајно је опевао слободу у песми „De libertate“. Овде слави као „оца слободе“ Богдана Хмељницког, који је био на челу борбе украјинског народа против пољских освајача, иницијатора уједињења Украјине са Русијом.

Идеја слободе је у стваралаштву Г. Сковороде органски изједначена са антимонархијским тенденцијама. Писац повремено веома отворено изражава свој негативни однос према царизму, мржњу према тиранији. Обраћајући се владајућим слојевима друштва, који је полагао наде на монархе, Г. Сковорода предвиђа томе неизбежан неславан крај.

Дела Г. Сковороде, у којима иступа са критиком кметског друштва, пуни су друштвеног пафоса. Најјаче је овај пафос изражен у песми „Всякому городу нрав и права», која се са правом сматра класичним примером социјалне сатире у старој украјинској књижевности. Средствима заједљивог смеха, ратоборног сарказма писац жигоше социјалне односе у Украјини у другој половини XVIII века, представнике разних владајућих кругова. Сатирични садржај песме усмерен је против земљепоседника и козачких старешина, који теже да приграбе што је могуће више туђе земље, против похлепних трговаца-зеленаша, који лишавају човека рада, против господских каријериста, против пијанства, картања. Песник покреће у песми и таква питања као што је неправедно судство, схоластичност званичне просвете. Ова песма је у потпуности одговарала расположењу широких маса радног народа и стекла је међу њим велику популарност. Улазила је у репертоар кобзара и свирача на лири, ширила се у многобројним рукописним копијама. На свој начин је обрадио и искористио ову песму за осуду морала изабраника села и окружних судија И. Котљаревски у једном од бисера украјинске националне драматургије – драми „Наталка Полтавка“.

Песме Г. Сковороде, захваљујући њиховој тематској разноврсности, тражењу оригиналног облика, тежњи ка народнопесничкој поезији, афористичности и изразитој емотивности, елементима силабичко-тонског стиха, задале су ударац традиционалној схоластичкој поетици која је отварала перспективе за развој нове украјинске поезије.

Сковорода је у поезији остао првенствено филозоф – ту су његова размишљања о смислу људског живота, о истинској срећи, о доброти, честитости, мржњи према тиранији. Слободу је стављао на прво место. Певајући о слободи он прославља Богдана Хмељницког који је био на челу народно-ослободилачког рата украјинског народа (1648-1654):

Що є свобода? Добро в ній якеє?
Кажуть, неначе воно золотеє?
Ні ж бо, не золотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.

О, якби дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
вольності отче, Богдане-герою!

Најпопуларнија песма Сковороде је његова *Пісня 10-та* из збирке *Сад божественних пісень – Всякому місту звичай і права.* Песма је била веома популарна, постала је као народна. Многи народни кобзари у XIX веку су је имали на свом репертоару, па је као таква доживела своје шлифовање, измене и допуне. На њену популарност је утицала и чињеница да је она у препеву И. Котљаревског ушла у његову *Наталку Полтавку.* У овој песми се разобличавају «обичаји» господе, чиновништва, трговаца. То је једна од најлепших украјинских сатирично-хумористичких песама друге половине XVIII века. У тој песми Сковорода на сажет начин исмева и осуђује разне негативне особине друштва његовог доба: поштовање положаја, лаж, превару, прождрљивост, раскош, распусништво, чежњу за богатством. Свим тим негативним појавама Сковорода супроставља свој идеал човека – *совість як чистий кришталь,* јер је по њему то за човека најважније.

Сковорода већи део своје поезије пише у традицији украјинског силабичног *віршування* краја XVI – прве половине XVIII века. Ипак, он је и иноватор – реформатор силабичног *віршування.* Он је мајстор облика поезије, водио је рачуна о рими и поред женске, у украјинску поезију уводи и мушку риму. Тако после двовековног периода развоја силабичне поезије Сковорода започиње *силабо-тонічне віршування,* које је засновано на традицији народне поезије. Најбоље његове песме писане у том облику, после извесних измена, прихваћене су као народне, улазиле су у репертоар народних певача-кобзара.

Сковорода је присталица коришћења једноставног језика и сматра да се управо таквим, разумљивим и афористичким језиком може најбоље протумачити и пренети истина. Међутим, он такође сматра да је неопходно и фигуративно изражавање, језик метафора и алегорија, јер то доприноси бољем уочавању и тумачењу свих тајни истине. Барокна антитетика – супростављање небеског земаљском, високог ниском, лепог ружном, добра злу, живота смрти, светла тами – јесте једна од најзначајнијих особина његовог барокног стила и израза.

Пошто је руски царизам у XVIII веку забранио штампање књига на украјинском језику, највећи део украјинских књижевних дела тог периода остаје и шири се само у рукописима. Тако је духовна, хумористичко-сатиристичка и бурлескно-травестичка поезија, школска драматургија и интермедије као и историјско-мемоаристичка проза остајала у рукописима и долазила је до читалаца само у малом броју рукописа/преписа. Писци тог времена као да су се сасвим помирили са чињеницом да се њихова дела не могу штампати на украјинском језику. Ту судбину књижевника доживео је и Сковорода. За његовог живота није штампано ниједно његово дело. Прво његово дело штампано је тек после његове смрти - *Наркіс* (1798), а после *Байки харківські* 1837. године и тек 1861. године његова сабрана дела.

(Погледати и: *Жан-Жак Русо и Григорије Сковорода*, Јулијан Тамаш, Украјинска књижевност између Истока и Запада, Нови Сад, 1995, стр. 56-64)

НАРКІС
РОЗМОВА ПРО ТЕ: ПІЗНАЙ СЕБЕ
(одломци)

Наркіс мій справді палиться, розпалюючись вогіллям любові, ревнуючи, рветься, мечеться й мучиться, ласкаво дбає, печеться і мовить усіми мовами, але не про багато що, не про порожнє що, але о собі, про себе і в себе. Печеться тільки про себе. Це єдине, що є йому в потребу. Нарешті весь, ніби лід, розтопившись од самолюбного полум'я, перетворюється у джерело. Авжеж! Авжеж! У що хто залюбився, в те перетворився. Кожен є тим, чиє серце в ньому. Кожен є тим, де серцем сам.

О милая моя любове, Наркісе! Тепер із повзуючого червиська постав ти пернатим метеликом. Тепер ти воскрес-таки! Чому не перетворився в ручай чи потік? Чому не в річку чи в море? Скажи мені! Відповідає Наркіс: "Не налягайте на мене, добре-бо я діло сотворив. Море із рік, ріка із потока, потоки із струмків, ручай із пари, а пара завжди при джерелі – суща сила і чад його, дух його і серце. Я що люблю? Люблю струмок і голову, джерело й начало, вічні струмені, що виточуються із серця свого. Море – це гній. Ріки минають. Потоки висихають. Ручаї щезають. Джерело вічно парою дихає, що оживює й прохолоджує. Одне джерело люблю і зникаю. Все інше для мене стеч, сеча, підніжжя, тінь, хвіст..."О серце мирське! Чиста бездно! Джерело святе! Тебе одне люблю. Щезаю в тобі і перетворююся... Чуєте-бо? Те, що оспівує орленя орлиці, матері фіванської премудрості?

РОЗМОВА 4-ТА ПРО ТЕ САМЕ: ЗНАЙ СЕБЕ
(одломак)

Л у к а: Тому дуже не мале діло: пізнати себе.

Д р у г: Один труд у цих обох – пізнати себе і збагнути Бога, пізнати і збагнути точну людину, весь труд і оману від її тіні, на якій усі зупиняємося. Адже істинна людина та Бог є те саме. І ніколи ще не бувала видимість істиною, а істина видимістю, але завжди в усьому таємна є і невидима істина, тому що вона є Господня. А Господь і Дух, що плоті та кісток не має, і Бог – все це одне. Адже ти чув речі істинної людини. Коли-бо не пізнаєш себе, о добра жоно, тоді паси козлів своїх біля пастуших куренів. Я-бо тобі не чоловік, не пастир і не пан. Не бачиш мене через те, що себе не знаєш. Піди геть з очей моїх і не являйся! Та й не можеш бути переді мною, поки добре себе не збагнеш. Хто себе знає, той один може заспівати: "Господь пасе мене..."

К л е о п а: А ми з останньої розмови маємо певний сумнів.

Д р у г: Коли річ іде про важливе діло, то й не дивно. Але що за сумнів?

К л е о п а: Перше: ти казав, що людина, залюблена у видиму плоть, через те женеться за видимістю, бо у ній бачить світлість і приємність, життя, красу та силу.

Д р у г: А як ви думаєте?

К л е о п а: Нам здається, це через те, що не може вірити у перебування невидимості й гадає: тільки те має своє буття, що своїми плотськими руками

може промацати і яке в тлінних його очах бовваніє. Однак і він сам зрозуміти може і цілковито знає: все те минає, що він любить. Тому він і плаче, коли воно його залишає, міркуючи, що вже воно зовсім пропало, так само, як дитя плаче через розбитий горіх, не розуміючи, що горіхова сутність не в шкаралущі його, а в зерні, схованім під шкірою, від якого і сама шкура залежна.

Д р у г: Це цілковита правда; був би дуже дурний хлібороб, коли б тужив за тим, що на його ниві пшеничне стебло в серпні місяці почало сохнути і старіти, не зважаючи, що в малім зачиненім зерні сховалася й нова солома, яка весною вийде назовні, а вічне й істинне своє пробуття невидимо зачинила у зерні. Але чи не все одно: прикладати соломі силу її та сутність, а не голові чи зерну, і не вірити чи й не угадувати про пробуття зерна. Для того ж ото (наприклад) суддя присудив двоюрідному братові владу і силу у спадку, бо впевнений, що рідного спадкоємця живого нема. І це і є той нечестивий суд, про який в останній розмові йшла у нас мова.

СИМФОНІЯ, НАЗВАНА КНИГА АСХАНЬ, ПРО ПІЗНАННЯ САМОГО СЕБЕ
Народжена 1767 року

Любий друже Михаїле!

За десять верств від Харкова написав я цю книгу в лісах Земборських. Дух звелів, щоб називалася "Асхань". Асхань – це дочка Халева, який увійшов у землю обітовану. Означає краса. Він віддає її своєму братаничу за жінку, бо той здобув місто Арвон. Це місто інакше називається Хеврон, тобто дружба і місто письменне. Це премудрість Божа, захована у глибинах Біблії. Всі, хто осягнув цю премудрість, насолоджуються нареченою, за словами Ісаї: "Як радіє нареченій, так зрадіє Господь тобі".

Серце наше, що пізнало себе, є голубом. Цей голуб викликає собі з Ноєвого ковчега, з Біблії, чистий - чисту голубку. Ось наречена! Ось найприємніша і єдина жертва Богу! Ось пара голубів! Ось запах пахощів Господу! Ось найвище блаженство! Цей запах закінчить оцю книгу. Що означає зламати голубові крила його? Те ж, що й зламати роги. "Всі роги грішних зламаю". Ріг, ніготь, волос, пір'я відрізняються від тіла, хоча все це у тілі. У тілі й відрізняється від тіла - що? Думка чиста є волос голови негинучий, роги й промені на голові Мойсея. Ріг, це дорівнює Єреміїному діамантовому нігтю, є чиста думка. Крила голубині, що легко ширяють у вічності, ось вони: "Помисли серця його суть рід у рід". Зламайте крила - розумій: роздеріть серце ваше. Тоді зламаєш дурні крила й голубиці твоїй – Біблії. Ось пара! "Хай відірве голову голубину". "Хай же відлучить гортань з пір'ям..." Це є ж те саме: "Розділив Бог між водою і водою..." Що є ця вода, якщо не ріка, мова, думка, слово, гортань, серце, пір'я? Будь-яка фігура, тим більше сонце, є думка. Бо щось нам проповідує. І сонце є думка! Воно – голуб. Куди летить? У вічність. "Полечу й спочину". Тут вічність називається сходом. Що ж вище від неї? "Схід ім'я йому". Сюди кидай! Кидай на схід гортань і пір'я. Про гірне мудруй! Підніми вверх. Пожертвуй пір'я Богу. Кидай вище попелу, на місце попелу. Замість плоті накинь на Господа печаль

твою, тлінь твою, плоть твою, ніщо це не твоє. Хай будуть очі твої голубині вище попелу на іншому, ніж попіл, місці. Бо попелом є все, крім вічності. Ось тоді-то виціди кров із сонця. Пізнавши істину, /побачиш/, що сонце перетвориться у кров. Бо що ж воно є, як не кров, плоть і попіл?.. І як криваві крила від сонця твого відлучи, так і скотину твою розділи. Твоє тіло, попільна твоя частина – ось те тобі! Дай же місце на місці твого попелу. Слухай! На всякому ж місці дай місце і Богу твоєму! У волосі - волосу його, у жилочці твоїй - жилці його, у костях твоїх – костям його. Поділися з ним до останньої твоєї часточки, як цар Содомський з Авраамом. Ось тоді-то здійсниться: "Жінка твоя (премудрість), як лоза плідна, в усіх кутках дому твого". Ось тобі літорослі, діти твої! Нові жили! Нова плоть і кість! А трапеза твоя вишньому – серце твоє.

Амінь! Мир Ізраїлю!

Григорій Сковорода

РОЗМОВА, НАЗВАНА АЛФАВІТ, АБО БУКВАР МИРУ

Милостивому пану Володимиру Степановичу, Його благодію Тев'яшову

Милостивий пане!

Одна "Розмова" вже до вас прийшла. Оце вже знайшов вас і брат першої. Коли мене жалуєте, прийміть милостиво й цього і покладіть братню цю двоїцю перед лицем найдорожчого вашого батька як образ і пам'ять дбалого мого пошанування. В обох написано те, що говорено у бесідах із тутешніми приятелями. Вони ж і дійовими особами поставлені в обох. Перший спитує із Давидом небесні кола, що повідають славу вічного: "Літа вічні згадав..." і названий "Кільцем", а другий твір, пізнавши безначальне ***начало*** *із неважких початків, ніби з алфавіту, Богові побуджує послідувати, і названий "Букварем". Вельми стародавнє слово оце: gnoti seauton. Nosce te ipsum – "Пізнай самого себе".*

І тепер воно в усіх на вустах, але небагатьом по смаку. Гадають, що начальник слова цього був стародавній мудрець Фалис. Вірю. Хто що знайшов і любить, те може бути йому своїм, а ***істина*** *безначальна. Пише Плутарх, що на Аполлоновому Дельфійському храмі було написано: "Пізнай себе". Давні єгиптяни слово це високо шанували. Що значить сфінкс, вияснено в першій "Розмові". Ім'я його значить зв'язок чи вузол. Розгадка цього виродка притаювала ту ж таки силу: "Пізнай себе". Не розв'язати цього вузла була смерть мучительна, вбивство душі, позбавлення миру. Через це єгиптяни статуї тієї потвори ставили на вулицях, щоб, як багаточисленні дзеркала, скрізь ув очі потрапляючи, цей вузол, що притаює найпотрібніше знання, на пам'ять приводили.*

Нащадки їхні були не такі. Віднялася від них голова мудрості; долі впала чиста частина богопошанування; залишилися самі мистецтва із фізичними чарівництвами та забобоном. Монумент, напоєний найкориснішою для кожного порадою, перетворився на кумира, що має вуста, але не говорить, а тільки вулиці прикрашає, – й ніби джерело у калюжу переродилося.

Так і всі богословські таємниці перетворюються у смішні дурниці і забобонні казки. В часи авраамські робили це филистини, а тепер так чинять ті, що не знають себе й Бога. У божественному мороці Мойсеєвих книг майже 20 разів написано це: "Почуй себе", "Збагни себе", і замість ключа до всього подається те саме, що "Пізнай себе".

І не дивно, що стародавні єгиптяни, євреї та елліни високо шанували це слово. Очевидно, від пізнання себе самого входить у душу світло відання Божого, а з ним шлях мирний щастя. Що компас на кораблі, те Бог у людині. Компасна в серці корабельному стріла є таємний язик, закон, голова, око і царство корабельне.

Біблія також називається стрілою, як накреслена тінь вічного закону і тьма Божа. Не той для мене знає корабель, хто перерахував і переміряв каюти та поворози, але хто пізнав силу й природу корабля: той, розуміючи компас, розуміє шлях його і все інше.

А що є Бог, коли не вічна голова і таємний закон у живих істотах? Істину мовить Павло: "Закон духовний".

ПСИ

У селі в господаря жили два пси. Довелось якось повз ворота проїжджати незнайомцеві. Один пес вискочив, погавкав, доки чоловік не зник із очей, та й повернувся до двору.

– *Що це тобі дало? – спитав другий собака.*

– *Принаймні не так нудно, – відповів той.*

– *Але ж не всі, – сказав розумніший, – переїжджі такі, щоб їх обов'язково мати за ворога нашому господареві. Коли б так, то і я б повинності своєї не залишив, хоч іще з минулої ночі в мене пошкоджена вовчими зубами нога. Собакою бути – це річ непогана, а от даремне брехати на кожного – зле.*

С и л а: Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний ляпає без розбору.

ГОЛОВА І ТУЛУБ

Тулуб, зодягнутий у розкішну, франтовиту, з дорогими прикрасами одіж, величався перед Головою і докіряв їй тим, що на неї і десятої частки не прийде з того багатства, яке має він.

– *Слухай-но, дурню! Коли може поміститися твій розум у череві, то затям, що так робиться не через велику твою вартість, але тому, що годі обійтися таким малим, як це можу я, – відказала Голова.*

Фабулка ця для тих, хто честь свою поклав на самій пишноті.

БАБА ТА ГОНЧАР

Баба купувала горщики. Амури молодих літ і тоді ще нагадували їй про себе.

– *Почому цей гарненький?..*

– *Візьму хоч три полушки, – відповів Гончар.*

– *А за того бридкого, онде він, звичайно, полушка?*

– *А за того менше двох копійок не візьму...*

– Що за диво?

– У нас, бабо, – відповів майстер, – не очима вибирають: ми перевіряємо, чи чисто дзвенить.

Баба, хоч і не мала поганого смаку, однак на те нічого не могла сказати, а лише сповістила, що вона це давно знала, але зараз не подумала.

С и л а: Звичайно, ця премудра Єва - прабаба всім тим штукарям, котрі людину цінують за одежею, за тілом, за грошима, за кутком, за іменем, а не за плодами її життя. Ці правнуки, маючи той-таки смак, достеменно доводять, що вони плоди цієї райської яблуні. Чисте і, – як казали римляни, candidum – біле, – незаздрісне серце, милосердне, терпеливе, збадьорене, прозірливе, повстримне, мирне, з вірою у Бога і сподіванням на нього в усьому - ось чистий дзвін та чесної душі нашої ціна! Згадує й Павло посудину, вибрану з посудин чесних та безчесних (2 до Тімофія, глава 2, вірш 20 і до римлян, глава 9, вірш 21). Нутро буйного - як розбита посудина і будь-якого розуму не втримає" (Сирах, 21, вірш 17). (...)

ЩУКА ТА РАК

Щука, винюхавши солодку поживу, жадібно її проковтнула. Та раптом відчула, що в ласощі заховано гачка, який уже застряг у її нутрі. Рак це здаля побачив і на ранок, стрівши Щуку, запитав:

– Чого це ви, пані, сумна? Де поділася ваша бадьорість?

– Не відаю, брате, щось вельми сумно. Гадаю для веселощів поплисти з Кременчука в Дунай. Набрид уже мені Дніпро.

– А я знаю джерело ващого суму, – відказав Рак. – Ви ковтнули гачка. Відтепер вам не допоможе ані швидкий Дунай, ні плодоносний Ніл, ні веселовидний Меандр, ні золоті крильця.

С и л а: Рак достеменну правду мовить. Без Бога і за морем погано, а мудрому чоловікові весь світ – рідний край: скрізь йому і завжди добре. Бо добре він не збирає з місць, а носить його в собі. Воно йому як сонце у всі часи і як скарб у всіх країнах. Не місце його, а він оживює місце; не вигнанець, а подорожній, і не вітчизну кидає, а лише змінює її; куди прийшов – тієї землі й син, бо несе в собі народне право, про яке Павло сказав: "Закон духовний".

Страх Божий – джерело мудрості, і веселощів, і довговічності, а зневіра – солодка їжа, що ховає в собі гірку труту. Важко помітити цю труту. Важко увійти у беззаконня. "Гріхопадіння хто зрозуміє?" Той, хто пізнав суть страху Божого. Корінь його гіркий, але плоди солодкі. А беззаконня є гачок, захований у ласощі, який ранить душу.

Марнославно веде тебе до гріха? Воно той ласощ, що приховує гачка. Плотська розніженість тебе полонила? Проковтнув ти гачка. За сріблом, може, погнався і впав у неправду? Заполонений ти вудкою. Заздрість, чи помста, чи гнів, чи відчай зав'язли у твоїй душі? Проковтнув ти гачка, про якого сказав Павло: "Жало в смерті – гріх. Безбожжя ввійшло в твоє серце? Проковтнув ти гачка, про якого сказав Ісая: "Для безбожних спокою нема". Мовить безумний у своїм серці: немає Бога..." Ворожнеча із Богом, може, вселилась у тебе? Пожер ти гачка, про якого оповів Мойсей: "Проклятий ти в місті, проклятий ти в полі..." Мучить душу твою жах плотської смерті? Загруз у ній гачок, за якого мовить Ісая:

“Беззаконні схвилюються і вспокоїтися не зможуть”. Гріх, отже, жити за законом плотських пут пристрастей наших.

ЗОЗУЛЯ ТА КОСИК

Зозуля прилетіла до чорного Дроздика.

– *Чи тобі не нудно? – питає його. – Що робиш?*

– *Співаю, - відказує Дроздик. – Хіба не бачиш?*

– *Я співаю частіше від тебе, але однаково нудно.*

– *Та ти ж, пані, тільки й робиш, що, підкинувши в чуже гніздо свої яйця, з місця на місце перелітаєшь, співаєшь, п’єш та їси. А я сам вигодовую, бережу та вчу свої діти, а працю полегшую співом.*

С и л а: Багато хто, занедбавши споріднену собі роботу, лише співає, п’є та їсть. У цьому порожнюванні вони терплять їдучишу й більшу нудьгу, ніж ті, що працюють без ослабу. Співати, пити та їсти - не робота, а лише хвостик із призначеного нам. А хто для того їсть, п’є та співає, щоб бажаніше після відпочинку взятися за роботу як за визначений шлях свій, цьому нудьгу прогнати небагато труду треба: щодня він працює й відпочиває, і це про нього приказка: “Добрій людині будь-який день свято”. Робота наша - це джерело веселощів. А коли кого робота не звеселяє, той не має з нею спорідненості, хто не є приятелем її вірним і нічого біля неї не любить, той завжди неспокійний і нещасливий. Але немає солодшого, як спільна для нас усіх робота. Вона визначає пошуки Божого Царства і є головою, світлом та сіллю будь-якого приватного заняття. Навіть найкраща робота не веселить, коли є без страху Божого, бо, наче без голови, вона мертва, яку б ми не мали із нею спорідненість. Страх Божий звеселяє серце. Воно, як тільки почнеш звертати на нього гадки свої, відразу ж оживає, і, як прах, розвіяний вітром, зникає біс нудьги та зневіри. Всі ми, всяк добрий чоловік лише до цього народжені. Щасливий той, хто поєднав любу собі роботу із загальною. Це справжнє життя. І тепер можна зрозуміти таке Сократове слово: “Одні живуть для того, щоб їсти й пити, а я п’ю і їм для того, щоб жити”.

ПІСНЯ 3-я

Із цього сімені: “Нехай земля вродить траву, ярину”. Або: “І як трава молода, розцвітуть ваші кості”.

Весна люба, ах, прийшла! Зима люта, ах, пройшла!
Уже сади розцвіли й солов’їв навели.

Геть, печале, геть відсіль! Не ніveч ти красних сіл!
Біжи собі в болота, у підземні ворота.

В пекло повертай назад! Не для тебе рай і сад!
Душа моя процвіла, радості мені дала.

Щасний той і без утіх, хто подужав смертний гріх.

Душа його – Божий град, душа його – Божий сад.
Завжди родить сад квітки, завжди плід згина гілки,
І весною все пахтить, – листя тут не облетить.

Боже мій! Це ти – мій град! Боже мій! Це ти - мій сад,
А невинність - то мій квіт, мир, любов – ото наш плід.

Бо душа моя верба, ти для неї як вода,
Буду жить на тій воді, втіш мене у цій біді.

Я нічого не боюсь, лиш гріха я стережусь,
В мені вбий усякий гріх – це є ключ моїх утіх!.
Кінець.

ПІСНЯ 10-та

Із цього зерна: "Блажен муж, що в премудрості помре і що в розумі своїм повчається святині" (Сирах)

Всякому місту звичай, права,
Всяка тримає свій ум голова,
Всякому серцю любов своя є,
Всякому горлу до смаку своє.
А я у полоні одних лиш дум,
Одне непокоїть тільки мій ум.

Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий.
Той зводить дім свій на новий манір,
Інший гендлює, візьми перевір.
А я у полоні одних лиш дум,
Одне непокоїть тільки мій ум.

Той безперервно стягає поля,
Той іноземних заводить телят,
Ті на ловецтво готують собак,
В цих дім, як вулик, гуде від гуляк.
А я у полоні одних лиш дум,
Одне непокоїть тільки мій ум.

Той панегірик сплітає з брехні,
В лікаря мертві ідуть в підрядні.
Туза картяр і шанує, й честить,
В позов Степан, як на свято, біжить.
А я у полоні одних лиш дум,
Одне непокоїть тільки мій ум.

Ладить юриста на тон свій права,
З диспуту учню тріщить голова,
Тих непокоїть Венерин амур,
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи лише одні,
Щоб безрозумно не вмерти мені.

Знаю, що смерть, як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона,
Байдуже смерті, мужик то чи цар,
Все пожере, як солому пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, чия совість, як чистий кришталь.
К і н е ц ь.

ПІСНЯ 12-та

Із цього зерна: "Блаженні вбогі духом", тобто "Премудрість книжника в доброчасності святкування, а коли умаляється в діяннях своїх, упремудриться " (Сирах). "Змалійте і розумійте..."

В город не піду багатий – на полях я буду жить,
Вік свій буду коротати там, де тихо час біжить.
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

Бо міста, хоча й високі, в море розпачу штовхнуть,
а ворота, хоч широкі, у неволю заведуть.
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

Ні, не хочу їздіть в море, красних не візьму одеж,
Бо вони ховають горе, сум, сум'яття, страх без меж.
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

Йти гидую з барабаном завойовувать міста
Чи лякать цивільним саном, щоб хилилась біднота.
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

Не бажаю наук нових, крім здорового ума,
Крім розумностей Христових, бо солодкість там сама.
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

І нічого не бажаю, окрім хліба та води,
Вбогість приятелем маю – з нею ми давно свати.
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

За маєток земний маю спокій, воленьку святу,
Окрім вічності бажаю я дорогу цю просту.
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

А коли до всього того гріх збороти до кінця,
Так тоді скажи: якого треба прагнути вінця?
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

Здраствуй, любий мій спокою! Ти навіки будеш мій,
добре буть мені з тобою: ти для мене, а я твій.
О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта.

Кінець.

ПІСНЯ 13-та

Там повила тебе мати твоя...”

Гей, поля, поля зелені,
Поля, цвітом оздобленні,
Ах, долини, балки,
І могили, й пагорки!

Ах ви, вод потоки чисті!
Береги річок трависті!
Ах, кучері як у дібров цих і гайків.

Жайворонок між полями,
Соловейко між садами, –
Той угорі дзвенить, інший на гілці свистить.

А коли зійшла денниця,
То співа під той час птиця.
Музика тут навкруг – у повітрі шум і рух.

Тільки сонце визирає, –
Вівчар вівці виганяє,
На сопілку свою котить трелі по гаю.

Пропадайте, думи трудні
І міста багатолюдні!
Я й на хлібі сухім житиму в раї такім.
Кінець

ПІСНЯ 23-тя

Із цього: "Зникають у марноті дні". "Час відкупу... Відступіть і зрозумійте".

Ми тебе зовсім марнуєм,
О життя щасливий час!
Мов тягар на спині, чуєм,
Тратим марно повсякчас!

Наче прожитий час та й вернеться назад,
Наче річки до своїх повернуться струмків,
Наче зможем життю хоч би ще додать,
Мов з безмежних життя в нас складається днів.

Тож для чого так бажаєм
Жити літ до вісімсот,
Коли ми життя збуваєм
На дурниць пустомолот?

Краще мить чесно жить, аніж день в мислях злих,
Краще в святі день пробуть, аніж безбожний рік.
Буде чистий хай рік, ліпш ніж десять брудних,
Краще десять корисних, аніж безплідний вік.

Кинь, о друже мій, безділля,
Дорожити варто днем,
Зразу ти берись до діла –
Час безслідно промайне!

Не наше то уже, що пройшло мимо нас,
Не наше, що принесе прийдешня пора,
Сущий день тільки наш, а не ранковий час,
Не знаєм, що принесе вечорова зоря.

Як не вмієш так-от жити,
Вивчи-бо фігуту ту!
Ах, не може умістити
Розум хитрість цю просту.

Знаю, наше життя сповнене брехунів,
Знаю, що вельми дурний у світі чоловік,
Знаю, чим більш прожив, тим більше подурнів,

Знаю, сліпий є той, що заклада собі вік.
Кінець.

ИВАН НЕКРАШЕВИЧ (ІВАН НЕКРАШЕВИЧ) (око 1742 - после 1796)

Иван Некрашевич је био проповедник и песник. Завршио је Кијево-Могиљанску академију. Био је свештеник. Иако је написао мало, његово дело има велики значај за даљи развој украјинске књижевности. Сижее узима из свакодневног живота, разрађује их живо и духовито. Писао је језиком веома блиским народном. Његово дело је, уз бурлескну и травестијску књижевност, припремало терен за појаву првог класичног дела нове украјинске књижевности – поеме Ивана Котљаревског *Енеїда.*

Као студент Кијево-Могиљанске академије написао је и прочитао говор у част доласка у његово село Вишенки архимандрита Кијево-Печерског манастира. Касније, када је постао свештеник у том селу, често је користио свој таленат за писање говора или поздравних речи у част истакнутих личности које су долазиле у село. Тако је саставио говоре који су се могли прилагодити у част црквених архијереја у разним приликама. Неке од ових говора писао је на латинском, друге на тадашњем књижевном славјано-украјинском језику.

Некрашевич је писао и поезију и то на славјано-украјинском језику. Тако је 1773. године написао песму *Спір душі і тіла.* Дела на ову тему су позната и раније у украјинској књижевности, рецимо, рукопис из средине XVIII века *Розмова душі з тілом*.

Некрашевич је писао својим познаницима писма у стиху, на пример, Ивану Филиповичу, писару монашког дворца у селу Вишенки. Тако је овоме написао једно писмо-песму у којој говори како је Филипович позајмио од њега каламар (мастионицу) и није га вратио. Ту Некрашевич наводи народну изреку у стиху, да поп узима у свој џеп све што види, и у песми се чуди како то да тако ради и Филипович, а он није свештено лице, а није ни поповић, већ обичан човек. У песми Некрашевич спомиње да је Филипович могао да узме од њега и многе друге ствари, када је био код њега и када су само деца била у кући, а на срећу, ништа није узео (ни књиге, ни тестамент, ни Летопис ростовски, ни Библију, итд.).

Касније је тај Филипович постао свештеник и био је добар комшија Некрашевичу. У једној песми Некрашевич описује како је позвао у госте свог комшију Филиповича са супругом и сином. У једном писму-песми Некрашевич говори о свом доласку на имендан Филиповичу.

Умеће писања писама у стиху сматрано је високом ученошћу. У поетици је постојао и посебан жанр «епистола». Писма Некрашевича настају у тој традицији.

Позната је његова драма *Сповідь* коју је написао 1789. године. Ту се говори о неспоразумима између пароха и верника у његовој парохији до којих долази због исповеди, приликом којих свештеник поставља својим верницима многа питања да би им на тај начин помогао да се присете неких својих грехова. Антагонизам између свештеника и његових верника изражава се различитим схватањем греха, али и на плану језика: људи говоре чистим народним језиком, а свештеник говори «ученим», књишким језиком. По свом садржају слично је и дело у стиху *Замисл на*

попа, које се приписује Некрашевичу, мада за то нема сигурних доказа. Дело је познато под три различита наслова, а по свом садржају је нешто дубље од дела *Сповідь.* Тема је следећа: сељаци су узнемирени доласком новог попа, који се такорећи сам споља наметнуо у парохију, и незадовољни су његовим понашањем и новинама које он уводи у парохији. Сељаци уочавају разлике између њега и његовог претходника, кога су они сами изабрали из своје средине и који је остао људима у добром сећању: *Нема і на світі, як наш піп був старий, що й досі згадує великий і малий.* Даље се спомиње да је претходни свештеник био човек из народа, који је умео да се прилагоди својим верницима, није тражио од њих да сваке недеље долазе у цркву, да уче молитве. Он *Не тільки на Купала ходив, але й навкулачки, що не один було од його лізе рачки.* Даље се спомиње да је ишао са коледарима, да је био староста на свадбама, па чак да је децу и у крчмама крстио. Такав свештеник био је по вољи народа, одговарао је народном схватању вере која се своди на фолклор. Насупрот овоме, нови свештеник је приказан у негативном светлу. Он је сувише горд, не поштује никога, има обичај да сељацима јавно дели укоре и тако иступа не као благи пастир, него као строг егзекутор. Он приморава сељаке да се одрекну старих народних обичаја и традиција које су у супротности са хришћанском науком. Незадовољни својим новим свештеником, сељаци су одлучили да га се ослободе и пишу против њега епископу. Сељаци су свесни да то ниће бити довољно, да њихова молба неће бити позитивно решена без «одговарајућег» поклона епископу. Текст је проткан народним пословицама, изрекама, карактеристичним украјинским фразеологизмима. У делу су приказани друштвени односи, начин живота, обичаји, психологија украјинског сељаштва. Аутор је у дело зналачки укомпоновао хумор и сатиру, која је у другој половини XVIII века све више присутна у украјинској књижевности, и уперена је не само против свештенства, духовних лица, него и против других негативних појава у украјинском друштву тога времена, против процеса преласка козачких старешина и других имућних људи у сталеж малоруског односно руског племства, итд.

У лето 1790. Некрашевич је написао драму из свакодневног живота украјинског сељака *Ярмарок,* у којој мајсторски слика сцене из свакодневног живота украјинског народа са пуно хумора.

Лист, писаний Івану Филиповичу

Даремно поміж людьми те слово гуляє,
Побачить піп якусь річ, в кишеню ховає.
Не кожен у світі оцім чинить так уміє,
Буває й такий: захистить своє не посміє.
А щоб привласнять чуже, такого бояться,
Піде людський поговір, а цього страшаться.
А, ваша милість, ти не піп, не попович,
Простий собі чоловік Іван Филипович.
На себе тут не просте ти діло приймаєш,
Мов пан великий уже чинить починаєш.
Усякий в нашім житті шукає прибиток.
Недобре це буде, коли йде іншим у збиток.

Коли б це кожному в нас чинить було вільно,
Охочих на легкий хліб розмножилось сильно.
Та сором і гріх багатьох утримати може,
Бо брати собі чуже дозволить не кожен.
Буває і так: річ узяв, а потім згубилась,
Без вимоги прагне той, щоб згуба покрилась.
А ти, як мало хто, в дім був мій нагодився,
Позичив був мій каламар, щоб в тебе залився.
І хоч я прошу повернуть, ніяк не зважаєш,
Мов пан ти, а підданець – я, в гордині рикаєш.
Я думав: можливо, тут річ, як панщину, взято –
Десятників є у панів для того багато.
Ні, ти особисто ходив мене грабувати,
Коли ти не маєш слуги, не варт панувати.
Забув ти ще книги мої у позику взяти,
Немов прочитать, а тоді мені не віддати.
У мене ж є тестамент, літопис ростовський,
І Біблію маю я, і труд богословський.
Ще книжиці в мене є; якщо хочеш взяти,
Прийди, як діти малі самі будуть в хаті.
Ти скажеш про те: "Згубив, нічого не вдію,
Не буду платити я, сказати волію!"
Хороший це викрут, скажу, але безкорисний,
Кінець багатьом за те був слізний і тісний!
Та ні, не той каламар це змусив писати,
Рука до тебе моя береться з'являти:
Слова і вдача твоя в гордині закуті,
Бо ставиш: не можу ніяк тобі рівним бути.
Гордуєш сказать: "Прости, прийшов одкупитись!"
Сказав би я просто на те: "Не варто трудитись!"
Отак воно і було б, як в світі ведеться,
На добрі манери нехай все переведеться.

Лист, писаний до гнідинського священика Івана Филиповича і до його сина Петра, і до дячка Степана Криницького

Отець Іван, Петро й Степан з своїми жінками,
Просим до нас хотя на час приїхать святками.
Будем гулять і зухвалять рожденного Бога –
Уже од вас просто до нас зроблена дорога.
Заспіваєм, хоч над чаєм, вип'єм калинівки.
Поговорим, что сотворим, тут же з нами жінки.
На колоді о пригоді, що будем на світі,
А чи спати, чи гуляти, або що робити.
Все то нужно, як досужно, тепер не до того:
Не робити, но спочити треба дня святного.

Да то не нам, знаєш і сам, бо у нас заботи
Більш святого, ніж простого, дня бува роботи.
Да вже з того нам такого не розсістись лиха,
Треба святом з кумом, братом погулять істиха.
Приїжджайте, поздравляйте, щоб нам дочекати,
Веселонько, здоровенько іще празновати.
А ми разом усі скажем із вами посполу,
Більш не вмієм, що запієм, не ходили в школу.
Сядем дружно всі окружно за столом у хаті,
Хоч не пансько, да й не хамсько будем розмовляти.
А між тими річми всіми то чим заїдати,
То по чарці, то по парці будем запивати.
Розгулявшись, розмахавшись, того іще мало.
Вип'єм опять, хоч і по п'ять, аби тільки стало.
Як не стане, то достане батько або мати,
Однак чесно і нелесно не виженем з хати.
Насидівшись і напивсшись, розходиться станем,
Хто із нами, а хто з вами, усі разом грянем.
Нехай усяк познає, як жить любезно треба,
Попи усім должні таким зробить путь до неба.
Бо вже усяк словам не так повірить ісхоче,
Лучче як сам іскаже нам віру вже панотче,
Твоїм ділам, а не словам, що ти поучаєш,
Як добрий сам, то вже й нам Бога ублагаєш.
Так зробімо, научімо християн любо жити,
Самим ділом, введем сміло у небесні кліті.
Будем з ними вічно всіми в небі кучовати,
Пиво нове з ребер Христових будем попивати.
Писав Іван, бо вміє сам – навчився у школі,
Годі писать, як прозивать, він вам всім знакомий.
1791 року, грудня 19 дня

ЗАМИСЛ НА ПОПА

С в и р и д

А що, свату Охріме! Нумо лишень гадати,
Як би то нам свого попа в шори вбрати.
Геть він силоміццю вліз в нашу парафію,
Та піди ж ти, як над нами крутить веремію!
Чого наші батьки і діди не чували,
То щоб ми йому те на сповіді слебезували!
Та ще аж то видумав яку затію,
Щоб ми давали дітей у ванацію!

О х р і м

Геть я ж вам казав: не дуже лиш ви на ту оковитку!

С в и р и д

Хрін вже його вгадає, що добрим казався здітку.

Х а р к о

Нема і на світі, як наш піп був старий,
Що і досі згадує великий і малий.

Х в и л о н

Та й будемо, Харку, довго споминати,
Бо вже не будемо такого попа мати.

П а р х і м

Умів, же, Филоне, з людьми обходиться,
Та й було тоді де горілки напиться.
Уже небіжчик хоть добре за вінчання драв,
Так добре ж і людей у хаті напував.
Попили, голубчику, тії оковитки.
Та ще не тільки ми, але й наші дітки!
А до сього ж бо ніяк і не приступиться,
Не тільки щоб коли горілки напиться.
Хоть за ділом прийдеш, то все рило дує,
А як чого попросиш, то мов і не чує. (...)

Х в е с ь к о

Пиши, пандяче, що піп нам не велить іграти в карти,
І що відняв у дітей усі дітські жарти.
Дівкам не велить ходить на вечорниці,
Хіба ж їм, небогам, постригтися в черниці?
Парубкам не велить з дівками гуляти,
По чім же їм буде молодість згадати?
Наказав празників, що з півкопи буде,
І щоб кожне свято до церкви ходили люде.

П а р х і м

А коли ж, пане свату, будемо робити,
Як будемо щосвята до церкви ходити?

Уже хоть старий піп небіжчик не вмів ванації,
Та й не було тоді такої затії.
до церкви ходили не кожної неділі,
Говіли тільки ті, которі хотіли.
А сей же бо велить і дітям говіти,
І щоб конче дітей "Вірую" учити.
А хто "Оченашу" не знає, того і не ісповідає,
А як "Тройці" не знає, топ й не причащає. (...)

ВАСИЛЬ ДОВХОВИЧ (ДОВГАНИЧ)
(ВАСИЛЬ ДОВГОВИЧ (ДОВГАНИЧ)
(1783–1849)

Довхович је рођен у селу Золотареве у Закарпатју у сељачкој породици и ту је проживео буран живот. Његова судбина је била доста тешка: несрећна љубав, неуспешан брак, смрт младог сина Адама... Ипак, цео живот је упорно учио, истраживао, размишљао, стварао. Интересовао се за филозофију, посебно за Кантову, и да би је читао у оригиналу, учио је немачки. Године 1831. изабран је за дописног члана Угарске академије наука.

Песме је почео да пише још као гимназијалац. Под снажним утиском велике епидемије колере, која се ширила у Закарпатју, припрема своју рукописну збирку песама *Вірші Василя Довговича*. Рукопис се чува у Музеју украјинске културе у Свиднику у Словачкој. Рукопис је први пут објављен 1983. године пододом 200-годишњице његовог рођења. Његова поезија подсећа на Г. Сковороду, али он ипак нема толико стоицизма и душевног мира. Писао је на латинском језику.

Епіграма на викладача фізики Мартіна Варґу, коли він гудив вино і тих, хто п'є

Варґа, у пурпурі весь, проти Вакха щодня виступає,
Гудить його, не щадить і переслідує скрізь:
"Це бо отрута шкідлива, що шкоду велику приносить,
Нищить вона юнаків, гонить в могилу старих.
Силу людини виснажує і гострий притуплює розум,
Скільки приносить біди тим, хто вживає її!
Всім я віщаю: своєму життю помогти поспішайте
І перестаньте те, кажу, цю заживати чуму!"
Після докорів цих просить хтось Варґу, чи він не одмовить
Гостем у хаті його бажаним бути? Іде!
Слуги підносять наїдки – Церери плоди розмаїті, –
Все подають, аби стіл не виглядав як сільський.
Що ж я питаю: чи рушить промовець війною проти Вакха?
Рушив, і вирок йому горлом виносить усім.
Може, підніс до очей лиш? О ні! Чи змагатися буде?
Ні– Чи кричить? Також ні! Що це він робить? А п'є!

Про вроду шановної панни Агнеси Візер

Щічка в Агнеси рум'яна, ніби пелюстка тюльпана,
Ніби у кого в дворі, ружа цвіте на зорі.
В барвах, укрита габою, вся ще миліша собою,
То фіолетом сяйне, то червоніти почне,
То ж на зефірі сріблиться, наче фіалкове листя.
В тих переливах, ачей, міниться й колір очей.
Сонцем залите надвечір, так сяє й небо, до речі:
В червінь перейде бліде... потім і місяць зійде.
Очі, як терни у полі – з усміхом дивляться долі,
Крешучи іскри зпід брив, ніби з-під гнутих підків,
Стріли разючі пускають, в юні серця поціляють,
Хто до зіниць тих зирне, скрикне:
"Ти вбила мене!"
Лоб мармурової вроди – рідкісне диво природи.
Мислі – в науці ясній, втіху знаходять у ній.
Вустонька ваблять красою, ще й медяною росою:
Стікся в них щедрий нектар – серця
бальзамовий дар.
Вуст її знаду пригожу я описати не можу.
Пристрасте, вщухни в мені, вже бо я весь у вогні!
Вигнуло, наче обіддя, свій алебастр підборіддя.
Вище плечей – переліг : шия біліє, як сніг.
Тіло таке пишнолонне ти не різьбив, Аполлоне!
Знітись, Венеро, при ній! глянь на Агнесу –
й шарій!
Хто б не хотів за кохану німфу небесного стану?
В кого водиця – не кров! той, хто давно вже
схолов!..
Ніжна, пухка, неледача... є де шляхетніша вдача?
Врода її – й між людьми - ніби зове: "Обніми!"

СПИСАК ПРЕПОРУЧЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

1. *Антологија украјинске поезије XVI-XX века „У инат ветровима*“, приређивач др. Људмила Поповић, Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, Српско Сарајево, 2002, 645
2. *Антологія української поезії*, Київ, Державне видавництво художньої літератури, 1957, 4 т.
3. Владимир Базилевський, *Вертеп,* Київ, Криниця, 2004, 606
4. Володимир М. Литвин, *Історія України*, Київ, Наукова думка, 2006, 728
5. Возняк, М., *Історія української літератури I–II*, Львів, 1992–1994, т. I 286–691, т. II 3–555.
6. Грицай, М. С. *Українська література XVI-XVIII ст., І Фольклор*, Київ, Видавництво Київського університету, 1969, 113
7. *Історія української культури*, том 2, Київ, Наукова думка, 2003
8. *Історія української культури*, том 3, Київ, Наукова думка, 2003
9. Ј. Тамаш, *Историја русинске књижевности*, Прометеј, Руске слово, Нови Сад, 2002, 672
10. Карпіловська Є. А. – Тарновецька Л. О., *Українська література XI–XVIII століть, Хрестоматія з коментарями*, Чернівці, 1997, 75–367.
11. Љ. Поповић, *Фокусна перспектива украјинске књижевности*, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, 2007, 254
12. М. Грушевський, *Історія українъской літератури*, Київ, Либідь, 1993, I: 386, II: 261, III: 282, Україна, 1993, 395
13. Микола Аркас, *Історія України-Русі*, Київ, Вища школа, 1991, 456
14. *Серця живе джерело: Антологія поезій*, Івано-Франківськ, Новая зоря, 2000, 175
15. *Українська література XIV-XVI ст*, Київ, Наукова думка, 1988, 600
16. *Українська література XVII ст*, Київ, Наукова думка, 1987, 605
17. *Українська література XVIII ст*, Київ, Наукова думка, 1983, 694
18. Чижевський, Д., *Українське літературне бароко*, Київ, 2003, 19–372.